

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TBMM'DEKİ PARTİLERİN DİN SİYASETİ (1951-1954)

DOKTORA TEZİ

İLKER BAYRAM

TEZ DANIŐMANI
PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2023

10376483

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TBMM'DEKİ PARTİLERİN DİN SİYASETİ (1951-1954)

DOKTORA TEZİ

İLKER BAYRAM

TEZ DANIŐMANI
PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2023

10376483

BEYAN

“TBMM’deki Partilerin Din Siyaseti (1951-1954)” adlı doktora tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		...../.....	

İlker BAYRAM

..../..../2023

İmza

ÖNSÖZ

Demokrat Parti'nin kuruluşunun üzerinden 77, iktidardan zorla alınışının üzerinden 63 sene geçmesine rağmen gerek halkın gönlünde gerekse siyasette hâlâ tazeliğini koruyan Adnan Menderes iktidarı, bu tezin de konusu olmuştur. Ekseriyet itibariyle Türk halkının gözünde “*dindar Başbakan*” olarak değer bulan Menderes'in 1951-1954 yıllarındaki iktidarı, bu tezde din politikası üzerinden irdelenmiştir.

Tez çalışmasındaki kaynakların tespitinde ve tezin yazım aşamasında gösterdiği kılavuzluk ve sabır için danışman hocam Sayın Prof. Dr. Taner Bilgin'e kıymetli katkıları için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Savunma sınavı öncesindeki Tez İzleme Komitelerinde yer alan Doç. Dr. Mustafa Serhan Yücel'e tezin şekillenmesi ve gelişmesi aşamalarındaki faydalı desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak tezin yazılmaya başlanması öncesindeki aşamalarda ve tezin yazılması sırasında çok kıymetli özverisiyle, fikrî ve manevi desteklerinden dolayı eşim Ayşe Hümeysra Bayram'a, dualarıyla desteklerini her zaman hissettiğim anneme ve babama ayrıca kızım Asude Bayram ve oğlum Mehmet Said Bayram'a da hassaten teşekkür ederim.

İlker Bayram

2023

ÖZET

TBMM'DEKİ PARTİLERİN DİN SİYASETİ (1951-1954)

Bu çalışmada Türk milletinin kalbindeki güncelliğini koruyan “*dindar Menderes*”in en parlak dönemini oluşturan, (1951-1954 yılları arasında) İkinci Menderes Hükümeti Dönemi’nde din siyaseti ile ilgili yaşananlar, olduğu gibi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezin hazırlanması sırasında iktidar ile muhalefetin din politikaları ile ilgili; arşiv belgeleri, Meclis Tutanakları, dönemin basınında yayımlanan haberler, hatıralar olmak üzere birincil kaynaklardan ve incelenen konu ile ilgili tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Tezin ağırlık merkezinin “*Din Siyaseti*” olması dolayısıyla incelenen dönemde Türkiye’de farklı kesimlerin dine yaklaşımlarının tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Menderes iktidarı öncesi Türkiye’de devletin tüm birimlerinde ve basın-yayımda etkili kişilerin hâkimiyetinin Menderes iktidarları boyunca da devam ettiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki özellikle iktidara gelmelerinin hemen ardından Menderes’in din hürriyeti ile ilgili umut verici sözleri ve muameleleri hem halk arasında hem de muhafazakâr basında heyecan oluşturmuştu. Ancak dinini özgürce yaşamak isteyen vatandaşlar daha önce olduğu gibi Menderes iktidarı boyunca da din konusunda benzer sıkıntıları yaşamıştır.

Demokrat Parti’nin, 1946’da kuruluşundan iktidar olana kadarki söylemlerinde, kapatılma korkusuyla dini özgürlüklere pek değinmediği bunun yerine “*vicdan hürriyeti*”, “*insan hakları*” gibi kavramların üzerinde durduğu görülmüştür. Cumhuriyet Türkiye’sinde çok partili hayata geçişin ardından 1950’deki ilk demokratik seçimlerle halk, Demokratları iktidara getirmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Türk halkının, Halk Partisi vasıtasıyla maruz kaldığı maddi ve manevi sıkıntıları daha fazla yaşamak istememesidir. Ancak Demokrat Parti’nin kurucularının Halk Partisi kökenli olmasının da etkisiyle özellikle Celal Bayar liderliğinde Demokratların, laiklikten asla taviz vermeyecekleri izlenimini sürdürdükleri görülmüştür. Menderes’in ise iktidarının ilk aylarındaki dindarlara ve din hürriyetine yönelik olumlu yaklaşımını özellikle 1952 Malatya Hadisesi sonrasında devam ettirmediği anlaşılmaktadır. Hatta bahsi geçen hadise sonrası Menderes’in cumhuriyet inkılaplarına, Atatürk’e ve laikliğe en fazla kendisinin bağlı olduğunu ispat etmeye yönelik icraatlarının olduğu da görülmektedir. Bu süreçte dinini özgürce yaşamak isteyen bazı kimseler bir bakıma önceki dönemde olduğu gibi “*mürteci*” muamelesi görmüştür. Tüm bunlara rağmen incelenen dönemdeki halkın; dini hürriyete daha fazla önem atfeden Millet Partisi, İslam Demokrat Partisi gibi partilere yönelmediği de görülmektedir. Bunun sebebinin ise, CHP’nin karşısında bahsi geçen partilerin güçlü olmaması ve iktidara gelebilme ihtimallerine halkın inanmaması

gösterilebilir. Dolayısıyla geçmiş tecrübeler ve yaşanmışlıklar halkın CHP'ye karşı Demokratlara olan bağlılığının ve desteğinin devam etmesine neden olmuştur denilebilir.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Demokrat Parti, İrtica, Laiklik, Muhafazakârlık.

ABSTRACT

RELIGIOUS POLITICS OF THE PARTIES IN THE TBMM (1951-1954)

In this study, the religious politics during the Second Menderes Government Period between 1951-1954, which constitutes the brightest period of the "*religious Menderes*", which maintains its currency in the heart of the Turkish nation, has been examined by presenting it as it is. During the preparation of the thesis, about the religious policies of the government and the opposition; archive records, Parliamentary Minutes, news published in the press of the period, memories, as well as research works studied on the subject examined were used. Since the center of gravity of the subject is "*Religious Politics*", the approaches to religion of different segments in Türkiye were determined in the period examined. In this direction, it has been seen that the practices related to religion in Türkiye before the Menderes governments were referred to as "*reactionary*" under the name of "*laicism*". It has been determined that the dominance of people with a secularist and Kemalist structure in all units of the state and in the press and publications in Türkiye before the Menderes government continued throughout the Menderes governments. Therefore, it has been seen that citizens who want to live their religious life freely continue to live with the treatment they were subjected to before the Menderes government. However, it has been determined that Menderes's hopeful words and actions about freedom of religion, especially after they came to power, created excitement both among the public and in the conservative press.

Although it used secularism in his discourses until the Democratic Party came to power after its establishment in 1946, it was seen that he did not openly mention religious freedoms for fear of being closed down. After its establishment in 1946, the Democratic Party until it came to power; although it used laicism in his discourses, it was seen that he did not explicitly mention religious freedoms for fear of being closed down. Instead, it has been determined that concepts such as "*freedom of conscience*" and "*human rights*" are emphasized. After the transition to the multi-party system in Republican Türkiye, the Turkish people brought the Democrats to power with the first democratic elections in 1950. However, due to the fact that the founders of the Democratic Party are from the People's Party, it has been observed that the Democrats, especially under the leadership of Celal Bayar, maintain the impression that they will never compromise on secularism. It was observed that Menderes, on the other hand, did not continue his positive approach towards religious people and freedom of religion in the first months of his rule, especially after the Malatya Event. In fact, after the aforementioned event, it was seen that Menderes took actions to prove that he was most loyal to the

republican reforms, Atatürk and secularism. In this process, it has been determined that those who want to live their religion freely among the people are treated as "reactionist" just like before. Despite all this, the people in the examined period; It has been observed that he did not turn to parties such as the Nation Party and the Islamic Democrat Party, which attach more importance to religious freedom. It has been determined that the reason for this is that the parties mentioned against the CHP are not strong and the people do not believe that they have the possibility of taking power. Therefore, past experiences have caused the people to continue their loyalty and support to the Democrats against the CHP.

Keywords: Adnan Menderes, Democratic Party, Reaction, Laicism, Conservatism.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE PARTİLERİN DİN SİYASETİ (1945-1950)

1- Çok Partili Hayatın Öncesinde İnönü Döneminde Din Politikaları.....	7
2- Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve İktidarın Din Siyaseti.....	12
2.1. Recep Peker Hükümeti Dönemi Din Siyaseti	20
2.2. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Din Siyaseti.....	22
2.3. Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi Din Siyaseti	24
3- Türkiye’de Muhalefetin Oluşumu ve Din Siyaseti	28
3.1. Türkiye’de İlk Muhalefet Partisi Millî Kalkınma Partisi ve Din Siyaseti.....	29
3.2. Demokrat Parti’nin Kurulması ve Muhalefet Yıllarında Din Siyaseti	32
3.2.1. Demokratların Dinî Söylemleri	37
3.2.2. 1946 Seçimlerinde Demokrat Parti.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE PARTİLERİN DİN SİYASETİ (1950-1951)

1- Demokrat Parti'nin Din Siyaseti	44
1.1. 1950 Genel Seçimleri Döneminde Demokrat Parti	49
1.2. Demokrat Parti'nin İktidara Gelmesi ve Din Siyaseti	53
1.2.1. Birinci Menderes Hükümeti ve Programı	58
1.2.2. Birinci Menderes Hükümeti Politikalarında Dinî Uygulamalar.	59
1.2.2.1. Ezanın Arapça Okunması ve Radyoda Dinî Programlar	61
1.2.2.2. Ticanîler Meselesi	67
2- Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Siyaseti	70
2.1. 1950 Genel Seçimleri Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi	70
2.2. İktidar'ın Din İle İlgili Uygulamalarına Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yaklaşımı.....	72
3- Millet Partisi ve Din Siyaseti	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİNİN DİN POLİTİKALARI (1951-1954)

1- Demokrat Parti'nin Din Siyaseti	82
1.1. İkinci Menderes Hükümeti'nin Kurulması ve Din Söylemi	93
1.2. Birinci Menderes Hükümeti'nden Kalan Meseleler	100
1.2.1. Ticanîlerin Devam Eden Faaliyetleri	101
1.2.2. Atatürk'ü Koruma Kanunu	102
1.2.3. Malatya Suikastı	103
2- Demokrat Parti'nin Muhafazakâr Oluşumlara Yönelik Politikaları	108
2.1. Muhafazakâr Aydınların Demokrat Parti'nin Din Siyasetine Yaklaşımları.....	109

2.1.1. Ali Fuat Başgil	110
2.1.2. Eşref Edip Fergan	113
2.1.3. Necip Fazıl Kısakürek	118
2.1.4. Nurettin Topçu	125
2.1.5. Osman Yüksel Serdengeçti	128
2.1.6. Peyami Safa	133
2.1.7. Sâmiha Ayverdi	135
2.2. Muhafazakâr Oluşumların Demokrat Parti'nin Din Siyasetine Yaklaşımı	137
2.2.1. İlim Yayma Cemiyeti	138
2.2.2. İstanbul Fetih Cemiyeti	141
2.2.3. Millî Türk Talebe Birliği	145
2.2.4. Nakşibendilik	149
2.2.5. Nurculuk	153
2.2.6. Türk Milliyetçiler Derneği	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE MUHALEFET PARTİLERİNİN DİN SİYASETLERİ (1951-1954)

1- Cumhuriyet Halk Partisi Politikalarında Dinî Söylemler	166
2- Millet Partisi'nin Din Siyaseti	172
2.1. Parti İçi Anlaşmazlıklarda Din Siyasetinin Etkisi ve Partinin Kapatılma Süreci	173
2.2. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Kuruluşu ve Din Siyaseti	180
3- Türkiye Köylü Partisi'nin Kuruluşu ve Din Siyaseti	182
4- İslam Demokrat Partisi'nin Din Siyaseti	184
4.1. İslam Demokrat Partisi'nin Kuruluşu ve Programı	187

4.2. İslam Demokrat Partisi'nin Dinî Söylemleri, Diğer Partilerin Din Politikalarına Bakışı ve Kapatılması	190
SONUÇ	195
KAYNAKÇA	201
EKLER	234

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Bkz. : Bakınız

BDC : Büyük Doğu Cemiyeti

CA : Cumhuriyet Arşivi

C. : Cilt

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

CMP : Cumhuriyetçi Millet Partisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

DP : Demokrat Parti

İDP : İslam Demokrat Partisi

İFC: İstanbul Fetih Cemiyeti / İstanbul'un Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği

İYC : İlim Yayma Cemiyeti

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

MKP : Millî Kalkınma Partisi

MP : Millet Partisi

MTTB : Millî Türk Talebe Birliği

s. : Sayfa

S. : Sayı

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMD : Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TKP: Türkiye Köylü Partisi

TMD : Türk Milliyetçiler Derneği

TpCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

VGM : Vakıflar Genel Müdürlüğü

GİRİŞ

Hazırlanan tezin konusunun “Din Siyaseti” eksenini etrafında şekillenmesi Türkiye’de “İslam” üzerine gelişen politikaların kökenine inilmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda; “İslamcılık” ile “Muhafazakârlık” kavramları ve cumhuriyet Türkiye’sinde “Laiklik” anlayışları ile bu doğrultuda gerçekleşen uygulamalardan bahsetmekte fayda vardır. Modern Batı Dünyasının İslam Medeniyeti’ne yaptığı taarruzlara, yeterli karşı duruşun donanımlı fikir dünyası oluşturmakla mümkün olabileceği anlayışı ile “İslamcılık” oluşmuştur, denilebilir. Buna göre; aslını kaybetmeden çağın gerekliliklerine ayak uydurma hedef alınmıştır (Kutluer, 2001: 65; Bozkurt, 2020: 21; Arabacı, 2004: 96; Gencer, 2013: 69). Bir başka ifadeyle; modern anlayışların dayatmalarına karşı aslını koruma esasını üzerine yakın zamanlarda oluşturulan siyasetin adıdır “Siyasal İslam” (Demirli, 2020: 9). “İslamcılık”, “Müslümanlık” anlayışının siyasal alanda kesiştiği kimlik ya da olgu olarak da tarif edilebilir. Diğer bir ifadeyle siyasal uygulamanın odak noktasına İslam’ın bulunduğu yapılara “İslamcılık” denebilir (Aktay, 2004: 18). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin dağılmasını engellemek amacıyla çıkarılan bir fikir akımı olarak da tanımlanmaktadır (Erkilet, 2021: 15). Tüm bu açıklamalardan görülüyor ki “İslamcılık” terimi temelde siyasi bir anlam taşımaktadır.

İsmail Kara’ya göre İslamcılık, Osmanlı coğrafyasında ve Müslümanlar arasında zamanın şartlarını yakalama amacıyla ortaya çıkan fikirlerden en önemlisi kabul edilebilir. Bunun en büyük sebebi dünya şartlarına ayak uydurmanın dinin gerekliliği olarak görülmesidir (Kara, 2013: 19). İslamcılık’ın 19. yüzyılda, Batı’nın sömürgeleştirdiği İslam coğrafyasının istiklalini sağlamak üzere geliştirilmiş bir fikir akımı olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır (Kurtoğlu, 2004: 201).

Genç Osmanlılar, Tanzimat Dönemi’nde yapılan reformların sadece devleti kurtarmaya yönelmesinden ve bu sırada toplumu bütünleştirici ortak bir fikir oluşturamamasından dolayı eleştirmiştir. Genç Osmanlılar bir ilki başararak; Batı’dan alınan hürriyet, meclis, anayasa, halkın temsilcisi olan hükümet gibi fikirleri ve kurumları İslam ile bağdaştırmak üzere savlar üretmiştir. Bu doğrultuda, İslam’ın Batılı değerler ile ters düşmediğini aksine örtüştüğünü ileri sürmüşlerdir. Devletin mevcut olumsuz durumunun sebebi olarak ise, Müslümanların İslam’ı tam anlamıyla kavrayıp hayata ve devlet yönetimine aktaramamalarını göstermiştir. II. Abdülhamid döneminde emperyalist Batı karşısında Müslüman halkı kenetlemek için Halifelik makamına o zamana kadar bulunmayan, birleştirici bir anlam yüklenmiştir. Bununla birlikte dönemde görülen sıkı kontrol “İslamcı” olarak kabul edilebilecek aydın kesim üzerinde de hissedilmiştir (Çınar, 2020: 2). İslamcılık II.

Abdülhamid Döneminde desteklenmişse de daha çok II. Meşrutiyet ile ivme kazanmıştır (Tunaya, 1998: 24; Duman, 2016: 127; Kara, 2013: 23). Nitekim II. Meşrutiyet ile Babanzade Ahmet Naim, Eşref Edib, Mehmet Akif, Mardinizade Ebu'l Üla, M. Şemseddin gibi fikir adamları, *Sırat-ı Müstakim*'de İslamcılarının hem sözcüleri hem de ilham kaynakları olmuştur (Tunaya, 1998: 25). Buradan da anlaşılmaktadır ki ama kasıtlı ama dolaylı sebeplerden İttihat ve Terakki yönetiminde ifade ettiğimiz “İslamcılık” gelişme göstermiştir.

Ancak Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin isyanları ve Balkan coğrafyasının kaybedilişi dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki'nin resmî “İslamcılık” politikasından vazgeçip “Türkçülük” politikasına yönelmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte I. Dünya Harbi'nin kaybedilmesi de “İslamcılık” politikasının Anadolu coğrafyasındaki sonunu getirmiştir (Bozkurt, 2020: 22). Halbuki fikirleri ile Milliyetçilik akımının öncülerinden olan Yusuf Akçura, “*Üç Tarzı Siyaset*” isimli eserinde İslamcı bir devletin Türk siyasal idaresiyle yönetilmesinden bahsetmektedir. Akçura'nın İslamcılığında dünya Müslümanlarını bir araya getirme fikri açıkça kendini göstermektedir (Akçura, 2012: 10-11). Bora da, Akçura'nın İslamiyet'teki birleştirici gücün tek başına Türkçülükte olmadığını belirttiği iddiasında bulunmaktadır (Bora, 2018: 116). Bunun yanında Hamdullah Suphi Tanrıöver de 1949'da Türk Ocakları'nın yeniden açılışında, dinin bir milletin en kadim ve sağlam yapısı olduğunu ifade etmiştir (Bora, 2018: 125).

İslamcılar, İstiklâl Harbi'nde çoğunlukla Kuva-yı Milliye'nin dolayısıyla Ankara'nın yanında yer almıştır (Özcan, 2001: 64). Zaten bu dönemde İslami söylemler TBMM Hükümeti tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Harbi boyunca yapılan mücadelenin amaçları arasında Hilafet'i kurtarma fikrini sürekli olarak vurgulamıştır. Bu nedenle İslamcılık Millî Mücadele sırasında oldukça etkili bir politika aracı olmuştur. Hatta İslamcı anlayışın öncülerinden olan Mehmet Akif, vatanın kurtarılması için Mustafa Kemal Paşa tarafından özellikle Ankara'ya çağırılmıştır (Doğan, 2016: 54). Bununla birlikte İslam Birliğini savunan *Sebilürreşad*¹, Meclis tarafından hem maddi hem manevi olarak desteklenerek Ankara'da yayınlarını devam ettirmiştir (Doğan, 2013: 121; Doğan, 2016: 55). Buradan da anlaşılmaktadır ki cumhuriyetin kurucuları tarafından İslam, yeni devletin kuruluşunu gerçekleştirme aşamasında milleti bir hedef doğrultusunda bir arada tutan kuvvetli bir harç olarak görülmüş ve etkili bir şekilde kullanılmıştır.

Sebilürreşad da; Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam'ın bayraktarlığını yaptığını,

---

¹ 1908'de yayına başlayan *Sırat-ı Müstakim*, 8 Mart 1912'deki 183. sayısından itibaren *Sebilürreşad* ismiyle yayına devam etmiştir.

“cumhuriyet” yönetim şeklinin İslam ile doğrudan örtüştüğünü belirterek yeni yönetime ve yöneticilerine bakışını açıkça ortaya koymuştur (Arabacı, 2004: 126-127). Ayrıca Kısakürek de diğer çoğu “İslamcı” olarak nitelendirilenler gibi, cumhuriyet ile barışıktır (Duran, 2004: 133). İslamcılar Osmanlı Devleti’nin son zamanlarından itibaren İslam’ı yeniden canlandırabilmeyi hedeflemiştir. 1925’te *Sebilürreşad*’ın kapatılmasının ardından yayın sorumlusu ve sahibi olan Eşref Edib’in İstiklâl Mahkemeleri’nde yargılandığı zaman da ne Eşref Edib ne de Mehmet Akif devlet aleyhine hiçbir söylemde ve faaliyette bulunmamıştır (Arabacı, 2004: 128). İslami duruşlarıyla tanınan kişilerin devlete karşı herhangi bir olumsuz tavır içine girmemeleri devlete olan bağlılıklarını ve milletperverliklerini ortaya koyması açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında beliren “İslamcılık” cumhuriyet Türkiye’sinde devam etse de çok partili hayata geçişe kadar silik bir şekilde süregelmiştir (Duman, 1997: 62). Kara, cumhuriyet Türkiye’sindeki İslamcı düşüncenin genelde Meşrutiyet dönemindeki İslamcılığın etkisiz taklidi olduğunu belirtmektedir (Bora, 2017: 416).

“İslamcı” diye bilinen kişiler aslında bu tanımlamayı uzun yıllar kabul etmemiştir (Doğan, 2013: 123). Bora, İslamcı tanımlamasına yüklenen “İslami siyasi değerler ve toplum düşüncesinin her Müslüman’ın sahip olduğu bir fikir olduğu anlayışından dolayı, İslamcı tanımlaması yerine yalnızca “Müslüman” veya “Şuurlu Müslüman” kelimesinin tercih edildiği iddiasında bulunmuştur (Bora, 2017: 415). Ergün Yıldırım da, “İslamcılık” kelimesinin Siyasal İslam, politik kaygılarla dinin kullanılması, nihayetinde de din devletini talep etmek şeklinde algılandığını, “İslamcılık”ın “Batı” kaynaklı bir tanımlama olduğunu ve bunun yerine “İslamlaşma” kavramının kullanılması gerektiğini savunmuştur. Zaten gerek Mehmet Akif gerekse Said Halim Paşa gibi aydınlar “İslamlaşma” kavramını kullanmıştır² (Erkilet, 2021: 16; Yıldırım, 2013: 101, 102). Düzdağ’a göre, İslamlaşmak, İslam dininin ahlak, yaşam, inanış ve siyasi uygulamalarının tam olarak yapılması anlamına gelmektedir (Düzdağ, 1993: 184). Metin Karabaşoğlu da, “İslamcılık” ifadesine karşı çıkmıştır. Zira “İslamcı” ifadesiyle İslam dininin ve Müslümanlığın değerinin kaybolduğunu, İslam’ın modernitenin yenik bir rakibi konumuna düştüğünü belirtmektedir. Aynı zamanda bu ifadeyle, Müslüman’ın kulluk adına yaptıklarının moderniteye karşı durmak gibi bir basitliğe indirildiği

---

² İslamcılık kelimesine karşı duruşu, Türkiye’nin bugünkü uluslararası alanda “İslamofobi” terimi yerine “İslam Düşmanlığı” tanımlamasını kullanmasından daha iyi anlaşılabilir. İslamofobi’den kelime anlamı olarak “İslam’dan korkmak” anlaşılmalıdır. Yani insanların bilinçaltına İslam, korkulması bir mefhum olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Batı’da İslam’a ve Müslümanlara karşı yapılanlar İslamofobi adı altında, İslam’dan ve Müslümanlardan korkulduğundan dolayı, mazur görülebilmektedir. Halbuki İslamofobi kelimesini kullananlar, Yaudilere karşı yapılanları “Antisemitizm” adı altında değerlendirmekte ve “Yahudi Düşmanlığı” olarak adlandırıp insanlık suçu işlendiğini belirtmektedirlerdir.

yorumunda da bulunmuştur (Karabaşoğlu, 2013: 213).

İslamcı olarak tanımlanan kişiler ne bu ifadeyi ne de İslamcılık ifadesini uygun görmemiş, bu ifadelerin Batı değerlerinin bir ürünü olduğunu dolayısıyla kendilerinin hedefi olan İslam'a fayda sağlamaktan ziyade zarar verdiğine inanmıştır. Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında İslamcı olarak tanımlananlar "*Milliyetçi Muhafazakârlık*" adıyla yola devam etmiştir. Nitekim 1960'lara kadar çok sayıda kişi "*İslamcı*" olarak tanımlanırken aynı zamanda "*Milliyetçi*" ve "*Muhafazakâr*" olarak da bilinmiştir (Şentürk, 2019: 38; Kara, 2013: 27). Bu kişiler devletin menfaatleri söz konusu olduğunda her zaman devletten yana bir politika sergilemiştir. Nitekim İslamcı olarak tanımlananlar ile devlet muhafazakârlığı "*komünizm*" tehdidine karşı ortak payda da birleşmiştir (Subaşı, 2004: 230; Çınar, 2020: 16; Bora, 2017: 390). Kendilerine göre, komünizm bir ülkeye girip tutunabilmek, kök salabilmek için dinî ve millî hisleri ortadan kaldırma yolunu tutmuştur (Tunaya, 1998: 34).

Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte İslamcı faaliyetler siyasi hayatta etkin olmaya başlamıştır (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 329; Demirli, 2020: 69; Duman, 1997: 62; Çetinsaya, 2004: 437). *Serdengeçti*, *Sebilürreşad* ve *Büyük Doğu* gibi İslamcı dergiler İslamcılarının toplanma ve yönlendirme merkezleri olmuş, aynı zamanda Tek Parti uygulamalarına da bu yayınlarla karşı durulmuştur (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 332). Özellikle *Sebilürreşad*, Adnan Menderes iktidarıyla birlikte, uzun süreli bir sessizliğin sonrasında İslamcılığın sesi konumuna gelmiştir. Derginin, Raif Ongan, Hasan Basri Çantay ve Yusuf Ziya Kösemen gibi yazarlarının yanında Diyanet İşleri Başkanlığından (DİB) Ahmet Hamdi Akseki, aydınlardan Nurettin Topçu, Peyami Safa, Yahudi karşıtlığı ile tanınan Cevat Rifat Atilhan gibi farklı kulvarlarda yazarları da vardır (Bora, 2017: 438).

1945 sonrası kurulan partilerin genelinde açıkça İslami kimlik taşıdıkları görülmektedir. (Duman, 1997: 62). Mardin'e göre bu dönemde Türkiye'de İslam'ın konumunu yeniden hatırlatan partiler bir bakıma "*kök*"ümüzün nereden geldiği bilincini canlandırmıştır (Mardin, 2017: 29). Demokrat Parti (DP) iktidarı süresince partiler oy kaygısıyla İslamcı çevrelere yakın durmuşlarsa da laik cumhuriyete aykırı, şeriat içerikli faaliyette bulunmamıştır. Hatta birbirlerini sürekli olarak İslamcılara ödün vermekle suçlamıştır (Kaçmazoğlu, 2012: 78). İslamcı olarak tanımlanabilen oluşumlar da bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) uygulamalarına karşı sağcı partileri desteklemiştir (Duman, 1997: 63). Dolayısıyla İslamcı oluşumlar, dönem itibarıyla kendilerine en yakın olarak görmeseler de en azından CHP'ye rakip olabilecek gördükleri DP'nin yanında yer almayı seçmiştir.

Öte yandan muhafazakârlık ifadesine bakacak olursak Topçu, bu ifadenin kasıtlı olarak “*çağdaş yaşama ayak uyduramayan*”, “*geniş düşünemeyen*” anlamında, kullanıldığı düşüncesindedir. Ona göre, milliyet kavramının içinde kişinin, aslını muhafaza etmesi gereklidir. Dolayısıyla milliyet ile muhafazakârlık birbirinden ayrılmaması gereken olgulardır (Topçu, 2019: 184-186). Cumhuriyet Türkiye’sinde İslamcılık, kabul gören bir yol olan “*muhafazakârlık*” üzerinden kendini ifade edebilmiştir (Bora, 2017: 342, 390; Şentürk, 2019: 38; Aktay, 2006: 349; Bora ve Erdoğan, 2006: 632; Çınar, 2020: 4). Kara’ya göre İslamcı söylem, savunmacı bir yapı olup, yeni bir inşa değil muhafazaya yönelik uygulamalara ve duruşa sahiptir (Kara, 2004: 45). Kısakürek de bu doğrultuda “*dinî muhafazakârlık*” derken muhafazakârlık ile İslamcılık arasındaki yakın ilişkiyi de ifade etmiştir (Güzel, 2006: 334; Aktay, 2006: 346). Türkiye’de “*Sağ*”ın, “*Milliyetçilik*”in ve “*İslamcılık*”ın ortak adı ve tanımı olarak “*Muhafazakârlık*” kullanılmıştır. Bu sebeplerden Bora, “*Muhafazakârlık*”ın başlı başına bir “*düşünce sistemi*” olmadığı görüşündedir (Bora, 2017: 342). Bahsedilen muhafazakârlık İslami değerleri koruma anlamına gelmektedir (Şentürk, 2019: 38).

Bununla birlikte muhafazakârlığın halkın kendi türettiği bir yapılanma olduğu kanaati toplumun genelinde hâkim olsa da Nuray Mert, muhafazakârlığın, cumhuriyetin ilk yıllarında dinî konulardaki yaklaşım ve uygulamaların, yeni bir yol ile halkla uyumlu hale getirilmesi amacıyla oluşturulduğunu belirtmektedir (Mert, 2006: 316). Yine Mert’e göre, Adnan Menderes iktidarı ile gelişim gösteren muhafazakârlık, İslamcılık ve diğer sağ görüşlerin temelini oluşturmuştur (Mert, 2004: 414). Görüldüğü üzere kimisine göre muhafazakârlık İslamcılığın yerine kullanılırken kimilerine göre de muhafazakârlık İslamcılığın temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte tezde muhafazakârlık ifadesi ile dindar kişiler yani İslamcı olarak tanımlanan kişiler kastedilmiştir.

Tezin ana temalarından olan laiklik hakkında çok farklı değerlendirmeler söz konusudur. Laiklik kelimesi Antik Yunanca’daki “*halktan kişi, halka ait olan*” anlamına gelen “*laikos*” kelimesinden türetilmiş olup dinî esasa göre idare eden yönetimin karşısında yer alan manasına gelmektedir. Buna göre, din adamlarının veya yönetimin dinî zorlamalarda bulunmadan fertlerin kendi istekleri ile kişisel inançlarını özgürce gerçekleştirebilmesi gerekmektedir (Aydın, 2013: 24-25). Laikliğe göre inanç ve vicdan özgürlüğü yaşamın olmazsa olmaz esaslarındandır (Aydın, 2013: 35; Armağan, 2003: 208). Aksi halde toplumun laikliğe ters düşmesine sebep olunacak ve hak ihlali gerçekleşecektir (Aydın, 2013: 42, 44). Katolik Hristiyanlarda din adamları yaşam biçimleri açısından ikiye ayrılır. Bir kısmı manastırlardan çıkmaz bir kısmı ise halkın arasındadır. “*Laik*” ise bunların dışındaki din

adamlığı ile ilgisi olmayanlardır. Türkiye kültüründe böylesi bir uygulama olmadığından, Ali Fuat Başgil'in ifadesiyle, Müslümanlar için laikliği anlamak oldukça zor olmuştur (Armağan, 2003: 283).

Tanıl Bora'ya göre “*gericilik*” tabiri, muhafazakârlığı horlamak, küçük görmek anlamları taşımıştır (Bora, 2018: 81). Cemil Meriç tarafından; kirlenmiş bir durumdan müthiş bir geçmişe uçmak gericilikse her kişilikli insanın gerici olması gerekmektedir. Meriç, “*gerici*” gibi ifadelerle fikir özgürlüğünün önüne set çekildiğini ifade etmektedir (Meriç, 2005: 85). “*Medeniyet Tehlikede*” adlı kitabında Arnold Toynbee, maddeci felsefeye karşı manevi değerlere güç vermenin önemi üzerinde durmuştur. Toplum ve medeniyetler gibi kişi de hem maddi bakımdan hem manevi açıdan eşzamanlı gelişmesiyle sağlıklı bir gelişim gösterebileceğini, bu iki esastan biri diğerine göre geri kaldığında veya ileri gittiğinde ise gelişimin dengesizleşeceğini ve sağlıksızlaşacağını belirtmiştir (Turan, 2018: 38). Osman Turan'a göre, geçmişte dünyaya hâkim olmamız ve şanlı bir geçmiş bırakmamız büyük ölçüde İslamiyet'e sarılmamız vesilesiyle olmuştur. Yine Turan, Karadeniz'in kuzeyindeki Türklerin kimliklerini kaybetmesini delil göstererek, Türklerin Müslümanlıkla özlerini koruyabildikleri iddiasında bulunmuştur (Turan, 2018: 74).

Modernist uygulamalar Türkiye'de, Tanzimat Dönemiyle başlamış ve ardından Meşrutiyet dönemiyle devam etmiştir. Bahsedilen iki dönemde yapılan bu yöndeki uygulamalar ise “*Dinin özüne dönmek*” ve “*Avrupa'nın medeniyetini getirmek*” adı altında yapılmıştır (Bora, 2017: 416; Aydın, 2013: 45). İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi meselesi de Osmanlı'nın son zamanlarına dayanmakta olup o zamanlar yalnızca düşüncede kalmıştır (Ateş, 2018: 57). Kara'ya göre laiklik ile yalnızca din ve devlet işleri birbirinden ayrılmamış aynı zamanda laiklik hükmetme yöntemi olmuştur. (Kara, 2019: 48). Niyazi Berkes ise laikliğe çok farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Berkes, ülkemizde laikliğin “*Batı karşısındaki geri durumdan ancak İslam'a sarılarak kurtulabileceği*” anlayışına karşı oluşturulduğunu belirtmiştir. Yine konuyla ilgili Berkes, bizdeki düşünürlerin zannettikleri gibi laikliğin din ile devleti birbirinden ayırmak maksadıyla ortaya çıkmadığını ifade etmiştir (Berkes, 1975: 211, 213). Buradan da anlaşıldığı üzere laiklik ülkede yaklaşık iki yüz yıl önce uygulanmaya başlamış ve farklı kesimlerce farklı anlaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

VE PARTİLERİN DİN SİYASETİ (1945-1950)

1. Çok Partili Hayatın Öncesinde İnönü Döneminde Din Politikaları

Türkiye’de Tanzimat dönemindeki laiklik uygulamaları halkın geneline yayılmamış nispeten dar bir çevrede gerçekleşmiştir. Bunun en büyük sebebi; Osmanlı’nın Batı karşısında geri kalmışlığına çözüm ararken Batı’nın değerlerinin olduğu gibi kabul edilmesi anlayışını savunanların daha ziyade bürokrasi ve askeriyedeki kişilerin olmasıdır.

Osmanlı’daki zamanı yakalama çabaları, İslam dünyasının lideri pozisyonunda olduğundan, diğer Müslüman ülkeler tarafından da yakından takip edilmiştir (Şimşir, 2017: 2). Sonraki süreçte dinin, devletin hizmetine ve denetimine girmesi için çabalanmıştır (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 336). Bu çabayı gösterenler, Osmanlı’nın son zamanlarındaki modernleşme yolunda gayret sarf eden bürokratların devamıdır. Mardin’e göre bu seçkinler kendi fikirlerini ve planlarını halkın uygulaması için zorlayıp kendi otoritelerini sağlamlaştırmıştır (Dinler, 2011: 29-30; Şimşir, 2017: 96). İdris Küçükömer de bu dayatmalar yapılırken İslamcılarının bastırıldığını iddia etmektedir (Demirli, 2020: 27).

Ahmet Kuru, dünyada “Dışlayıcı Laiklik” ve “Pasif Laiklik” olmak üzere iki laiklik çeşidinin olduğu tezini savunmaktadır. Kuru’nun, bu tezine göre “*Dışlayıcı Laiklik*”in uygulandığı ülkelerde yurttaşların inanışlarına müdahale edilip din toplumsal alandan çıkarılmıştır. “*Pasif Laiklik*” uygulayan ülkelerde ise din ile dindarlara hoşgörülü ve özgürlükçü yaklaşım sergilenmiştir³ (Demirli, 2020: 32; Kuru ve Stepan, 2013: 92).

Türkiye’de ise cumhuriyet ile tam manasıyla karşılaşmasa da Dışlayıcı Laiklik anlayışının yerleşmesine devlet eliyle hız verildiği iddia edilmektedir (Demirli, 2020: 13). Nitekim Şerif Mardin de cumhuriyet Türkiye’sinin kurucularının aldıkları Batıcı eğitimin de tesiriyle laik reformları uyguladıklarına dikkat çekmektedir (Demirli, 2020: 28; Demirel, 2011: 34). Laiklik yolunda atılan bir adım olarak, Teşkilat-ı Esasiye’de yer alan “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” ilkesine göre egemenlik ilahi kaynaklı olmaktan çıkarılmıştır. Yeni yönetim eskinin “*ümmet*”i yerine “*millet*”i tercih ederek laikliğe bir bakıma ortam hazırlamıştır (Şimşir, 2017: 80; Demirel, 2011: 34). Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplar ile Avrupa tarzı olması beklenen, halkın düşünce dünyası ve hayat tarzının önündeki engel

³ Fransa’da dışlayıcı Laiklik uygulanırken, ABD’de Pasif Laiklik uygulaması söz konusudur.

olduğuna kanaat getirilen geleneklere bağlı yapılar kaldırılmış, oluşan boşluk ise milli unsurlar ile doldurulmaya çalışılmıştır (Turan, 2018: 57; Tezel, 2006: 34; Kuru ve Stepan, 2013: 105).

Aslında genç cumhuriyetin ilk yıllarında eski yapılar kaldırılıp yerine yenileri konularak dine karşı olunmadığı şeklinde bir portre çizilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1924'te Anayasa'ya “*devletin dini İslam'dır*” maddesi konulmuştur. Yine 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 479 medresenin tamamı kapatılıp imam hatip okulları açılmıştır. Ardından Darülfünun bünyesinde İlahiyat Fakóltesi kurulmuştur (Berkes, 2014: 533; Kuru ve Stepan, 2013: 106). Ancak kısa süre sonra bu yeni yapılar da kaldırılmıştır.

Hamid Algar konu ile ilgili, şeyh Sait İsyarı sonrası 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'nda alınan karar ile tekkeler kapatılarak, tarikatların kaldırılmasına karar verildiği iddiasında bulunmuřtur⁴ (Algar, 2019: 476). 1928'de “*devletin dini İslam'dır*” maddesi kaldırılmış, aynı yıl Arapça ve Farsça derslerine de son verilmiştir. Yine 1928'de Latin Alfabesinin kabulü ile Arap harflerinin öğretilmesi açıktan yapılamamıştır. 1930'da şehir okullarında, 1933'te köy okullarında zorunlu din dersleri kaldırılırken 1933'te ise Eğitim Bakanlığı Örgüt ve Ödevler Kanunu'ndaki okullarda din öğretimi ile ilgili maddeler kaldırılmıştır (Berkes, 2014: 533; Kuru ve Stepan, 2013: 106). 1938'de ıkarılan Cemiyetler Kanunu ile din propagandası yapmak için dine dayalı bir parti kurmak da yasaklanmıştır (Berkes, 2014: 534; Öztemiz, 1997: 32; Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938: 10272).

Bununla birlikte DİB vesilesiyle 1928-1949 yılları arasında Kâmil Miras'a ve Babanzade Ahmet Naim'e 12 ciltlik hadis külliyyatı hazırlatılmış, Elmalılı Hamdi Yazır Efendi'ye de 1935-1939 yılları arasında 9 ciltlik Kur'an tefsiri yazdırılmıştır (Kara, 2019: 31). şükrü Haniöğlu'na göre bu çalışmaları cumhuriyetçi liderler, İslam'ı Türkeleştirip öğretme çabasıyla yapmışlarsa da belirlenen hedef toplumda çok sınırlı sayıda kişi tarafından kabul görmüştür (Haniöğlu, 2013: 44). Emrah şimşir de, Cumhuriyet Türkiye'sinde laiklik esasının, geniş halk kitlelerine eğitim ve kültür uygulamaları vasıtasıyla yayılmasının İnönü devrinde gerçekleştiğini iddia etmiştir (şimşir, 2017: 3).

Lozan Barış Antlaşması'nın 38. Maddesinde, devletin sınırları içinde ikamet eden herkes, kendi inancının gereklerini yapabilme hakkına sahiptir. Yine Anayasaya göre de genel ahlaka ve siyasal kaidelere karşı tavrı ve fiiliyatı olmayan her dinî inanış Anayasanın

---

4 Bu süreçte Nakşibendi tarikatı Türkiye'de yaşamaya devam etmiştir. Bunun yanında; Halvetiler, Kadiriler, Rifâiiler ve Mevleviler de varlıklarını devam ettirmiştir. Algar'a göre medreselerin kapatılmasıyla dinî eğitim özellikle Nakşibendi tarikatlar vasıtasıyla verilmiştir. Bkz. Algar, 2019: 488-491.

güvencesinden yararlanır. Bu esas aslında “*Laiklik*”in kendisinde de açıkça yer almaktadır (Öztemiz, 1997: 41-42; Turan, 2018: 104). Din hürriyeti, öncelikle inanma özgürlüğü demektir. Bu da kişinin inançlarından dolayı kesinlikle herhangi bir zorlamaya veya cezaya tabi tutulmaması anlamına gelmektedir (Başgil, 2007: 111). Dinî bilgiler yalnız din adamının bilmesi gerekli bilgiler olmayıp toplumun tamamı tarafından bilinmesi ve uygulanması gereken bilgilerdir. Örneğin hükümet eliyle tıp fakültelerinin kapatıldığını ve tıp eğitiminin yasaklandığını düşünürsek bu durum tıp bilimine ve tıp hocalarına ihtiyacın kalmadığı anlamına gelmez. Aksine ihtiyaç daha da artar. Bunun yanında doktor olmayan ama doktor gibi davrananlara kapı açar bu da hastaların hastalıkları içinde daha da kıvranmalarına sebep olur (Başgil, 2007: 123-124). Başgil’in bu örneğinden de anlaşılacağı üzere, dinin toplum için önemi oldukça büyüktür.

İsmet İnönü’nün başbakanlığı döneminde laikliği korumak maksadıyla, 1926’da Türk Ceza Kanunu’na 163. Madde konulmuştur⁵ (Kısakürek, 2018: 30). Kendisi çok partili hayat öncesinde dinî söylemlerde bulunmayarak laik bir portre çizmiştir. Bu sebeple çoğu defa CHP komünistlik ve dinsizlikle itham edilmiştir. Yakınındakiler halkın karşısına çıktığında dinî ifadeleri kullanmasını salık vermelerine rağmen İnönü buna yanaşmamıştır. Eğer kendisine bu yönde söylenenleri yaparsa, dini siyasete alet etmiş olacağına inanmıştır. İnönü ayrıca, partilerin dini siyasete alet edenlerle mücadele etmesi gerektiğini ve kendisinin de böyle yaptığını belirtmiştir. Bunun yanında İnönü; *Sebilürreşad*, *Ehl-i Sünnet*, *İslam Yolu* gibi gazeteleri kapatıp, gazete sorumlularını mahkemeye verdiklerini, bunun sonunda dinin sekteye uğramadığını, ifade etmiştir. Partilerin oy için dini kullanmalarını da devlet aleyhine bir faaliyet olarak değerlendirmiştir (Akkır, 2019: 74).

Atatürk sonrası TpCF’nin bazı üyelerine hükümette görev verilmesi, İnönü döneminde dine karşı siyasetin sert olmayacağı beklentisini doğurmuştur (Akkır, 2019: 104). Bununla birlikte 1939’da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada,⁶ verecekleri eğitimin dinî değil millî olmasını beklediğini belirtmiştir (Şimşir, 2017: 99). Ramazan Akkır, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, Kur’an kursları açmanın da dahil olduğu din ve ibadete ilişkin tüm yetkilerin Diyanet’e ait olduğunu, bu doğrultuda pazar günleri ve bayramlar hariç her gün cami, mescit gibi belirli yerlerde, tayin edilen zamanlarda, en az ilkokul mezunu olanlara kurs

---

5 Türk Ceza Kanunu’nun 163. maddesine göre devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet kurmayı veya propaganda yapmayı yasaklamıştır. Bu madde ancak 1991’de Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde kaldırılabilmiştir.

6 İnönü bahsi geçen konuşmasında: “Sizin vereceğiniz terbiye dini değil millî, beynelmilel değil millîdir. Millî terbiye istiyoruz. Maksadım Türk milletinin ilm-ü irfan halinde hatırı sayılır bir mevcudiyet olmasıdır.” ifadelerini kullanmıştır.

açılacağına dair talimatnameyi 2 Ağustos 1939'da Refik Saydam'a sunmasının hoşnutsuzluğa neden olduğunu iddia etmiştir (Akkır, 2019: 102).

1939 yılının Ramazan ayında ise ülkede yeterli cami bulunmaması sebebiyle evlerinde cemaatle namaz kılmak isteyenlere Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Rıfat Börekçi tarafından izin verilmiş fakat Ankara Valisi Nevzat Tandoğan camiler dışında cemaat ile namaz kılmayı yasaklamıştır. Bu durum Rıfat Börekçi'nin tepkisini çekmiştir. Konu ile ilgili Börekçi; dönemin Başbakanı Refik Saydam'a; valiliğin yasağının uygun olmadığını, namaza ve ibadete karışmanın halkın maneviyatı ile oynamak anlamına geleceğini ifade ederek rahatsızlığını belirtmiştir (Şimşir, 2017: 104-105).

Bahsi geçen dönemde evinde Kur'an cüzleri bulunduranlar, Arapça veya Kur'an öğretenerler, hafızlık eğitimi verenler, Arapça kamet getirenler kolluk kuvvetlerince derdest edilip mahkemelerde cezalandırılmıştır. Bu doğrultuda 1940'ta; Trabzon'da çocuklara hafızlık eğitimi veren kişi mahkemeye sevk edilmiş, Giresun'da Arapça eğitim veren şahıs ve buna engel olmayan muhtar ile ihtiyar heyeti, aynı sebeple Konya'da bir köy imamı adliyeye sevk edilmiş ve çeşitli cezalar verilmiştir (Dikici, 2008: 165). 1942'de Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yalçın da İstanbul Müftülüğüne gönderdiği yazıda ilkökul yaşında bulunan çocuklara Kur'an öğretilmesi gibi usulsüzlüklerin yapılmamasını istemiştir (Akkır, 2019: 100). Bunun yanında basında din ile ilgili yazıların da çıkmaması için birtakım uygulamalar yapılmıştır. Nitekim 27 Temmuz 1942 tarihinde Matbuat Umum Müdürü olan İzzettin Tuğrul Nişbay⁷; gazetelerdeki din ile ilgili yazıların sona erdirilmesi, konu ile ilgili dizi yazılarına da en geç on gün içinde son verilmesini isteyen bir talimatname yayımlamıştır (Kara, 2019: 417).

Bunun yanında II. Dünya Savaşı'nın tüm gerginliğinin hissedildiği dönemde; Mehmetçiğin motivasyonunu üst düzeyde tutmak ve maneviyatını artırmak amacıyla 1940'ta orduya askerî imamlar yeniden alınmaya başlanmıştır (Öztemiz, 1997: 39). II. Dünya Savaşı boyunca komünizmin ülke topraklarına girmemesi için Rusya'nın hem dinsiz hem de din düşmanı olduğuna, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin ise dine hürmetli ve önem veren bir devlet olduğuna dair propagandalar yapılmıştır. Türkiye'deki bu ortamda, dinî içerikli yayınlar kendini göstermeye zemin bulmuştur (Aydemir ve Karataş, 2020: 67). CHP'nin II. Dünya Savaşı süresince izlediği politika bir manada DP döneminin ana güzergâhını oluşturmuştur (Kaçmazoğlu, 2012: 14). Buna karşın 2 Haziran 1941'de çıkarılan kanunla

---

⁷ İlgili talimat dokuz yıl sonra Hür Adam'da eleştirilmiş, CHP'nin inanç konusundaki sıkıntılı oluşuna delil gösterilmiştir. Bkz. Hür Adam, 8 Mayıs 1951, s. 1. Bununla birlikte muhafazakâr olarak bilinen *Hür Adam*'ın, Menderes Hükümeti politikalarına taassupla bağlı olmadığını, eleştirel de bakabildiği Ek 20'de yer alan karikatürlerden anlaşılmaktadır. Bkz. Hür Adam, 1 Haziran 1951, s. 4. Hür Adam, 8 Haziran 1951, s. 4.

ezanı Arapça okuyanlara üç ay hapis cezası verilmesine imkân hazırlanmıştır (TBMMTD, 2 Haziran 1941: 6; Akkır, 2019: 101).

Celil Bozkurt'a göre çok partili hayata geçene kadar Said Nursi'nin ve Süleyman Hilmi Tunahan'ın gizliden sürdürdükleri faaliyetlerin haricinde İslami hareketlere rastlanmamıştır (Bozkurt, 2020: 22-23). Bunun yanında dinî oluşumlar üzerindeki kontrol olabildiğince devam etmiştir. Nitekim DİB'e bağlı olarak vaizlik görevi yapan Süleyman Hilmi Tunahan hakkında soruşturma başlatılmış ve politik konuşmalarda bulunduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. Ancak buna rağmen 1. Ağır Ceza Mahkemesi Tunahan hakkında berat kararı vermiştir. 1943'te vaizlik hakkı elinden alınan Tunahan, bu hakkı ancak çok partili hayata geçişin ardından geri alabilmiştir (Çalığışu Aykanat, 2017: 2901). Yine 1943'te sıkıyönetim emriyle Şeyh Abdülhakim Arvasi İzmir'e gönderilmiş orada hastalığı artınca Ankara'ya getirilmiş, kısa süre sonra da vefat etmiştir (Şentürk, 2019: 129). Ayrıca, Risale-i Nur ile ilgili o dönemde açılmış davalardan 15 Haziran 1944'te beraat alan Nursi ve talebeleri tahliye olmalarına rağmen hükümetin Nursi'yi zorunlu ikamete tabi tutmasından dolayı Afyonkarahisar'a bağlı Emirdağ'a nakledilmiştir (Şentürk, 2019: 41-42).

Belirtilen yıllarda gerek inanç gerek ibadet hususunda dinde reform konuları iktidar partisi içinde geniş ölçüde tartışılmıştır. Demokrasi yönünde adım atılması hedefiyle CHP içinden Meclis'te oluşturulan Müstakil Grup devlet eliyle dinde reform anlayışının laikliğe aykırı olduğunu düşünerek bu görüşe katılmamıştır. Eğer bir düzenleme yapılacaksa bunun yine din adamları vasıtasıyla gerçekleşmesini uygun görmüştür (Tunaya, 1998: 17). 1944'teki bir başka gelişmede ise Eşref Edib'in yazdığı *Çocuklarımıza Din Okuma Kitabı* başlıklı kitap okul kitabı gibi anlaşılacağı bahanesiyle yasaklanmış ve toplatılmıştır. Bu karar Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de bulunduğu Bakanlar Kurulu'nun kararı ve imzasıyla 5 Mart 1945'te alınmıştır (Kara, 2019: 462; CA, 30.18.1.2/107.103.13).

Ayrıca bahsi geçen Müstakil Grup üyeleri 17 Nisan 1945 tarihinde hazırladıkları raporda; laik bir rejimde DİB'in bulunmaması gerektiğini ve Kur'an ile dinî uygulamaların Türkçe olmasının şart olduğunu belirtmiştir. Ancak bu tespitler Müslüman Türk halkında karşılık görmemiş ve uygulanamamıştır. (Tunaya, 1998: 16; Ateş, 2018: 139-140). İsmet Paşa liderliğindeki yönetimin, dine yönelik uygulamalarının da etkisiyle, II. Dünya Savaşı'nın akabinde halk nazarındaki değeri oldukça azalmıştır (Zürcher, 2000: 285, 286). Bu süreçte dönemin muhalefeti gerçek laikliğin halkın dinî yaşayışına müdahale etmek olmadığını, tam tersine dinî hayatını kolaylaştırmak olduğunu sıklıkla dile getirerek CHP'yi eleştirmiştir. Ana-

babaya saygıdan yoksun bir neslin varlığının sebebini dinî eksikliğe bağlayan Demokratlar yeniden dinî eğitim verilmesinin gerekliliğini de özellikle belirtmiştir (Öztemiz, 1997: 39).

2. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve İktidarın Din Siyaseti

10 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 18. Maddesinde; “*Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır. Bu hak din veya kanaat değiştirmek, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca açık olarak veya özel surette öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle açıklama hürriyetini gerektirir*” ifadeleri yer alır. Bu maddeye göre kişinin dinî inançları gereği amel etme, dinini öğrenme ve öğretme hakkına sahip olduğu açıkça vurgulanmaktadır (Armağan, 2003: 90). Gizliden verilen dinî eğitimlerin sıkı takiple ve çeşitli cezalarla engellenmesi toplumun genelinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu sebeple çok partili hayata geçiş sonrasında, tepkili olanları rahatlatıcı söylemler, halkın teveccühü için yetmiştir. Bu da muhalif partilere mümbit bir zemin hazırlamıştır (Duman, 1997: 26).

Çok partili hayata geçişin ardından CHP laiklik uygulamalarında esnemeler başlamıştır (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 330; Karabulut, 2019: 237; Duman, 1997: 26; Koca, 2016: 299). Zira II. Dünya Savaşı sonrasında gerek ekonomik, gerek sosyal, gerekse dinî konulardan dolayı Türkiye’deki ortam CHP’nin aleyhine bir hal almıştır (Varel, 2016: 209). 1946 Seçimlerinin CHP’nin hiç beklemediği şekilde zorlu geçmesi sonrasında, CHP’de halkın değerlerine daha da önem verilmesi gerektiği kanaati oluşmuştur⁸ (Ateş, 2018: 141, 279-280; Şimşir, 2017: 126). 7. Kurultay’dan bir ay öncesinde Alay Müftüsü Hasan Feyzi Akıncı Selamet isimli dergide yayımlanan yazısında ezanın aslından okunmamasının yanlışlığına dikkat çekmiştir. Peşi sıra Ömer Rıza Doğrul ve Eşref Edib gibi isimler de konuya dikkat çeken yazılar kaleme almıştır. Doğrul, ezanın aslının Arapçadan daha ziyade “İslamca” olduğunu belirtmiştir (Ateş, 2018: 140-141).

CHP’nin 7. Kurultayının yapıldığı 1947 yılı Türkiye tarihi açısından önemli gelişmelere hem sahne hem başlangıç olmuştur⁹.

Nitekim 1947’deki 7. Olağan Kurultayı’nda CHP’nin Anayasa’da da yer alan “*Altı Ok*” undan biri olan “*Laiklik*” bile tartışılmaya başlanmış, dinî inancından dolayı kimseye

⁸ Seçim sonrası CHP’nin din politikasında yaşanan değişimlerin, özellikle 7. Kurultay’ın içeriğinin sebepleri böylece daha iyi anlaşılmaktadır.

⁹ 1947 Kurultayı’nda gündeme alınan konuların hayata geçirilmesiyle demokratik olmayan uygulamaların kaldırılması dinî serbestliklerin engellendiğini düşünen İslami kesimi memnun etmiştir. Bkz. Kaçmazoğlu, 2016, s. 70. Netice itibarıyla çok partili hayata geçişle birlikte CHP’nin politikalarının belirlenmesinde temel etkenin, laiklik esasını kaybetmeden iktidarını devam ettirebilmeyi sağlamak, olduğu belirtilebilir.

müdahale edilemeyeceği ve ibadetler ile ayinlere karışılmayacağı ifade edilmiştir (Çalığışu Aykanat, 2017: 2886; Albayrak, 2004: 70; Kara, 2019: 32). Recep Peker'in sert tutumu karşısında, İnönü tarafından oluşturulan "35'ler" adı verilen CHP'deki genç reformcu vekillerin baskısıyla, laiklikle ilgili "din düşüncesini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten uzak tutmak" tanımlaması Kurultay'ın sonuç metninden çıkarılmıştır (Akkır, 2019: 67). CHP'deki bu gibi gelişmeler de kendi seçmen tabanının eleştirilerine sebep olmuştur (Varel, 2016: 221). Örneğin Behçet Kemal Çağlar ve Falih Rıfkı Atay gibi Kemalist CHP'liler partiden istifa etmiş, partinin tanınan aydınlarından Mehmet Ali Aybar ise *Hür* gazetesindeki yazısında CHP'yi, kurtuluşu dinde arayan görünümü sebebiyle eleştirmiştir (Koca, 2016: 299; Ahmad, 1995: 154).

1946'da CHP Meclis Grubu din eğitimi konusunda yaşanan sıkıntıların incelenmesi ile ilgili bir komisyon kurmuş ve din eğitiminin laikliğe aykırı olmayacağına karar vermiştir. Bu karardan aldığı güçle İstanbul Müftüsü olan Ömer Nasuhi Bilmen de DİB'e sunmak üzere hazırladığı 27 Mayıs 1947 tarihli raporda Kur'an kurslarının ülke geneline yayılması ve imam hatip kursları veya okullarının yeniden açılmasının gerekliliğini belirtmiştir. Bu raporun ardından 1946'da Kur'an kursu sayısı 61 iken, 1947'de 99'a, 1948'de 118'e çıkmıştır (Duman, 1997: 183). 13 Haziran 1946'da çıkarılan Üniversiteler Kanunu ile fakültelerde enstitülerin açılmasına izin verilince Zeki Velidi Togan, 1941'de atıl hale getirilmiş olan Edebiyat Fakültesi İslam Tetkikleri Enstitüsü'nü yeniden hayata geçirme girişiminde bulunmuştur (Kara, 2019: 551). 13 Aralık 1948'de MEB vasıtasıyla 8 ila 10 ay arasında sürecek imam hatip kursları ilk olarak İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Seyhan'da (bugünkü Adana'da) olmak üzere yedi ayrı merkezde açılmıştır (Ateş, 2018: 148; Akşit ve Coşkun, 2004: 399; Şeyhanlıoğlu, 2020: 149). Sonrasında ise Bursa, Kastamonu, Isparta, Konya, Urfa, Trabzon ve Afyon'da açılmıştır. Verilecek olan kursta dinin toplumsal içerikli kısmını işleyen Fıkıh dersi verilmemiş, onun haricinde Kur'an, Tefsir, Hadis, İbadet, Ahlak ve Sağlık Bilgisi dersleri verilmiştir. 1949 sonlarına doğru bu kurslardan 50 civarında mezun verilmişse de dindar çevrelerce verilen eğitim içerik bakımından yeterli görülmemiştir. Doğan Duman bu bilgilerden hükümetin "ulusal din" oluşturmaya yönelik politikasını ana hatlarıyla devam ettirdiği iddiasında bulunmuştur (Duman, 1997: 154, 155).

Bununla birlikte İstanbul'da Feneryolu Camisi ibadete açılmış, İslamcı olarak tanımlanan Ahmet Hamdi Akseki Diyanet İşleri Başkanı olmuş (Kara, 2019: 34), din eğitimi verecek olan dershanelerin açılmasına karar verilmiş, Hacca gitmek isteyenlere yol açılmıştır. Halbuki öncesinde; dövizin bulunmaması, bulaşıcı hastalıkların varlığı, "Araplara para

yedirilmemesi” gibi bahanelerle hacca gitmelerine engel olunmuştur. Hacca izin verilmesiyle 1947’de Türkiye’den 7.000 kişi hacca gitmiştir. 1949’da ise; Şişli Camisi ibadete açılmış, “*Molla*” lakaplı Şemsettin Günaltay başbakanlığa getirilmiş, ilkokullarda din dersleri okutulmaya başlanmış, imam hatip kurslarında eğitim başlamış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılmış, Kur’an kurslarının açılmasına Bakanlar Kurulu karar vermiştir (Kara, 2019: 36; Öztemiz, 1997: 57).

7. Kurultay’da en dikkat çekici konuşmalardan biri de Türk Ocakları’nın kurulduğu 1912’den kapatıldığı 1931’e kadar başkanlığını yapan, 1949’da yeniden kurulmasının ardından yine başkanlığa devam eden Hamdullah Suphi Tanrıöver’in ifadeleridir. Konuşmasında, imam hatiplerin gerekliliğini ve onların yetişmesinde gerekli olan eğitim kurumlarının açılması için DİB’e yetki verilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Bu konuşmada Meclis’te görevli bir hizmetlinin; köyünün bulunduğu civardaki altı köye yalnızca bir imamın bakabildiği, eğer imam gönderilmezse cenazeleri usulüne uygun defnedemeyeceklerine dair yakarışlarını aktarmıştır. Köylülerin bu ihtiyaçlarının karşılanmasının laikliğe ve inkılaplara zarar vermeyeceğinin de altını çizmiştir (Çalıklı, 2017: 2886; Akkır, 2019: 86). Tanrıöver; yine 1949 yılında İstanbul Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada dinin toplumsal dayanışmadaki önemini dile getirmiştir (Akkır, 2019: 91; Tunaya, 1998: 26). CHP’nin anlayışında yaşanan bu değişimlerin en büyük sebebi eskisi gibi seçimlere tek başına girmeyecek olması ve daha da kötüsü seçimleri kaybetme ihtimalinin bulunmasıdır. Nitekim Leyla Kırkpınar da İnönü Hükümeti’nin karşısında rakip artınca halkın muhabbetini kazanmak amacıyla dinî konulara eğildiğini iddia etmektedir (Kırkpınar, 2018: 350).

Celal Bayar pek istemese de (Akşin, 1997: 115) İnönü, ana muhalefet olarak görmek istediği partinin Celal Bayar liderliğinde kurulması için tüm imkânlarını seferber etmiştir. Örneğin CHP’nin yayın organı olan *Ulus Gazetesinde* 3 Aralık 1945’te Falih Rıfkı Atay imzasıyla çıkan yazıda; Bayar hakkında methiyeler düzmüş ve muhalefet liderinin böyle biri olmasını çok istediklerini belirtmiştir (Toker, 2020: 40).

CHP’li İnönü özellikle DP ile baş edebilmek için seçim yaklaştıkça demokratik olmayan kanunlara son vermeye çalışmıştır. Nitekim bu amaçla basın yayında sansür uygulaması kaldırılmış, sıkıyönetime son verilmiş, polislerin halkı istediği zaman karakola götürülebilmesi uygulaması kaldırılmış ve 4 Mayıs 1949’da İstiklal Mahkemeleri’ne son verilmiştir (Bakan ve Özdemir, 2013: 381; Varel, 2016: 209; Karpat, 2021: 317; Şeyhanlıoğlu, 2020: 149).

Bunun yanında Laikliğe aykırı olmaması şartıyla din eğitimine sınırlı da olsa izin verilmiştir. Bu doğrultuda, MEB'den izin alınması koşuluyla, din eğitimi almak isteyen çocuklar için “*Din Bilgisi Dershaneleri*” açılmıştır. Ayrıca Bakanlığın belirlediği komisyonca tespit edilen ders kitapları ile imam yetiştirmek maksadıyla “*Din Seminerleri*” gerçekleştirilmesine izin verilmiştir (Kara, 2019: 215). Bu eğitimlerin bazı yerlerde CHP'ye ait binalarda verilmesi Demokrat Partililerce CHP'nin bu vasıta ile halktan oy toplamaya çalışması olarak değerlendirilip eleştirilmiştir (Duman, 1997: 134). DP'nin bu ithamını doğrularcasına CHP, halkın nazarında ve değer ölçülerinde daha ılımlı olan Hasan Saka'yı başbakanlık makamına getirmiştir (Varel, 2016: 216; Kaçmazoğlu, 2012: 32). İktidar bu vesileyle muhalefet merkezi olabilecek dindarları ve dinî yapıları yanına çekmeye çalışmıştır. (Kara, 2019: 43).

Nitekim İlkokullara mahsus kalmak üzere, velilerinden yazılı dilekçe alma kaydıyla, ders saatleri haricinde din derslerinin verilmesine dair kanunun kabul edildiği 25 Kasım 1948'de Başbakanı Hasan Saka bu duruma karşı çıkan partililere, “gelecek seçimde oy almak isteniyorsa bu kanunu çıkarmaları gerektiğini” belirtmiştir (Kara, 2019: 36; Koca, 2016: 297). İnönü'nün etkisiyle bahsi geçen kanunun uygulanmasına 15 Şubat 1949'da izin verilmiştir (Albayrak, 2004: 111; Duman, 1997: 136). Böylece iktidar muhalefetin elindeki silahı etkisizleştirmeyi hatta kendi lehine çevirmeyi planlamıştır (Albayrak, 2004: 112; Ateş, 2018: 142). Aslında konu 1947'nin ocak ayında DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde dile getirildiğinde gerek parti içinde vazifeli gerek doğrudan partide görevli olmayan pek çok CHP'li tarafından, laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkılmıştır (Albayrak, 2004: 111). 1949-1950 eğitim-öğretim yılında 4. ve 5. sınıflarda verilen din dersini öğrencisinin alması için, toplam öğrencilerin yaklaşık %1'lik kısmı olan 2.797 Müslüman ve 3.002 gayrimüslim, dilekçe vermemiştir (Ateş, 2018: 147). Verilecek olan din derslerinde İslami esasların ayrıntılı biçimde verilmesi, millî birliği bozabilir gerekçesiyle çok yüzeysel olarak ve vatan, millet sevgisi ağırlıklı verilmesine karar verilmiştir (Duman, 1997: 138). Ateş'e göre verilen din dersleri, gerçek İslam dinini anlatmaktan daha ziyade iktidarın öğretmek istediği dini içermiştir (Ateş, 2018: 162-163).

Çok partili hayata geçişle birlikte İslam kamusal alanda daha da bir görünür hale gelmiştir (Koca, 2016: 294). Bu doğrultuda İslamcı elitlere siyasi alanla ve siyaset içinde ilişki kurmaları için resmî ve gayri resmî ortamlar sağlanmıştır. Camiye katılım artmış, bir yandan da Nakşibendiler ve Kadiriler gibi geleneksel tarikatlar gelişmiş ve Risale-i Nur talebeleri ve Süleyman Hilmi Tunahan'ın Kur'an hizmeti gibi yeni dinî hareketler

görülebilmektedir (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 330; Subaşı, 2004: 226; Ateş, 2018: 259). Ancak Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan gibi isimlerin etrafındaki dinî oluşumlar tehdit olarak algılanmıştır (Şentürk, 2019: 91). Nitekim 17 Ocak 1948’de Said Nursi ile talebeleri ev ve iş yerlerinden alınıp Emirdağ’dan Afyon’a getirilmiş, 23 Ocak’ta da tutuklanmıştır. Dosyaları Ağır Ceza Mahkemesi’ne sevk edilen bu kişilere 6 Aralık 1948’de 20 ay ağır hapis cezası verildiyse de karar Yargıtay tarafından bozulmuştur. Buna rağmen Said Nursi’nin yargılama süreci uzatılmış ve yirmi ay tutukluluğu devam ettirilmiştir. 20 Eylül 1949’da Nursi ve talebeleri tahliye edilmişse de Ankara’dan gelen emirle polis gözetiminde Afyon’da yaklaşık iki buçuk ay zorunlu ikamet ettirilmiştir (Şentürk, 2019: 42). Bununla birlikte 1949’da Türk Ceza Kanunu’nda bulunan 163. Madde’de düzenleme yapılarak, “*siyasi maksat veya şahsi menfaat elde etme maksadıyla yapılan dinî telkinlerin cezalandırılması*” olarak güncellenmiştir (Duman, 1997: 33; Berkes, 2014: 536; Ateş, 2018: 163-164). Bu bilgilerden de çok partili hayata geçişin ardından tüm yumuşamaya rağmen CHP iktidarının devrimi koruma adına uygulamalarını devam ettirdiği görülmektedir.

Bilindiği üzere demokrasi çok partili olmayı gerektirir. Bu doğrultuda İnönü iktidarında 1945 yılından itibaren yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Ancak kurulan bu partiler tam olarak teşkilatlanmalarını tamamlayamadan erken seçim kararı alınmıştır. Ayrıca seçimler için bir de özel kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre seçim, açık oy ve gizli tasnif ile gerçekleşecek, oy pusulaları ise seçimin akabinde imha edilecekti. Rasim Cinisli bu bilgilerden hareketle, demokrasiyi gerçekleştirmek için yapılan seçimin demokratik olmayan birçok yöntemle ve kanun desteğiyle yapıldığını dolayısıyla partilerin kurulmasına izin verilse de iktidarın CHP’de devam etmesinin planlandığını iddia etmiştir (Cinisli, 2017: 574, 575). CHP, başta DP olmak üzere muhalefetten yalnızca ılımlı bir politikayla muhalefette kalmalarını beklemiştir (Ahmad, 2010: 59). Bunun yanında çok partili hayata geçilmiş olsa da çeşitli resmî ve gayri resmi kısıtlamalar, İslamcı hareketin dayanıklı bir siyasi parti örgütü oluşturmasını engellemiştir (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 331; Kurtoğlu, 2004: 211).

Bununla birlikte CHP’nin dine daha pozitif yaklaşımının olduğu ve komünizme karşı en büyük direnç olarak İslam’ın görüldüğü dönemde; Millî Kalkınma Partisi, İslam Koruma Partisi, Muhafazakâr Toprak Emlâk Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İdealist Parti, Türk Muhafazakâr Partisi, Serbest Demokrat Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi Köylü Partisi, Millet Partisi gibi dinî hassasiyetini dile getiren partilerin kurulmasına da izin verildiğini görmekteyiz (Duman, 1997: 30; Koca, 2016: 296; Kaçmazoğlu, 2012: 29). İktidarın dinî hassasiyeti olan partilerin kurulmasına izin verme sebebi, elbette ki komünizme set

oluşturmanın yanında dine de saygılı olduğu izlenimini vermektir (Kara, 2019: 34).

Bütün bunlara rağmen çok partili hayata geçiş ile 1945'ten 1950'ye kadar geçen sürede kurulan 24 siyasi partinin bir kısmı devlet tarafından kapatılırken bir kısmı ise halkın teveccühünü kazanamamalarından dolayı kendini feshetmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 27). CHP'nin ifade edilen partilerden kendine muhatap kabul ettiği DP, 1946'daki seçimlerde beklemediği kadar oy almıştır (Kurtoğlu, 2004: 211; Koca, 2016: 296). DP Genel Başkanı Celal Bayar, Bursa'da 1946 Seçimleri öncesinde yaptığı konuşmada, iktidara geldiklerinde şeriatı yaşatmayacaklarını belirtmiş ve bu konuşma *Sebilürreşad*'ta yayımlanmıştır. Bunun üzerine İnönü Sebilürreşad'ın o sayısını binlerce çoğaltarak tüm yurda dağıtmıştır. Bu vesileyle DP'nin dine kaşı bir parti olduğu izlenimi uyandırılmak istenmiştir. Buradan da CHP'nin kendine en dişli rakip olarak DP'yi gördüğü anlaşılmaktadır (Koca, 2016: 297). İnönü'nün bu davranışı, muhalefete izin verse de iktidarı kaybetmeye niyetinin olmadığını göstermektedir.

CHP'nin çok partili hayata geçiş ile uyguladığı antikomünizm politikası, dinî liberalleşme ve daha yumuşak seyreden laiklik politikası dönemin diğer partileri tarafından da takip edilmiştir. Hatta bu politika tüm "*Soğuk Savaş*" boyunca sürdürülmüştür (Koca, 2016: 295). Bu dönemde uygulanan anti-komünist politika doğrultusunda; CHP eliyle kurulan Köy Enstitüleri, komünist merkezi olduğu gerekçesiyle pasif konuma getirilmiş (Ateş, 2018: 145), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi hocalarından Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav ve Behice Boran komünist oldukları gerekçesiyle üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Aynı dönemde komünist olarak bilinen Sabahattin Ali de faili meçhul bir cinayete kurban gitmiştir (Koca, 2016: 295). Görüldüğü üzere Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyet Rusya dönemin iktidarı tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmış ve birtakım önlemler alma ihtiyacı hissedilmiştir.

Yukarıda belirtilen gelişmelere ek olarak 13 Haziran 1946'da Matbuat Kanunu'nda değişikliğe gidilerek gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararı ile kapatılabileceği belirlenmiştir. Bu değişikliğin ardından dinî yayın yapanların önündeki engel kalkmış olarak değerlendirilebilir (Şimşir, 2017: 138). Nitekim İslami içerikli yayınların sayısında hızla artış gözlenmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 29; Tunaya, 1998: 42). 1945'ten 1960'a kadar yayınlanan İslami içerikli dergilerin tam sayısını tespit etmek mümkün olmasa da en popüler ve etkili olanları *Sebilürreşad*, *Büyük Doğu* ve *Serdengeçti*'dir. Bunların editörleri/sahipleri Eşref Edib (Fergan), Necip Fazıl (Kısakürek) ve Osman Yüksel (Serdengeçti) muhafazakâr çevrelerde,

İslami hareketin öncüleri olarak değerlendirilip hâlâ saygı görmektedir. Bu dergiler, 1940'ların sonlarından itibaren sağcı siyasi partiler ve dernekler içindeki İslami faaliyetleri desteklemiş ve ülke çapında bu faaliyetlerin yayılmasına katkıda bulunmuştur (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 331; Duman, 2016: 127). Tanıl Bora'ya göre; *Sebilürreşad* 1948'de yeniden yayımlanmaya başlayınca, yayımlanmasına izin verdiğinden dolayı CHP'yi desteklemiştir. Şemsettin Günaltay gibi dindarlığı ile tanınan medrese kökenli bir âlimin başbakan olarak görevlendirilmesi de *Sebilürreşad*'ın CHP'ye sıcak bakmasının bir başka sebebi olmuştur. Fevzi Çakmak'ın vefatının ardından ise Millet Partisi'ne (MP) iktidar ihtimali vermediğinden *Sebilürreşad* MP'yi desteklememiştir (Bora, 2017: 438).

Yukarıda bahsedilen *Sebilürreşad*, *Büyük Doğu* ve *Serdengeçti* gibi dergiler, halkın itikadi açıdan güçlenmesine de kuvvet vermiştir (Öztemiz, 1997: 57). Çok partili hayata geçiş sonrası dinî serbestlik ile bazı irticai eylemler baş gösterse de birkaç zabıtalık durumdan öteye geçmemiştir. Halk bu tür taşkınlıklara rağbet etmemiştir. Çünkü onlar için asıl olan ibadetlerini rahatca yapabilmektir (Turan, 2018: 112).

Sebilürreşad'ın yanında *Büyük Doğu*, *Millet* gibi dergiler Türkiye'de İslam'ın gerilemesinin sebebi olarak İnönü'yü gördüklerini açıkça ifade etmiştir (Ateş, 2018: 260). Bunun yanında bahsi geçen dergiler Atatürk'ün inancının sağlam olduğunu da ispata çalışmıştır (Öztemiz, 1997: 57). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere CHP, 1945 sonrası katı laik yaklaşımlarından tüm geri adım atışlarına rağmen halka ve dinî oluşumların ileri gelenlerine yine de yaranamamıştır (Lewis, 2014: 423). CHP'nin dine hürmetkâr izlenimi vermek için tüm yaptıklarının halk nazarında karşılığı ya DP'nin muhalefetinden çekinmesi ya da oy kaygısıyla yaptığı şeklinde değerlendirilmesidir. Koca'ya göre, DP kapatılma korkusuyla CHP çizgisinden sapmamaya çalışırken, CHP de oy sebebiyle dinî konuda DP gibi görünmeye çalışmıştır (Koca, 2016: 299). Bununla birlikte bahsi geçen zamandaki partiler arasında “Kemalizm” yarış mevzuu olmuştur (Hanioglu, 2013: 36). Anayasa gereği programlarında laiklik bulunmuştur. Bununla da yetinmeyip laiklik hususunda taviz vermeyeceklerini açıklama zorunluluğu hissetmişlerdir. Buna yönelik DP'nin programındaki 14. Madde'de laiklik, din ile devletin ilgisinin bulunmaması şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca dinin siyasete alet edilmemesinin gerekliliğinden de bahsedilmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 30; DP Programı, 1946. s. 4). Bu bilgilerden kuruluş aşamasındaki partilerin İnönü'nün tepkisini çekecek en küçük bir durumdan bile uzak kalma gayreti görülmektedir.

CHP haricindeki partiler dini siyasete alet etmeyeceklerine dair her türlü garantiyi

verirlerken CHP ise siyasi bir manevra yaparak bunun tam tersi uygulamalarda bulunmuştur. CHP dışındaki partilerin varlıklarına devam etmek için belki de başka çareleri yoktu. 1946'da CHP'den ayrılan Hikmet Bayur'un ifadesine göre; CHP'nin yönlendirmesiyle, bazı müftüler ve vaizler cuma vaazlarında, Nisa Suresi'nin 59. Ayeti'ne¹⁰ dikkat çekerek hükümete itaat etmeyenlerin cehenneme gideceklerini belirtmiştir¹¹ (Ateş, 2018: 152-153). 1947'de bazı imamların camilerde DP'yi kötüleyen CHP'yi öven konuşmaları bile görülmüştür (Kaçmazoğlu, 2012: 31).

Ayrıca CHP Türkiye'de bulunan gayrimüslim azınlıkların da oylarını alabilmek için idarî, siyasî ve askerî hayatta eşitlik vaat etmiştir. Bununla birlikte partiye üye olabilmelerine ortam hazırlanmış, İstanbul'daki Rumların sorunlarını tespit için müfettiş görevlendirilmiş, Rumlara ait kilise, hastane, okul, yetimhane gibi kurumlardan vergi alınmamasına karar verilmiştir. Hatta Rumların okullarına devletin atadığı öğretmen ve müdür yardımcılarının maaşlarını cemaate ödetilmemesi kararı alınmıştır. ABD'nin Türkiye'ye önerdiği komünizm karşıtı olarak tanınan Athenagoras'ın Patrik olabilmesi için de Türk vatandaşlığı şartı arandığından kendisine Türkiye Cumhuriyeti kimliği çıkartılmıştır. Cumhuriyet uygulamalarının aksine Athenagoras'ın mabet dışında dinî kıyafetle dolaşabilmesi için de 6 Aralık 1948'de özel bir kararname çıkarılmıştır. Ortam kendisi için hazır edilince Athenagoras, ABD Başkanı Truman'ın özel uçağı ile Türkiye'ye gelmiş, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından cumhurbaşkanlığı makamında kabul edilmiştir (Ateş, 2018: 159, 162).

Bunun yanında CHP ülkedeki Ermenilerin de oylarına talip olmuştur. Bu amaçla 1946'da Ermeni dilinde oyunlar sahnelemeye başlanmış, bu tiyatrolara destek maksadıyla Hagop Ayvaz tarafından "*Kulis*" isimli tiyatro içerikli dergi kurulmuştur. 1947'de Ermeniler dernekler kurmaya başlamış, gayrimüslim azınlık sorunlarını dile getiren siyasi partilere izin verilmesiyle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurulmuştur. Ayrıca 1949'da gayrimüslim azınlık vakıflara kendi idarecilerini seçebilme salâhiyeti verilerek bir nevi özerklik tanınmıştır. (Ateş, 2018: 155-157). Bahsedilen duruşun Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde de görüldüğünü belirtmek gerektir. Dolayısıyla konuya

---

¹⁰ Nisa Suresi (4) 59. Ayet meali: Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.

¹¹ 1950 Seçimleri öncesinde CHP'nin dindarlara yönelik bu tür faaliyetleri yanında dönemin tanınmış muhafazakârlardan olan Şemseddin Yeşil çıkardığı *İslamiyet*'te kaleme aldığı yazıda 14 Mayıs'ta kazanacak olan partiyi Maide Suresi'nin 56 Ayeti'ne atıf yaparak açıklamıştır. İlgili Ayetin DİB'in mealine göre anlamı, "*Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir.*" olarak verilmiştir. Bkz. *İslamiyet*, 13 Mart 1950, s. 1. Bu açıklamadan CHP'nin seçimi kazanamayacağına dair bir ima yapıldığı anlaşılmıştır. Nitekim bahsi geçen yayının diğer sayıları da incelendiğinde mesajlarını doğrudan verme yerine ima vasıtasıyla vermeyi tercih ettiği görülmüştür.

yaklaşım bakımından temelde İnönü ile Bayar arasında büyük oranda benzerliğin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak çok partili bir rejimin getirilmesi ve ardından siyasi ve dinî alanda liberalleşme, Cumhuriyet Türkiye'sinde muhafazakârların daha fazla rol almasıyla sonuçlanmıştır. Resmî kısıtlamalara ve kendilerine ait bir siyasi örgütün olmamasına rağmen muhafazakârlar bu süreçte iletişim ağları oluşturmuştur. Yayınlar, dernekler ve TBMM'de temsil edilen sağcı siyasi partiler aracılığıyla iktidar sahipleriyle ilişki kurmuştur (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 339; Şimşir, 2017: 134). Bununla birlikte çok partili siyasetin ilk yıllarında ideolojik ve örgütsel olarak bağımsız bir İslamcı faaliyet mevcut değildir (Çınar, 2020: 4). Zaten hem iktidar hem de ana muhalefet, dinin ibadet ve kültürel hayatın içinde kalması konusunda hemfikirdir (Subaşı, 2004: 226). Dinî konularda ne türlü bir adım atılacağına her daim iktidar karar verecektir. (Varel, 2016: 204; Koca, 2016: 294). Bu bilgiler doğrultusunda; CHP, DP bağlamında iktidardaki partiler değişse de bahsi geçen konu üzerindeki anlayışta bir değişikliğin olmadığı görülmüştür.

2.1. Recep Peker Hükümeti Dönemi Din Siyaseti

Bilindiği üzere 1946'da yapılan seçimler çok partili olarak gerçekleşmiştir. Ancak seçim öncesi alınan karar gereği seçimler açık oy gizli sayımla yapılmıştır (Kaçmazoğlu, 2012: 78). 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler sonrası 7 Ağustos 1946'da başbakanlık makamına İnönü tarafından otoriter kişiliği ile bilinen Peker getirilmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 38).

Recep Peker'e göre; DP inkılaplara ve laikliğe karşı oluşunu saklıyordu, bu sebeple tıpkı yakın bir zaman önce kurulmuş SCF gibi irticacıların toplanma merkezi haline gelmişti. CHP iktidarını sona erdirmeye için tüm muhalifler yeniden birleşmişti (Koçak, 2017: 57-58). Bu nedenle Peker, muhafazakâr partileri her an tetikte olunması gereken irticacılar yuvası olarak görmekteydi (Gökmen, 2006: 132). İsmet İnönü ise Recep Peker ile aynı fikri paylaşmıyordu. İnönü'ye göre, iktidar ile DP arasındaki konular irtibat ile halledilebilecek türdendi. Aslında Peker'e parti içi muhalif olanlar kendilerine İnönü'yü dayanak görüyorlardı. Peker ise hem partide hem hükümette asıl yetki ve sorumluluğun başbakanda yani kendisinde olduğunu düşünmekteydi. 12 Temmuz Beyannamesi'ne¹² göre iktidar DP'yi kapatmak için fırsat

---

¹² Muhalefet lideri Bayar; ulusal yayın yapan radyodan tarafsız yayınların yapılmasını, seçim sırasında güvenliğin tarafsız olarak sağlanmasını, halkevlerinin yalnızca hükümet lehine çalışmamasını talep etmiştir. Bayar'ın bu isteği Başbakan Peker tarafından reddedilmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü meseleye müdahil olarak ülkede demokrasinin sağlanabilmesi adına gerekeni yapacağını belirtmiş ve 12 Temmuz Beyannamesi'ni

kollamıyordu. Dolayısıyla DP'nin bu konuda endişe etmesine gerek yoktu. Aynı zamanda bu beyanname, o tarihe kadar DP'ye ve DP'lilere uygulanan baskıların artık yaşatılmayacağını bir nevi garantisiydi (Koçak, 2017: 58-61). İnönü tarafsızlığını ilan ederek halkın takdirini kazanmış, aynı zamanda Peker'i kafasında bitirdiğini göstermişti (Albayrak, 2004: 121-122).

Peker'in dinî konulara yaklaşımını göstermesi açısından 26 Aralık 1946'da Meclis'te yaşanan tartışma iyi bir örnek olabilir. Nitekim Gençler arasında, ana-babaya saygının kaybolması sebebiyle, komünizmin yaygınlaşması endişesinden dolayı bu duruma tedbir amacıyla, CHP Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ve CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in din eğitiminin yeniden verilmesine dair önermesine Başbakan Recep Peker sert tepki vermişti. Peker'e göre böyle bir çalışma sonunda şeriata kapı açılmış olacak, hatta komünizmin ülkede yayılmasını din ile engellemeyi, "*zehri bir başka zehirle tedavi*" olarak değerlendirecekti. Yine Peker'e göre ülkede ibadet etme özgürlüğü, diğer laik ülkelerde olmadığı kadar fazla bulunmaktaydı (TBMMTD, 24 Aralık 1946: 445; Duman, 1997: 133; Şimşir, 2017: 128; Kısakürek, 2018: 30). Peker, çağdaş insanın ahlaki değerinin din ile değil ilim ve insani özellikleri ne kadar taşıyıp taşımadığı ile ölçüleceğine inanıyordu (Şimşir, 2017: 128). Hamdullah Suphi Tanrıöver, özellikle gençlerin oluşturduğu ve İnönü'den de destek gören "*35'ler*" ile Başbakan'ın bu görüşlerine karşı durmayı başarmıştı. 35'ler, gençliğin materyalist felsefenin olumsuz tesirinden muhafaza olabilmesi, vatan ve millet sevgisini kaybetmemesi için dinî ve millî hissiyatın kaybolmaması gerektiğini düşünmüştü. Bunun da ancak eğitimle mümkün olacağına inanmıştı (Duman, 1997: 134). Bu doğrultuda, Peker'e ve partideki diğer keskin laiklere rağmen, CHP dinî tedrisatın yapılabilmesi ile ilgili kanunu çıkararak dinî eğitim verecek dershanelerin açılmasına onay vermişti (Şeyhanlıoğlu, 2020: 147).

Peker, ayrıca başbakanlığı sırasında, Necip Fazıl Kısakürek'i Ankara'ya çağırarak, 100 bin lirayı masasına koymuş ve DP aleyhine yayın yapma, din ile ilgili yazılar yayımlamama karşılığında paranın kendisine verileceğini, bu sayede gazetesini günlük çıkarabileceğini, belirtmişti. Kısakürek'in teklifi reddetmesi üzerine Peker, bunun yayınlarının sona erdirilmesi ve devletin gücünü her alanda hissedeceği anlamına geldiğini, söylemişti. Kısakürek, Peker ile arasında geçen bu hatırasını aktardıktan sonra, DP'ye karşı olmasının sebebini DP'nin CHP'nin içinden çıkanlar tarafından kurulması olarak açıklamıştı. Bununla birlikte Halk Partisine 100 tokat vurmada DP'ye 1 tokat vurmasının düşünülmemeyeceğini de

---

yayımlamıştır. Bkz. Göktürk Çetinkaya, 2019, 51. İnönü bu bildiriye hem muhalefet hem iktidar için oldukça önem arzeden meselelerin çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu beyanname İnönü hükümeti eleştirmiş muhalefeti haklı görmüş bir tavır takınmıştır. Bkz. Albayrak, 2004, 120-122.

ifade etmişti (Kısakürek, 2018: 11, 16-19).

2.2. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Din Siyaseti

9 Eylül 1947'de CHP'nin Parti Divanı'nda Başbakan Recep Peker istifa edince hükümet kurma görevi Hasan Saka'ya verilmiştir (Albayrak, 2004: 123). 1947-1949 arasındaki Hasan Saka Hükümetleri, önceki dönemlerle kıyaslandığında laikliğin daha ılımlı değerlendirildiği ve din eğitimi ile ilgili konuların sıklıkla gündeme getirildiği bir dönem olmuştur (Şimşir, 2017: 129).

1947'de CHP'nin 7. Kurultay'ında, komünizm zehrine karşı İslam panzehri vurgusu ile dinin ve maneviyatın öneminin üzerinde sıklıkla durulmuştur (Demirli, 2020: 59; Duman, 1997: 27; Koca B., 2016: 297). Kurultay'da Kayseri Delegatesi Şükrü Nayman, dinden korkmak yerine özellikle işçiler arasında baş gösteren komünizmden korkulması gerektiğinin altını çizmiştir (Demirli, 2020: 60). Bunun yanında Nayman; millette eksik kalan manevi gıdanın ancak din vasıtasıyla alınabileceğini, insana gerekli bir başka unsur olan ruh terbiyesinin de yalnızca dinin uygulanması ile gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Ayrıca imamların ve din görevlilerinin maddi anlamda muhtaç durumda olduklarını, bu nedenle onlardan dini, istenen ölçüde öğretilmelerinin beklenemeyeceğini ifade etmiştir (Koçak, 2017: 73; Akkır, 2019: 87). Maraş Delegatesi Emin Karpuzoğlu ise ülkede irticanın mevcut olmadığını, dinin milletin gönlünde yer etmesinden dolayı engellenemeyeceğini, gelecek nesillere mutlaka din ve ahlak eğitiminin verilmesinin lüzumunu ısrarla vurgulamıştır (Tunaya, 1998: 19; Şimşir, 2017: 137). Bunun yanında Karpuzoğlu DİB'in devlet kontrolünden çıkartılıp bağımsız bir vaziyete kavuşmasının da gerekliliğini belirtmiştir (Akkır, 2019: 88). Sinop Delegatesi Vehbi Dayıbaş, ise kiliseye gidip ayin yapanlar varken, bizim çocuklarımızın bu konuda ne yapacaklarını bilmediklerini, bu sebeple dinî eğitim verilmesinin gerekliliğini vurgulamıştı. Çorum Delegatesi Abdülkadir Güney de dinî konuda yeterli olan milletin, sosyal alanda kâmil bir seviyede olacağını, dini ihmal eden toplumların ise geri kalacağını belirtmiştir. Ayrıca toplumsal dayanışmanın ancak din vasıtasıyla olabileceğini vurguladıktan sonra ilkokullarda din eğitiminin, akademik anlamda din eğitimi için de ilahiyat fakültelerinin gerekliliğinin ne kadar önemli olduğunu ifade etmişti (Akkır, 2019: 87; Tunaya, 1998: 18). Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu da dinin toplumu bir arada tutma özelliği üzerinde durmuştu. Maneviyat konusunda eksik olan birinden her kötülüğün bekleneceğini dolayısıyla toplumsal huzur için dinin gerekliliğini vurgulamıştı. Kocaeli Delegatesi Yusuf Ziya Kösemen ise laikliğin dinsizlik olmadığını belirtmişti. 1948-1950

arasında II. Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay Hükümetlerinde Millî Eğitim Bakanlığı yapan Tahsin Banguoğlu'na göre, laiklikte din çok saygın bir makama konmuş olsa da şeriata yer yoktu (Akkır, 2019: 88, 89). Halbuki Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılan İslam Ansiklopedisi'nin Şeriat Maddesinde “*İslâm'a ait dinî, ahlâkî ve hukukî hükümler bütünü anlamında bir terim*” olarak tanımlanmaktadır.

Yine 7. Kurultay'ın Temenni Komisyon Raporu'nda; devletin vatandaşın nasıl inanacağına karışamayacağı, bu sebeple din öğreniminin özel girişimlere bırakılmasının gerekliliği ve hükümetin bu konudaki vazifesinin de dersleri verenlerle, almak isteyenleri buluşturmak ve ders kitaplarını hazırlamak olduğunun üzerinde durulmuştur (Koçak, 2017: 73; Duman, 1997: 27; Akkır, 2019: 86). Kurultay'da CHP'nin programındaki laiklikle ilgili 15. Madde'ye “*Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz*” ifadeleri eklenmişti (Timur, 2020: 82). Aynı maddede yapılan bir başka değişiklik olarak “*dinî düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmak*” olarak belirlenen laiklik tanımından “*siyaset*” kelimesi de çıkarılmıştı (Şeyhanlıoğlu, 2020: 148). 7. Kurultay CHP'nin dine olan yaklaşımı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Koca, 2016: 296). Karpat'a göre, 1947 CHP Kurultayı'nda yapılan düzenlemelerle Halk Partisi normal bir parti görünümüne kavuşmuştu. Karpat, şayet bu gelişmeler gerçekleşmeseydi 1950 Seçimlerinde CHP çok daha az oranda oy alacaktı (Karpat, 2021: 484, 487). 7. Kurultaydaki konuşmalardan CHP'nin laiklik telakkisinde, ne ölçüde değişikliklerin olduğu görülmektedir (Akkır, 2019: 90).

7. Kurultay'da tüzüğün yeniden yapılandırılması çalışmalarında en fazla tartışma yine laiklik konusunda olmuştu (Tunaya, 1998: 18). Şerif Mardin'e göre, bu kurultay ile dinin toplum üzerindeki birleştirici özelliği, geç de olsa CHP tarafından idrak edilmişti (Demirli, 2020: 60). CHP'de laiklik uygulamalarının ne ölçüde yumuşadığı, parti içinden bir grubun ileri sürdüğü, dinde reform projesinin kabul görmemesinden de anlaşılmaktadır (Duman, 1997: 27). Bu doğrultuda *Cumhuriyet* gazetesinin 8 Kasım 1947 tarihli sayısında çıkan haberde Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan'ın Atatürk için Mevlit okutacağı ifade edilmiştir (Koçak, 2017: 75). Bahsi geçen CHP Kurultayı'nda devrimci kanadı oluşturanlar, Türk'ün varlığının devamı için asıl önemli olanın dinin ya da imanın değil Türklüğün olduğunu ileri sürmüştür. Hatta komünizm ile baş edebilmek için dine daha fazla ehemmiyet verilmesine inanmamıştır. Çünkü onlara göre komünizm bir iktisadi anlayıştır. Bu sebeple komünizme karşı durmanın yolu, geliştirilebilecek bir başka iktisadi yoldur (Tunaya, 1998:

20). Bu bilgilerden de CHP’de laikliğin yumuşamasına karşı çıkanların varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir (Akkır, 2019: 90).

Hasan Saka Hükümeti döneminde (23 Aralık 1947’de) yedi yıldan beri devam ettirilen sıkıyönetim uygulaması da kaldırılarak muhalefetin elindeki bir başka silah alınmıştı (Albayrak, 2004: 126). 1947’de ayrıca diğer derslere engel olmayacak şekilde cumartesi öğleden sonraları velilerin istekleri kaydıyla iki saat din dersi okutulmaya başlanmıştı (Öztemiz, 1997: 55; Akkır, 2019: 91). Laikliğe zarar vermemesi koşuluyla ilahiyat fakültelerinin açılması gerektiğini belirten İnönü, gayrimüslimler nasıl kendi çocuklarına Türkiye de din eğitimi verebiliyorsa bu haktan Müslüman ailelerin çocukları da faydalanmalıydı. Bu nedenle İnönü, Müslüman vatandaşların bu haklarını ellerinden almanın uygun olmadığını ifade etmişti. Hiç şüphesiz CHP, bu hamlesiyle halkın sempatisini kazanmayı hedeflemişti. *Ulus* gazetesi de konuya değinerek, dinin akademik olarak bağımsız üniversite bünyesinde verilmesinin laikliğe aykırı olmadığını, bu vesileyle din âlimlerinin yetişeceğini, toplum için en gerekli değerlerin ehil kişilerce tetkik edileceğini, İslam’ın İslam dışı anlayışlardan kurtarılacağını belirtmişti (Akkır, 2019: 92, 93). 1948’de CHP’nin Van Milletvekili İbrahim Arvas ile Konya Milletvekili Fatin Gökmen’in birlikte verdiği kanun teklifi ile ilkokullarda isteğe bağlı din dersinin okutulmasına ve din alanında bilgili kişiler yetiştirmek amacıyla Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasına karar verilmiştir (Albayrak, 2004: 133; Akkır, 2019: 92). Bu dönemde büyük ihtiyaç duyulan İslam İlmihali, Ömer Nasuhi Bilmen tarafından “*Büyük İslam İlmihali*” ismiyle çıkarılmıştır (Kara, 2019: 459). *Sebilürreşad*’ın 1925’te kapatılmasının ardından Mayıs 1948’de yeniden yayımlandığı ilk sayısında; kapatıldıktan sonra dine karşı büyük baskıların uygulandığı, masonluğun dine ve dindarlara karşı başlattığı savaşın ortalığı yakıp yıktığı, din ile ilgili kurumların kapılarına kilitler vurulduğu özellikle belirtilmiştir. Ayrıca, bu uygulamalar sonrasında artık milletin üzerine çöken kara bulutların kalktığından, dinî ve vicdani hürriyete yeniden kavuşulacağından, ibadetin istenilen dille yapılacağından da bahsedilmiştir. Bu yazıda belirtilenler her ne kadar birer temenniden ibaret olsa da DP iktidarı için adeta yol haritası olarak kabul edilmiştir (Kaçmazoğlu, 2016: 71). Bu bilgidен DP’nin muhafazakârların sesi olmaya yönelik ortam bulduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi Din Siyaseti

Çok partili hayata geçişle birlikte muhafazakâr, dindar çevreler bütün partiler için önemli bir oy kaynağı olarak görülmeye başlanmıştı (Duman, 1997: 28). Hasan Saka’nın

ikinci hükümetin de istifası üzerine 16 Ocak 1949'da hükümet, din konusunda mutedil ve ölçülü olduğu bilinen Şemsettin Günaltay tarafından kurulmuştu (Albayrak, 2004: 135). Nitekim 1950'lere doğru dindar olmanın seçimlerde kazandıracığı anlayışıyla CHP'nin halk ile arasındaki mesafeyi kapatacağı düşüncesiyle Şemsettin Günaltay başbakanlığa getirilmiştir (Koçak, 2017: 112; Duman, 1997: 27; Ateş, 2018: 230). Günaltay, bir taraftan "İslamcı" olarak tanımlanırken bir taraftan da "Türkçü" olarak nitelendirilmekteydi. Günaltay'a göre, İslam'a en fazla hizmeti Türkler verdiği için de Türkleşmek gerekiyordu. Dolayısıyla gerçek vatansever olmak için iyi bir dindar olunmalı, dinî ve millî hisleri ruhun en fazla ihtiyacı olan bir bütün görmek gerekiyordu (Bora, 2018: 84).

Bu düşüncelere sahip Şemsettin Günaltay, 4 Haziran 1949'da Ankara Üniversitesi içinde İlahiyat Fakültesi'nin açılmasından duyduğu sevinci ve övücü dile getirmişti (TBMMTD, 4 Haziran 1949: 283; Albayrak, 2004: 136). Çünkü bu sayede oluşturulan bilim ortamı ile irticaya zemin hazırlama iddialarının aksine irtica yok olacaktı. Ayrıca dönemin Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, diğer dinler ile ilgili derslerin de verileceğinden dolayı, bu fakültelerin yalnızca İslami İlimler olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştı (TBMMTD, 4 Haziran 1949: 283). Günaltay'a göre, devletin dünyevi işlerle sınırlı kalması gerekiyordu. Bir başka ifadeyle devlet laikse, devletin meclisinde de dinin ana hükümleri hakkında tartışma yaşanmaması gerekiyordu (Ateş, 2018: 159).

Ayrıca CHP'nin 7. Kurultayı'nda Kurultay Başkanvekili sıfatıyla Günaltay'ın, fikir ve vicdan hürriyeti ile basın hürriyetinin olmazsa olmaz esaslardan olduğunu belirtmesi büyük alkışlarla karşılık bulmuştu. Bununla birlikte Günaltay, ülkenin yükselmesi için maddi temeller kadar manevi dayanaklara da ihtiyaç olduğunu ifade etmişti (Koçak, 2017: 112, 114). Günaltay döneminde Hacca gitmek isteyenlere döviz tahsis edilmesi gündeme gelmişse de uygulamaya konulamamıştır (Nal, 2005: 160). Burada görülen, niyet ile uygulamanın örtüşmemesi hadisesi pek çok defa DP iktidarında da yaşanacaktır.

Günaltay'ın başbakanlığı döneminde, dinin insanlığın ihtiyacı olduğuna dair pek çok beyanatının olduğu görülmektedir. Subaşı, bu açıklamalardaki temel hedefin dinî yayılımın kontrolden çıkmasını önlemek olduğunu iddia etmektedir (Subaşı, 2004: 226).

Dönemin önde gelen muhafazakârlarından Eşref Edib de Günaltay'ın başbakanlığı döneminde kendisine olan desteğini açık biçimde beyan etmiştir (Duman, 1997: 28). Edib'e göre, Günaltay'ın dine sıcak bakmayan kişileri hükümete dâhil etmesi iyi olmamıştır. Ama yine de Günaltay'a güvenmiştir. Nihat Erim ise 31 Aralık 1949 tarihli günlük notunda,

Günaltay'ın dindar olarak görülmesinin CHP'nin oy toplaması açısından iyi olduğunu çünkü Günaltay'ın aslında inkılapçılığı özümsemiş olduğunu belirtmektedir (Koçak, 2017: 116). Nitekim Nihat Erim'i doğrularcasına Günaltay döneminde, 1949'da Türk Ceza Kanunu'ndaki 163. Madde ile 141. ve 142. Maddeler yeniden ele alınıp dinî propaganda yapanlara uygulanacak cezalar daha da ağırlaştırılmıştır. Laikliğe aykırı cemiyet kuranlara iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis, bu tür cemiyetlere girenlere de altı aydan aşağı olmayan hapis cezaları verilmiştir. Bunun yanında devleti dinî esaslara göre idare etmek isteyenlere de bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilmesi kararı alınmıştır (Altun, 2004: 163; Akkır, 2019: 95). Bu gelişmeler muhalefet tarafından eleştirilirken Günaltay, asıl hedefin irtica ve komünizm olduğunu, muhalefetin bu çalışmaları birer tehdit olarak algılamaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Günaltay'a göre ülkede irtica, komünizm maskesi altında hareket etmektedir (Koçak, 2017: 114; Şimşir, 2017: 139). Adalet Bakanı Fuat Sirmen'e göre bu değişikliklerin temel sebebi, masum vatandaşlar üzerinde din maskesiyle tesir oluşturulmasını engellemektir. Aslında tek parti döneminin temel hedefi, dini siyasetten uzak tutmaktan ziyade devletin kontrolünde tutmaktır (Akkır, 2019: 96).

Muhallif gazeteler ve dindarlar Günaltay'ı, laiklikten ödün vermeyen politikaları nedeniyle eleştirmiştir. Günaltay dindar olarak bilinirken, açıklamalarında kendisinin dindar olmadığını ancak halk arasındaki dindarlığı görmezden gelebileceklerini belirtmiş, hatta bu konuda İnönü'nün kendisi ile hemfikir olduğunu ifade etmiştir (Koçak, 2017: 117; Duman, 1997: 28; Altun, 2004: 163). Bununla birlikte hem Günaltay hem İnönü kendilerine yöneltilen dinsizlik suçlamalarına karşı çıkmış, bizzat tanımadıkları birini dinsizlikle suçlamanın doğru olmadığını, aslında bu suçlamalarda bulunanların dine hürmeti olmadığını belirtmiştir (Akkır, 2019: 77). Haziran 1949'da da Başbakan Günaltay TBMM'de yaptığı konuşmada; kendisinin ilkokullarda din dersi okutturulmayı başlatan, Müslümanlara namaz öğretmek ve cenazelerini dinî vazifeye göre defnedilmesini öğretmek amacıyla imam hatip kurslarını açan, İslam'ın yüksek esaslarını öğretmek için ilahiyat fakültesini açan hükümetin reisi olduğunu belirtmiştir. Hiç kimsenin kendisine, Müslümanlığa kasteden adam diyemeyeceğini, inanan bir Müslüman olduğunu dile getirmiştir (TBMMTD, 8 Haziran 1949: 598; Akkır, 2019: 95). Bunun yanında Günaltay Hükümeti döneminde, Fevzi Çakmak vefatı dolayısıyla 10 Nisan 1950'de yapılan tören için dinî yönü ağır basan siyasi bir gösteri olarak değerlendirilmişti (Koçak, 2017: 93). *Serdengeçti*'de yer alan yazıda konuyla ilgili; Günaltay'ın törende yaşananları "komünistlerin ilkbahar taarruzu" olarak değerlendirdiği halbuki cenazenin tekbir ve tehlillerle taşındığı belirtilmiştir. Aynı yazının devamında Mehmet Akif'in Günaltay

hakkındaki, “Şemsettin yanında gavur olmadığına iyi bir Müslüman’dır” sözlerine yer verilmiştir. (Serdengeçti, Mayıs 1950, S. 10, s. 14).

Çakmak’ın cenaze töreni hem CHP hem de Bayar tarafından dinî bir gösteri olarak kabul edilmiştir. Bayar konu ile ilgili, millî birliği bozacak eylemlerin karşısında olacaklarını belirtmiştir (Aydemir ve Karataş, 2020: 65). Bu durum Osman Yüksel tarafından, “*CHP ile DP’nin aynı yönde hareket edeceğinin delili*” olarak değerlendirilmiştir¹³ (Serdengeçti, Mayıs 1950, S. 10, s. 15). Fevzi Çakmak için radyoda yayın akışının kesilmemesi ve matem belirtilmemesi üzerine halk tepki göstermiştir (Duman, 1997: 243; Aydemir ve Karataş, 2020: 65). Konu ile ilgili Cevat Rifat Atilhan, durumu “*azametli bir gün*” olarak değerlendirmiştir. Cenazede halkın tekbirler eşliğinde yürümesi muhafazakârlar tarafından, Türkiye’de İslam’ın yeniden canlanması olarak değerlendirmiştir (Duman, 1997: 244). 1943-1946 yılları arasında İçişleri Bakanlığı yapan Mustafa Hilmi Uran hatıralarında radyo yayın akışının kesilmemesinin müsebbibinin Şemsettin Günaltay değil o sırada kendisine vekâlet eden Nihat Erim olduğunu belirtmektedir. Çünkü Nihat Erim, Çakmak’ı devlet ve millet için yaptıklarıyla değil muhalif bir lider olarak değerlendirmiştir (Koçak, 2017: 94). Bununla birlikte CHP’nin keskin laikleri tarafından Günaltay, laiklikten ve cumhuriyetin temel ilkelerinden ödün verdiği gerekçesiyle sürekli eleştirilmiştir. Kemal Karpat, Günaltay dönemi katı laiklerinin asıl eleştirilerinin nedeni olarak Menemen ve Şeyh Sait Olayı gibi vakaların yeniden olabileceği endişesinden kaynaklandığını belirtmektedir (Duman, 1997: 28).

Günaltay döneminde dikkat çeken bir başka gelişme de Ticaniler’in faaliyetleri olmuştur. 4 Şubat 1949’da iki Ticiani Tarikatı üyesinin TBMM’de, bir hafta sonra bir başka Ticiani’nin Yozgat Büyük Cami’de Arapça ezan okumaları, tepkilerin oluşmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu olay üzerine Cihad Baban *Tasvir*’de, hükümetin irtica karşısında irkilmesi gerektiğini belirtmiştir (Albayrak, 2004: 136).

1950 seçimleri öncesinde CHP’nin din politikası DP’ninkilerle benzeşirken DP de laikliğin savunuculuğunu yaparak adeta CHP’nin laiklik politikasına yakınlaşmıştır. Nitekim DP’nin yayın organı *Zafer*’de 10 Ocak 1950’de Mümtaz Faik Fenik tarafından “*En Büyük Tehlike*” başlığıyla çıkan köşe yazısında, CHP’nin seçimleri kazanmak amacıyla laikliğe aykırı hareket etmekle suçlamıştı (Koca, 2016: 297; Fenik, 10 Ocak 1950: 1). 1 Mart 1950’de

---

¹³ Serdengeçti’nin seçimlerin arifesinde yaptığı bu değerlendirmeden, seçimlerde DP tarafında yer almadığı anlaşılabilir. Bununla birlikte asla CHP’den yana olmadığı da *Serdengeçti*’de seçimler sonrasında yayımlanan “*Yıkıldılar*” başlığı ile kaleme aldığı yazısından anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yazıda millî ve manevî değerlerimize düşmanlık yapanların halk tarafından cezalandırıldığından bahsedilmiştir. Bkz. Serdengeçti O. Y., Eylül 1950, S. 11, s. 3.

ise CHP'nin, Türk büyüklerine ait türbelerin açılmasını çıkardığı kanun¹⁴ ile sağlaması üzerine Cihad Baban, iktidarı dini siyasete alet etmekle suçlamıştı. Bu eleştiriler üzerine 19 Nisan 1950'de Ticani lideri Kemal Pilavoğlu ile hükümetin manevi kişiliğine hakaret gerekçesiyle Necip Fazıl Kısakürek tutuklanmıştı (Albayrak, 2004: 156, 157).

3. Türkiye'de Muhalefetin Oluşumu ve Din Siyaseti

Cumhuriyet Türkiye'sinde çok partili hayata geçişle birlikte oluşan nispi demokratik ortamda yurttaki farklı görüşler kısmen de olsa ifade imkânı bulmuştur (Bozkurt, 2012: 357). Çok partili hayata geçişten önce ise muhafazakâr halk, kuralların, kendileri haricindeki seçkin idareciler tarafından koyulduğu sisteme, endişeli ve hatta korkulu gözlerle bakmıştı (Öztemiz, 1997: 124; Tanör, 2013: 337). İlhan Tekeli de 1945'te başlayan süreçte temel hedefin, demokrasiyi tam olarak oturtmaktan ziyade elit cumhuriyetçi yöneticilerin halk üzerindeki baskısını kontrol altına almak olduğu iddiasında bulunmuştur (Tekeli, 2021: 33). Çok partili hayata geçişle birlikte CHP'ye yapılan en büyük eleştiri Müslümanların diledikleri gibi ibadet edememeleridir (Mardin, 2017: 130).

Türkiye'de Millî Kalkınma Partisi (MKP)'nin kurulduğu 18 Temmuz 1945¹⁵ ile ilk demokratik seçimlerin yapıldığı 14 Mayıs 1950 arasında kurulan 24 siyasi partinin neredeyse tamamının programlarında gelenek, din ve laiklik konularına yer verilmiştir (Duman, 1997: 63). Millî Kalkınma Partisi, Arıtma ve Koruma Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi ile Türk Muhafazakâr Partisi İslamcı olarak tanımlanan kesimin temsilcisi olarak kabul görmüştür. Bu da 1950 seçimlerinde dinin ne kadar önemli bir husus olduğunu göstermektedir (Aslan, 2018: 7). Bu partiler 1950 seçimlerinden sonra seçmenlerin desteğini alamayınca dağılmıştır (Mardin, 2017: 130).

Aslında 1 Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis'in açış konuşmasında, tercih edilen sistemin cumhuriyet olduğunu, diktatörlüğün hem kendilerince kabul görmediğini hem de bu millete yakışmadığını özellikle vurgulamıştı (Timur, 2020: 19; Tanör, 2013: 340). Ancak Temmuz 1945'te MKP, ilk muhalefet partisi olarak kurulmasına (Savaş,

---

¹⁴ 1950 Seçimleri öncesinde adeta seçimlere yatırım yaparcasına iktidarın, daha önce kapattığı türbeleri açması Demokratlar arasında rahatsızlığa sebep olmuştur. Bayar konu ile ilgili 30 Nisan 1950'de Kastamonu'da yaptığı konuşmasında, iktidarın dini siyasete alet ettiğini ve Atatürk İnkılaplarına aykırı davrandığını ve devrimlerin koruyucularının kendileri olduğunu belirtmiştir. Bkz. Albayrak, 2004, 157.

¹⁵ Hulusi Şentürk, valiliğe kuruluş için verilen dilekçe tarihinin 24 Temmuz 1945 olduğundan, partinin kuruluş tarihinin 24 Temmuz olması gerektiğini belirtmiştir. Şentürk, İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı "Türkiye'de Siyasi Dernekler" isimli kitabın ikinci cildinde MKP'nin kuruluş tarihinin 18 Temmuz 1945 yazılmakta olduğunu ancak bu tarihte partinin kurulması ile ilgili resmî bir gelişme olmadığını ifade etmiştir. Şentürk'e göre büyük olasılıkla bu tarih sehven yazılmıştır. Bu tarihi esas alan pek çok yerde de kuruluş tarihi 18 Temmuz olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bkz.Şentürk, 2019, 459.

2017: 54; Tanör, 2013: 337) rağmen İnönü tarafından önemsenmemişti. Zira cumhuriyetin elit yönetiminden icazet almayan bu ve benzer partiler kısa sürede yok olacaktı. Örneğin SCF ile birlikte kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Türk Cumhuriyet Amale ve Çiftçi Partisi'nden pek kimsenin haberi bile olmamıştı. Samet Ağaoğlu bu partilerin hükümet eliyle kapatılma sebebini de kurucularının devleti yönetenlerin yakınlarında bulunmamalarına bağlamıştı (Timur, 2020: 34). SCF'den bir sonraki sene, 1931'de kurulan Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı da aynı şekilde tanımlayabiliriz. Halbuki DP'nin cumhuriyetin idari kadrosunun onayı ve desteği ile kurulması, varlığını sürdürmesi açısından elverişli bir ortamı hazırlamıştı (Timur, 2020: 35; Varel, 2016: 216). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de çok partili hayata geçişte bir gerçek var ki İnönü inisiyatif kullanmıştı. Dolayısıyla mefhum-u muhalifi olarak İnönü dileseydi hayatı boyunca eski sistemi devam ettirebilirdi.

3.1. Türkiye'de İlk Muhalefet Partisi Millî Kalkınma Partisi ve Din Siyaseti

İnönü döneminde muhalif bir parti kurma fikri ilk Nuri Demirağ'dan gelmiştir. Bu da aslında çok partili hayata geçişin adıdır. Demirağ, 7 Temmuz 1945'te İstanbul Valiliğine böyle bir partinin kurulmasına izin verilip verilmeyeceğini sormuştur (Bozkurt, 2012: 167; Zürcher, 2000: 292; Şentürk, 2019: 457). Valiliğe kuruluş için verilen dilekçede göze çarpan hususlardan biri de ahlaki değerlere önem verildiğinin belirtilmesidir (Şentürk, 2019: 458). Bakanlar Kurulu 5 Eylül 1945'te partinin ismindeki “*Millî*” kelimesini kabul ederken Başbakan Şükrü Saraçoğlu da aynı gün partinin kurulmasına izin verildiğini açıklamıştır (Şentürk, 2019: 459; Bozkurt, 2012: 168). İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın 18 Eylül 1945'te parti ruhsatını vermesinden sonra partinin resmî kuruluşu gerçekleşmiştir (Bozkurt, 2012: 169; Yücel, 2001: 41; Yücel, 2006: 28). Neticede MKP, İnönü döneminde, Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olma özelliğine sahip olmuştur. Bu vesileyle hükümet, muhalefetin siyaset yapmasına izin vereceğini belli etmiştir (Karpat, 2021: 244). Parti nizamnamesinde partinin kuruluş amacı; “*milletimizin tarihinden kuvvet alarak bizlere emanet ettikleri an'anelere sadakat ve hürmet göstererek milletimizin layık olduğu mevki ve refahı ahlaken ve iktisaden büyük kuvvet haline gelmesini sağlamak*” olarak belirtilmiştir (MKP Nizamnamesi, 1945: 1). Partinin kuruluş nizamnamesindeki bu ifadeler ile MKP millî ve manevî değerlere verdiği önemi baştan belli etmiştir.¹⁶

Ancak Mümtaz Faik Fenik imzasıyla *Ulus* gazetesinde “*Millî Kalkınma Partisi Değil de Kitab-ı Mukaddes Partisi*” başlığı ile yazılan makalede partiye “*irtica*” damgası

¹⁶ Bu doğrultuda MKP'nin Kore'ye asker gönderilmesi ile ilgili olumlu görüşlerini ifade eden yazı EK 1'de verilmiştir.

vurulmuştur (Şentürk, 2019: 457). Bununla birlikte daha önce ifade edildiği üzere İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı Meclis'in açış konuşmasında, ülkede demokrasinin tam olarak oturabilmesi için muhalefet partisine ihtiyaç duyulduğu (Şentürk, 2019: 459; Toker, 2020: 63; Timur, 2020: 19) şeklindeki söylemi, İnönü'nün MKP'yi muhalefet partisi olarak muhatap kabul etmediğini göstermektedir. Necdet Ekinci bunun iki sebebi olduğunu vurgulamaktadır. Ekinci'ye göre birinci sebep MKP'nin İslamcı söylemlerde bulunması, ikinci sebep ise MKP'nin, CHP'nin taşıdığı değerleri taşımamasıdır. Dönemin gazetelerinde de MKP'ye karşı bir ilgisizlik görülmüştür. Halbuki partinin kurulmasını takiben iki ay içinde 150 şubeye ulaşsa da Parti ile ilgili haberler daha çok magazinsel boyutta olmuştur (Şentürk, 2019: 460, 461). Zaten İnönü'nün Celal Bayar tarafından bir muhalefet partisi kurulmasını istemesi ve bu doğrultuda gerekli şartları oluşturmasının en büyük sebebi Bayar'ın Atatürkçülüğü ve laik dünya görüşü hakkında en ufak bir kuşkusunun olmamasıdır.

Dönemin iktidarının MKP hakkındaki yukarıda bahsedilen görüşlerinin yanında, MKP Genel Sekreteri Hüseyin Avni Ulaş'ın parti konusunda en büyük endişesi, muhalefet partisi görünümlü bir muvazaa partisi kurulması ve halkın kandırılmasıdır (Şentürk, 2019: 454). Bununla birlikte MKP'nin, siyasetin ne tarafında durduğu sorusuna Demirağ, milliyetçi ve gelenekçi tarafta yer aldıklarını belirtmiştir (Şentürk, 2019: 462). MKP, İstanbul'da Müslüman milletlerden gelen öğrencilerin okutulacağı “*Teknik ve Ahlâk Üniversitesi*” kurmayı hedeflemiştir. Bu sebeple Parti'nin İslamcı bir çizgide olduğuna dair yorumda bulunulmuştur (Ünal, 2015: 144). Nuri Demirağ'ın Türkiye'de İslam Kongresi toplanması yönündeki girişimine, Batı ile aramızda uçuruma sebep olan ideolojik bir yaklaşım olduğu gerekçesiyle, hükümet onay vermemiştir. Oysaki Demirağ'a göre bu girişimin hedefi ekonomik gelişim ve İslam dünyası ile birliktelik sağlamaktır (Duman, 1997: 45). Zaten partinin, dış politikada İslam Birliği-Şark Federasyonu kurulması hedefi vardır. Bu vesileyle Türkiye'nin İslam dünyası ile her alanda iş birliği yapması hedeflenmiştir. Burada birleşik İslam devleti kurma hedefi olmayıp Türkiye'nin, tıpkı Osmanlı zamanında olduğu gibi, Türk-İslam coğrafyasında liderliği hedeflenmiştir (Şentürk, 2019: 465, 466). Bozkurt'a göre ise, MKP'de ABD'deki yapılanmanın Türk-İslam dünyasında uygulanması düşünülmüştür (Bozkurt, 2012: 175). Şentürk, partinin üç kurucusundan biri olan Cevat Rifat Atilhan'ın, “*Müslüman Kardeşler Birliği*” ile “*Birleşmiş İslam Milletleri*” hedefinin olduğundan bahsetmektedir.¹⁷ Şentürk'e göre, MKP'deki İslamcılık anlayışı ideolojik olmaktan öte ahlaki

¹⁷ Bu da bize Atilhan'ın siyasi alanda İslamcı olduğunu MKP'nin ise İslamcılığı siyasal olmaktan ziyade kültürel ve sosyal anlamda algıladığını dolayısıyla partinin görüşü ile bu konuda Atilhan'ın ayrıştığını göstermektedir.

ve sosyal bir mana içermektedir. Dolayısıyla yönetim sistemini din esaslarına göre şekillendirme gibi bir anlayışı olmamıştır. Bu sebepten MKP'yi İslamcı olarak tanımlamak uygun değildir (Şentürk, 2019: 465, 466). Tüzüğünün 19. Madde'sinde “*her şey ahlak ve millî anane esaslarına göre ayarlanacaktır*” ifadesi yer almaktadır (Bozkurt, 2012: 357; Şentürk, 2019: 465; MKP Nizamnamesi, 1945: 6).

Nuri Demirağ için ahlaki değerler çok önemli olduğundan bu alandaki yıpranmalara karşı mücadele edilmesi Demirağ'ın önceliği olmuştur (Karpat, 2021: 522). Hatta partinin kurulmasından önce, uçuş okulundaki öğrencilerine de bu doğrultuda yemin ettirmiştir (Şentürk, 2019: 466). Partinin programında “*Eğitim*” başlığı altında; ahlaki temel alan milliyetçi muhafazakâr bir kültür politikası planlanmıştır. Demirağ'a göre İslam dünyası ile birleşmesi tam bağımsızlık ve kalkınma için bir gerekliliktir. Atilhan'a göre de; komünizm, Siyonizm ve Yahudilik ile mücadele olmazsa olmazların başındadır (Bozkurt, 2012: 174, 175). MKP'nin bu doğrultudaki politikaları, sonraki partilerin de bu alanlarda vurgu yapabilmelerine imkân sunmuştur (Bozkurt, 2020: 23).

Nuri Demirağ ve Hüseyin Avni Ulaş ile partinin üç kurucusundan biri olan Cevat Rifat Atilhan, Başkan Nuri Demirağ ile anlaşamayınca partiden ayrılmıştır (Bozkurt, 2020: 17-18; Bozkurt, 2012: 357). DP'nin kurulmasıyla, MKP kuruluşundan itibaren süregelen atılımını devam ettirememiştir (Karpat, 2021: 522). Parti halkın geniş ölçülü desteğini sağlayamamıştır (Zürcher, 2000: 292). 1950 seçimlerinde başarı gösteremeyince CHP hükümetini suçlamıştır. Partinin yayın organı olan “*Tez Kalkınma*” gazetesi kapatılmıştır (Ünal, 2015: 145). Demirağ'ın temin ettiği maddi imkânlarla MKP varlığına devam edebilmiştir (Karpat, 2021: 522). Parti başkanı Nuri Demirağ 1954 Seçimlerinde DP listesinden bağımsız olarak Meclis'e girebilmiş ancak sağlık durumunun el vermemesinden dolayı 1957 seçimlerine katılamamıştır. Aynı yılın Kasım'ında vefatının ardından, genel kurul toplanamayınca da parti fesih olmuştur (Şentürk, 2019: 462; Yücel, 2001: 42). Partinin başarılı olamayışında birçok sebep vardır. Bunlardan birisi de İslami oluşumların desteğini alamayıdır. Bu destek için gerekli iletişimi parti içinde sağlayacak kimse bulunmamıştır (Şentürk, 2019: 467).

Bununla birlikte Ticaniler gibi bir oluşuma mensup olanlar CHP'ye destek olurken dönemin İslami alanda yayın yapan basınına bakacak olursak; *Sebilürreşad*'ın MP'yi *Büyük Doğu*'nun ise genelde DP'yi desteklemekle birlikte zaman zaman tüm partilere cephe aldığı görülmüştür. *Sebilürreşad*'ın başındaki Eşref Edib de MKP'nin MP ile iş birliği yapmasından yana olduğunu açıkça ifade etmiştir (Şentürk, 2019: 467).

3.2. Demokrat Parti'nin Kurulması ve Muhalefet Yıllarında Din Siyaseti

Dörtlü Takrir, DP'nin kurulması için adeta uygun ortamı hazırlamıştı. Bu önergede; Cumhuriyet Türkiye'sinde demokrasiye inanıldığından dolayı demokratik bir anayasa oluşturulduğu, bu doğrultuda çok partili hayata geçiş denemelerinin yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca bahsi geçen önergede, II. Dünya Savaşı'nın olumsuz şartlarından dolayı ülkede olağanüstü tedbirlerin uygulandığı ancak savaşın sona ermesinden dolayı bu tedbirlerin kaldırılması gerektiği belirtilmiştir (Albayrak, 2004: 44). Bu önergeye karşı CHP grubundan Bayar'a, eğer beğenmiyorsa ayrı bir parti kurması söylenmiştir. Bayar ise böyle bir niyetlerinin olmadığını, Halk Partisi'ni normal bir parti haline getirmek için mücadeleye devam edeceklerini belirtmiştir (Albayrak, 2004: 45; Demirel, 2011: 50). Karpat'a göre, Dörtlü Takrir'i sunanların önerileri kabul edilmiş olsaydı ayrı bir parti kurulmasına ihtiyaç duyulmayacaktı (Albayrak, 2004: 45). Dörtlü Takrir'i sunanlar İnönü'nün yönlendirmesiyle yapılan baskılar neticesinde bir muhalefet partisi kurmaya mecbur kalmıştır (Albayrak, 2004: 53; Demirel, 2011: 49; Timur, 2020: 20). Mehmet Fuat Köprülü ve Adnan Menderes 21 Eylül 1945'te parti ile alakalarına son verildiğini radyodan öğrenmiştir (Albayrak, 2004: 57; Göktürk Çetinkaya, 2019: 28). Refik Koraltan bu ihraçların parti tüzüğüne aykırı olduğuna dair *Vatan* gazetesine konuşunca Koraltan da partiden 27 Kasım 1945'te ihraç edilmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 28). Celal Bayar da Basın Yasası'nda yer alan 17. ve 50. Maddelerin, haber alma hakkını sınırlandırmasından dolayı, değiştirilme talebinin reddedilmesini sebep göstererek önce 26 Eylül 1945'te İzmir milletvekilliğinden ve 3 Aralık 1945'te de CHP'den istifa etmiştir. Bu vesile ile hem CHP'deki muhalifler ayrılmış hem demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olan bir başka muhalefet partisine ortam hazırlanmış hem de İnönü'nün bu doğrultudaki isteğinin gerçekleşmesine fırsat doğmuştur (Albayrak, 2004: 57, 58). Yine 3 Aralık 1945'te *Ulus*'ta yazan Metin Toker, yeni muhalefet partisinin kurulduğunu memnuniyet ile karşıladıklarını beyan etmiştir. İlgili yazıda Celal Bayar'a, hem Kemalizme hem de inkılaplara sahip çıkması ve vatanseverliği konusunda güvenildiği belirtilmiştir (Timur, 2020: 31).

Dörtlü Takrir'in altında imzası bulunanlardan Refik Koraltan'ın 7 Ocak 1946'da partinin kuruluşu için İçişleri Bakanlığı'na verdiği dilekçe Türk demokrasi tarihinde önemli bir adım olmuştur (Albayrak, 2004: 62; Karpat, 2021: 247). Parti başkanlığı için yapılan gizli oylamada Celal Bayar, oy birliği ile başkan seçilmiştir. Genel İdare Kurulu üyeliği için yine gizli oy usulü ile yapılan seçimde; Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Cemal Tunca seçilmiştir (Albayrak, 2004: 64). Çok partili hayata geçişle birlikte yalnızca 1946 yılına

bakıldığında on dört siyasi partinin kurulduğu görülmektedir. Ancak en fazla ilgi göreni hiç şüphesiz, Millî Mücadele’de karşımıza “Galip Hoca” olarak çıkan ve Atatürk’ün son başbakanı olan Celal Bayar’ın öncülüğünde kurulan DP olmuştur (Kaynar, 2016: 15). Bayar, 15 Aralık 1945’te yaptığı açıklamada; Kemalist ideallere sadık kalacaklarını ancak CHP’den farklı bir düşünce sistematğine ve uygulama yöntemlerine sahip olduklarını vurgulamıştır (Albayrak, 2004: 61; Demir, 2011: 23).

DP’nin kuruluşu İngiliz gazetelerinde de geniş yer bulmuştur. Ortak görüş olarak, bu vesileyle Türkiye’nin Ortadoğu’da önemli bir istikrar ve huzur merkezi olacağından bahsedilmiştir. *The Times*’da yer alan konu ile ilgili bir yazıda; DP programının CHP’nin programına benzediği, sola daha yakın olduğu ve halkın görüşlerine ehemmiyet verdiği belirtilmiştir (Yalman, 1970: 56). Celal Bayar, partinin kuruluş dilekçesinin İçişleri Bakanlığı’na verilmesinden önce İsmet İnönü’yü ziyaret etmiştir. İnönü, Bayar’a TpCF’nin kapatılmasına sebep olarak belirtilen “itkad-ı diniyeye hürmetkâr” olduğuna (TpCF Programı: 14) dair bir madde olup olmadığını sormuş, Bayar ise böyle bir madde olmadığını ama “laikliğin dinsizlik anlamını taşımadığını” belirten bir madde olduğunu ifade etmiştir (Demirel, 2011: 50-51; Albayrak, 2004: 62). Belirtilen bu ziyaret, sonraki zamanlarda DP’nin, İsmet İnönü’nün izniyle kurulduğu söylentilerine sebep olmuştur (Albayrak, 2004: 62). Öte yandan Partinin ismi hakkında da çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Kemalist Parti, Demokrat Çiftçi Partisi gibi isimler bunlardan bazılarıdır (Yalman, 1970: 47). Ancak Partinin kurucuları CHP içinden çıktıkları için ve ABD’de Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasındaki rekabetten esinlenerek, partinin isminin DP olmasını uygun görmüşlerdi (Kaynar, 2016: 16). Ahmet Emin Yalman’a göre bu isim kendisi tarafından parti yöneticilerine önerilmiştir (Albayrak, 2004: 61; Yalman, 1970: 43). Vatan gazetesi kurucusu ve başyazarı Yalman kendisini Dörtler’in beşincisi olarak tanımlamıştır (Göktürk Çetinkaya, 2019: 27). Muhafazakârlar tarafından benimsenen bir partinin destekçisi olarak Yalman gibi bir karakterin oluşu ilk bakışta hayli ilginç bir tezat görüntü oluşturmuştur.

Celal Bayar, DP’nin 7 Ocak 1947’deki ilk Büyük Kongresi’nde, partinin kuruluşunun iktidar tarafından bir emrivaki sonucu olması ve iktidarın geniş hoşgörüsü ile muamele görmesinden dolayı bir muvazaa partisi olarak anlaşıldığını halbuki partinin yalnızca kanunlara dayanarak kurulduğunu ifade etmişti (Timur, 2020: 32; Toker, 2020: 73). Şunu da belirtmek gerekir ki İnönü tarafından DP’nin kurulmasında gösterilen müsamaha başka partilere gösterilmeyecekti (Kaçmazoğlu, 2012: 27). Demokratların muhalefetteki yıllarında İnönü ile ters düşmemek adına dikkat ettikleri hususların başında, irticanın görülmemesi

mevzuu olmuştur (Toker, 2020: 79). Partinin ismi ilk önce “*Demokrat Halk Partisi*” olarak düşünülmüşse de Samet Ağaoğlu’nun CHP ile alaka kurulur fikriyle, “*Halk*” kelimesi partinin isminden çıkarılmıştır (Albayrak, 2004: 60; Aydemir ve Karataş, 2020: 55). DP için muvazaa partisi yakıştırmalarında bulunanların mevcut olduğu bir zamanda bu hassasiyetin gösterilmesi makul karşılanabilir bir davranıştır.

Demokrat Parti kurucularının partinin programı hakkında düzenlediği basın toplantısında bir gazetecinin, SCF örneğinde olduğu gibi DP’de de bir danışıklı döğüşün söz konusu olup olmadığını sorması üzerine Bayar, SCF’nin bir muvazaa partisi olmadığını, böyle bir durumun kendi partileri için mümkün olamayacağını altını önemle çizmişti (Timur, 2020: 20; Karpat, 2021: 248). Ayrıca Bayar, güçlerini bir başka merciden değil de yalnızca milletten aldıklarını belirtmişti (Albayrak, 2004: 63). Basın toplantısında siyasetin neresinde durdukları sorusuna ise Menderes, Halk Partisi’nin iki parmak solunda, bazı durumlarda ise iki parmak sağında durdukları cevabını vermişti. Mustafa Albayrak’a göre bu açıklamayla Bayar özgürlükçü bir tavır takındıklarını açıklamak istemişti (Albayrak, 2004: 63).

1946 Seçimlerine çok az bir süre kala Adnan Menderes de ilk miting konuşmasını yaptığı Aydın’da, CHP’nin isteğiyle kurulmadıklarını dolayısıyla CHP’nin istekleri doğrultusunda hareket edecek bir parti olmadıklarını yinelemişti. Aynı konuşmada Menderes, halka demokratik haklar vermenin devletin gücünü zayıflattığı fikrine, DP’nin katılmadığını belirtmişti (İnan, 2006: 214, 215).

DP seçim için hazırladığı programda esas olarak halkın bekleyip de CHP’nin sunmadığı icraatlar üzerinde durmuştu (Demir, 2011: 22). CHP’nin içinden çıkanlar tarafından kurulan DP, kurulduğu andan itibaren CHP tarafından aşırı solculuk ile suçlanmıştı. DP’li yöneticiler siyasi polis vasıtasıyla takip edilmiş ve haklarında fişleme yapılmıştı (Timur, 2020: 43). Buna karşı DP ise; Moskova, Belgrad, Bakü, Zagreb, Sofya gibi şehirlerdeki Bolşevik yayın yapan gazete ve radyolardaki aleyhlerinde yapılan yayınları delil göstererek, komünist olmadıklarını ispata çalışmıştı (Timur, 2020: 47).

DP’nin ilk şubesini Emekli Albay Şefik Avni Özüdoğru 1 Şubat 1946’da Samsun’da açmıştır. Ardından 4 Şubat’ta Etem Menderes Aydın’da, 5 Şubat’ta da Avukat Zühtü Velibeşe Ankara’da il teşkilatlarını kurmuştur (İnce Erdoğan, 2014: 65). 14 Şubat 1946’da ise Kenan Öner tarafından İstanbul İl Teşkilatı kurulmuştur. Üç gün sonra Öner, *Tasvir* muhabirine verdiği demeçte; laiklik ile dinsizlik arasındaki farkın idrakiyle, halkın dinî eğitim alabilmesi için çalışmayı şart koşarak göreve geldiğini ifade etmiştir (Toker, 2020: 80). Kenan Öner’in

bu konuşması başta Celal Bayar olmak üzere pek çok kişi tarafından boşboğazlık olarak nitelendirilmişti. Öner de kısa süre sonra açıklamasının yanlış anlaşıldığını, “*halkın dinî tedrisatına yol açmak*” sözlerini kullanmadığını, “*halkın dinî hissiyatını rencide etmemek*” dediğini beyan etmiştir (Toker, 2020: 81; Mert, 2006: 136). DP’nin kuruluşu ile Türkiye’de mitingler kültürü de oluşmaya başlamıştı. Zira DP öncesi Türkiye’de miting düzenlenmemiş ve bu yolla halkın ihtiyaçları ve sıkıntıları tespit edilmeye çalışılmamıştı (İnce Erdoğan, 2014: 67). Bu da DP ile Türkiye’nin demokratik teamüller konusunda da önemli aşamalar kaydettiğini göstermektedir.

Her ne kadar Kemalist yapıyı benimsemeyenler muhafazakâr olarak gördükleri DP’ye teveccüh etmişlerse de aslında DP devrimlere tepki amacıyla kurulmamış daha fazla hürriyet isteyen Atatürkçüler tarafından kurulmuş (Kaçmazoğlu, 2012: 26), hatta “*Yeter Söz Milletin!*” sloganını kullanmışlardı (Karpat, 2021: 255). Parti’nin kurulduğu gün ilan edilen programında Atatürk İlkeleri’ne de yer verilmiştir. Programın 14. Madde’sinde; laikliği devlette ve siyasette dinin ilgisinin bulunmaması olarak algıladıkları ancak laikliği dine düşmanlık olarak da değerlendirmedikleri, din özgürlüğünün mevcudiyetini diğer insanî özgürlüklere dâhil olarak, kabul ettikleri belirtilmiştir (DP Programı, 1946: 4; Albayrak, 2004: 65). Maddenin ilk kısmında Kemalist laiklik görüşünün benimsendiği belirtilirken ikinci kısmında ise Kemalist laikliğin din aleyhtarlığı haline getirildiği konusunda eleştiride bulunulmuş bu vesileyle partinin CHP’ye göre farklılığının altı çizildikten sonra din ile vicdan hürriyetine önem verildiği özellikle belirtilmişti (Demirel, 2011: 55; Ahmad, 1995: 156). Nitekim DP, söylemlerini uygulayarak CHP’ye göre dinî alanda özgür bir yaklaşımda bulunmuştu (Aydemir ve Karataş, 2020: 5). Ayrıca DP, yaşanan CHP tecrübesinin ardından halk arasında, özgürlükler ve haklar açısından bir umut kapısı olmuştu (Kaçmazoğlu, 2016: 64; Demirel, 2011: 107; Yücekök, 1983: 65; Mert, 2006: 314). Gayrimüslimler de hak ve hukukun üstünlüğü, adalet, özgürlük gibi kavramlara önem veren söylemlerinden dolayı DP’ye teveccüh göstermişti (Demirel, 2011: 108). Görüldüğü üzere DP’ye olan destek yalnızca Müslüman muhafazakârlar tarafından değil aynı zamanda gayrimüslimler tarafından da verilmişti.

DP’de dinî eğitim ve din adamlarının yetiştirilmesine yönelik gerekli eğitim için, ilahiyat fakültelerinin ve benzer eğitim kurumlarının MEB vasıtasıyla kurulması gerekliliğinin üzerinde durmuştu. Ayrıca dini siyasete alet etmenin millet içinde birliğe zarar vereceğinin altını çizmişti (Kırkpınar, 2018: 350, 351). Gerek parti programının 14. Madde’si gerekse Türk Ceza Kanunu’nun 163. Madde’sinde 1949’da yapılan değişiklikle laikliğe aykırı

olarak görülen hareketlere verilen cezaların artırılmasının DP milletvekillerinin desteği ile gerçekleşmesi, DP'nin konuya yaklaşımını açıkça ortaya koymuştu (Çalıklı Aykanat, 2017: 2893). Dolayısıyla DP, rejimin laik düzene geçmesini asla eleştirmemişti (Demirli, 2020: 106).

DP'nin eski CHP'lilerce kurulması ve laiklik konusunda tutumunun CHP'den farklı olmaması gibi sebeplerden dolayı DP'nin kurulduğu ilk zamanlar, dindar kişilerin desteğini pek de alamadığını da görmekteyiz (Duman, 1997: 35). Nitekim dönemin İslami basını, partinin kurucusu Celal Bayar'ı, CHP'nin laik duruşunu devam ettiren, mason ve Selanik dönmelerinden biri olarak görmüştü (Bora, 2016: 155-156). Aslında DP iktidara gelene kadar kapanma korkusu yaşadığından bir taraftan laiklikten ödün vermeyen bir tutum sergilerken bir taraftan da halkın teveccühünü sağlayabilmek için CHP'den farklı olduğunu, muvazaa partisi olmadığını ispat etme çabası içine girmişti (Varel, 2016: 208; Demirel, 2011: 52). İşte bu durumu tam da “*iki tarafı keskin bıçak*” deyimini karşılamaktadır. Nitekim iktidarı boyunca DP icraatlarıyla kimi zaman muhafazakârları kimi zaman da laikleri memnun edemeyecekti.

İktidarı elde etmesi ile DP, dindar kimselerin temsil edildiği yer olabilmisti (Bozkurt, 2020: 24). DP, Anadolu'nun geleneksel değerlerine ve dinî hassasiyetine saygı gösterip halkın bu alanlardaki yaşantısına ortam hazırlayarak toplumun teveccühünü kazanmıştır (Aydemir ve Karataş, 2020: 4). Ahmet Yücekök; İnönü döneminde bastırılmış dindar çevrelerin, siyasi atmosferin değişmesiyle kendilerine uygun bir ortam bulduğunu ve kendilerini gerek siyasette gerek sosyal çevrelerde ifade edebilme fırsatını yakaladığını bu sebeple de CHP'nin yeniden yönetime hâkim olmasını neredeyse imkânsız olduğunu iddia etmiştir (Yücekök, 1983: 65-66).

DP'nin etkili simalarından Samet Ağaoğlu'na göre, partinin kısa sürede halk içinde kabul görmesinin sebeplerinden biri de CHP'nin halk üzerinde özellikle dinî alanda yaptığı zorlamalar olmuştu (Kırkpınar, 2018: 351; Ateş, 2018: 138). Din eğitiminin temin edilememesi, ezanın aslından okunamaması, bazı camilerin ibadethane özelliğinden çıkarılıp farklı amaçlar için kullanılması, bazı camilerin ise yıkılması, din adamlarının gereken hürmeti göremedikleri gibi horlamalara da maruz bırakılması gibi uygulamalar bu tepkilerin sebeplerinden bazıları olmuştu. Ancak bu tepkiler tek parti iktidarı döneminde yalnızca halkın içinde yaşanabilmiş, dışarı vurulamamıştı (Kırkpınar, 2018: 352). DP de halkın yönetime hissettiği olumsuz duyguları etkin bir şekilde kullanıp yapılan uygulamaların keyfiliklerinin altını çizip vatandaşa devletten jandarma ve diğer unsurlar vasıtasıyla gelen baskıyı

kaldırmayı vaat etmişti (Ahmad, 1995: 151). CHP'nin halk arasındaki bu olumsuz izlenimini DP hiç şüphesiz lehine çevirmeyi başarmıştı (Varel, 2016: 214). DP bunu gerçekleştirirken bir yandan CHP'nin uygulamalarını eleştirmiş bir taraftan da Atatürk'ü yüceltmekten geri kalmamıştı. Mevcut CHP yönetimi eleştirilirken bu sayede Atatürk ile CHP'nin bağı sona erdirilip Atatürk'ün sahiplenilmesi de hedeflenmişti (Varel, 2016: 222). Neticede Demokratlar, halkta inkılaplara karşı oluşan reaksiyonel davranışları hem temsil etmiş hem de bu reaksiyonları kontrol dâhilinde tutmuştu (Mert, 2006: 315). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere DP, döneminde hem halk için hem de mevcut düzen için dengeleyici bir unsur vazifesini görmüştü. DP, muhalefet zamanında duruşunu ve vaatlerini dini konulardan daha çok özgürlükler üzerine kurarak bu hassasiyetin dışına çıkanlar parti tarafından dışlanmıştı.

3.2.1. Demokratların Dinî Söylemleri

DP programının 14. Madde'sinde "*dinî hürriyetin mukaddes bir hak olduğunun*" belirtilmesi ile partinin muhafazakâr çevrelerce desteklendiği (Koca, 2016: 296; Aydemir ve Karataş, 2020: 5; DP Programı, 1946: 4) genel bir kanı ise de muhalefet yıllarında İslami oluşumlar partiye çok da sıcak bakmamıştı. Bunun en büyük sebebi mustarip oldukları laik uygulamaların prensip olarak Demokratlar tarafından da benimsenmesiydi. Bir diğer sebep ise DP'nin kurucularının eski CHP'lilerden olmasından kaynaklanıyordu (Duman, 2016: 131). Nitekim Bayar'ın İnönü'ye bu konuda verdiği garanti doğrultusunda, DP'nin bilhassa kurucu idarecilerinin 1946-1950 yılları arasındaki açıklamalarında; Kemalist devrimlere, inkılaplara, laiklik politikalarına tam manasıyla bağlı oldukları ve sahip çıktıkları şeklindeki söylemler çokça kullanılmıştı (Koca, 2016: 296). DP'nin bahsi geçen politikayı takip sebebi hiç şüphesiz TpCF ve SCF'nin akıbetine uğramak istememesiydi. Bu doğrultuda CHP'nin Altı Ok'una parti programında yer verilmişti (Duman, 2016: 134; Koca, 2016: 297). Hem CHP hem DP devlet idaresinde dinin etkisini kabul etmemiş, ancak din ve vicdan özgürlüğünün korunması konusunda da hemfikir olmuştu. Bununla birlikte DP programının 14. Madde'sinde din eğitiminin verilmesi ve din adamlarının yetiştirilmesi için ilahiyat fakültelerinin ve eğitim kurumlarının açılmasının gerekliliği (Aydemir ve Karataş, 2020: 5) üzerinde durulmuşsa da CHP bu hedefleri DP iktidarından daha önce gerçekleştirmişti (Albayrak, 2004: 70). Programdaki 14. Madde'de ayrıca; din ile devlet işlerinin ayrı tutulması, laikliğin din düşmanlığı olarak algılanmaması, dinin siyasete alet edilmemesi gibi meseleler üzerinde de durulmuştu (Aydemir ve Karataş, 2020: 5). Bunun yanında DP, katı laiklikteki dışlayıcılık yerine halkın taleplerini önceleyen bir siyaseti tercih etmişti (Demirel, 2011: 127). Bir Amerikalı gazetecinin Bayar'a CHP'den farklarının ne olduğunu sorması üzerine Bayar;

kendi programlarının daha demokratik içerikli olduğunu belirtmişti (Albayrak, 2004: 71) Görüldüğü üzere DP ilk kurulduğu zamanlardan iktidara gelene kadar geniş halk kitlelerini ekseriyetle vadettiği özgürlükler ve demokrasi ile elde etme yolunu seçmiş, din ile ilgili vaatlerden başlangıçta uzak durmuştu.

7-11 Ocak 1947’de toplanan DP’nin Birinci Büyük Kongresi’nde ilan edilen “*Hürriyet Misakı*”nda, çok partili hayata geçilmesine rağmen hâlâ tek parti uygulamalarının devam ettiğine dair bir içerik sunulmuştur. Bahsi geçen bildiriye; vatandaşların haklarına saldıran kanunların kaldırılması üzerinde durulmuştur. Bu bildiriye demokratik haklar ve özgürlüklere yönelik kısıtlamalara eleştiriler yapıldığı da görülmüştür.¹⁸ Bununla birlikte aynı kongrede bir delege ilkokullarda din derslerinin verilmesini önerirken (Albayrak, 2004: 109, 111) Bayar, 1947’de Bursa Kongresi’nde “*Türkiye’de şeriatı yaşatmayacağız*” ifadelerini kullanmış (Koca, 2016: 297), bazı DP’li il ve ilçe yöneticileri de “*irticaya asla izin vermeyeceklerini ve laikliğe bağlılıklarını*” bildirmişti. Bu açıklamalar üzerine Eşref Edib, milletin DP’ye İslam’a yakın olmasından dolayı sarıldığını ancak DP’nin daha göreve bile gelmeden İslam’a karşı kılıç çektiğini belirtmişti. Bu gelişmeler üzerine de Celal Bayar Bursa’daki konuşmalarını yalanlamış olsa da bazı partililer bu konuşmaları doğrulayacaktı (Duman, 1997: 36; Timur, 2020: 48).

1947’nin aralık ayında Celal Bayar, Ankara Altındağ’da bulunan Şükriye Ocağı’nda yapılan kongrede; o güne kadar partinin tüzüğünde bulunan laiklik ile ilgili konuşmamasının sebebini, haklarında ya dinsizlik ya da taassup ithamında bulunulmasını engellemek olarak açıklamıştı. Ardından; dinin vatandaşlara ait kutsal bir hak ve özgürlük olduğunu, hiç kimsenin inancından dolayı baskı görmesini kabul etmediklerini, insanların evlatlarına dinî eğitim vermesinin hak olduğunu ancak dinin siyasete alet edilmesine müsaade etmeyeceklerini belirtmişti (Şeyhanlıoğlu, 2020: 215-216).

Bayar’a göre; çok partili hayata geçilmesinin ardından CHP daha özgürlükçü bir politika takip etmiş, bu doğrultuda yurdu bir hürriyet havası sarmış, bunun yansıması dinî konularda da olmuştu. Ancak partisinin din politikasının ne olduğu hakkında açık olarak fikir ifade etmekten kaçınmıştı (Aslan, 2018: 10; Nal, 2005: 143). Halbuki Eşref Edib’e göre; halkın en fazla bilmek istediği, Demokratlar ile Halk Partililer arasındaki dine yaklaşım farklılıklarının neler olduğuydu. Edib, DP’nin din siyasetlerinin ne olduğunu Bayar’ın açıklaması gerektiğini, ancak bu şekilde DP’nin, halkın güvenini kazanabileceğini belirtmişti

---

¹⁸ Yani açıktan dinî engellemelerin kaldırılmasına dair ifadede bulunulmamıştır. Dinî konuların açıktan dile getirilmemesine en büyük sebep DP’nin irtica bahanesiyle kapatılma endişesidir.

(Aslan, 2018: 11; Duman, 1997: 37). Buna rağmen DP'nin hak ve özgürlükler ile ilgili açıklamaları halkın partiye olan teveccühü için yeterli olmuştu (Bakan ve Özdemir, 2013: 377).

Gerek yerli gerekse yabancı çok sayıda araştırmacının ortak kanaatine göre, İslami yaşayış ve düşünceyi benimseyenler DP ile düşüncelerini hayata geçirme adına, önceki CHP iktidarına nispeten, uygun ortam bulmuştu (Duman, 1997: 34). Bunun ilginç bir örneğini vermek gerekirse; DP'ye gönül veren din adamları CHP'nin dinsiz olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştu (Demirel, 2011: 188). Halk ile iç içe olan din görevlilerinin bu ifadelerinden, aslında muhafazakâr Türk halkının CHP iktidarı hakkındaki düşünceleri de ortaya çıkmaktaydı.

1948'de CHP milletvekilleri İbrahim Arvas ve Fatih Gökmen'in Meclis'e sunduğu imam hatip yetiştirmek için okul kurmaya ve ilahiyat fakültelerinin açılmasına dair kanun teklifinin ardından DP İstanbul Milletvekili Cihad Baban bazı açıklamalarda bulunmuştu. Bu açıklamalar; köylerde cenazeleri defnedecek din görevlisinin kalmadığı, eğer devlet eliyle din adamı yetiştirilmezse taassup sahibi insanların oluşacağı, laikliğe sahip çıkmalarının sebebinin ülkeden İslam'ı söküp atmak olmadığı, Rusya'dan gelebilecek komünizm tehlikesine karşı İslam birliğinin sağlanması gerektiği gibi konularda olmuştu (Akkır, 2019: 92). Demokratlar iktidar öncesinde bir taraftan laikliğe olan bağlılıklarının altını çizerken diğer taraftan da yaklaşan genel seçimlerden dolayı geleneklerine ve dinlerine bağlı Müslüman vatandaşlarla bağlarını sağlamlaştırmayı hedeflemişti (Duman, 1997: 37). Ancak buna rağmen Bayar 3 Nisan 1949'da Bursa'daki konuşmasında; din eğitimi verilirken laiklik ilkesinden taviz verilmemesinin de önemini vurgulamıştı. Görüldüğü üzere DP, kapatılma tehlikesine karşın tedbiri elden bırakmamaktaydı (Albayrak, 2004: 136).

20 Haziran 1949'da DP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde hem laiklik hem de dine hürmet konuları üzerinde durulmuştu. Hatta Celal Bayar, adeta 1947'de Bursa'daki konuşmasının üzerine bir sünger çekercesine, milletin Müslüman olduğunu ve Müslüman olarak öleceğini, belirtmişti (Duman, 1997: 37). Bayar burada ayrıca, laikliği din hürriyeti olarak algıladıklarını, laikliğin dinsizlik anlamına gelmediğini, parti programlarındaki laikliğin dine hürmet olarak düşünüldüğünü, iktidarda olsalardı anladıkları şekilde laikliği uygulayacaklarını, din eğitimine önem verdiklerini, ancak iktidara geldiklerinde dinî eğitimin, alanında donanımlı kişilerce sağlanacağını belirtmişti (Karpat, 2021: 327). Tunaya'ya göre, DP'nin İkinci Büyük Kurultayı'nda İslamcı olarak tanımlanabilecek fikirler görülmüştü. DP

halka erişebilmek için halkın vicdanına hitap etmeye çalışmıştı (Tunaya, 1998: 21, 25). Öte yandan Bayar, konuşmasında irticayı kesinlikle kabul etmediklerini, irtica emareleri gördükleri anda engelleyeceklerini, bu yönde kendilerine destek veren kim olursa iş birliği halinde olacaklarını belirtmişti (Şeyhanlıoğlu, 2020: 217; Sarol, 2014: 94). Bayar bu sözler vesilesiyle CHP ile irticaya karşı iş birliği yapmaya hazır olduklarının mesajını vermişti.

İkinci Büyük Kongrede Celal Bayar, gayrimüslim vatandaşların da dinî alanda kısıtlamalarının kaldırılacağına değinmişti. Bu doğrultuda; 1950 seçimlerinde İstanbul Rumlarından Alexander Hacopulos'u listelerinden milletvekili seçtiği gibi azınlıkların dernek kurabilmelerindeki engelleri de kaldırmıştı. 1950'ye kadar azınlıklara ait 75 dernek varken 1950-1960 arasında bu sayı 218'e yükselmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2020: 216, 217). Yine aynı kongrede Adana delegesi Reşat Güçlü; CHP'nin Adana topraklarında akreplerden, yılanlardan korunmak maksadıyla CHP damgalı muska sattığını, CHP damgası olmayan muskanın etkisiz olacağını halka söylediğini, bu sebeple CHP'nin irtica kaynağı olduğunu belirtmişti (Albayrak, 2004: 141; Demirel, 2011: 188).

DP, 7-9 Ocak 1950 tarihleri arasında her ilden üçer delegenin katıldığı Küçük Kongresini gerçekleştirmişti. Bu kongrede ise partinin kurucularından Fuat Köprülü de mücadelelerinin imanlıların imansızlara karşı yürüttüğü bir mücadele olarak ifade etmişti (Albayrak, 2004: 149). Bu ifadelerden, DP içinde 1950'ye kadar çekimser yaklaşılan dinî söylemlere, yavaş yavaş başlandığı görülmektedir.

Bahsedilen Küçük Kongre'nin bitiminin ertesi günü (10 Ocak 1950'de) DP'nin yayın organı vazifesi gören *Zafer* gazetesinde Başyazar olan Mümtaz Faik Fenik "*En Büyük Tehlike*" başlıklı yazısında; CHP Ordu İl Kongresi'nde, Allah'ın ikilik yapanları sevmediği, dolayısıyla buna engel olmak için İnönü'den vazgeçilmemesi mesajının verildiğini, belirtmiştir. Ardından CHP'nin laikliğe aykırı hareket ettiği yorumunda bulunulmuştu (Albayrak, 2004: 156; Fenik, 1950: 1,5). Bu bilgilerden her iki partinin de din üzerinden siyaset yaptıkları açık biçimde görülmektedir. Bu durum zamanın şartları gereği normal olsa da laikliğe aykırılık ortadaydı.

3.2.2. 1946 Seçimlerinde Demokrat Parti

Osmanlı'dan kalan bir uygulama olan iki dereceli seçim sisteminden¹⁹ tek dereceli seçim sistemine 5 Haziran 1946'da kabul edilen 4918 sayılı kanunla geçilmişti (TBMMTD, 5

¹⁹ İki dereceli seçim sisteminde halk vekilleri doğrudan seçememektedir. Seçmenler önce delegeleri seçerler, bu seçilenler de bir başka seçimle vekilleri belirler.

Haziran 1946: 39). Yürürlüğe konan bu kanunla oylama, demokrasilerde olmaması gereken bir yöntemle açık yapılırken, sayım gizli olacak, seçimden hemen sonra da oy pusulaları yakılacaktı (Aydemir ve Karataş, 2020: 57; Şeyhanlıoğlu, 2020: 124). Aynı kanuna göre, genel seçimlerde ayrıca çoğunluk sistemi uygulanacaktı. Buna göre bir seçim bölgesinde bir parti diğer partiden bir oy fazla aldığı durumda bölgeye ait tüm milletvekillerine sahip olacaktı.²⁰ Bu seçimlerdeki toplam 465 milletvekili için Demokratlar yalnızca 273 aday gösterebilmişti (Aydemir ve Karataş, 2020: 58). Örgütlenmelerini tamamlayamamalarından dolayı Doğu Anadolu'da Van, Siirt, Ağrı, Muş, Malatya, Kars, Hakkâri, Bitlis ve Bingöl'de; Karadeniz'de Artvin, Gümüşhane ve Rize'de; İç Anadolu'da Niğe ve Kırşehir'de; Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır ve Mardin'de olmak üzere toplam 16 ilde²¹ seçimlere katılamamıştı. Demokratların lideri Celal Bayar seçime gidilirken görülen mevcut durumu; hükümet tarafından yurdun her yerinde halk üzerindeki baskısının hissettirildiği, DP'ye oy verenlerin cezalandırılacağıının resmî makamlarca belirtildiği, ülkenin çeşitli yerlerinde DP'ye üye olmalarından dolayı tutuklananların olduğu bir ortam olarak özetlemişti (Şeyhanlıoğlu, 2020: 125).

1946'daki seçimlerin dört gün öncesinde Adnan Menderes memleketi Aydın'da yaptığı konuşmada DP'nin kuruluşu sırasında kendilerine CHP tarafından; doğu illerinde teşkilat kurmama, köylere ulaşmama, kendilerinin izin verdiği sayıdan fazla üye kaydetmeme ve 40-50 yıl kadar yalnızca muhalefette kalma gibi dayatmalarda bulunulduğunu ifade etmişti (Yücel, 2001: 56). Seçim öncesi yapılan propagandalarda Halk Partililer, Demokratları kendilerini yok etme hedefinde olmakla, ezanı aslına çevirme ve Arap alfabesini yeniden yürürlüğe koyma gayesi güderek dini siyasete alet etmekle suçlamıştı. Bunun yanında her iki parti birbirini komünizm konusunda suçlamadığı gibi Demokratları komünist hedefleri olmakla itham eden Yozgat Valisi yargılama sonucu hüküm giymişti (Karpat, 2021: 256). Gazeteci Metin Toker 1946 seçimleri öncesi Celal Bayar ile yurt gezilerine katılmış, güney illerinden Adana, Mersin, Tarsus ziyaretleri sırasında halkın Bayar'ı kurtarıcı gibi görmesinden ve Bayar'a büyük ilgisinden bahsetmişti. Bu sırada vatandaşların, Millî Mücadele'deki vatan uğruna yaptığı çalışmalarından dolayı "*İstiklal Harbi'nin Galip Hocası*" şeklinde seslenişlerini de dile getirmişti (Toker, 2020: 99).

---

²⁰ CHP bu sistemi kendisine duyduğu güvenden dolayı oluşturmuştur. Ancak 1950, 1954 ve 1957 seçim sonuçlarına göre bu sistem, CHP'nin aleyhine işlemiştir.

²¹ Dönemin toplam il sayısı 63'tür.

21 Temmuz 1946'da²² seçimlerin yapılması muhalefet tarafından baskın seçim olarak algılanmıştı. Çünkü 1946 seçimlerinin olacağı tarihte DP'nin kurulmasının üzerinden yalnızca altı ay geçmişti. Dolayısıyla yeni kurulmuş bir parti olarak seçimlere tam olarak hazırlanamadıklarından genel seçimleri protesto edip seçimlere girmemeyi düşünmüşlerse de partinin taşra örgütlerinden gelen Meclis'te temsil edilme talebi ve hükümetten seçimlerde baskı yapılmayacağına dair alınan güvence sebebiyle seçimlere girilmişti. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, DP'nin seçimlere girmeye karar vermesinin bir başka ve çok önemli sebebinin de CHP tarafından, seçimlere girmediği takdirde kapatılacağı tehdidinde bulunulması olduğunu iddia etmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2020: 124).

Öte yandan bir partinin iktidara gelebilmesi için 233 milletvekiline ihtiyacı vardı.²³ Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 1946 seçimleri sonucunda CHP'nin 397, DP'nin 61, 7 milletvekilinin de bağımsız olarak seçildiğini görmekteyiz. Halbuki Celal Bayar'ın açıklamasına göre, Demokratlar 279²⁴ milletvekilliği elde ederken (Zürcher, 2000: 294; Yücel, 2001: 62) CHP 186 milletvekili kazanmıştı (Kısakürek, 2018: 73; Yücel, 2001: 62). Yine Bayar, seçim öncesinde, dönemin TBMM Başkanı Kazım Karabekir'in, seçim sonrası oluşacak Meclis'te 60-70 civarında muhalif vekilin olmasının kendileri açısından makul sayı olduğunu açıkladığını belirterek hükümetin seçim sonuçlarına valiler vasıtasıyla daha önceden belirlenen sayıda muhalif vekilin oluşması için müdahale ettiğini ima etmişti (Kısakürek, 2018: 74). DP kurulurken İnönü'nün DP'ye sadece muhalefet görevi biçtiğini buna rağmen hem İnönü'nün hem de CHP'nin beklemediği bir başarıyı DP'nin elde ettiği görülmektedir.

Cemil Koçak, oy pusulalarının imha edilmesinden dolayı 21 Temmuz 1946 Genel Seçim Sonuçlarının tam olarak bilinmediğini, bilinmesinin de mümkün olmadığını belirtmektedir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 37). Demokratlar, seçimlerde haksızlık yapıldığını bir mektupla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye iletmışlerdi. Aslında seçimlerde yapılan usulsüzlükler DP için iyi bir koz olmuştu. Nitekim DP 1950 seçimlerine kadar halka her fırsatta yaşanan bu haksızlığı anlatmıştı. Bu mağduriyet hiç şüphesiz 1950 seçimlerinde oy olarak DP'ye dönecekti (Aydemir ve Karataş, 2020: 58-61).

---

²² 1935 seçimleri 8 Şubat'ta, 1939 seçimleri 26 Mart'ta, 1943 seçimleri 28 Şubat'ta yapıldığından dolayı bir sonraki seçim 1947'nin Şubat veya Mart ayında yapılması bekleniyordu.

²³ Toplam gösterilen 273 adaydan 233'ünü seçtirmek oldukça zor bir meseledir. Dolayısıyla seçimler doğal seyrinde olsaydı dahi Demokratların iktidara gelebilmeleri çok düşük bir olasılıktı.

²⁴ Burada Bayar'ın belirttiği kazanılan milletvekili sayısının 279 olarak ifade edilmesine rağmen DP'den gösterilen aday sayısı 273'tür. Dolayısıyla DP'nin bütün gösterdiği adaylar kazansa da Bayar'ın ifade ettiği sayının olması mümkün değildir.

Seçimlerin hemen akabinde Celal Bayar; seçimlerin demokratik olmayan yollarla yapıldığını, sonuçlara müdahale edildiğini, vatandaşa memurlar ve jandarma vasıtasıyla baskı uygulandığını belirtmişti. Bunun üzerine dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran, eleştirilerin tam tersine seçimlerin yasalara uygun ve dürüst gerçekleştiği açıklamasında bulunmuştu (Göktürk Çetinkaya, 2019: 37). Bu doğrultuda gazeteci Ahmet Emin Yalman'a dönemin İstanbul Valisi Lütfü Kırdar bir açıklamada bulunmuştu. Bu konuşmada Kırdar, İstanbul'daki seçimleri Demokratların büyük çoğunlukla kazandığını basına duyurmasının ardından CHP merkezinden kendisine uyarı yapıldığını ifade etmişti. Bu uyarının ardından Kırdar, İstanbul'da on altı milletvekilinin CHP tarafından kazanıldığını açıkladığını belirtmişti. Kırdar'a göre, eğer seçim sonuçlarına böyle bir müdahale yapmasaydı kendisi görevden alınacaktı (Şeyhanlıoğlu, 2020: 126, 127). CHP bu sırada Demokratlara yakın olduğu biline *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazetelerini kapatarak aleyhte haberlerin çıkmasını da engellemişti (Yücel, 2001: 57).

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE PARTİLERİN DİN SİYASETİ (1950-1951)

1. Demokrat Parti'nin Din Siyaseti

4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşme, Roma Sözleşmesi olarak adlandırılmıştır. Bu sözleşmenin 9. Madde'sinin 1. Fıkra'sında; herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğu ve bu inanışlarını izhar etme hakkına sahip olduğu ve bu hakların toplumun ahlak yapısına aykırı olması, toplum güvenliğini tehdit etmesi, toplum huzurunu ve sağlığını bozması gibi sebeplerle ve ancak kanunlarla kısıtlanabileceği belirtilmiştir (Armağan, 2003: 90). Zerrin Kurtoğlu, Demokratların iktidarının gerçekleşme sebebinin Türk halkının maneviyatı üzerinde baskı kuran bürokrasi sınıfına tepki olduğunu iddia etmiştir (Kurtoğlu, 2004: 212). Demokratların iktidarında ülkede Müslüman-Türk anlayışı oluşmuştur. Yani hem millî hem manevi değerlere önem verilmiştir (Zürcher, 2000: 338). Bu dönemde Demokratlar gerek Meclis kürsüsünden gerekse halka hitaben yaptıkları konuşmalarda, Halk Partisi döneminde dine ve dindarlara uygulanan baskıyı ve şiddeti her fırsatta dile getirmiştir (Demirli, 2020: 44). Ancak bu doğrultuda yaptıkları eleştirilerinde 1938 sonrası dönemi kastettiklerini belirterek Atatürk'ü bu eleştirilerden uzak tutmuşlardır (Demirel, 2011: 114). Atatürk'ün kurucusu olduğu CHP tarafından sahiplenilmesi gayet anlaşılabilirken, Atatürk ortak hatta paylaşılamayan bir değer olarak DP tarafından da sahiplenilmiştir.

DP'nin iktidara gelmesinin ardından dinî konular yalnızca dinî yayın yapan yerlerde değil her alanda görüşülüp tartışılmıştır. Bu vesileyle toplumun dinî duygu ve istekleri hem rahatlatılmış hem de kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte din-devlet, din-eğitim, din-toplum, din-siyaset, reform, irtica, laiklik gibi konular sıklıkla tartışma konusu olmuştur (Kaçmazoğlu, 2012: 67). Bunların neticesinde de Demokratların iktidarı süresince laiklik mevzuu sürekli gündemde kalmıştır. Örneğin dindar olan halk, kendilerinin gerçek laikliği istediğini, gerçek laikliğe ve demokrasiye göre dinî özgürlüğün olduğunu vurgulamıştır. Halbuki aynı dönemde laik kesime göre laiklik, devletten dindarların tasfiyesi ve dini kontrol altında tutma olarak algılanmıştı (Kaçmazoğlu, 2012: 106, 107). Buradan da anlaşılmaktadır ki "laiklik" mefhumu işlenen dönemde uygulayanlar ve uygulananlar tarafından çok farklı açılardan değerlendirilmişti.

Dönemin önde gelen muhafazakâr milliyetçilerinden İsmet Tümtürk 26 Ocak 1951

tarıhli Orkun Dergisi'nde “*inkılap-irtica*” başlıklı yazısında Türkiye'de irtica olmadığının üzerinde durmuştu. Aynı yazıda, irtica yaygaraları ıkararın; ya Yahudi, dönme, mason olanlar ya Türk soyundan olmayanlar ya komünistler ya bu sırada birilerinin gözüne girmeye çalışan kişiler ya dine düşman olanlar ya da saf bir Şekilde gerçekten inkılaplara bağlı gençer olduğunu belirtmişti. Neticede bu yaygarayı ıkararın aslında Türk milletinin geleceğine kastettiklerini ifade etmişti (Kaçmazoğlu, 2012: 113; Tümtürk, 1951: 2). Cevat Rifat Atilhan masonların, İslamiyet'i ilerlemeye engel, geriliğe götüren bir inanç olarak telakki ettiğini halbuki İslamiyet'in insanlığa çalışmayı, en ileri seviyede olmayı, barış içinde yaşamayı tavsiye ve teşvik ettiğini belirtir (Atilhan, 1972: 8). Atilhan, yapılan propagandalar ile masonluğun, insanlığın gerek fikren gerekse ruhen kemale ermesi için uğraşan, hayır ve adalet için uğraşan bir topluluk olduğuna inandırılmaya çalışıldığını vurgulamıştı (Atilhan, 1972: 19).

Dindar olan halkın teveccühü sonrası, özellikle DP'nin iktidara gelmesinden sonra, *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* gibi yayınlar partiye ilgi göstermeye başlamıştı (Bora, Cereyanlar, 2017: 440). Bahsi geçen yayınlar, Demokratları dini yeniden canlandıran Parti olarak tanımlamıştı. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere ülkede önceki döneme kıyasla, göreceli bir özgürlük ortamının oluştuğu anlaşılmaktadır (Demirli, 2020: 69; Kurtoğlu, 2004: 212; Zürcher, 2000: 338). Elbette bu desteğin oluşmasında, Demokratların Halk Partililere karşı söylemleri etkili olmuştu (Duman, 2016: 127). Bora'ya göre, Necip Fazıl, Peyami Safa gibi muhafazakâr aydınlardan katı laik aydınları tanımlama için kullandığı “inkılap softaları” tabiri, dolaylı olarak Menderes'in din adına kurtarıcı olarak görülmesinin altyapısını hazırlamıştı (Bora, 2016a: 345). Eşref Edib de Menderes'i dindar halkın kurtarıcısı olarak görürken Bayar'ı “*Masonların Başı*” olarak nitelendirip Demokratlar içindeki Halkıların en olumsuz temsilcisi olarak tanımlamıştı. Necip Fazıl biraz daha ileri giderek Menderes'ten; yaşananların intikamını almasını, bir bakıma geçmişin hesabını CHP'den sormasını istemişti (Bora, 2017: 439). Muhafazakâr halk DP'den, geçmiş dönemin hesabını CHP'den sormasını beklerken DP bu konuda söylemden öteye gitmeyen tepkiler vererek bahsi geçen beklentilere yönelik hareket etmeyecekti.

Menderes iktidarı dönemi gazetelerinden bazıları hükümete karşı duyduğu memnuniyeti en açık biçimde ifade etmişti. Bu memnuniyetlerini dile getirilerken ekseriyetle dinî konulardaki beklentiler de vurgulanmıştı. Mesela dönemin gazetelerinden *Köylü*'de, “*Demirkırat Kalktı şaha Yükseldi Başı Allah'a*” ifadelerini kullanmış ve akabinde “*evvela Allah'ından sonra doğrudan doğruya 18 milyon Türk köylüsünden kuvvet alan*” Demir Kırat

şeklinde bahsedilmişti. Ayrıca, Adnan Menderes'in "*İslam doğduk, Müslüman olacağız. Dinini diyanetini bilmeyen milletlerin yaşayabileceğine inanmıyoruz. İlk mekteplerden başka orta mekteplerde de din dersi okutacağız*" sözlerine de yer vermişti. Bir başka sayısında Kadı Emmi karakterine, köylüye hitaben; "*Cankurtaran isterseniz Allah'a sarılın, mekteplerinde din dersi okutulmayan bütün dünya yüzünde bir tek memleket kaldı, oda Allahsız kitapsız, dinsiz, imansız Kızıl Rusya. Hoşunuza giderse buyurun baylar*" dedirtilmişti²⁵ (Demirel, 2011: 189). *Köylü*, DP ile din arasındaki münasebetlerden bahsetse de DP dinî esaslı bir parti değildi. Türkiye'yi İslam devleti yapmak gibi bir amacı yoktu (Kaçmazoğlu, 2012: 74). Parti programında dinin siyasete alet edilmesine kesin bir şekilde karşı olunduğu, böyle bir durumun halk arasında birliğin bozulmasına sebep oluşturacağı belirtilmişti (Karabulut, 2019: 228). Bununla birlikte, CHP'nin ağır toplarından Nihat Erim'in Kur'an'ı çiğnediği, Kasım Gülek'in de kolejden mezuniyetindeki resimleri gösterilerek, papaz olduğu söylentileri çıkarılmıştı (Demirel, 2011: 131). Menderes ise muhalefet partilerinin kendilerine karşı birlik oluşturma çabalarını "*Haçlı Birliği*"²⁶ olarak tanımlamıştı. İnönü'ye göre de DP'liler CHP'ye oy verenlerin kâfir olduğunu söylemişti (Demirel, 2011: 1889, 190).

Menderes'in dinî konulardaki söylemlerinin halkta olumlu karşılığının yanında Demokratlar halkın muhafazakâr kesimiyle iletişim halinde olmuştu. Ancak Başbakan Menderes'in veya Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin Necip Fazıl ile veya Said Nursi'nin talebelerinden biri ile görüşmeleri Halk Partililerce dini siyasete alet etmek ve gericiliğe zemin hazırlamak olarak değerlendirilmişti (Demirel, 2011: 189). Halbuki DP, İslamiyet'in toplumu birlikte tutan en önemli unsur oluşunu fark etmiş ve politikasını bu doğrultuda belirlemişti (Demirel, 2011: 115). Demokratların çizdiği bu yol sonraki merkez sağ partiler tarafından da takip edilecekti²⁷ (Demirli, 2020: 48). Bununla birlikte zamanın şartları gereği laiklikten hiçbir zaman vaz geçmemişti (Demirli, 2020: 45). Muhafazakârlarca dindar olarak bilinen Menderes de laiklik konusunda zamanı geldiğinde tıpkı kurucu lideri gibi olabileceğini defaten göstermişti.

Dinî hassasiyeti olan kişiler için DP desteklenmesi gerekli "ehven-i şer" olarak nitelendirilen bir partiydi. Nitekim döneminde dinî kişiliği ile öne çıkan etkili isimlerden Said Nursi, DP'yi İslami bir duruşa sahip olmasa da hükümet vasıtasıyla gelebilecek zararı en

²⁵ Dinî konularda Menderes iktidarından duyulan memnuniyeti ifade eden bu cümlelerden ayıca İnönü döneminden aynı konudaki hissedilen rahatsızlık da anlaşılmaktadır.

²⁶ Menderes pek çok defa olduğu gibi yukarıda dine yaklaşımı konusunda da Bayar'dan farklı olduğunu ortaya koymuştur.

²⁷ Günümüzde de DP deyince "sağ", CHP anılınca "sol" akla gelirken ilginçtir ki DP ilk kurulduğunda ABD'de Cumhuriyetçiler'in "sağ" Demokratlar'ın "sol" olmasından öykünerek kendilerini "sol" olarak tanımlamıştır.

asgariye indirme vesilesi olarak görmüştü (Demirel, 2011: 115). Menderes bir bakıma muhafazakârlarca zor şartlarda, mecburiyetten yaklaşılacak bir liman olarak görülmüş, dolayısıyla artıya geçmekten ziyade geçmiş dönemde yaşadıklarını bir daha yaşamamak muhafazakârlar için yeterli olmuştu.

DP iktidarı döneminde ülkedeki irticai faaliyetler Demokratların bir hayli başını ağrıtmıştı. Bahsi geçen dönemde yaşanan irticai gelişmelerin ardında ise komünistler görülmüştü. Bu doğrultuda DP hükümet programının Millî Eğitim ile ilgili olan kısımda, irticayı kullanan aşırı solculara karşı tedbirlerin alınacağını belirtilmişti (Burçak, Rıfki Salim, 1998: 52). Zaten 1950'lerde SSCB'ye duyulan sempati, vatan hainliği ve dinsizlik olarak görülmüş, ABD'ye duyulan yakınlık ise dindarlık ve vatanseverlik ile eş tutulmuştu (Kaçmazoğlu, 2012: 66). Uluslararası siyaset ile iç siyasetin birbiriyle ne ölçüde paralel gidebileceği ve birbirlerini etkileyebileceği görülmektedir.

Bunun yanında Din hizmetleri de DP döneminde yeniden işler hale getirilmişti. Bu doğrultuda hem Diyanet teşkilatı asli vazifesinde faal hale getirilmiş hem din hizmetleri veren kişi sayısında ciddi bir artış yaşanmıştı. 10 yıllık iktidar süresinde Diyanet'in bütçesi 12 kat artarken diyanete bağlı din görevlilerinin sayısında 2 kat artış yaşanmıştı. Aynı sürede yine diyanet tarafından iki milyon iki yüz elli sekiz bin kitap basılıp ücretsiz dağıtılabiliyordu (Demirli, 2020: 67). Bu kitaplardan biri de Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslam Dini* isimli eseridir. Bahsi geçen kitap 15 yıl boyunca yani 1950'ye kadar Diyanet tarafından bastırılmamıştı. Kitabın yazılmasına sebep önsözde; imam ve hatiplerin itikad ve ibadet meselelerini iyi bilmesi, halka doğruyu iyi biçimde öğretmesi olarak belirtilmişti. Kitap 1949'dan itibaren eğitim vermeye başlayan imam hatip okullarında, 1953'ten itibaren ise Öğretmen Okullarında okutulacaktı (Kara, 2019: 438, 439). Demokratlar işbaşına geldiklerinde tüm derneklerin içinde dinî içerikli olanların oranı %7 iken iktidarlarının sona erdirildiğinde bu oran %30'a yükselmişti (Demirli, 2020: 69). Menderes iktidarındaki bu türden icraatlar muhafazakâr halkın teveccühünü çekebilmek için yeterli olmuştu.

Demokratlar liberal bir yaklaşımla dinî eğitime ortam hazırlamışsa da laik olan devlete muhalefet edecek kişilerin ve grupların oluşmasını engellemek amacıyla bu eğitimin medreselerden yetişmiş kişilerce verilmesi yerine devlet eliyle verilmesi için çaba sarfedilmişti. Bununla birlikte dinî eğitimin devletin okullarında verilmesinden dolayı dindar halkın DP'ye olan sempatisi ve teveccühü de bir hayli artmıştı. Bu ilgi 7 Temmuz 1950'den itibaren Ramazan ayında her sabah ve akşam, diğer aylarda cuma günü sabahları radyolardan

dinî yayın yapılmasıyla daha da artacaktı. Kaçmazoğlu'na göre hükümetin bu gibi faaliyetleriyle hem dinî gruplar kontrol altında tutulmuş hem de bahsi geçen oluşumların oyları temin edilmişti (Kaçmazoğlu, 2012: 68-71). Yine bu dönemde “baskıcı laiklik” yerine özgürlükçü laiklik tercih edilmiş, “çevre”nin değer yargılarını içeren İslam’a hoşgörülü yaklaşılmıştı (Demirli, 2020: 143). İslam’ın modern olmaya engel olmadığı tezi üzerinde hareket edilmişti (Demirel, 2011: 115). Bu bilgilerden DP hükümetleri dönemindeki icraattan, görünüşte muhafazakârlar memnun olsa da özünde bu icraatlarda laik devlet anlayışından yine de vaz geçilmediği anlaşılmaktadır.

Birinci Menderes Hükümeti programının Millî Eğitim ile ilgili olan kısımda, maddi ilerleme ne derece olursa olsun millî ve ahlakî değerlere kıymet vermeyen bir toplumda kötü sonun kaçınılmaz olduğu, belirtilmişti (Burçak, Rıfkı Salim, 1998: 52; Albayrak, 2004: 367). Bunun yanında DP iktidarıyla birlikte, Halk Partisi iktidarında isteğe bağlı din derslerinin verimli olmadığı belirtilerek 21 Ekim 1950’de ilkokullarda 4. ve 5. sınıfların müfredatına din dersleri dâhil edilmişti. CHP dönemindeki uygulamanın tam tersi olarak çocuklarının din dersi almasını istemeyen kişiler okula dilekçe vermişti (Albayrak, 2004: 369). Ardından Demokratlar 1951’de imam hatip okullarının açılmasına onay vermişti.²⁸ 17 Ekim 1951’de eğitime başlayan İstanbul İmam-Hatip Okulu’nun ilk müdürü de bu okulların açılmasında büyük katkıları olan Mahmut Celalettin Ökten olmuştu. Bu okullarla birlikte açılan ilahiyat fakültelerinin ve Kur’an kurslarının açılma sebepleri olarak hem iktidarın bu vesileyle oy beklentisi hem de halkın artan talebi gösterilmişti (Akşit ve Coşkun, 2004: 400). Demokratların iktidarı ile halkın çoğunluğunu oluşturan Sünnî Müslümanlara laiklik adına uygulanan baskılar hafiflemiş, dünyalarında çok öneme sahip olan ezan aslından okunmuş, okullarda din dersleri okutulmuş, çocukların Kur’an eğitimi alabilmeleri serbest olmuştur (Demirel, 2011: 124). Bu gelişmelerden önceki uygulamalar milletin Halk Partisi’nden kopmasına sebep olduğu gibi vatandaşın isteği doğrultusunda yapılan icraatlar Türk halkının Demokratlara teveccühünü artırmıştı.

Bürokrasi içinde ve partide var olan laiklik yanlısı kişilerin etkisiyle dindar kesim ile Demokratlar arasında mesafenin görüldüğü gelişmeler de gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, Nurcular Demokratları desteklemelerine rağmen gerek Said Nursi’ye gerekse Nurculara uygulanan baskılar devam etmiştir. Nitekim Said Nursi’nin kendisine yapılan haksızlıkları dile getirdiği mektubu Başbakanı ileten Emirdağ DP İlçe Teşkilatı’nı Başbakan Menderes’in

²⁸ Açılacak olan imam hatip okullarının eğitim programlarının hazırlanması için DİB’de toplantılar yapılmıştır. Bkz. Ulus, 8 Ağustos 1951, s. 2. Üzerinde çalışılan programlar incelenmesi için DİB’e gönderilmiştir. Bkz. Zafer, 12 Eylül 1951, s. 2. Sebilürreşad, Eylül 1951, S. 110, s. 153.

görevden alması ve Nursi'nin yurt içi gezilerini engellemesi buna örnek olarak gösterilebilir (Demirel, 2011: 141). Buna karşın DP'ye kıyasla dinî çevrelere daha fazla yakınlık gösteren MP ve İslam Demokrat Partisi (İDP) gibi partiler seçmenlerden gereği kadar destek alamamıştır (Kaçmazoğlu, 2012: 72,73). İlginçtir ki bu partilere karşı DP en az CHP kadar laik bir duruş sergilemiştir.

1.1. 1950 Genel Seçimlerinde Demokrat Parti

Demokratlar 1950 Genel Seçimleri için biri Halk Partililerin din ve dindarlar üzerinde uyguladığı baskıcı politika, diğeri ekonomi politikası olmak üzere iki ana esas üzerinde hareket etmişti (Bakan ve Özdemir, 2013: 382; Şeyhanlıoğlu, 2020: 151). Seçim çalışmaları sırasında halkın Halk Parti tarafından dinî konulardaki uygulamaları ile ilgili şikâyetlerinin Demokratlarca sürekli gündem yapılması üzerine Halk Partililer Konya Müftüsünden CHP'ye oy vermenin günah olmadığına dair fetva almak zorunda kalmıştı (Karabulut, 2019: 229). Seçimlerden 15 gün önce yayımlanan *Cumhuriyet* gazetesindeki habere göre Güneydoğu ve Doğu'daki şeyhler ile hem Demokratlar hem Halk Partililer iş birliği yapmanın yollarını aramıştı. Her iki parti de kendisine yakın olmayan şeyhlere gerıcilik ve yobazlık gibi suçlamalarda bulunmuş, kendilerine teveccüh gösterenlere de “inkılap şeyhi” unvanını vermişti. Demokratlar CHP'yi, iktidarları döneminde dine ve dindarlara uyguladıkları baskılardan dolayı İslam düşmanlığı ile suçlarken dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay da Meclis'te yaptığı konuşmada; ilkokullarda din dersinin yeniden okutulmaya başlanması, İslam esaslarının gerçek manada anlaşılması ve öğretilmesi için ilahiyat fakültesinin açılması, halkın dini öğrenebilmesi için imam hatip kurslarının açılması gibi gelişmelerin kendi başbakanlığı döneminde gerçekleştiğini belirtmişti. Bunun üzerine İnönü dinin politika konusu olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti (Duman, 1997: 29). İnönü tarafından bu açıklama yapıldıysa da hem iktidar hem de ana muhalefet partisinin seçim çalışmalarını din eksenli yapmaya devam etmişti.

DP 1946 seçimlerinde mevcut 63 ilden 16'sında seçimlere katılamazken 1950 seçimlerinde yalnızca Hakkâri'de seçime katılamamıştı (Burçak, 1998: 40). 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri öncesi CHP 27 Nisan'da, DP ise 8 Mayıs'ta seçim beyannamelerini açıklamıştı. CHP'nin beyannamesinde; anayasada demokratik değişiklikler yapmak, altı ilkeyi anayasadan çıkarmak, köylerde eğitim seferberliği başlatmak, radyo kullanımını daha geniş alana yaymak gibi vaatler bulunmaktaydı. DP'nin beyannamesinde ise öncelikle CHP'nin beyannamesi tenkit edilmiş, bürokratik baskıları kaldırmak, devletin halka olan

müdahalelerini en aza indirmek, daha demokratik bir yönetimde bulunmak gibi vaatlerde bulunulmuştu (Göktürk Çetinkaya, 2019: 74, 75). Görüldüğü üzere her iki partinin seçim beyannamesinde de din konusuna açıkça değinilmemişti.

Seçim öncesi CHP'nin DP karşısında ne kadar zor durumda kaldığı, CHP'nin vaatleri arasında "Kemalizm'in altı ilkesi"ni anayasadan çıkarmanın bulunmasından anlaşılmaktadır (Şeyhanlıoğlu, 2020: 153). Seçim öncesi yapılan konuşmalarda Celal Bayar, kulluk adına yaptıklarından dolayı kimseye karışılmamasını laikliğin bir gereği olarak anladığını belirtmiştir (Demirli, 2020: 99). Tek Parti döneminde kendilerini ifade imkânı bulamayan dindar Müslümanlar ve Aleviler Demokratların özgürlük yanlısı ifadeleri karşısında ümitlenmiştir. Aydemir ve Karataş, Alevilerin CHP iktidarı döneminde kendilerine mahsus türküleri dahi rahat söyleyememelerini bu yönelişin sebeplerinden biri olarak görmektedir (Aydemir ve Karataş, 2020: 82, 83). Bunun yanında Türkiye'de yaşayan gayrimüslimler de özgürlük vaatlerine olumlu tepki vermiş ve DP'ye desteğini göstermiştir (Karpat, 2021: 345).

Öte yandan Demokrat milletvekili adayları CHP'nin adayları ile kıyaslandığında daha genç ve seçim bölgeleriyle daha köklü münasebetlere sahipti. CHP milletvekili adayları gibi bürokrasi ve asker kökenli aday neredeyse yok denecek kadar azdı (Zürcher, 2000: 320). Seçim öncesinde Demokratlar, Halk Partisi karşısında yarışabilecek duruma gelmişti. Her şeyden önemlisi DP adına aday olan Bayar devletin kurucusu olan Atatürk'ün son başbakanıydı. Ayrıca 1921-1944 arasında Genel Kurmay Başkanlığı yapmış olan ve dindar kişiliği ile tanınan Fevzi Çakmak da partinin kuruluşunda DP'ye destek verenlerden biri olmuştu. Millî Mücadele kahramanlarından ve aydınlarından olan Halide Edib Adıvar'ın da desteği sağlanmıştı (Uyar, 2017: 13).

Gerek TpcF ve SCF'nin akıbetlerine DP'nin uğramaması gerekse yaklaşık otuz yıl iktidarı elinde bulunduran CHP'nin gayet demokratik biçimde seçimle yönetimi devretmesi bakımından 1950 Genel Seçimleri Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu seçim sürecinde devlet yönetimini elinde bulunduranlar tarafından irticai unsur olarak tanımlanan oluşumlara siyaset yapma izni verilmediğinden Demokratların bu kategoride olmadıkları dolaylı olarak ispat edilmiştir (Varel, 2016: 203, 204). Her ne kadar DP'nin geneline muhafazakârlar hâkim değilse de DP, iktidarı boyunca muhafazakârlar ile iktidarın iletişimini sağlamıştır.

1950 seçimleri öncesi çok partili hayatta yerel ve ulusal düzeyde pek çok muhafazakâr, DP ve MP'ye katılırken İslami yayıncılar, DP'nin 1950'deki seçim zaferine kadar

DP'ye mesafeli kalmıştı. Muhafazakârlar için seçimler, CHP'yi ve onun laik reformlarını kabullenme ya da reddetme anlamı taşıdığından muhafazakârlar seçimlerde MP yerine DP'ye yönelmişti. Aslında uygulanan çoğunlukçu seçim sistemi sebebiyle DP ile MP arasında oyu bölmek CHP'nin işine yarayacaktı. Bu nedenle muhafazakâr MP üyeleri bile DP'ye oy verme eğiliminde olmuştu. Bu yönelişin bir diğer sebebi de muhafazakârların DP'nin dine karşı liberal tutumu sayesinde devlet içinde kabullenileceklerine dair inançlarıydı (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 333).

Pek çok araştırmaya göre 1950 seçimleri, Türkiye coğrafyasında yaşayan dindarların katı laik uygulamalara karşı birikmiş tepkilerinin yansımasıydı (Dinler, 2011: 39; Uyar, 2017: 20). Seçimlerden yaklaşık bir ay önce Mareşal Fevzi Çakmak'ın (10 Nisan 1950'de) vefatı sonrası törene katılanların sayısının çok yüksek olması ve törende yaşananlar, hem halkın Fevzi Çakmak'ın dindar kişiliğine duyduğu muhabbetini hem de mevcut CHP iktidarına olan kızgınlığını ortaya koymuştu. Nitekim seçim sonuçları bu tespiti doğrular nitelikte olacaktı (Göktürk Çetinkaya, 2019: 73). Yine seçimlerden önceki *Sebilürreşad*'ın Nisan ayında yayımladığı 76. sayısında Eşref Edib tarafından kaleme alınan "*Partilerin Din Siyaseti*" başlıklı yazısında yapılacak olan seçimler için: "*İmanlı ile imansızın ayrılacağı büyük bir imtihan günü*" ifadeleri kullanılmıştı. Buna rağmen İslamcı olarak tanımlanabilen yayınlar genel olarak seçimlerde MP'yi desteklemişti. Ancak seçimlerin hemen akabinde Menderes'in inkılapları "*millete mal olmuş ve olmamış*" olarak ikiye ayırması, seçimler öncesi vaat edilen vicdan ve din özgürlüğünün gereklerinin yerine getirileceğini açıklaması yukarıda bahsedilen yayınların DP'ye yönelmesini sağlayacaktı. Ayrıca bu yayınlar, DP'nin muhalefetteyken laiklikten ödün vermeyen tonda beyanlarda bulunmasının sebebinin de CHP'nin baskısından çekinmesi olarak vurgulayarak DP'yi savunacaktı (Duman, 1997: 37; Edib, Nisan 1950. S.76. s. 2-11).

Seçim sürecinde gayrimüslimlerin oyları için DP, 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi'ni gündemde tutmuş, İstanbul'daki 25 milletvekili adayının 3'ünü gayrimüslimler arasından göstermişti (Demirel, 2011: 109). Demokratlar dinî alanda özgürlükleri kendilerinin getireceğini sürekli olarak beyan etmiş, programında da dinî alandaki hakları insanlığın gerektirdiği haklar olarak kabul etmişti (Aydemir ve Karataş, 2020: 84,85). 1950 seçimlerinin ardından halk önceki iktidarı olabildiğince eleştirmiş ve hatta bazı inkılaplar halk tarafından reddedilmiştir. Bu doğrultuda CHP din düşmanı ilan edilmiş, Kemalist devrimler sorgulanmış, devrimlerin tamamen ortadan kaldırılmasından söz edilmiştir. Seçim sonucu ise İslam'ın zaferi şeklinde yorumlanmıştır (Tunaya, 1998: 47). Seçmen arasında bu gelişmeler yaşanırken

yeni iktidar partisi bir taraftan bu oy potansiyelini elinde tutma bir taraftan da aşırılıkları engelleme adına kontrol sağlama yolunu tutmuştur (Kaçmazoğlu, 2012: 71; Aydemir ve Karataş, 2020: 89). Kaçmazoğlu'na göre, inkılapların varlığını sorgulayan kesim Menderes'in konuşmalarını kendilerine dayanak yapmıştı. Bununla birlikte DP yöneticilerinin laikliğe ve inkılaplara bağlılığı hakkında şüphe yoktu. Zira Celal Bayar'ın, Atatürk'ün son başbakanı ve Kemalist ilkelere sıkı sıkı bağlı olduğunu unutmamak gerekir. (Kaçmazoğlu, 2016: 72). Bu bilgilerden, dönemin muhafazakârlarının DP yerine Menderes'i kendilerine yakın hissetmelerinin sebebi anlaşılmaktadır.

Seçim öncesinde MP'nin, iktidara ve ana muhalefet partisine nazaran halkın manevi duygularına daha fazla hitap eden bir siyaset izlediği söylenmesine rağmen seçmenin Demokratlara yönelmesi, DP'nin seçimleri halkın dinî duygularını sömürerek kazandığı suçlamalarını boşa çıkarmıştır (Albayrak, 2004: 178; Öztemiz, 1997: 59). Seçimlerin hemen sonrasında Eşref Edib *Sebilürreşad*'ın mayıs ayındaki 78. sayısında yayımlanan "*Hakka Arka Çevirenlerin Akıbeti*" başlıklı yazısında, dinî cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan Cemiyetler Kanunu'ndaki maddenin ve benzer kısıtlamaların kaldırılmasının gerekliliğini belirten ifadelerde bulunmuştur (Duman, 1997: 38; Edib, Mayıs 1950: 35-42; Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938: 10272). 1 Eylül 1950'de yayın hayatına başlayan *Hür Adam* gazetesi ilk sayısından itibaren CHP'nin dine ve dindarlara yaptığı baskılar üzerinde durmuş, zaman içinde İslami konularda yazılara da yer vermiştir. Gazetede dönemin önde gelen muhafazakâr isimlerinden Ali Fuat Başgil ve Cevat Rifat Atilhan da yazmıştır (Akgündüz, 2015: 272). Duman, CHP'nin 1945'ten itibaren zamanın şartları gereği dine ve dindarlara baskıyı kontrolü dâhilinde hafifletmesinin dindar halk nezdinde karşılığının, seçimlerde CHP'nin beklediği ölçüde olmadığını iddia etmiştir (Duman, 1997: 133). Halbuki seçim için hazırlanan CHP afişinde²⁹ başörtülü kadın resmi dahi kullanılmıştı.

Hanioğlu, 1950 seçimleri ile Tek Parti iktidarının sona ermesi dinî alanda yapılan reformların da sonu anlamına geldiğini iddia etmiştir. Ayrıca cumhuriyetin ilk dönem liderlerinin İslami sosyal oluşumların önemini kavrayamayıp dinin unutulup gideceğini düşündükleri iddiasında bulunmuş halbuki seçim sonuçlarının hemen akabinde ezanın aslından okunmasına başlandığını belirtmiştir (Hanioğlu, 2013: 45). Seçimlerde CHP'nin kazandığı iller Ankara'nın doğusundaki yerlerdir. Bu şehirlerde aşiretlerin sözü geçiyor olup aşiret liderinin isteği doğrultusunda oy kullanılmıştır (Zürcher, 2000: 301). DP'ye yönelen oyların sahiplerinin profiline bakıldığında ise eğitilmiş ve dindar kişilerin yoğunlukta olduğu

²⁹ Bahsi geçen afişe EK 3'te yer verilmiştir.

görülmüştür (Uyar, 2017: 18).

1.2. Demokrat Parti'nin İktidara Gelmesi ve Din Siyaseti

CHP Müfettişi Prof. Sadi Irmak, DP'nin seçimleri ezici üstünlükle kazanmasına sebep olarak çoğunluk seçim sistemini göstermiştir. Irmak'a göre, nispi seçim sistemi uygulanmış olsaydı Demokratların dört buçuk milyon, Halk Partisi'nin dört milyon oy almalarına rağmen Demokratların kazandığı milletvekili sayısının CHP'ninkinden yaklaşık 8 kat fazla olmayacağını belirtmiştir (Yalman, 1970: 218). 1950 Genel Seçimleri, Türkiye'de demokrasinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Demirli, 2020: 53). Ayrıca Demirli, Kemalist dönemin "jakoben laiklik" uygulamalarının da böylece sona erdiğini iddia etmektedir (Demirli, 2020: 61). Bu konularda açıktan tartışmaların başlamasına sebep olarak, Menderes'in "*kabul gören ve kabul görmeyen inkılaplar*" ayırımı yapması belirtilmiştir (Kaçmazoğlu, 2016: 69; Varel, 2016: 221). Bu ayırımı göre; "Bey", "Paşa" gibi unvanların kaldırılması halk arasında yer etmemiş inkılaplardan olmuştur. Şapka veya bere³⁰ takmanın da inkılaplarla ilgisi yoktur. Bunların jandarma vasıtasıyla uygulanması gibi müdahaleler de vicdan özgürlüğüne muhaliftir.³¹ Kadınların örtünmesi konusu da inkılaplardan daha ziyade din ile ilgili bir konudur. Dolayısıyla inkılaplar adına müdahale edilemez. İnsanlık gereği de kişilerin eğitim hakkına müdahale edilemez dolayısıyla isteyene din dersi verilir ve Kur'an aslından öğretilir (Tunaya, 1998: 68). DP, hükümet programında din ile ilgili meselelerde laik çizgiden ödün vermeyen temkinli ifadeler kullanılmasına rağmen iktidara geldiğinde daha ılımlı bir tavır sergilenmiştir (Aykanat Çalığıuşu, 2017: 2885). Örneğin Menderes, Anayasa'da yeri olan kişi hak ve hürriyetlerinin milletin isteği doğrultusunda olacağını sözünü vermiştir

---

³⁰ Bununla birlikte Eşref Edib'in *Sebilürreşad*'ta kaleme aldığı yazıda, Menderes'in iktidara gelmesinin üzerinden neredeyse bir yıl geçmesine rağmen, ülkede bere takmayla ilgili sorunların yaşandığı belirtilmiştir. Bahsi geçen yazıda, *Zafer*'den konu ile ilgili dönemin İçişleri Bakanı'ndan röportaj talebi yapıldığı ancak Bakan'ın, bere takmanın yasak olduğuna dair valiliklere gönderdiği tamimin Şapka Kanunu'yla muvafık olduğunu açıkladığı ifade edilmiştir. Edib'in aynı yazısının devamında konu ile ilgili vatandaşlardan gelen şikâyetlere yer verilmiştir. Bunlardan birisinde; Ankara'nın Bâlâ İlçesi'ne bağlı Belçarsak Köyü'nden bir vatandaşın başındaki berenin yasak olduğu gerekçesiyle muhtar tarafından çıkarıldığı belirtilmiştir. Aynı vatandaş; bir arkadaşının Cuma Namazı için Kolu (bugünkü Konya'ya bağlı Kulu İlçesi) nahiyesine gittiğini, vaaz sırasında beş yüz kadar jandarma askerinin camiye basıp cemaatin başlarındaki bereleri topladığını, askerlerin başındaki başçavuşun bu bereleri cami önünde kasatura ile parçaladığını ifade etmiştir. Ardından Edib, konuyu Başbakan'ın dikkatine arz ettiğini belirtmiştir. Bkz. Edib, Mart 1951, S. 97, s. 345-348. Yukarıda bahsi geçen İçişleri Bakanı'nın Rükneddin Nasuhioğlu olduğu, bu gelişmenin ardında ise ilgili bakanlığa, bu konulardaki yaklaşımı daha demokratik olan Halil İbrahim Özyörük'ün atandığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden de DP ilk kurulduğunda ve iktidara geldiğinin ilk zamanlarında bünyesinde, katı laik görüşleri ağır basan kişileri bulundurduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca haberde geçen "*bere*", günümüzde halk arasında "*takke*" olarak bilinen başlıktır.

³¹ Menderes iktidarının başlamasından yaklaşık 2,5 yıl sonra *Sebilürreşad*'ta yer alan habere göre, Samsun Bafra'da evinde Kur'an okuyan bir hafızın evine baskın yapıp başında takke olması sebebiyle ağır bir biçimde dövülmüştür. Haberde ayrıca Başbakan Menderes'ten konuya müdahale etmesi talep edilmiştir. Bkz. *Sebilürreşad*, Ekim 1952, S. 137, s. 190.

(Ateş, 2018: 181). Böylece Menderes millete, seçim öncesi verdiği vaatlerinin arkasında duracağını mesajını vermiştir.

DP'nin önde gelenleri tarafından yapılan açıklamalarda Türk milletinin Müslüman olduğu ve din ile ilgili taleplerinin siyasete karıştırılmadan yerine getirilmesinin gerekliliği dile getirilmiştir (Aydemir ve Karataş, 2020: 80). Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan dindar vatandaşları oldukça rahatsız eden kısıtlamalara son verilmesiyle birlikte laiklik bütünüyle terk edilmemiştir. 1951'de Konya İl Kongresi'nde bazı delegeler çarşaf ve fesin yeniden uygulanması, Latin alfabesi yerine daha önce günlük hayatta Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arap alfabesinin yeniden yürürlüğe girmesi gibi isteklerde bulunmuştur. Bu durum partinin yayın organı gibi işleyen gazetelerde ciddi eleştirilmiştir ve bu düşüncelere sahip olanların DP'li olamayacağı belirtilip irticai hareketlere izin verilmeyeceğinin altı çizilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Halil Özyörük konu ile ilgili yaptığı açıklamada; Konya'ya iki bakanlık müfettişinin gönderildiğini, bu tür açıklamaların partinin genelini kapsamayan münferit açıklamalar olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla DP laiklik konusundaki hassasiyetini ortaya koymuştur (Kırkpınar, 2018: 354). Karpat'a göre de Demokratlar, laiklik konusunda önceki döneme göre gevşeme sağladılarsa da irtica söylentilerinin yayılmasına asla izin vermeyen bir duruş sergilemiştir (Öztemiz, 1997: 65). Aslında DP ile Halk Partisi'nin programı arasında laiklik hususunda fark olmadığı *Sebilürreşad*'ın Haziran 1950'deki 80. sayısında da belirtilmiştir (Zürcher, 2000: 337; Duman, 1997: 35; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 66-78).

Demokratlar iktidara geldikten hemen sonra, İslam'ın halka ne ölçüde sirayet ettiğinin farkına vararak Halk Partisi'nin yaptığı bastırma politikası yerine bu konuda halkı rahatlatmıştır (Bakan ve Özdemir, 2013: 383). Bu doğrultuda radyoda dinî yayınlara başlanmış, din eğitimine imkân sağlanmış, DİB'in dinî alanda etkinliği artırılmıştır (Aydemir ve Karataş, 2020: 80). Bunun yanında radyodaki dinî yayınlarda konunun bir şekilde DP ile ilgisinin kurulup bir bakıma bu yayınların DP'nin propagandası olduğu eleştirileri de yapılmıştır (Demirli, 2020: 62). DP ile Kur'an kurslarının sayısında da gözle görülür bir artış yaşanmıştır (Demirli, 2020: 66). Devlet tarafından açılan Kur'an kurslarının yanında ihtiyaçları halk tarafından karşılanan ve halk tarafından açılan Kur'an kurslarının sayısında da artış görülmüştür. Ayrıca bu kursları desteklemek için İstanbul'da Kur'an Kurslarına Yardım Derneği kurulmuştur (Duman, 1997: 183, 184). Dinî yayınların satışında da dikkat çekici artış yaşanmıştır. Mısır'dan getirilen Kur'an-ı Kerim'ler bir yıl içinde iki yüz elli bin adet satılmışken o dönemde çok nadir sayıda kitap birkaç binin üzerinde satış yapabilmıştır

(Öztemiz, 1997: 65). Öte yandan din eğitime ortam sağlanmasına yönelik uygulamalar da sıklıkla görülmüştür. Nitekim Okullarda din dersi verilmesi gibi uygulamaların hayata geçirilmesi ile önceki dönemde kişinin özel dünyasına sıkıştırılan din sosyal hayatta görülür olmuştur (Varel, 2016: 222). DP'nin ama özellikle Menderes'in, dindar halkın memnuniyeti için uğraştığı da görülmektedir. Bu mücadele de Menderes cumhuriyet elitistlerinin tepkileriyle karşılaşmıştır. Bu durum ise ekseriyetle Menderes'in ödün vermesi ile sonuçlanacaktır.

Menderes'in hükümet programını okumasından sonra Ankara'daki Hacı Bayram Camii'nde CHP'nin Fransa'dan daha kâfir olduğunu ifade eden vaaz verilmiştir (Koca B., 2016: 300). DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı; CHP iktidarının Diyanet İşleri'ni işlevsiz hale getirerek, dindar samimi Müslümanları korkutarak, din adamlarını gericilikle itham ederek, laikliği dinsizlik olarak uygulayarak dine zarar verdiğini belirtmiştir. 1950 seçimlerinden sonra ise bu durumların sona erdirildiğini ve herkesin dinî vazifelerini rahatça yapar hale geldiğini ifade etmiştir (Demirli, 2020: 79; Albayrak, 2004: 203). 31 Mayıs 1950'de Birinci Menderes Hükümeti Programı ile ilgili yapılan görüşmeler sırasında DP listesinden seçilen Bağımsız Seyhan (Adana) Milletvekili Sinanoğlu, CHP döneminde dine ve dindarlara karşı uygulanan politikaları eleştirerek, yirmi milyon ülke nüfusunun yaklaşık %90'ının cenazelerine merasim düzenleyip mezara koyacak din adamından yoksun olduğunu belirtmiştir (TBMMTD, 31 Mayıs 1950: 66; Demirli, 2020: 81). Tekelioğlu aynı tarihli konuşmasında, dindar olan köylü halkın katı laik CHP'liler tarafından dinî bir yozlaşmaya tabi tutulduğu eleştirisinde de bulunmuştur (Demirli, 2020: 83). DP Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger ise 22 Aralık 1950'de Meclis'te yaptığı konuşmada gerici hareketlerin kaynağının, halka CHP döneminde uygulanan baskılar olduğunu iddia etmiştir (TBMMTD, 22 Aralık 1950: 283; Demirli, 2020: 92). Dülger ayrıca, komünizm tehdidine karşı en etkili olarak din silahıyla mücadele edilebileceğinin altını çizmiştir (TBMMTD, 22 Aralık 1950: 285; Demirli, 2020: 150).

Zafer Başyazarı Mümtaz Faik Fenik de ülkede irtica var diyenlere katılmadığını belirtmiştir (Fenik, 13 Mart 1951: 1, 4). Aynı doğrultuda bir başka açıklama da DP İzmir Milletvekili Muhiddin Erener'den gelmiştir (TBMMTD, 2 Nisan 1951: 92). DP Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal ve Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık insanların laik olamayacağını ancak devletlerin olabileceğini beyan etmiştir (Demirli, 2020: 98, 99; TBMMTD, 2 Nisan 1951: 96). Menderes'in din ile ilgili bir diğer söylemi ise; her fabrikanın yanına bir cami minaresinin yapılacağı ve traktörlerle birlikte minareleri de yapan bir sistem

kuracaklarını belirtmesi, olmuştur (Demirli, 2020: 154). Menderes'in iktidarında bu yapılanlar kendisinin dünya işlerinde ilerlemeye verdiği önem kadar maneviyata verdiği önemi de göstermektedir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen fabrikaların yanında cami minaresinin de görüleceğinin bir örneği olarak; 1955'te açılan, günümüzde hâlâ varlığını devam ettiren Susurluk Şeker Fabrikası ve hemen yanında yer alan cami gösterilebilir.

Seçim öncesi din konusunda ne düşündüğünü açıklamadığına dair Demokratlar eleştiriler almıştır. Seçim sonrasında ise Menderes yaptığı bir konuşmada; gençlerin özgür ve bağımsız bir Türkiye yolunda güvencede olabilmesi için bilimle ve teknik bilgilerle teçhiz edilmesinin yanında maneviyat ile de dolu olmasının gerekliliğinden bahsetmiş, böylece seçim öncesi eleştirilere bir nevi cevap vermiştir (Nal, 2005: 147). Bununla birlikte, öncesinde çeşitli bahanelerle Hacca gidemeyenlere, Menderes iktidarı ile imkân sağlanmış ve insanlar devletin himayesinde o yılki Hac vazifelerini yerine getirebilmiştir. Konu ile ilgili haber³² muhafazakâr kesimde büyük memnuniyetle karşılanmıştır³³ (Nal, 2005: 160). Subaşı'ya göre DP, dine yakın bir parti olduğunu göstermek için gerek milletvekilleri arasında gerekse yerel yönetimlerde bünyesinde dindar kişilere yer vermiştir (Subaşı, 2004: 226). Öztemiz'e göre, DP halk nazarında din ile ilgili bu tür olumlu çalışmaları ile kendilerinden hoşlanılmayan merkeze (CHP yönetimi ve bürokrasisine) karşı çevrenin (dindar halkın) savunucusu olduğunu ispata çalışmıştır (Öztemiz, 1997: 69). Bayram Koca'ya göre, Demokratlar irticayı durdurma bahanesiyle Türk Ceza Kanunu'nun 163. Madde'sinin uygulanması konusunda çok istekli değilken komünizmle mücadelede yararlanılan 141. ve 142. Maddeleri oldukça sık kullanmıştır. O dönemde bir tehlike oluşturan komünizmle mücadele için başkanlığını DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç'in yaptığı Türk Milliyetçiler Derneği (TMD), çeşitli milliyetçi derneklerin³⁴ bir araya gelmesiyle kurulmuştur (Koca B., 2016: 304).

Komünizmle mücadele etmek ve ülkemize Rusya vasıtasıyla komünizmin girmesini önlemek adına 30 Haziran 1950'de alınan kararla Kore'ye asker gönderilmesine karar verilmiştir. CHP Kore'ye asker gönderilmesine usul açısından karşı olsa da komünizmle

---

³² İlgili haber *Vatan*'da da verilmiştir. Bkz. *Vatan*, 7 Ağustos 1952, s. 5. Hac konusu ile ilgili yine *Vatan*'ın bir başka sayısında yapılan haberde, bu yıl hacca gideceklerden bir kısmının işlemlerinin yetişememesinden dolayı hac vazifesini yapamayacakları belirtilmiştir. Aynı haberin devamı olan 5. sayfadaki yazıda ise devlet yetkililerimizin Arabistan hükümeti ile sorunun çözümü için irtibatta olduğu belirtilmiştir. Bkz. *Vatan*, 23 Ağustos 1952, s. 1, 5.

³³ Ancak bahsi geçen yılda yapılan Hac vazifesinde gerek yolculukları sırasında gerek konaklama hususunda hacı adaylarının çok çeşitli sıkıntılar yaşadığı Osman Yüksel tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Serdengeçti, O. Y., Eylül 1952, S. 18, s. 10.

³⁴ Bahsi geçen dernekler; 1946'da kurulan Türk Kültür Ocağı ve Türk Kültür Çalışmaları Derneği, 1947'de kurulan Türk Gençlik Teşkilatı ve Genç Türkler Cemiyeti, Türk Kültür Derneği gibi derneklerdir.

mücadele amacıyla prensipte karşı çıkmamıştır. Nitekim bunun doğruluğunu Metin Toker'in; İnönü'nün de Kore'ye asker göndermeye karşı olmadığını belirten açıklamasından anlamaktayız (Koca B. , 2016: 305). Ülke dışında komünizmle mücadele edilirken ülke içinde de komünizm merkezleri olarak değerlendirilen sayıları beş bini bulan Halkevleri ve Halk odaları 8 Ağustos 1951'de TBMM'de alınan kararla kapatılmıştır (Resmî Gazete, 11 Ağustos 1951: 1781; Koca B., 2016: 306). DP'nin iktidar olduğunda DİB makamında olan Ahmet Hamdi Akseki'nin 25 Ağustos 1950'de Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmasında gerçek bir Müslüman'ın komünizmle alakasının olamayacağını açıklamasından DP'nin komünizm tehdidine karşı İslam dininden fayda beklediği sonucunu çıkarılabilir (Koca B. , 2016: 305). Ahmet Hamdi Akseki 1950 sonunda hazırlayıp başbakana sunduğu raporda imam hatip okullarının ve ilahiyat fakültesinin DİB'e bağlanmasını talep etmiştir. Bu isteğin hem olması gereken hem de laikliğin gereği olan bir uygulama olduğunu belirtmiştir (Kara, 2019: 274).

DP iktidarının başlaması sonrasında, din konularında yazan basına bakacak olursak din siyaset ilişkisi de gözlemlenmiş olacaktır. Bu doğrultuda *Hür Adam* gazetesi, neredeyse DP iktidarının hemen ardından sayılabilecek bir tarihte 1 Eylül 1950'de yayın hayatına başlamıştır. “*Milliyetçi Müslümanların Hizmetinde Tarafsız Gazete*” sloganıyla yayın yapmıştır. Ateş'e göre bu ifadeden, Türklük ile İslam'ın bir bütün olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Gazetenin idarecisi olan Cevat Rifat Atilhan'ın İDP'nin başkanı olmasından dolayı gazete 1951-1952 arasında İDP'yi desteklemişse de partinin kapatılmasının ardından yeniden DP'yi desteklemeye yönelmiştir. Diğer muhafazakâr yayınlar gibi *Hür Adam* da dinî hayatı güvence altına almak için hükümete yönelmiştir. Demokratların iktidarında irticai oldukları düşünülen yayınlar sansürden geçmezken aynı zamanda dine karşı olan yayınlara da izin verilmemiştir. Çok sayıda Kur'an-ı Kerim'in satışı, tahrif edilmiş olması sebebiyle, yasaklanırken dinî değerlere hakaret gerekçesiyle de pek çok yayına izin verilmemiştir. DP böylesi dengeli bir siyaset takip etme gayretindeyken üzerinde yine de “*dindar*” kimliği oluşmuştur. Dinî alandaki baskının sona erdirilme gayretleri yalnızca Müslümanlar için değil diğer kutsal din mensupları içinde gösterilmiştir. Örneğin Rus Ortodoks Patrikhanesi karşısında Fener Rum Patrikhanesi'nin güçlü olması adına, önceki dönemde yasaklanan denizden haç çıkarma ritüeline yeniden izin verilmiştir (Ateş, 2018: 260-279). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere muhafazakârlar tarafından her ne kadar dindar biri olarak bilirse de Menderes siyasette partisi adına yapması gerektiğine inandığı siyaseti takip etmiştir.

1.2.1. Birinci Menderes Hükümeti ve Programı

Birinci Menderes Hükümeti'nin kurulmasının ardından Meclis Grubu'nda hükümet programı okunmuştur. Programa yönelik elliden fazla milletvekili söz alarak fikir beyan etmiştir. Konuşanlardan bir kısmı programdaki bazı hususlara karşı çıkarken bazıları ise programdaki eksikler üzerinde durmuştur. Elazığ Milletvekili Şevki Yazman, din üzerindeki kısıtlamaların varlığından ve bunların kaldırılması gerektiğinden bahsetmeden önce kendisinin gerici olmadığını vurgulamak zorunluluğu hissetmiştir. Bu kısıtlamalardan bahsederken, ezanın aslından okunmasının yasak oluşuna değinirken milyonlarca Avrupalının dua ederlerken Latince dualar ettiği misalini vermiştir. Kıyafet ile ilgili zorunlu kısıtlamaların da kalkmasının gerekliliği üzerinde durmuştur (Albayrak, 2004: 185, 186; Şeyhanlıoğlu, 2020: 161, 162). Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger ise halkın din ile devlet işlerinin gerçekten ayrılmasını istediğini ifade ederken devletin dine olan müdahalesini istemediğini vurgulamış ayrıca yine halkın kısa süre içinde bir İslam Cemiyeti kurulmasını istediği iddiasında bulunmuştur. Ankara Milletvekili Osman Şevki Çiçekdağ da kendisinden önceki konuşmacının ülkemizde irtica olmadığına dair görüşüne katılmadığını ifade ettikten sonra Ankara'da irticai faaliyetlerine devam eden Ticaniler'i gündeme getirmiştir. Ticanilerin, Demokratların içine girme isteğinin reddedildiğini ancak Halk Partililerce kabul edilip CHP'nin bu gruptan oy beklentisinde bulunduğunu dile getirmiş ardından bu tür faaliyetlerin ve kaynaklarının kurutulması gerekliliğinden bahsetmiştir (Albayrak, 2004: 187). Konuşmacılar içindeki dindar ve muhafazakâr olanların genelde gündeme getirdikleri meseleler; din, gericilik, ezanın aslından okunması, diğer Müslüman devletlerle daha samimi münasebetlerin kurulması,³⁵ Halkevlerinin yapısının olması gereken hale getirilmesi gibi konular olmuştur. Liberal görüşleri ağır basan konuşmacılar da genel olarak; komünizm ile mücadele, gericilik ve demokrasi dışı uygulamaların ve kanunların kaldırılması konularında fikir bildirmiştir. (Zafer, 22 Ocak 1952: 4).

Hükümet programı okunurken bazı milletvekillerinin din eğitimi konusunda eleştiride bulunması üzerine Adnan Menderes, ilkokul üçüncü sınıfa kadar din eğitiminin verilmesi ile bir imam hatip okulunun kurulması ve bir ilahiyat fakültesinin açılmasının CHP iktidarı zamanında gerçekleştiğini belirtmiştir. Ardından din derslerinin müfredata girmesinin, ilkokullarla birlikte ortaokullarda da din derslerinin verilmesinin, Arapça'ya uygulanan

---

³⁵ Hüseyin Şeyhanlıoğlu'nun *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Demokrat Parti* isimli eserinin 162. sayfasında, DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat'ın hükümet programı ile ilgili yaptığı konuşmada, Müslüman ülkelerin Türklere karşı besledikleri muhabbetin İslam dünyası ile iş birliğine vesile edilmesi gerekliliğini düşündüğü, belirtilmiştir.

baskının kaldırılmasının gerekliliğinden bahsedip komünizm tehlikesine karşı dinin ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Bahsi geçen hükümet programı Meclis grubunda oylamaya sunulmuş oylamaya katılan 245 milletvekilinin tamamının onayını almışsa da oylamaya 163 vekilin katılmaması Meclis grubundakilerin tamamının Birinci Menderes Hükümeti Programına destek vermediğini göstermektedir.³⁶ Meclis'te Hükümete güven oylamasında ise bu sefer 282 milletvekili güvenini sunmuş ancak bu sefer de 126 DP'li milletvekili³⁷ Halk Partili vekiller ile oylamaya katılmamıştır (Albayrak, 2004: 188-190). Yukarıda belirtilen iki ayrı oylama bize Birinci Menderes Hükümeti'nin pek de sağlam bir zemine oturmadığını göstermektedir.

1.2.2. Birinci Menderes Hükümeti Politikalarında Dinî Uygulamalar

Parti içindeki dindar kişilerin bulunması muhafazakâr yayınlara Demokratlara destek vermesinin bir sebebi olarak açıklanabilir. Ankara Milletvekili Talat Vasfi Öz, ezanın aslından okunma yasağının kaldırılmasının ardından Meclis'te, yaşanan gelişmeyi, “*ilahî bir irade*” olarak tanımlamıştır. Diyarbakır DP Milletvekili Yusuf Kâmil Aktuğ da gerek ezanın aslından okunabilmesini gerekse radyodan Kur'an okunmasını “*Allah tarafından Türkiye'den yakılan meşale*” olarak değerlendirmiş, hükümetin yaptığı uygulamalarla “*İslam'ın koruyucusu*” olduğunu belirtmiştir. Aktuğ, yeniden söylenebilen “*Allahu ekber*”ler eşliğinde Allah'ın yaktığı meşale ile geleceğe doğru yürüneceğini ifade etmiştir.³⁸ DP'nin çeşitli il toplantılarında yerelde bulunan bazı idareciler ve üyeler; anayasaya devletin resmî dininin İslam olarak yazılması, kadınların çalışmalarına izin verilmemesi, kızların ilkokuldan sonra okutulmaması gibi taleplerde bulunmuştur. DP merkezinden ise bu talepler ile ilgili bir tepki gelmese de isteklerin yerine getirilmesine yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Yine de taleplere tepkisiz kalınması parti içindeki muhafazakâr düşünceye ve inanca sahip kişilerin kendilerini güçlü hissetmelerine ve parti içinde bu tür eğilimlerin varlığının artarak devamına sebep olmuştur. DP'nin kadroları genelde kendi bölgelerinde etkili kişilerden oluşmuştur. Bu kişiler de bölgelerindeki halkın fikir, düşünce ve inançlarını temsilen partide bulduklarına

³⁶ Oylamaya katılmayan milletvekillerinin sayısı mevcut DP'li milletvekillerinin yaklaşık %40'ına denk gelmektedir ki oldukça yüksek bir orandır.

³⁷ Bu oylamada da DP'li milletvekillerinin yaklaşık %30'unun oylamaya katılmadığı anlaşılmaktadır.

³⁸ Bununla birlikte *İslamiyet*'te kaleme alınan yazıda; güzel ahlakın en alt derecesi insanlara zararı dokunmamak, orta derecesi ise tüm varlıklar için faydalı işlerde bulunmak olarak açıklanmıştır (İslamiyet, 21 Ağustos 1950: 1). Bu yazıda yapılan imada, yeni kurulan hükümete önceki dönemde inananlara yapılan kötü muamelelere devam edilmemesi uyarısında bulunulduğu anlaşılmaktadır. *İslamiyet*'in diğer sayılarında da benzer içerikli yazılara yer verilmiştir. Bkz. *İslamiyet*, 23 Ekim 1950, s. 1. *İslamiyet*, 8 Ocak 1951, s. 1. *İslamiyet*, 15 Ocak 1951, s. 1. *Yeşil*, 29 Ocak 1951, s. 2, 4. *İslamiyet*, 4 Mayıs 1951, s. 1. *Yeşil*, 10 Ağustos 1951, s. 1. *Yeşil*, 21 Eylül 1951, s. 1. *İslamiyet*, 16 Haziran 1952, s. 1.

inanmıştır.³⁹ Bunun yanında *Serdengeçti*'de hükümetin seçim öncesinde verdiği tüm vaatlere rağmen din ve dindarlar üzerindeki baskının kaldırılmayıp devam ettiğine dair bir yazı kaleme almıştır. İlgili yazıda; Kur'an dâhil din ile ilgili bütün kitapların toplatıldığı, irtica bahanesiyle din adamlarının ve dindarların tutuklandığı belirtilmiştir (Serdengeçti, Kasım 1950: 4). Nitekim Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in 1951'in ilk günlerinde Milli Talebe Federasyonu'nu⁴⁰ temsilen gelenlerle yaptıkları konuşmada, gençlerin irtica ve inkılaplar konusunda hassas olmalarına dair dikkatlerini çekmiştir (Duman, 2016: 137-141). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere hükümet laiklik ve inkılaplar hususunda ne kadar hassas olduğunu ortaya koymuştur.

DP içinde Yusuf Kâmil Aktuğ, Şevket Ustaoglu, Talat Vasfî Öz gibi mütedeyyinliğiyle bilinen milletvekillerinin bulunması dindar kişilerin DP'ye teveccühlerini artırdığı belirtilebilir. Bunun yanında 3 Şubat 1951'de DP'nin İzmir İl Kongresi'nde Başbakan Menderes'in; dinimizi baskıdan kurtardıklarını, "*inkılap softaları*"nın itirazlarına rağmen ezanın aslından okunmasının önündeki engelleri kaldırdıklarını ve Türkiye'nin Müslüman bir devlet olup Müslüman kalacağını⁴¹ belirtmesi dindarların ve maneviyata değer verenlerin DP'ye olan desteğini⁴² artırmıştır.⁴³ Menderes'in bu konuşmaları üzerine *Sebilürreşad*'ın 94. sayısında, cumhuriyet tarihinde bugüne kadar hiçbir hükümet başkanının İslamiyet hakkında bu denli muhabbetli konuşmadığı belirtilip bu durumun Allah tarafından verilmiş bir lütuf olduğu ifade edilmiştir. Şemseddin Yeşil ise yayın politikasına mugayir olarak ilk kez doğrudan Menderes'in ismini ve kendisinden memnuniyetini belirten bir yazı kaleme almıştır. Aynı konuşma ile ilgili Necip Fazıl Kısakürek *Büyük Doğu*'nun 16 Şubat 1951 tarihli 48. sayısında, bu sözleri⁴⁴ söyleyen başbakanın kölesi olmaktan şeref duyacağını belirtmiş⁴⁵

³⁹ Bu durum, yukarıda bahsi geçen talepler karşısında parti yönetiminden tepki gelmemesinin sebebi olarak açıklanabilir.

⁴⁰ Bahsi geçen Federasyon'un İzmir'deki kongresinde, MTTB ile birleşme kabul edilmiştir. Bkz. Zafer, 31 Mart 1954, s. 2.

⁴¹ Menderes'in ilgili konuşması bir kez daha *Sebilürreşad*'ta gündeme getirilerek Halkçıların geçmişte yaptıklarından duyulan rahatsızlık belirtilmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Mart 1951, S. 97, s. 341.

⁴² Halkın Başbakan'ın yaptığı açıklamalardan duyduğu memnuniyeti belirten dilekçe *Sebilürreşad*'ta yayımlanmıştır. Bkz. Sebilürreşad, Mart 1951, S. 97, s. 342. Bunun yanında aynı sayıda beş bin Balıkesirli adına konu ile ilgili gönderilen teşekkür telgrafi yayımlanmıştır. Bkz. Sebilürreşad, Mart 1951, S. 97, s. 344.

⁴³ Osman Yüksel ise bu ifadelerle diğer muhafazakâr yayınlardan farklı bir bakış açısı ile yaklaşmış ve Başbakan'ın bahse konu olan sözlerine mizah sayfasında yer vermiştir. Bkz. Serdengeçti, Haziran 1951, s. 8. Osman Yüksel, Başbakan'ın açıklamalarına bu şekilde yaklaşmasının sebebi, o dönemde hem dinin hem de dindarların üzerinde baskıların devam ettiğine inanması, olarak açıklanabilir.

⁴⁴ Başbakan Adnan Menderes İzmir DP Kongresi'nde; "*Şimdiye kadar baskı altında olan dinimizi baskıdan kurtardık, inkılap softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermiyerek Ezan-ı Muhammedîyi Arapçalaştırdık. Mekteplere din derslerini kabul ettik. Radyoda Kur'an okuttuk. Türkiye devleti Müslüman'dır ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın icapları yerine getirilecektir.*" ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Sebilürreşad, Ocak 1951, S. 94, s. 1.

böylece Menderes'e olan bağlılığını ifade etmiştir⁴⁶ (Duman, 1997: 40; Sebilürreşad, Ocak 1951, S. 94: 1; Yeşil, 5 Mart 1951: 1, 2; Kısakürek, 16 Şubat 1951: 2). Ateş'e göre, 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimlerin hemen sonrasında Demokratların dinî konulardaki icraatları bir sonraki seçimlerde ezici çoğunlukla iktidarda kalmasına en büyük vesile olmuştur (Ateş, 2018: 187,188).

1.2.2.1. Ezanın Arapça Okunması ve Radyoda Dinî Programlar

Adnan Menderes, 7 Haziran 1950'de *Zafer*'in başyazarı Mümtaz Faik Fenik'e yaptığı açıklamada ülkede taassubu yıkacaklarını belirtmiştir. (Nal, 2005: 149; Albayrak, 2004: 195; Uyar, 2017: 63). Konu ile ilgili Menderes;

“Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvela taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu sebeple Atatürk taassup zihniyetiyle mücadele etmiştir. Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiye'sine zemin hazırlamıştır. Ezanın Türkçe okunmasına mukabil, cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı, arz ettiğim gibi geçmişteki hadiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktiyle zaruri görülen tedbire artık ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder. İmdi meselenin laiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir.” sözlerini sarf etmiştir (Burçak, Rıfıkı Salim, 1998: 56). Menderes bu açıklamalarından sonra, millet tarafından kabul görmüş inkılapların devam ettirileceğini ayrıca izahına gerek hissetmediğini ifade etmiştir (Uyar, 2017: 64).

Menderes, 13 Haziran 1950'de DP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmada, ezanı aslından okuma yasağı ile ilgili “*laikliğe aykırı ve faydasız*” ifadelerini kullanmıştır. Aynı grup toplantısında diğer partililer de bu yasağın Atatürk döneminde zamanın şartları gereği getirildiği ancak o günkü şartların kendi zamanlarında bulunmaması sebebiyle yasağın devamının doğru olmadığını dile getirmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 86). Ayrıca Menderes'e göre, ezanın aslından okunma yasağı laiklikle örtüşmediği gibi demokrasi ile de bağdaşmamaktadır. Menderes; yasağı Türk milletinin huzurunu bozan bir kanun olarak değerlendirmiş, bu kanunun kalkmasıyla manevi huzurun yeniden geleceğini belirtmiştir (Ateş, 2018: 197). Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı, Çanakkale Milletvekili Emin Kalafat ve

⁴⁵ Kısakürek bu ifadelerinin ardından yaklaşık bir ay sonra yazıları sebebiyle tutuklanmıştır. Bkz. Ulus, 31 Mart 1951, s. 1. Menderes Hükümeti döneminde muhafazakârların önde gelenlerinden birinin tutuklanması o dönemde akıllarda soru işareti bırakmıştır.

⁴⁶ Necip Fazıl Kısakürek gibi yakın çevresindekiler tarafından gururu ile bilinen birinin bu ifadeleri, açıklamaların ehemmiyetini ve Menderes'in muhafazakâr çevre içinde nasıl yer ettiğini göstermektedir.

İstanbul Milletvekili Mithat Benker tarafından DP'nin Grup Başkanlığı'na, ezanın aslından okunmasını engelleyen kanunun laiklik ilkesine aykırı olduğu sebebiyle, kaldırılmasına dair yasanın hazırlanıp Meclis'e sunulması teklifinde bulunulmuştur. Teklif DP Meclis Grubu'nda oy birliği ile kabul edilmiştir (Albayrak, 2004: 196). Birinci Menderes Hükümeti'nin ilk kanun teklifi olan 16 Haziran 1950 tarihli 5666 sayılı kanun ile ezanı Türkçe okuma zorunluluğu getiren 2 Haziran 1941 tarihli 4505 sayılı kanun ilga edilmiştir (Nal, 2005: 148). Anayasadaki laiklik prensibine uymak maksadıyla⁴⁷, 4055 sayılı Kanun'un 526. Madde'sinde yer alan; Arapça ezan veya kamet okuyanlara üç ay hafif hapis ve 10 liradan 200 liraya varan para cezası uygulamasının kaldırıldığı belirtilmiştir (Ersarı, 2016: 302; Ateş, 2018: 197). Konu ile ilgili, seçim öncesinde ezanın aslından okunmasını engelleyen kanunun antidemokratik olmasından dolayı kaldırılacağı sözünün verildiği yorumları da yapılmıştır (Albayrak, 2004: 194). DP listesinden seçilen Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu ve Ankara Milletvekili Talat Vasfi Öz 16 Haziran 1950 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada milletin kendilerini ezanın aslından okunmasını sağlamak için seçtiğini ifade etmiştir (TBMMTD, 16 Haziran 1950: 183, 184; Ayıışığı, 2011: 575). Başbakan Menderes'e Balıkesir'den yedi yüz imza ile gönderilen telgrafta da Başbakanın gerek ezanın aslından okunması gerektiği ile ilgili sözleri gerekse vicdan özgürlüğünün önemi ile ilgili sarf ettiği sözlerinden duydukları memnuniyet dile getirilmiş konu ile ilgili çalışmalarında başarılı olmaları için dua cümleleri yer almıştır (Ayıışığı, 2011: 568).

Burçak'a göre, bu vesileyle ülkede gayrimüslimlerde bulunan ibadet etme özgürlüğü Müslüman Türklere de sağlanmıştır (Burçak, 1998: 57). Yasa tasarısı önerisini Kayseri DP Milletvekili İsmail Hakkı Berkok, Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve 13 arkadaşı hazırlamıştır (Albayrak, 2004: 196; Kırçak, 1993: 28). Menderes'in "*millete mâl olmuş devrimler*" ve "*millete mâl olmamış devrimler*" konuşmasını yapmasının üzerinden yaklaşık iki hafta sonra gerçekleşen kanun değişikliğinde, ezanın Türkçe okunma zorunluluğu ortadan kaldırılmış yoksa Türkçe okunması yasaklanmamıştır (Varel, 2016: 221; Albayrak, 2004: 197). Demokratlar seçim öncesi muhafazakârların kendileri hakkındaki şüphelerini bu vesileyle izale etmiştir, dolayısıyla DP gücüne güç katmıştır (Nal, 2005: 151; Karabulut, 2019: 232). Yasanın kabul edildiği tarihin Ramazan ayının cuma gününe denk gelmesi Demokratların İslam'a olan alakasını da netleştirmiştir (Duman, 1997: 38). Halk Partililerin yasaya destek vermeleri ise halk nazarında itibar kazanma amaçlı bir girişim olarak

---

⁴⁷ Bu bilgiden, ilgili dönemde, bir taraftan laiklik adına dini kısıtlamalar yapılırken bir taraftan da muhafazakârların laikliği dini özgürlüklerin garantisi olarak gördükleri veya görmek istedikleri anlaşılmaktadır.

değerlendirilmiştir (Nal, 2005: 152; Varel, 2016: 221). Ezanın aslından okunabilmesine dair kanunla ilgili bilgi, tüm devlet birimlerine 17 Haziran 1950’de bildirilmiştir⁴⁸ (Karabulut, 2019: 232; Albayrak, 2004: 197). Bu doğrultuda, Mareşal Fevzi Çakmak’ın cenaze töreninde de gerçekleştiği gibi ezanı aslından okuyanlara uygulanan soruşturmaların tamamı durdurulmuş ve bu konuda ceza alanların cezaları iptal edilmiştir (Ayışığı, 2011: 577). Bu yasanın çıkarılmasının ardından dileyen ezanı Türkçe de okuyabilecekken bu olmamıştır.

Konuyla ilgili engellerin hükümet eliyle kaldırılmasının ardından muhafazakâr halk, din üzerindeki diğer kısıtlamaların da kaldırılmasını beklemiştir. Bu gelişmeler de bahsi geçen kısıtlamaları başlatan CHP’ye olan kızgınlığın gün yüzüne çıkmasına vesile olmuştur (Duman, 2016: 136). İstanbul Üniversitesi öğrencileri Başbakan Adnan Menderes’e gönderdikleri telgrafta, ezanın aslından okunmasını engelleyen faktörlerin kaldırılmasıyla ilgili, gerçek laikliğin gereği olarak din ve dindarlar üzerindeki baskıların ve kısıtlamaların tamamen kaldırılması yolunda atılmış önemli bir adım olmasından dolayı duydukları memnuniyeti ve şükranlarını dile getirmiştir. Başbakan Menderes de Halk Partisi’nin kendisini inkılapların bekçiliğinde konumlandırmasından dolayı irtica konusunu kendi lehine kullandığını halbuki yapılan inkılapların tek sahibinin milletin kendisi olduğunu belirtmiş dini ve dindarları baskıdan kurtardıklarını ifade etmiştir (Nal, 2005: 153). Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu ilgili kanunun çıkmasının ardından, komünizme karşı din kalesini en sağlam biçimde kurduğu için Menderes’e teşekkür etmiştir (TBMMTD, 23 Kasım 1951: 189; Demirli, 2020: 111). Ezan ile ilgili değişiklik DP’nin kendisine en fazla kazandıran politikası olmuştur. Bu sebeple sonraki zamanlarda hükümet tarafından kendilerini rahatsız eden pek çok çalışma yapılsa da muhafazakârlar Demokratları desteğe devam etmiştir (Ersarı, 2016: 302, 303). Demokratların Eyüp Sultan Türbesi’ni yeniden ziyarete açması da halkın en çok takdir ettiği bir diğer husus olmuştur⁴⁹ (Tunaya, 1998: 203). Ezanın aslından okunmasını engelleyen esasların kaldırılmasının ardından *Son Posta*’nın İzmit muhabiri; bölgesindeki İzmitlilerin haberi öğrenmesiyle birlikte öğle ezanı vaktini sabırsızlıkla beklediği, aslından okunan ezanlarla birlikte kurbanların kesildiği, halkın duygulanarak birbirlerine gözyaşları içinde sarıldıkları bilgisini vermiştir. Ardından bölgedeki halkın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bin iki yüz imzalı bir tebrik telgrafi çektiğinden de bahsetmiştir. Benzeri haberler aynı gazetenin Konya muhabirinden de iletilmiştir (Ayışığı, 2011: 579). Yasağın kalkması

---

⁴⁸ Konu ile ilgili Başbakanlık tarafından 16 Haziran 1950 tarihinde *Anadolu Ajansı*’na gönderilen yazı EK 5’te verilmiştir.

⁴⁹ Eyüp Sultan Türbesi’nin bir an önce açılmasıyla ilgili hassasiyet Sinan Omur’un *Hür Adam*’da kaleme aldığı yazıda dile getirilmiştir. Bkz. Omur, 16 Kasım 1951, s. 1, 3.

haberinin Erzurum'a ulaşmasının ardından Erzurumlular da da bir bayram havasına girmiş, şehirde ezanı aslından dinlemek için kesecekleri kurbanlarıyla beklemeye başlamış ezan okunmaya başlandığında dönemin müftüsü Solakzade Sadık Efendi, “*Ya Rabbi! Ölmeden önce bize bu günleri gösterdin*” diye hıçkırıklar içinde ağlamaya başlamış kendisine halk da eşlik etmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2020: 219; Ersarı, 2016: 302). Bahsi geçen örnekler, aslında DP tarafından yapılan bu düzenlemenin halktaki karşılığını göstermektedir.

Eşref Edib, Türkçe okunan ezanı “*küfür*” ve “*dalalet*” olarak tanımlayıp, ezanın aslından okunmasını yasaklayan kanunun kaldırılmasını da “*kara ve kızıl taassubun yere serilmesi, milletin din hürriyetini köstekleyen zincirlerin parçalanması*” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca bu gelişmeyi, Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethinin ardından Kâbe'deki putları yıkmasına benzetmiştir (Demirli, 2020: 69). Yasağın kaldırılmasıyla ilgili kanunun çıkmasının ardından din görevlilerinin camilerde, vaazlarda hem hükümete hem Menderes'e dualar ettikleri görülmüştür (Aydemir ve Karataş, 2020: 84). Çıkan kanun, muhafazakâr yayınların Demokratlara bakışını tamamen değiştirmiş ve DP'yi desteğe yöneltmiştir (Duman, 1997: 38; Ersarı, 2016: 302). Nitekim 1954 seçimleri için düzenlenen gezilerde bulunan gazeteci Emin Karakuş da hatırasını şu şekilde aktarmıştır: *Arabanın içinde diğer gazetecilerle DP hakkında konuşurken konuşmaya dâhil olan şoför kendi partisinin aleyhinde konuşmalarını istemiştir. Bunun üzerine Karakuş, konuştuklarının haksız olup olmadığını sormuş. Şoför de; “Söyledikleriniz doğru olsa da bu parti bize ‘Allahu ekber’ dedirtti, minarelerimizden bize bu sesleri yeniden duyurdu ya o yeter” cevabını vermiştir* (Şeyhanlıoğlu, 2020: 165). Nakşibendilerin ileri gelenlerinden İstanbul'un Fatih İlçesi'ndeki Çarşamba semtinde bulunan Ali Haydar Gürbüzler de kanun ile ilgili duyduğu memnuniyeti, kendisinin on defa yan yana gelmiş halinin bir Menderes ancak edebileceği, sözleriyle ifade etmiştir (Baytan, 1988: 16). Balıkesir'in Bandırma ilçesinin tanınmış ve sevilen simalarından, Nakşibendiliği ile bilinen Ali Öztaylan ise hatıralarında, “*Allahu Ekber*” demenin cezasının altı ay hapis olduğunu, böyle bir zamanda Bandırma'ya bağlı Edincik'te cami imamının yanlışlıkla ezanı aslından okuması üzerine jandarmalar tarafından dövülerek kan revan içinde bırakıldığını belirtmiştir. Ayrıca yine kendisi, Menderes'e darbe sonrası yargılama sırasında; ezanı yeniden aslından okutmasının asılması için yeterli bir sebep olduğunun ifade edildiğini, aktarmıştır (Öztaylan, 1998: 40). Dönemin şahitlerinden Vaiz Enver Baytan'a göre de; Menderes ezanı aslından okutarak insanları Allah'ın yoluna yöneltmiştir, Allah demek yasak iken Meclis kürsüsünden Allah'ın adını anmıştır. Fatih'te ilk imam hatip okulunun açılışına gelmesine rağmen devletin içindeki ve etrafındaki din düşmanlarından çekinmesinden dolayı

konuşma yapmadan ayrılmıştır. (Baytan, 1998: 7). Baytan'ın bu ifadelerinden gerek dönemde gerekse sonrasında yaşayan muhafazakârların Menderes'e yönelik muhabbetlerinin derecesi anlaşılmaktadır.

DP Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, ezanın aslından okunması üzerine çıkan tartışmaların laikliğin yanlış anlaşılmasından dolayı olduğunu, Atatürk'ün mirasına sadık olduklarını, çıkabilecek her türlü taassup ve irtica içeren harekete öncelikle Meclis'teki Demokratların karşı çıkacağını ve engel olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Atatürk'ün milletin ve devletin geleceği ile ilgili tüm yönlendirmelerine uyacaklarını belirtmiştir. Konu ile ilgili açıklamanın böyle bir isimden gelmesi önemlidir. Çünkü Maksudi, yeni devletin şekillenmesi sırasında Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilen, çağdaşlaşma amacıyla yapıldığı belirtilen pek çok icraatın fikrî altyapısında katkıları olan Türkçülüğün önde gelen isimlerindedir. Maksudi ayrıca hukuk eğitimi ardından Türk Hukuk Tarihi disiplininin temelini atmıştır. Bu tür özellikleri olan Maksudi gibi birinin DP'nin icraatları hakkında cumhuriyet ilkelerinden sapmak bir yana daha demokratik olabilme adına yapıldığını belirtmesi çok önem arz etmektedir (Ateş, 2018: 192-194).

Konuyla ilgili halk arasındaki genel hoşnutluğun yanında meseleye endişe ile bakıp eleştiride bulunanlar olmuştur. Örneğin ilgili kanunun kabulüne Meclis'teki Halk Partililerden Cevdet Kerim İncedayı, Hasan Reşit Tankut ve Yusuf Ziya Ortaç inkılaplara zarar vereceği ve irticaya zemin hazırlayacağı gerekçesiyle karşı olduklarını ve Halk Partisi'nin bu duruma karşı çıkması gerektiğini vurgulamıştır (Göktürk Çetinkaya, 2019: 87; Albayrak, 2004: 196, 197). Bunun yanında, DP'nin muhalefetteyken destekçilerinden biri olan *Cumhuriyet* başyazarı Nadir Nadi; demokratik seçimlerle kurulan bir hükümet tarafından uygulanan, çağdaşlık yolunda Orta Çağ'dan kalmış bu tür icraatları tasvip etmediğini belirtmiştir. Nadi'ye göre Menderes eğer laikliğin gereği olarak; din ile devlet işlerini gerçek manada ayıracaklarını, DİB'i özerk hale getireceklerini, bu sebeple DİB'e bütçeden ödeme yapılmayacağını belirtseydi hem CHP'nin önceki dönemde laiklik konusunda yaptığı hataları gidereceğini hem de hükümete yönelik eleştirilerin önünü tıkayacağını belirtmiştir (Uyar, 2017: 66, 67). Celal Bayar ise konuyu onaylamak bir tarafa istifa etmeyi düşünecek kadar kanuna karşı durmuşsa da Adnan Menderes'in hususi gayretiyle bu kanun çıkarılmıştı (Ersarı, 2016: 302; Göktürk Çetinkaya, 2019: 87). Başbakan Menderes'in, Cumhurbaşkanı Bayar'a rağmen bu icraatı yapması halkın nazarındaki değerini hiç şüphesiz daha da artırmıştı.

Neticede Mecliste Şemsettin Günaltay'ın konuşmasının ardından yapılan oylama ile

yasa tasarısının desteklenmesine karar verilmiştir. Kanuna karşı olduklarını belirten üç Halk Partili milletvekili ile İsmet İnönü ve CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu oylamaya katılmamıştır. Böylece kanun tasarısı oy birliği ile kabul edilmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 87; Albayrak, 2004: 196, 197). Oylama öncesinde Eyüboğlu, konuya millî dil ve millî şuur bakımından yaklaştıklarından ezanın Türkçe okunması tarafîsı olmalarına rağmen siyasî açıdan sorun çıkmaması için yasa tasarısına karşı çıkmayacaklarını açıklamıştı (Göktürk Çetinkaya, 2019: 87). Tasarıya karşı çıkan Cemal Reşit Eyüboğlu, Semih Kalkanoğlu'na yaptığı açıklamada; Meclis'te CHP'nin konu ile ilgili kararını kendisinin okuyacağını, karar metni üzerinde bir süre çalışmalarının ardından tasarıya karşı çıktıklarını açıklayacaklarına dair karar aldıklarını belirtir. Buna rağmen yasa tasarısının Meclis'te görüşüleceği gün İsmet İnönü, Şemsettin Günaltay ve Faik Ahmet Barutçu'nun olduğu grup odasında, kendisine okuması için yeni metin verildiğini, yenisi ile eskisi arasında yalnızca sonuç cümlesinin farklı olduğunu yani oylarının kırmızı olmayacağını yazılı olduğunu ifade etmiştir (Kalkanoğlu, 1991: 145). Kanunun altında Halk Partili milletvekillerinin de imzaları olduğu halde İnönü konu ile ilgili irticai faaliyet değerlendirmesinde bulunup Bayar'a irticanın başı nitelemesiyle ağır bir ithamda bulunmuştur (Ateş, 2018: 202). Ezan ile ilgili kısıtlamanın kaldırılmasının ardından seçimlerde CHP'yi desteklemiş olan Ticanilerin Atatürk büst ve heykellerine zarar vermeleri de oldukça manidardır (Albayrak, 2004: 197). Nitekim *Zafer*'de verilen haberde seçim öncesinde Ticanilerin CHP'ye üye olmak için sıra bekledikleri, görüntüleri ile birlikte haber yapılmıştı (Zafer, 30 Haziran 1951: 1).

Ezan konusunda yapılan çalışmanın ardından muhafazakâr yayınlar, Halk Partisi döneminden kalma din ile ilgili devrimlerin kaldırılması konusunda da beklentiye girmişti. Nitekim bu doğrultuda 5 Temmuz 1950'de radyoda uygulanan dinî yayın yasağı fiilen kaldırılıp Kur'an okunmaya başlanmıştı (Duman, 1997: 39; Ateş, 2018: 202). 7 Temmuz 1950'den itibaren de İstanbul ve Ankara radyolarında her pazartesi, çarşamba ve cuma günü akşamları ülkenin önde gelen hafızları tarafından Kur'an okunması için emir verilmişti (Albayrak, 2004: 198; Aydemir ve Karataş, 2020: 68). Devlet radyosundan Kur'an okunması muhafazakâr halk ve basın tarafından, heyecanlandırıcı ve dinî hayatın geleceği için umut verici bir gelişme olarak değerlendirilmişti (Demirli, 2020: 69).

Bununla birlikte dindarlığı ile bilinen Günaltay, radyoda Kur'an okunmasını Kur'an'a yapılan saygısızlık olarak değerlendirecekti (Ulus, 26 Haziran 1951: 1). Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki ise Günaltay'ın aksine, radyonun halkın önemli bir kesimine ulaşması sebebiyle bu hizmet vesilesiyle insanların içine düştükleri yanlış işlerden

de kurtulacağı yorumunda bulunmuştu. Bunun yanında hükümetin yönlendirmesiyle DİB, radyo yayınlarında okunması amacıyla, “*Radyoda Dinî ve Ahlakî Konuşmalar*” isimli bir kitap dahi çıkarmıştı (Ateş, 2018: 203; Ersarı, 2016: 411). Halbuki Sinan Ateş Türkiye’de ilk radyo yayını yapıldığı 1927 ile 1950 arasında radyoda dinî yayın yapılmadığı iddiasında bulunmuştu (Ateş, 2018: 202). Döneme şahit olan Mahmut Tali Öngören⁵⁰ ise radyoda mevlit yayınları yapılırken DP propagandası yapıldığını ifade etmektedir. Metin Toker de radyoda yapılan dinî yayınlarda, DP’ye karşı gelmek Allah’a karşı gelmek anlamına geldiği şeklinde yönlendirmeler yapıldığını ifade etmişti (Ersarı, 2016: 412). Ezan hakkında verilen karar sonrası bir kesim tarafından Demokratlara, laiklikten taviz verip, dini siyasete alet ettiği ithamında bulunulmuştu (Albayrak, 2004: 198).

1.2.2.2. Ticaniler Meselesi

Akgündüz’e göre Ticanilik ilk Fas’ta tesis edilmiştir. Gayesi ise; “*Allah’ın emirlerini yerine getirmek, Peygamber’in ahlakını temsil etmektir. Şeyh’e mutlak bir itaat, hiçbir şeyden korkmamak, yalan söylememek, insanlara ve hayvanlara fena muamele etmemektir.*” (Akgündüz, 2015: 517). Fransa’nın Afrika’daki sömürgecilik çalışmalarının neticesinde bu tarikatın bahsedilen coğrafyada yayıldığı belirtilmektedir (Aykanat Çalığışu, 2017: 2899; Tekin, 2004: 260) Ticaniler; sömürge yapılmış Afrika topraklarında sosyal ve nihayetinde siyasal bütünlüğü sağlamak, sömürge olmaktan kurtulmak amacıyla günlük hayatta yer almıştır. Tarikatın kurucusu Ahmed bin Muhammet et-Ticani, tasavvuf konusunda Hallac-ı Mansur, Abdülkadir Geylanî, Muhyiddin-i Arabî gibi kişileri örnek almıştır (Tekin, 2004: 260, 261).

Ticanilerin Türkiye’deki faaliyetleri, 1930’da Mısır’dan gelen Abdülkadir Medenî ismindeki Ticani’nin ülkeye gelişi ile başlamıştır (Öztemiz, 1997: 64). Berkes’e göre ise Ticanilik ülke topraklarına II. Abdülhamid zamanında⁵¹ Sudan’dan gelen bir Ticani’ye Osmanlı propagandası yapması için pasaport verilmesiyle başlamıştır. Yine Berkes, bir başka Sudanlı tüccar Muhammed al-Muhtar’ın, II. Abdülhamid’i Ticani tarikatına dâhil ettiğini ve ardından Ticanilerin ilk zaviyesini Mardin’de kurduğunu belirtmektedir. Bunun yanında İstanbul’daki ilk Ticani zaviyesinin ise 1897’de Cezayirli bir Ticani olan Sidi Muahammed Al-Ubeydî adlı kişi tarafından açıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Berkes, bu kişinin Fransa için çalışan bir ajan olduğunu da belirtmiştir (Berkes, 1975: 176). Kemal Pilavoğlu adıyla

⁵⁰ Demokratların iktidarı döneminde gazetecilik mesleğine başlamış ve sonrasında Ankara Üniversitesi’nde akademisyenlik yapmıştır. TRT’nin kurucularındandır.

⁵¹ Tarikatın Abdülhamid sonrası Anadolu coğrafyasında pek de görülmediği anlaşılmaktadır.

Türkiye’de bilinen Ticaniler ile Kuzey Afrika’da geniş bir etkiye sahip olan Ticanilerin isimlerinin aynı olmasından başka bir bağlantısı olmadığı görülmüştür. Çünkü Pilavoğlu’nun Abdülkadir Medenî’den halifelîği “rüya” vasıtasıyla edindiği iddia edilmiştir. Kemal Pilavoğlu 1940’ların başından itibaren memleketi ve yetiştiği yer olan Ankara ve civarında kendisine bağlıların sayısını artırmakla meşgul olmuştur (Şentürk, 2019: 153, 154; Şeyhanlıoğlu, 2020: 222). Akgündüz’e göre göre ise Pilavoğlu kaldığı otelde Mısır’dan gelen Abdülkadir Medenî ile tanışmış ve kendisinden irşad izni almıştır. 1936’da ise Ahmed bin Muhammed et-Ticani’ye atfen kurduğu oluşuma Ticani ismini vermiştir. Akgündüz, Pilavoğlu ile ilgili resmî bir belgede; “*macera düşkünü, şöhret sevdalısı, aklî dengesizlik belirtileri olan, insanları etkileme becerisi yüksek biri*” ifadelerinin kullanıldığını belirtmiştir. Pilavoğlu, kendisinin tayin ettiği halife olarak adlandırdığı kişileri ülkenin çeşitli yerlerine gönderip hem halkı inkılaplar aleyhine kışkırtmış hem de 1949’dan itibaren büst ve heykellere saldırılmasını sağlamıştır. Pilavoğlu, o heykel ve büstleri Peygamberimiz zamanında Kâbe’de yıkılan putlara benzetmiştir (Kudret, 28 Haziran 1951: 1; Akgündüz, 2015: 517; Tunaya, 1998: 45,46; Şentürk, 2019: 154). Kaçmazoğlu da, Ticanilerin Atatürk’ün inkılaplarına karşı çıkararak cumhuriyetin ana unsurlarını kabul etmeyip Türkiye’de İslam dinine dayalı bir idare kurma hedefinde olduklarını belirtmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 90). Pilavoğlu, Ankara’ya bağlı Çubuk’ta ve Çankırı’ya bağlı Şabanözü’de daha da etkindir. 1943 yılında kendisine bağlı 24 kişiyle birlikte mahkemeye sevk edildiyse de kısa sürede serbest bırakılmıştır (Şentürk, 2019: 154; Şeyhanlıoğlu, 2020: 222). Bahsedilen tarihte henüz II. Dünya Savaşı bitmemiş ve Türkiye’de çok partili hayata geçilmemiştir. İfade edildiği gibi cumhuriyetin temel ilkelerine ve Atatürk inkılaplarına bu ölçüde karşı olan ve ilkeleri ve inkılapları yıkma hedefi olan birinin kısa sürede serbest bırakılması ilgi çekicidir.

Pilavoğlu’nun idaresindeki Ticanilikte kendisinden sonra sırasıyla halifeler, müritler ve muhipler gelmiştir. Bunun yanında fedailer ve kahramanlar, yapılması gereken eylemleri icra etmiştir. Bu yapıya göre, şeyhe itaat mutlaktır. Yapılanma ile ilgili herhangi bir bilgiyi ağzından kaçırınlar şeyh veya halife tarafından belirlenen süreye kadar konuşma orucuna tabi tutulmuştur. Bu cezaya uğrayanlar adeta dilsiz gibi davranmıştır (Tunaya, 1998: 45). Pilavoğlu yazdığı yaklaşık elli adet kitabını ya cezaevindeyken ya da cezalarının sonrasında yazmıştır. Bu kitapların hiçbirinde siyasî içerik yoktur. Bu bilgiden de kendisine verilen cezalar sonunda Pilavoğlu’nun fikir dünyasında değişimler yaşadığı anlaşılmaktadır. Kitaplarının içeriğinde, her türlü baskıya rağmen İslam’ın varlığını sürdürmesine yönelik ve anti-komünist temalar bulunmaktadır. Türkiye’deki Ticanilik, Pilavoğlu’nun şahsı üzerinden

yürüdüğü için çok geniş kitlelere hitap edememiştir (Tekin, 2004: 262, 263).

Ticanilerin yaptıkları eylemlerin kaynağı olarak dini göstermelerinden dolayı Pilavoğlu tarafından yazılan *Din Rehberi* isimli kitap 1949'da yasaklanmıştır⁵² (Ateş, 2018: 258). Halk Partisi ile Ticaniler arasında bağlantı olduğu iddiaları⁵³ için dayanak olarak, CHP Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akpınar'ın oğlu Yılmaz Akpınar'ın Kemal Pilavoğlu'nun avukatı olması belirtilmiştir (Aykanat Çalığıuşu, 2017: 2901). Bunun yanında Pilavoğlu 1950 Genel Seçimlerinde CHP'den Ankara Milletvekili adaylığı olmuşsa da kazanamamıştır (Ateş, 2018: 258). Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı döneminde bu grubun üyelerden biri 4 Şubat 1949'da Meclis'te tam bir hafta sonra ise bir başka Ticani Yozgat Büyük Camii'nde ezanı aslından okumuştur (Albayrak, 2004: 136; Göktürk Çetinkaya, 2019: 63; Tunaya, 1998: 46). 19 Nisan 1950'de tutuklanan Pilavoğlu savcılığa verdiği ifadede, kendisinin CHP üyeliğini dile getirmiş ve müritlerine Halk Partisi'ne oy vermelerini söylediğini belirtmiştir (Albayrak, 2004: 157; Şentürk, 2019: 154). Böylesi açıklamalar CHP ile Ticanilerin irtibatına zarar vereceği açık iken Ticanilerin kendilerine destek veren bir hükümeti açık etmesi oldukça ilgi çekicidir.

Atatürk büstlerini ve heykellerini yıkıp parçalama eylemleri Demokratların iktidarında artarak devam etmiştir (Tunaya, 1998: 46; Şentürk, 2019: 154). Menderes Hükümetlerinin ilkinde, 27 Şubat 1951'de, Kırşehir'de Ticaniler Atatürk büstünü parçalamıştır. O dönemde benzer yirmi ayrı vaka yaşanmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar adeta bu yapılanlara cevap niteliğinde Çankaya'da Atatürk Köşkü'ndeki Atatürk büstünü Kırşehir'e göndermiştir. Ticanilerin bu yaptıklarını Demokratlar; partilerini rejim düşmanı, irticaya zemin hazırlayan bir parti konumuna düşürmek maksadıyla yapılmış olarak değerlendirmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 88, 89). Nitekim konuyla ilgili Halk Partililer protesto gösterileri düzenlemiş ve yaşananlardan DP'yi sorumlu görmüştür (Şentürk, 2019: 154; Akgündüz, 2015: 519). Akgündüz'e göre, Ticanilerin heykel ve büstleri kırmaları CHP'nin yönlendirmesiyle olmuştur. Dolayısıyla DP, CHP tarafından Ticanilerin faaliyetleri vasıtasıyla adeta tuzağa çekilmiştir. Bu doğrultuda Demokratlar kendilerini savunma psikolojisiyle yurdun pek çok yerinde çok sayıda insanı Ticani olduğu gerekçesiyle hapis etmiş ve ağır hükümler verdirmiştir. Yaşananlardan tedirgin olan dindar çevrelerde ise Demokratlardan uzaklaşma başlamıştır. Hatta İDP bu sebeple kurulmuştur (Akgündüz, 2015: 519).

⁵² İlgili kararın belgesi EK 6'da verilmiştir.

⁵³ CHP ve Ticanilerin alakası ile ilgili bir yazı da *Sebilürreşad*'ta kaleme alınmıştır. Bkz. Sebilürreşad, Temmuz 1951, S. 106, s. 94, 95.

Yaşananlardan, DP'nin görünüşte iktidar olmasına rağmen İnönü'nün hâlâ muktedir olduğu anlaşılmaktadır.

2. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Siyaseti

1950 seçimlerini CHP kaybetse de Fahrettin Günaltay Erzincan Milletvekili olarak Meclis'e dâhil olmuştur. Bu tarihten sonra Günaltay CHP'de, partinin halk arasındaki kabul görünürlüğünü artırmak, parti içindeki keskin yapıyı yumuşatmak için gayret göstermiştir. Bununla birlikte 29 Haziran 1950'de yapılan CHP'nin 8. Olağan Kurultayı'nda genel sekreterlik için aday olduysa da Kasım Gülek on oy fazla alarak genel sekreter seçilmiştir (Altun, 2004: 163). Halk Partisi 1950'de muhalefete geçmesinden itibaren, laikliği din ve vicdan hürriyetini temin etme olarak algıladığını ifade ederken DP hükümetine dini siyasete alet etmek ve mürtecilere ortam hazırlama suçlamalarında bulunmuştur (Demirel, 2011: 186; Kaçmazoğlu, 2012: 75). Halk Partililerin laiklik konusundaki yumuşaması Demokratların tabanına hitap edebilme, dindar halka yakın durabilme amacıyla olmuşsa da DP'lilerin 1951'de Konya İl Teşkilatı Kongresi'ndeki fes, çarşaf, Arap alfabesi gibi konulardaki taleplerin CHP'nin herhangi bir il kongresinde görülmeyeceği muhakkaktır (Varel, 2016: 216). Dolayısıyla Halk Partisi'nin politikasındaki bu değişikliğin parti tabanına aynı nispette yansdığı pek de söylenemez.

2.1. 1950 Genel Seçimleri Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi

Millî Şef, seçim çalışmalarına yaklaşık bir yıl önceden başlamış, çok da güçlü olmadıklarını düşündükleri Konya'daki konuşmasında, “*Allah'a ısmarladık Konyalılar*” diyerek ilk kez bir seçim konuşmasında “*Allah*” adını anmıştır. Böylesi bir örnek İnönü'nün seçimi kazanmak için ne ölçüde bir fedakârlık yaptığını ortaya koyması açısından önemlidir (Ateş, 2018: 175,176). Bu dönemin demokrasi adına çok önemli gelişmesi, 16 Şubat 1950'de kabul edilen 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu kanuna göre, demokraside olması gereken gizli oy, açık sayım esası uygulanacak, seçimler yargı güvencesinde yapılacak, radyoda muhalefet partilerine de konuşma hakkı tanınacaktır (TBMMTD, 16 Şubat 1950: 667; Bakan ve Özdemir, 2013: 381; Altun, 2004: 163). Bu kanunda nispi seçim sistemi yerine çoğunluk seçim sistemi vardır. Mete Kaan Kaynar, CHP'nin bu kanunla hemen tüm şehirlerde kendilerinin birinci parti gelip Meclis'te üstünlüğü elde etmeyi planladığını iddia etmiştir. Aslında kendilerinin ikinci parti olacağına Demokratlar da inanmış olacaklar ki çoğunluk sistemi yerine nispi seçim sistemini istemişlerdi. Ne ilginçtir ki kanunun fikir babası kabul edilen Nihat Erim seçim bölgesi olan

Kocaeli'nden, çoğunluk seçim sistemi sebebiyle seçilememiştir (Kaynar, 2016: 16). 1950 Genel Seçimlerinin hemen öncesinde 1 Mart 1950'de kabul edilen 5666 sayılı kanun ile 1925'te çıkarılan 677 sayılı kanun gereğince kapalı olan türbeler yeniden açılmıştır⁵⁴ (TBMMTD, 1 Mart 1950: 3).

Kemal Karpat seçimin 1947 veya 1948'de yapılmış olsaydı CHP'nin 1950 seçimlerindeki sonucu da elde edemeyeceğini, bu süre içinde CHP'nin oylarını artırmasına en büyük sebebin de halkın beklentisi doğrultusunda millî ve manevi değerlerde uyguladığı liberal demokrasi olduğunu belirtmektedir (Toker, 2020: 172; Göktürk Çetinkaya, 2019: 80). Ahmad'a göre bir bakıma CHP'nin en büyük rakibi ile arasında, millî ve manevi değerlere sahip çıkma konusunda, pek fark kalmamıştı (Ahmad, 1995: 155). Nitekim CHP yaptıkları ile dindar muhafazakâr kişiler arasında kendisine karşı teveccüh duyulmasını gerçekleştirebilmişti (Demirel, 2011: 103). Bunun yanında Akkır'a göre 1950 seçimleri öncesinde 10 Nisan'da Kemal Pilavoğlu ve müritleri CHP Ankara İl Başkanlığı'nda partiye üye olmuş ve bu yeni üyeler partileri adına oy ve üye toplama için çalışmıştı. Ancak bu durum Atatürk'ün sağlığında yanında bulunan İnönü'nün de yakın arkadaşı olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu rahatsız etmişti. Celal Bayar da İnönü'nün dini siyasete alet etmesi konusundaki rahatsızlığını bir konuşmasında belirtmişti. Nitekim Bayar, Bursa'da laiklik ile ilgili yaptığı konuşmanın *Sebilürreşad*'ta yayınlanması sonrasında CHP'nin bu sayının binlerce nüshasını dağıtması üzerine İnönü'yle konuştuğunu, İnönü'nün kendisine, “arkadaşlar senin zaafından istifade etmişler” dediğini ifade etmiştir (Akkır, 2019: 75). Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu hatırayı Celal Bayar'ın kendisi ile paylaştığını belirtmektedir (Demirel, 2011: 187, 188). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere CHP 1946 seçimlerinin resmî olmayan sonuçlarından ürkmüş olacak ki 1950 seçimleri öncesinde iktidarına devam edebilmek için laiklikten taviz verme yoluna gitmişti.

Seçim çalışmaları sırasında CHP, İnönü'nün onayıyla İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerden ücretli çalışıp Varlık Vergisi konusunda mağdur olanların mağduriyetinin giderileceği sözünü vermişti. Öneriyi İnönü'ye ileten Musevî kökenli Tekin Alp olmasına rağmen Hüseyin Cahit Yalçın ve Burhan Felek gibi mebuslar da öneriyi desteklemişti. Bu vaat İstanbul'da özellikle gayrimüslimlerin çoğunlukla ikamet ettikleri Kuzguncuk ve Kuledibi'nde açıklanmıştı. Bu gibi vesilelerle CHP gayrimüslimlerin oyunu kazanmayı ummuştu (Uyar, 2017: 112). CHP geçmişe sünger çekip yaraları sarma girişiminde

---

⁵⁴ 5666 sayılı kanuna göre türbenin açılabilmesi için ya Türk büyüklerine ait olacaktır ya da türbe sanatsal açıdan değerli olması gereklidir. Bu sebeple Eyüp Sultan Türbesi'nin açılışı ancak DP iktidarında gerçekleşmiştir.

bulunmasına rağmen yine de kendisine karşı duyulan memnuniyetsizliği tamamen giderememişti. Bununla birlikte ciddiye alınması gereken bir oranda memnuniyetsizliği azaltmıştı (Karpat, 2021: 336). 1951'deki ara seçimlerde CHP, üzerindeki “inançsız parti” imajını yok edebilmek için dinî konulara sıklıkla değinmiş, türbeleri kendilerinin açtığını vurgulamıştı (Demir, 2011: 64).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 Genel Seçimlerinde kazandığı iller; Akdeniz'de Hatay, Doğu Anadolu'da Bingöl, Bitlis, Erzincan, Hakkâri, Kars, Malatya, Van, Karadeniz'de Trabzon ve Sinop'tu. Yani CHP toplamda 10 ilde kazanabilmişti (Koçak, 2017: 146). Bu illerden de anlaşılacağı üzere CHP ekseriyetle kendisine sadakatte kusur etmeyen aşiret liderleri ve büyük toprak ağalarının etkilediği kesimden oy alabilmişti (Zürcher, 2000: 301). Bunun yanında Hakkâri'de Demokratların seçime katılmadığını da belirtmek gerekir. Bu sebeple CHP Hakkâri'deki tüm oyları almıştı (Koçak, 2017: 147). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Halk Partisi'ni, okumuş, aydın kesimin desteklediği, geri kalmış cahil olan halkın ise DP'yi desteklediği savı geçersizdi (Koçak, 2017: 145; Zürcher, 2000: 323).

CHP Genel Sekreteri Faik Ahmet Barutçu, İnönü'nün kendisine, demokrasinin ülkeye yerleşmesi için çabaladıklarını eğer başarılı olunmazsa eskiye dönülüp bir müddet sonra yeniden deneyeceklerini söylediğini belirtmektedir (Demirel, 2011: 47). CHP'nin seçim afişlerinde kullanılan; “*Dimyata Pirince Giderken Evdeki Bulgurdan Olma*”, “*Onları da Deneyelim Deme*”, “*Deneme Zamanında Değiliz*”, “*İnkâr Haksızlıktır*” sloganları ile kendisini seçimin mutlak galibi olarak görmekte olduğu anlaşılmaktadır (Demirel, 2011: 98).

Lewis, Kemalist dönemin ardından en önemli demokratik gelişmenin 1950 Genel Seçimleri olduğunu belirtmektedir. Yine Lewis'e göre, halk karşısında CHP'nin en önemli dengeleyicisi aldığı seçim yenilgisi olmuştur (Lewis, 2014: 405, 406). Ancak İnce Erdoğan'a göre, CHP seçim sonuçlarını kabullenememiş ve halkın kendilerine büyük haksızlık yaptıklarına ve ihanet ettiklerine inanmıştır. Çünkü onlar cumhuriyeti kurmuş, ülkeyi düşmandan ve II. Dünya Savaşı felaketinden kurtarmıştı (İnce Erdoğan, 2014: 66). Buradan da anlaşılmaktadır ki İnönü'nün siyaset değil de asker kökenli olması yaşananlar karşısında halkın duygularını anlamasını zorlaştırmıştı.

2.2. İktidarın Din ile İlgili Uygulamalarına Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yaklaşımı

1950 Genel Seçimlerinde aldıkları mağlubiyet sonrası CHP'nin toplanan ilk divanında, İnönü yenilginin sebeplerini, yaptıkları inkılaplara karşı çıkanların kendilerine karşı birlik

oluşturması ve milletin değişmez olarak değerlendirdiği iktidarlarını değiştirme arzusu olarak değerlendirmişti (Uyar, 2017: 28). Seçim yenilgisi ile ilgili CHP içindeki yenilikçilerin hazırladıkları raporlara göre Demokratlar dini siyasete alet etmiş, irticaya zemin hazırlamış ve mürtecileri adeta teşvik etmişti (Demirel, 2011: 190). Bu durum karşısında Halk Partililerin temel hedefi inkılapların ve rejimin koruyuculuğunu üstlenmekti. Bunun yanında kendilerine vazife addettikleri husus o zamana kadar halk arasında oturmamış inkılapların halk tarafından kabul görülüşünü sağlamaktı (Koçak, 2017: 201). Nitekim bu doğrultuda DP iktidarının halkın dinî konularda yaşadığı mağduriyetleri gidermek üzere yaptıklarını Halk Partisi sürekli olarak Atatürk İnkılaplarına yapılmış ihanetler olarak değerlendirmişti (Subaşı, 2004: 226; Kaçmazoğlu, 2012: 75). Atatürk'ün büst ve heykellerine yapılan saldırıları CHP, Demokratlara yaptığı eleştirileri doğrular nitelikte olarak değerlendirmişti.⁵⁵ Bu vesilelerle de Halk Partililer Atatürk'ün yegâne koruyucusu olduklarının altını sürekli olarak çizmişti (Varel, 2016: 223; Demirel, 2011: 190). Buna karşı DP kendilerinin daha büyük Atatürkçü olduğunu kanıtlama yolunu seçip Atatürk'ü Koruma Kanunu olarak bilinen kanunu çıkarmıştı.

Seçim sonrasında İzmir Bergama'dan kendini ziyarete gelenlere İnönü; dinin politikaya alet edilmesine karşı olduğunu, tarihten ders çıkarılması gerektiğini, laik cumhuriyet esasları haricine çıkılmasının yanlış olduğunu, medenî dünyayı yakalayabilmenin ancak bu vasıtalarla olabileceğini belirtmişti. Oysa iktidarın oy uğruna bunların tam zıttı politika uyguladığını, bu durumun da milleti sıkıntılı günlere sokacağını ifade etmişti (Kalkanoğlu, 1991: 150). Menderes'in laiklik ile ilgili; ülkemizde yanlış anlaşıldığına, yanlış anlatıldığına, adeta din düşmanlığı gibi anlaşılıp tatbik edildiğine dair açıklamaları İnönü tarafından kabul edilmemiştir. Bu sebeple İnönü farklı zamanlarda Menderes'i uyarılmıştı. Bu uyarılarında; laikliğin bir bütün olduğunu, bir kısmının kötülenip bir kısmının benimsenemeyeceğini, yanlış anlaşılmadığını, dolayısıyla asla din düşmanlığı olarak tatbik edilmediğini, halkı kandırıp oylarını almak isteyenlerin bu tür iddiada bulduklarını belirtmişti. Ezanın aslından okunmaya başlaması konusunun Halk Partisi tarafından Atatürk inkılaplarına vurulan bir darbe olarak değerlendirilmesine Menderes tepki göstermiş ve konuyu laikliğe uymasına sebebiyle ele aldıklarını belirtmişti. Yani Menderes'e göre ezanın aslından okunmasını engelleyen yasağın kaldırılması laikliğin gereği olarak yapılmıştı (Demir, 2011: 61-64). Görüldüğü üzere iktidarın din üzerindeki baskıları kaldırmaya yönelik

---

⁵⁵ Heykel ve büstlere saldırılar neticesinde gerilen DP iktidarı, çözümünü dindarlar üzerindeki baskıyı artırmakta arayacaktı.

girişimleri CHP tarafından inkılaplara düşmanlık, irticayı teşvik etmek olarak değerlendirilmiştir. CHP'nin bu yöndeki eleştirilerine karşı DP ise kendini yine rejimin temel esaslarından olan laiklik ekseninde savunmaya çalışmıştır. Bu da laikliğin her iki taraf açısından farklı algılandığını göstermektedir.

Dindar kişiliği ile tanınan muhafazakâr kimlikli kişiler DP'nin çeşitli kademelerinde yer almıştır. Bununla birlikte irtica olarak değerlendirilen her türlü girişim karşısında DP, laiklik damarını da göstermiş ve sert tedbirler uygulamıştır. Kaçmazoğlu'na göre Halk Partililer Demokratları dinî konularla ilgili her ne kadar suçlasalar da kendileri 1945'ten 1954 seçimlerine kadar seçim çalışmalarında dini siyasete alet etmiş, laiklik konusunda ciddi tavizler vermişti (Kaçmazoğlu, 2012: 75). Birinci Menderes Hükümeti programı ile ilgili Meclis'teki DP grup salonunda elliden fazla milletvekili fikir beyan etmişti. Antalya Milletvekili Burhanettin Onat Müslüman ülkelerle sıkı iş birliği yapılmasını, Elazığ Milletvekili Şevki Yazman ise din üzerinde kısıtlamaların kaldırılması gerekliliğini ifade etmişti. İnönü bu konuşmalar karşısında, Demokratların diktatörlük yapmak için geldiğini, kendileriyle ölümüne kadar mücadele edeceğini söylemişti (Şeyhanlıoğlu, 2020: 161-163).

1950 seçimleri sonrasında yapılan 8. Kurultay'da CHP Genel Sekreteri seçilen Kasım Gülek partiyi yeniden canlandırmak için önerilere açık olduğunu ve bu doğrultudaki fikirleri beklediğini açıklamıştır. Bu çağrı üzerine, 1946'da partiden milletvekili adaylığı olmak istemişse de listeye giremeyen Nakşibendi Şeyhi Muhammed Nuri Efendi'nin oğlu Abdülkadir Erener konu ile ilgili bir yazı hazırlamıştır. Erener bu yazıda, iktidara karşı kullanılacak en etkili silahın "irtica" olacağını, irticanın iktidar tarafından kullanıldığının halka etkili biçimde anlatılması gerektiğini belirtmiştir. Erener bahsi geçen yazısında, bu konudaki en etkili çalışmanın Şemsettin Günaltay tarafından gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Aynı yazıda, İslam dininin hurafelerden ayıklanması, dinin günlük işlerin içinde olmaması, iktidarın asla dini siyasette kullanmaması gerektiği belirtilmiştir. Abdülkadir Erener'in bu fikri ne kadar etkili olmuştur tam olarak bilinmez ama CHP'nin DP iktidarını iktidarı süresince irticaya ortam hazırlamakla suçladığı açıktır (Koçak, 2017: 163-166).

Kasım Gülek'in bahsi geçen çağrısına mukabil, 1946 seçimlerinde CHP'nin Diyarbakır Milletvekili olan Abdurrahman Şeref Uluğ da görüşlerini bildiren bir yazı kaleme almıştır. Uluğ da tıpkı Erener gibi iktidar tarafından dinin siyasete alet edilmesinden rahatsızdır. İktidarın hem ezanın aslından okunmasını sağlaması hem de Hacca gitmek isteyenlere ortam hazırlamasının CHP'nin halk nazarındaki itibarını düşürdüğünü, DP'nin

değerini ise artırdığını belirtmiştir. Uluğ'a göre bir sonraki seçimlerde halk Demokratlara iktidarı vermek istemese de iktidar yine CHP'ye kalmayacaktı. Çünkü DP'den sonra halkın MP'ye teveccüh edeceğini düşünmekteydi. CHP'ye yönelmemesinin sebebini ise milletin nazarında CHP'nin inançsızların merkezi olduğuna dair telakkinin varlığı olarak belirtmişti (Koçak, 2017: 179, 180). Subaşı'na göre CHP muhalefete geçtikten sonra laikliği din ve vicdan hürriyeti olarak algılamaya başlamıştı (Subaşı, 2004: 226). Buradan da anlaşılmaktadır ki CHP, dini konularda halkın nazarındaki konumunu olumlu hale getirmek için çalışmaktaydı.

3. Millet Partisi ve Din Siyaseti

Meclis'te DP içinden ayrılanların oluşturduğu Müstakil Demokratlar Grubu ile Afyonkarahisar'da kurulmuş olan Öz Demokratlar Partisi, 20 Temmuz 1948'de⁵⁶ kurulan MP'ye katılmıştır (Ünal, 2015: 122; Bozkurt, 2020: 23; Bölükbaşı, 2005: 85; Akşin, 1997: 119; Albayrak, 2004: 232). MP'nin kurucuları, DP içindeyken kendilerine baskı yapıldığını ifade etmiştir. DP İstanbul İl Başkanlığına istifa edip MP'nin kurucuları arasında yer alan Kenan Öner de DP'den istifa sebebini, özellikle kurucular tarafından, kendisine uygulanan baskı olarak belirtmiştir. DP'nin kurucularından Mehmet Fuat Köprülü'nün 7 Şubat 1948'de Grup Başkan Vekilliği'nin düşürülmesi üzerine parti merkezi desteğiyle Köprülü yeniden Grup Başkan Vekili olmuştur. Ardından Köprülü'nün bu görevden düşürülmesine sebep oldukları düşünülen Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem ve Kemal Silivri 19 Mart 1948'de partiden ihraç edilmiştir. DP'den ayrılıp Meclis içinde Müstakil Demokratlar Grubu'nu kuranlar, DP içinde keskin tavırlarıyla bilinen ve parti yönetimini fazla yumuşak olmakla suçlayan kişilerdir (Albayrak, 2004: 231; Akşin, 1997: 118). Ayrıca Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Enis Akaygen, Emin Sazak, Fuat Arna, Suphi Batur, Enver Kök, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer gibi isimler de parti içinde tenkit hakkının olmadığını belirterek 24 Mart 1948'de DP'den ayrılmıştır (Bölükbaşı, 2005: 85; Albayrak, 2004: 231).

Partinin kurucuları; MP'nin fahri başkanı Mareşal Fevzi Çakmak,⁵⁷ Parti'nin ilk Başkanı Hikmet Bayur, DP İstanbul İl Başkanlığını yapmış Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan gibi isimlerdir (Yücel, 2006: 32; Sarol, 2014: 70; Albayrak, 2004: 232). Bölükbaşı'nın Demokratlar safına katılması 1946'da Kandilli Rasathanesi Müdürü'nün kendisini Fuat Köprülü ile tanıştırması ile başlamıştır. DP'deki ilk

⁵⁶ Bölükbaşı'na göre, parti 6 Temmuz 1948'de kurulmuştur.

⁵⁷ 1946 seçimleri sonrasında DP'nin cumhurbaşkanı adayı olmuştur.

görevi parti müfettişliği olmuştur (Bölükbaşı, 2005: 34). 10 Eylül 1947 tarihinde ise DP'den istifa etmiştir (Bölükbaşı, 2005: 82). Dolayısıyla DP'den ayrılıp da MP'yi kuranların ilki kendisi olmuştur (Bölükbaşı, 2005: 85). Partinin kurucuları arasında bulunan DP'den gelenler DP'yi CHP'nin devamı olarak görmüşlerdir (Duman, 1997: 65).

DP Başkanı Celal Bayar'a Beşiktaş İlçe Başkanı M. Misbah Uras'tan gelen mektupla iletilen bilgiye göre, Kenar Öner Ankara'ya gelip Mareşal Fevzi Çakmak'a, içlerinde Hikmet Bayur, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı ve Osman Nuri Köni'nin de olacağı partinin genel başkanlığını teklif etmiştir. Çakmak, yaşını sebep göstererek başkanlık yapamayacağını ancak kamuoyuna kendilerini desteklediğini bildireceğini ifade etmiştir (Albayrak, 2004: 130). Bu sebeple Çakmak'ın partiye olan desteğini etkisizleştirmek için hem Halkçılar hem Demokratlar Mareşal'in itibarını küçültmeye çalışmıştır (Karpat, 2021: 314). Fevzi Çakmak'ın fahri başkanlığını yaptığı partinin başına sırasıyla Hikmet Bayur, Enis Akaygen ve Mustafa Kentli geçmiştir (Yücel, 2006: 32). Görüldüğü üzere DP'yi oluşturanlar çok farklı dünya görüşlerine sahip kişilerdir. Bu nedenle kısa süre içinde de uyumsuzluk sebebiyle DP'de ayrışma gerçekleşmiştir.

Tunaya'ya göre çok partili hayata başlandığı dönemin siyaset dünyasında muhafazakârlığın tesirini en iyi yansıtan örneklerden biri MP'dir. Maneviyata önem verdiği belirtilen partiler var olan kanun maddeleri gereğince açıktan İslam dini ile ilgili bir yönetimden bahsedememiştir. DP'den ayrılan milletvekilleri dinde reform taraftarı iken sonrasındaki üyesi oldukları MP'nin programında dinî müessese ve millî geleneklere saygılı olduğu ifadelerinin yer alması, din konusunun siyasette ne kadar da işlek olarak yer aldığını ortaya koymaktadır (Duman, 1997: 64, 65; Ateş, 2018: 171; Tunaya, 1998: 13). Ateş'e göre, 1949 yılında hem DP hem de Halk Partisi kendilerinden daha fazla oy almasından endişelendikleri MP'nin kapatılmasına yönelik iş birliği yapmıştır. Başbakan Şemsettin Günaltay DP lideri Celal Bayar ile görüşmesinde, MP ile irtica arasındaki münasebet sebebiyle bunu önleyebilmek adına ceza kanununda değişiklikler yapacağını belirtmiştir (Ateş, 2018: 171). Parti gerek kuruluş aşamasında gerekse sonrasında basında muhafazakâr ve dinî eğilimleri olmakla suçlanmıştır. Parti Fahrî Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ise MP'nin halkın ihtiyaçlarına cevap vererek gençliğe millî ve dinî eğitim verme hedefinin olduğunu ifade etmiştir (Karpat, 2021: 314, 315). Mareşal'in gerek dinî konulardaki görüşleri gerekse dindar yapısı muhafazakâr kesimin MP'ye teveccühüne vesile olmuştur (Karpat, 2021: 332). Fevzi Çakmak isminin etkisi, partinin yeni kurulmasına rağmen ülkenin üçüncü büyük partisi konumuna gelmesinden anlaşılmaktadır.

Bölükbaşı, MP'yi ırk üstünlüğü anlayışına dayanmayan milliyetçi-muhafazakâr bir parti olarak tanımlamıştır (Bölükbaşı, 2005: 107). MP Programı'nın 7. Madde'sinde, sosyal yaşamda inançların, geleneklerin, ahlâkın önemli unsurlar olduğuna inanıldığı belirtilmiştir (MP Program ve Tüzüğü, 1948: 4; Duman, 1997: 64; Bölükbaşı, 2005: 107; Tunaya, 1998: 13; Albayrak, 2004: 233). Programın 8. Maddesi'ne göre MP, millî ve manevi değerlere önem veren bir partidir (MP Program ve Tüzüğü, 1948: 4; Duman, 1997: 35; Tunaya, 1952: 719; Bölükbaşı, 2005: 107; Tunaya, 1998: 13; Albayrak, 2004: 233). 12. Madde'de ise, ülkedeki farklı yapıdaki din ve mezhep mensuplarının sosyal yapılanmalarını rahatça gerçekleştirebilmeleri savunulmuştur. Ayrıca din derslerinin ilkokullarda ve ortaokullarda müfredata girmesi ve üniversitelerde ilahiyat fakültelerinin kurulması mevzuları da yer almıştır (MP Program ve Tüzüğü, 1948: 5; Ünal, 2015: 122; Duman, 1997: 64; Tunaya, 1952: 719; Bölükbaşı, 2005: 107; Albayrak, 2004: 233). Aynı maddede ayrıca; öğrencilerin din derslerini⁵⁸ alıp almayacaklarına kendileri reşit olana kadar aile reisinin karar vermesi gerektiği de belirtilmiştir (Bölükbaşı, 2005: 107). Programın 30. Madde'sinde de kanunların herkese eşit olarak uygulanmasının dinî konularda da görülmesi gerekliliği belirtilmiştir (MP Program ve Tüzüğü, 1948: 9; Tunaya, 1952: 722; Bölükbaşı, 2005: 107). Parti programında ayrıca hem siyasette hem günlük hayatta ahlak üzere olmak, haksızlıkları gidermek, aile mefhumunu güçlendirmek, milletin dinî dünyasını güçlendirmek gibi hedefler bulunmuştur (Göktürk Çetinkaya, 2019: 61; Yücel, Demokrat Parti, 2001: 70). Bunun yanında, İslam dünyası ile daha sıkı bağların kurulması önerilmiştir (Karpaz, 2021: 332).

DP'nin CHP karşısındaki duruşu MP'nin kuruluşunda etkili olmuştur. MP'nin programına bakıldığında milliyetçi-muhafazakâr bir yapı görülmektedir. Halkın din ile ilgili sorunlarına değinip bu sorunlara çare bulmak için fikir üretmiştir. Laikliği vicdan özgürlüğü olarak değerlendirmiştir. MP 1950 seçimlerine tam anlamıyla hazır olarak girememiştir. Bunun yanında iki etkili ismi, önce DP İstanbul İl Başkanlığı yapmış Kenan Öner'i ardından Fahri Başkan Mareşal Fevzi Çakmak'ı kaybetmesi seçim öncesi partiyi zayıflatmıştır (Barutçu, 2016: 534).

MP, DP'yi tıpkı CHP gibi dinden uzak olmakla itham etmiştir (Koçak, 2017: 97; Albayrak, 2004: 496). MP her ne kadar Halk Partisi'ni de eleştirse de aslında MP'nin Demokratlara gidecek oyların bir kısmına talip olması CHP'nin dolaylı olarak işine yaramıştır (Şeyhanlıoğlu, 2020: 143; Karpaz, 2021: 316). Adeta manevi değerlere önem verenlere hitap

⁵⁸ Millî Eğitim Bakanı İleri tarafından yapılan açıklamada bahsi geçen din derslerinin 1953'ten itibaren Öğretmen Okulları'nın müfredatına da ekleneceği belirtilmiştir. Bkz. Vatan, 24 Ağustos 1952, s. 5.

edercesine Parti'nin kurucular heyeti 33 kişiden oluşmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2020: 143). 33 sayısı dinde mübarek olarak kabul edildiği var sayılarak yapıldığı iddiası ve parti ile ilgili yukarıda belirtilenler MP'nin muhafazakârlara hitap ettiği algısını yaratmıştır.

Duman'a göre MP laik değerlere tamamen karşı değildir (Duman, 1997: 65). Nitekim Bölükbaşı'na göre, MP devletin din üzerinde etkisinin olmadığı bir laik anlayıştan yanadır ve din ile ilgili meselelerde devlet iradesinin olmadığı özerk bir yapıya bırakılması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla DİB'in devlet kontrolünden ziyade özerk bir yapıda olması gerektiğine inanmıştır.⁵⁹ Böylesi bir yaklaşım Türkiye'de o güne kadar uygulanan laiklik anlayışı ile örtüşmemektedir (Bölükbaşı, 2005: 107; Tunaya, 1998: 14). Ateş'e göre bu sebeple MP, II. Meşrutiyet dönemindeki İslamcılık anlayışını benimsemiştir (Ateş, 2018: 171). Muhafazakârların bir kısmı, özellikle dindarlara yönelik yayın yapan dönemin basınından bir kısmı, Demokratları muvazaa partisi olarak görmüş ve laiklik adı altında yapılan uygulamalara karşı çıkan MP'ye yönelmiştir (Duman, 1997: 35). DP ise 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlerden sonra MP'yi geri kafalılıkla suçlamıştır (Karpaz, 2021: 321). Nitekim DP'den ayrılıp MP'nin kuruluşunda yer alan Afyonkarahisar Milletvekili Sadık Aldoğan'ın, MP'nin çeşitli toplantılarında suç teşkil eden konuşmalarda bulunduğu gerekçesiyle, 1949'da dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir (Ünal, 2015: 124; Karpaz, 2021: 515). Karpaz'ın kaynak alınan kitabındaki bahsi geçen sayfada Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırıldığı belirtilmişse de hakkında yeterli delil bulunmadığından dokunulmazlığının kaldırılıp kaldırılmadığı tespit edilememiştir.

10 Nisan 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı üzerine halkın düzenlediği cenaze töreni, MP'nin açıktan olmayan liderliğinde, tekbirler eşliğinde düzenlenmiştir. Bu durum dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça dikkat çekmiştir. Nitekim ardından konu ile ilgili çok sayıda tutuklama kararı gelmiştir (Koçak, 2017: 94). Cenaze törenine katılanların sayısı hakkında farklı rakamlar verilmektedir (Yücel, 2001: 75). Mareşal'in vefatının ardından halkın gerçekleştirdiği cenaze törenine oldukça geniş bir katılım sağlanması, törenin iktidar açısından bir gövde gösterisi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bir de cenaze töreni sırasında resmen yasak olmasına rağmen tekbirlerin getirilmesi gerek yönetimde gerekse laik kesimde "irticanın hortlaması" olarak değerlendirilmiş, bahsedilen kesimin önde gelenlerinden gazeteci Ahmet Emin Yalman tarafından törendeki tekbir sesleri "Bulgar ilahisi" olarak değerlendirilmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 73). Hüseyin Cahit Yalçın, törende yaşanan olaylarla ilgili "31 Mart" benzetmesi yapmıştır (Koçak, 2017: 95; Karpaz,

⁵⁹ Bunun sağlanabilmesi için de Diyanet'te çalışanların maaşlarını devletin vermemesini savunmuştur.

2021: 370). Yücel'e göre, cenaze töreninde, dönemin İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın feraseti sayesinde kan dökülmemiştir. Vali Gökay kalabalığa rağmen askerî tören konusunda ısrar etmemiş, Çakmak Eyüp kabristanına defnedilmiştir. (Yücel, 2001: 76).

Nihat Erim hatıralarında konu ile ilgili;

“[Fevzi Çakmak'ın] Ölümünü vesile yapan MP, irtica unsurları ve komünistler, bu hadiseyi iyice istismar ettiler. İstanbul tam bir irtica günü yaşadı. Şimdiye kadar görülmemiş bir kalabalık⁶⁰ sokaklara dökülmüş... Hafızlar, şeyhler hocalar, Arapça ezanlar, ilahiler okuyarak, Nişantaşı'ndan Beyazıt'a ve oradan da Fatih ve Eyüp'e kadar tabutu götürmüşler. Maalesef bu tezahürlerin önünde üniversite talebeleri yer almış... Hazin bir levha... Otuz yıl sonra laiklik inkılabımızın imtihanı oluyor bu...” ifadelerini kullanmıştır (Koçak, 2017: 96). Karpat'a göre, cenazedeki bu gelişmeler irticai unsurların MP'de toplandığı görüntüsü verdiği için muhaliflerin Demokratlara yönelmesine sebep olmuştur. Nitekim 1950 seçimlerinde MP, yaklaşık sekiz milyon oydan ancak iki yüz kırk bin civarında oy alabilmiştir (Karpat, 2021: 515).

1950 seçimlerinde muhafazakâr basın ekseriyetle MP'ye destek vermiştir (Koca B., 2016: 299). Bunlardan biri olan Sebilürreşad açıktan olmasa da dolaylı olarak MP'nin yanında olmuştur. Bununla birlikte manevi değerlere ehemmiyet veren halk, muhafazakâr basının aksine, kendileriyle son derece iyi iletişim kurabilmiş ve oldukça yaygın teşkilatlanmaya sahip olan Demokratlara destek vermiştir (Duman, 2016: 134). Bu destek MP'nin Demokratlara nispeten daha yoğun biçimde dinî konuları işlemesine rağmen gerçekleşmiştir. Duman, seçmenin dinî konulardaki sorunlarının çözümünün Demokratlar eliyle gerçekleşebileceğine inandığını iddia etmektedir (Duman, 1997: 30). 1950 seçimleri öncesinde MP söylemlerini, laikliğin din ve dindarlar üzerindeki baskısının giderilmesi ve İslam'ın serbest bırakılıp dindarların dinî hayatını rahat yaşayabilmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Lewis, 2014: 417). Parti, Kuvvet Gazetesi, ardından aynı kadronun çıkardığı Kudret Gazetesi tarafından desteklenmiştir (Albayrak, 2004: 496). Görüldüğü üzere gerek CHP'nin beklediğinden az, gerekse DP'nin beklediğinden fazla ölçüde oy almasına yönelik pek çok etken MP'nin aleyhine gerçekleşmiştir. Halbuki MP'nin daha yüksek bir oranda oy almasını hem kendileri hem diğer partiler hem de başta muhafazakârlar olmak üzere pek çok kesim beklemiştir.

1950 seçimlerine 22 ilde katılan MP yalnızca Osman Bölükbaşı'yı Kırşehir'den

---

⁶⁰ 100.000 kişi olduğu tahmin ediliyor.

milletvekili çıkarabilmiştir (Albayrak, 2004: 172; Burçak, 1998: 40; Ünal, 2015: 123; Zürcher, 2000: 324). Seçimlerden yaklaşık bir ay önce partinin fahri başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı MP'nin seçimlerde umduğunu bulamamasının sebeplerinden biridir (Yücel, 2006: 32; Albayrak, 2004: 233). Osman Bölükbaşı'ya göre Mareşal'in cenaze töreninde yaşananlar ve bunların gazetelere "irtica" olarak yansımaları MP'nin değerini halk nazarında daha da azaltmıştır. Bu da seçim sonuçlarına sirayet etmiştir (Barutçu, 2016: 535). Faik Ahmet Barutçu'nun anılarında MP, Çakmak'ın vefatının üzerinden geçecek kırkıncı gün olan 20 Mayıs yerine seçimlerden üç gün önceye denk gelen 11 Mayıs'ta İstanbul'un yirmi ayrı camiinde mevlit okutacağını⁶¹ açıklaması üzerine Nihat Erim MP'yi kapatmayı önermişse de İnönü bu teklifi reddetmiştir (Koçak, 2017: 95).

1950 Genel Seçimleri öncesinde siyasetin dinî mevzulara eğilimi daha sık görülür olmuştur. MP, din özgürlüğünün gerekliliğini belirtmiş, devletin dine müdahalesine imkân hazırlayan laiklik anlayışının yeniden gözden geçirilmesini ifade etmiştir. Elbette bu süreçte dinî konulara değinen yalnızca MP değildir. Halk Partisi ve Demokratlar da aynı konuda politikalar geliştirmiştir (Ateş, 2018: 173). 17-19 Haziran 1950 tarihleri arasında düzenlenen MP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde Demokratların ve Halk Partililerin kendileri hakkındaki "gericilik" ithamları üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda; partilerinin softalarının değil laikliği savunanların partisi olduğu, devletin asla bir dinin tesiri altında kalamayacağı ancak herhangi bir dine önyargı ile yaklaşamayacağı belirtilmiştir. Bunun yanında, Kur'an'da geçen "*sizin dininiz size benim ki bana*" ifadelerinden dinde zorlama olmadığı ve vicdan özgürlüğünün varlığının anlaşıldığı, dolayısıyla İslam dininin laiklik ile örtüştüğü ifade edilmiştir (Bölükbaşı, 2005: 129). Bünyesinde aşırı dindarları barındırdığı suçlaması karşısında MP kendisini, aşırı tutumları olanlar içinde ılımlı bir cephe oluşturduklarını belirterek savunmuştur. Ayrıca millî ve manevi değerlere saygısı nispetinde; halifelîği, çok eşliliği, çarşafı geri getirme gibi anlayışlarının olmaması sebebiyle aynı zamanda inkılapçı bir yapısının olduğunu da belirtmiştir (Karpata, 2021: 517). Görüldüğü üzere MP her ne kadar dine yönelik bir parti gibi görülse de aslında mevcut düzende çok da sivrilmek istememiştir. Nitekim parti yapısında da din esaslı bir parti olmaya izin verecek bir ortam yoktur.

Hem Cumhuriyet Halk Partisi'nin hem de DP'nin programında yer almayan, okullarda din dersi eğitiminin verilmesinin müfredata girmesi ve üniversitelerde ilahiyat fakültelerinin açılması konusu MP'nin programındaki 12. Madde'de yer almıştır. Bu sebeple Demokratlar iktidara gelmesine rağmen bazı muhafazakâr basın MP'ye desteğe devam etmiştir (Duman,

⁶¹ Planlanan Mevlit programı yapılmamıştır.

2016: 132; MP Program ve Tüzüğü, 1948: 5). Bunun yanında Parti'nin programındaki 2. Madde'de kişinin haklarını sınırlayan kanunların değiştirilmesinden bahsedilmiştir. Albayrak, MP'nin bu program vasıtasıyla gerek Demokratların gerekse Halk Partililerin içinde yer alan maneviyata önem veren kişileri kendine çekmeye çalıştığını iddia etmiştir (Albayrak, 2004: 233; MP Program ve Tüzüğü, 1948: 3).

Partinin 17 Haziran 1950'de başlayan ilk Büyük Kongresi'nde inkılaplara karşı olmadıkları belirtilse de partide din ile ilgili yapılanlardan dolayı laik kesimde MP ile ilgili kongredeki söylemin tersi bir kabul vardır. MP'nin 14 Nisan 1951'de⁶² İstanbul İl Kongresi'nin açılışının Kenan Öner ve Fevzi Çakmak'ın ruhları için Fatiha okunarak yapılması⁶³ ve laiklik adı altında yapılan kısıtlamaların eleştirilmesi⁶⁴ partinin laiklik ile ilgili tartışmaların odağında olmasına sebep olmuştur. Ancak kongreye katılan konuşmacılardan Hikmet Haznedar'ın, dini siyasete alet etmelerinin sebebini sorması, bir siyasi partide yapılan konuşmaların camide yapılan konuşmalara benzememesi gerektiğini belirtmesi ve partinin isminin “*Millet Partisi mi İslam Dini Partisi mi?*” olduğunu sorması partinin din ile ilgili politikalarının parti içinde de tam manasıyla kabul görmediğini göstermiştir. Bununla birlikte 5 Mayıs 1951'de İzmir İl Kongresi'nde konuşan Sadık Aldoğan, iktidar olduklarında dini kısıtlayan tüm kanunları iptal edeceklerini açıklamıştır (Ünal, 2015: 124; Kırçak, 1993: 31). MP, dindar ve muhafazakâr halkın hislerine hitap eden söylemlerde⁶⁵ bulduysa da seçmen eğilimi kendi beklentilerinin haricinde gelişmiştir⁶⁶ (Albayrak, 2004: 178). Görüldüğü üzere MP muhafazakâr kesimi kendisine çekmek için söylemlerde bulunmuşsa da kendi içindeki bu tür söylemleri kabul etmeyen kesimin varlığı ile sahip olduğu duruş konusunda bir bütünlük gösterememiştir. Halkın MP'ye olan teveccühlerinin MP'nin beklediği oranda olmamasının sebeplerinden biri belki de bu durumdur.

---

⁶² Çağlar Kırçak Fatiha okunarak açılış yapılan İstanbul İl Kongresi tarihinin 1950 olduğunu belirtse de Naciye Onak'ın 1993'te İstanbul Üniversitesi'nde tamamladığı *Millet Partisi* başlıklı doktora tezinde, burada bahsi geçen İstanbul ve İzmir kongrelerinin 30 Mayıs 1951'de başlayan İkinci Büyük Kongre'nin hemen öncesinde olduğu belirtilmiştir.

⁶³ Konu ile ilgili haberin ayrıntıları *Sebilürreşad*'ta ve *Ulus*'ta verilmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Mart 1951, S. 102, s. 20. Ulus, 15 Nisan 1951, s. 3.

⁶⁴ MP'den DP'ye benzer bir eleştiri de Kırşehir Kaman'daki İlçe Kongresi sırasında Ahmet Bilgin ve Yalçın Uraz vasıtasıyla gelmiştir. Bahsi geçen kişiler, azınlıklara cemaat kurma hakkı verilirken Müslümanlara verilmemesini eleştirmiştir. Bkz. Kudret, 26 Nisan 1951, s. 1. MP'nin seçimlerde tek milletvekili çıkardığı yer Kırşehir olması sebebiyle bu haber önem arz etmiştir.

⁶⁵ Bununla birlikte MP'nin yayın organı *Kudret*'te, İDP'nin laiklik aleyhine propaganda yaptığını dair ifadelerin yer aldığı yazıda İDP'nin Ticanilere benzer bir halde yapılandığı belirtilmiştir. Bkz. Kudret, 20 Şubat 1952, s. 1.

⁶⁶ Bu doğrultuda, dönemin MP Genel Başkanı Mustafa Kentli MP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde; ibadet hürriyetinin, dini cemaat kurmanın serbest olmasının gerekliliği üzerinde durmuş hem DP'yi hem CHP'yi kastederek, dini kendi çıkarlarına alet etmemelerini belirtmiştir. Bkz. Kudret, 1 Haziran 1951, s. 1, 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİ'NİN DİN POLİTİKALARI

(1951-1954)

1. Demokrat Parti'nin Din Siyaseti

DP Konya Milletvekili Hidayet Aydın; her köye mürşit gönderemeyeceklerini ancak halka dinin aslını öğretebilmek için radyo yayınlarının etkili olduğunu belirtmiştir. 16 Eylül 1951'deki ara seçimlerde de radyoyu bu amaçla kullandıklarına dair açıklamalarda bulunmuştur (TBMMTD, 20 Şubat 1953: 551; Demirli, 2020: 63). Toker'e göre, yine bahsi geçen ara seçimler öncesinde dönemin Millî Eğitim Bakanı ve Sinop Milletvekili Ahmet Tefik İleri Sinop ziyareti sırasında, Allah'ın partilerine yardım edeceği konusunda emin olduklarını belirtmiştir (Toker, 2020: 310). DP Konya Kadınhanı İlçe Kongresi'nde⁶⁷; sarık ve fes takılmasına yeniden izin verilmesi, hafta tatilinin eskiden olduğu gibi cuma gününe alınması, kadınların açık-saçık dolaşmalarının yasaklanması, erkeklere tek eşliliğin zorunlu tutulmaması, Mecelle'nin yeniden yürürlüğe girmesi gibi taleplerde bulunulmuştur⁶⁸ (Albayrak, 2004: 240; Duman, 1997: 41). Bu gelişmenin ardından iki bin civarında öğrenci tepki amacıyla *Büyük Doğu*'nun önünde gösteri yapmıştır (Albayrak, 2004: 241). Başbakan ise ülkede irtica olduğunu söyleyenlere katılmadığı gibi irticaya karşı yapıldığı belirtilen gösterileri de uygun bulmadığını ifade etmiştir⁶⁹ (Zafer, 24 Mart 1951: 1). Ayrıca Menderes, Türk milletinin siyaset ve dini birbirine karıştırmayacak kadar olgun olduğunu belirtmiştir (Ulus, 18 Mart 1951, s.4). *Zafer*'in 25 Mart'taki sayısında hükümetin irticaya karşı hassas olduğunu ispat edebilmek adına, İçel Valisi'nin bir köyde müsaadesiz vaaz eden vatandaşı tutuklattığı haberine yer verilmiştir (Zafer, 25 Mart 1951: 1). Aynı amaçla Kırıkkale'de önce 102 tarikatçının ayin yaptıkları gerekçesiyle tutuklandığı (Kudret, 31 Mart 1951: 1) ardından

---

⁶⁷ *Serdengeçti*'de kaleme alınan yazıda; yukarıda belirtilen Kadınhanı İlçe Kongresi'nde yapılan konuşmaların sonrasında CHP'nin desteğiyle Ahmet Emin Yalman öncülüğünde ülkede irtica olduğu yaygarasının çıkarıldığı, DP iktidarına baskı yapıldığı, bu vesileyle çok sayıda dindar insanın üzerine gidildiği ve bu kişilerin tutuklandığı belirtilmiştir. Bkz. *Serdengeçti*. Haziran 1951, s. 2. Bu yazı ile DP iktidarının, yaşanan olayların farkına varması sağlanmaya çalışıldığı, dolayısıyla dinin ve dindarların üzerinde kurulmaya çalışılan baskının engellenmeye gayret edildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁸ Gerek Konya'da gerekse Kadınhanı'da görülen gelişmeler sebebiyle MP'nin yayın organı olarak bilinen *Kudret*'te verilen haberde DP eleştirilmiş, bu türden hadisetin suçlusu olarak görülmüştür. Bkz. *Kudret*: 13 Mart 1951, s. 1. *Kudret*, 14 Mart 1951, s. 1, 2. Altan, 20 Mart 1951, s. 2.

⁶⁹ Yalçın, *Ulus*'ta kaleme aldığı yazısında konu ile ilgili Cumhurbaşkanı'nın irticanın var olduğuna dair beyanını hatırlatmıştır. Bkz. Yalçın, 16 Mart 1951, s. 1. Böylece Yalçın, ülkede bu türlü olayların ve faillerinin üzerine gidilmesi mesajını vermiştir. Nitekim hükümet de yaptıklarıyla bu tür uyarıları kemal-i ciddiyetle değerlendirdiğini göstermiştir.

74 tarikatçının aynı sebeple yakalanıp 23'ünün tutuklandığı⁷⁰ (Zafer, 21 Nisan 1951: 1; Ulus, 31 Mart 1951: 1) sonrasında ise 12 tarikatçının Ankara Adliyesi'ne sevk edildiği haberi yapılmıştır (Kudret, 4 Ağustos 1951: 1; Ulus, 20 Nisan 1951: 2). Bahsi geçen haberden bir yıl sonra da benzer bir haber yapılarak, tarikatçıların muhakeme edildiği bilgisi verilmiştir⁷¹ (Zafer, 15 Nisan 1952: 2). Ayrıca aynı dönemde muhafazakârların önemli bir yayın organı olan *Büyük Doğu* kapatılmıştır (Sebilürreşad, Eylül 1952, S. 135. s. 147).

Bir taraftan bunlar yaşanırken bir taraftan da Mevlit Kandili münasebetiyle hem Başkent'te hem de İstanbul'da çeşitli camilerde programlar yapılmıştır⁷² (Zafer, 12 Aralık 1951: 1). 1952'nin Nisan ayında Aydın'daki kongrede ise Anayasa'da devletin dininin İslam olduğu ibaresinin yeniden yer alması, kızların ilkokuldan sonra okula gönderilmemesi taleplerinde bulunulmuştur. DP Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban delegelerin bu isteklerini yerine getirmek için namus sözü vermiştir. Aynı ortamda Özçoban, "irtica var" diyenleri soysuzlukla itham etmiştir. 1952 yılında Çorum DP İl Kongresi'nde ise; eğlence amaçlı düzenlenen baloların ve kadınlara ait resimlerin yasaklanması, kadın memur çalıştırılmaması istenmiştir.⁷³ Bu ve benzeri talepler 1952'nin Eylül ayında yapılan Ankara İl Kongresi'nde de yapılmıştır (Sebilürreşad, Eylül 1952, S. 135, s.146; Duman, 1997: 41; Duman, 2016: 138). Bahsi geçen Ankara İl Kongresi'nde⁷⁴ ayrıca, Ankara Milletvekili Ömer Bilen pazar günleri Hacı Bayram Camii'nde verdiği vaazların radyodan yayımlanmasını ve bu gibi dinî konuşmaların radyoda yapılmasını talep etmiştir (Ersarı, 2016: 411). Duman, bu türden isteklerin temel sebebini CHP iktidarı döneminde uygulanan katı laiklik politikalarına

⁷⁰ Konu ile ilgili *Ulus*'ta verilen haberde tarikat mensuplarının, şeyhlerinin mezarı başında ayin yaparlarken, Emniyet Müdürü Yardımcısı'nın da bizzat katıldığı bir operasyon ile yakalandıkları belirtilmiştir. Bkz. *Ulus*, 27 Nisan 1951, s. 3. Müslüman bir mezarın başında okunanlar suç olurken, Efes'te Meyem Ana Kilisesi'nde yapılan ayinlerden dönemin gazetelerinde hiçbir sorun yokmuşçasına bahsedilmiştir.

⁷¹ Haberde tarikatlar zararlı bir yapılanma olarak sunulurken haberin verildiği tarihe yakın tarihlerde, Rum Patriği Athenagoras'ın Ankara'da hem Başbakan'ı hem Cumhurbaşkanı'nı ziyaret etmesi sırasındaki görüntüler *Büyük Doğu* tarafından Müslümanlara karşı böylesi muamele yapılmamasından dolayı eleştirilmiştir. Bkz. *Büyük Doğu*, 2 Haziran 1952, s. 5. Ayrıca Başbakan'ın Athenagoras'ı Fener Rum Patrikhanesi'nde ziyaret ettiği bilgisi verilmiştir. Bkz. Zafer, 7 Haziran 1952, s. 1. Bir başka gazetenin haberinde de Ermeni Patriği Haçaduryan'ın Ankara'da Cumhurbaşkanı'nı ziyaret ettiği bilgisi ve ziyarete ait resim verilmiştir. Bkz. Kudret, 6 Nisan 1951, s. 1. *Ulus*, 6 Nisan 1951, s. 2. İslam'a ve Müslümanlığa laiklik adına olabildiğince tepkili yaklaşan *Ulus*, Ermeni Patriği'nin ziyareti ile ilgili haberinde hiçbir olumsuz yorumda bulunmamıştır.

⁷² Görüldüğü üzere, Menderes Hükümeti irtica karşısında konumlandığını belli etmek için çalışmalarda bulunmuştur. Bunun yanında muhafazakâr halkın desteğini kaybetmemek adına Mevlit Kandili programları organize edilmiştir.

⁷³ *Sebilürreşad*'ta, Çorum İl Kongresi'nde yaşananlar ile ilgili yer alan haberde ayrıca, DP'nin içindeki mason Demokratların dindar Demokratlara karşı mücadele halinde oldukları ve CHP ile işbirliği yaptığı belirtilmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Eylül 1952, S. 135, s. 153; Fenik'in, *Zafer*'de konu ile ilgili kaleme aldığı yazıda bu türlü görüşlere sahip olanların DP içinde yerinin olmadığı ve kendilerinin inkılapların sadık koruyucusu oldukları belirtilerek ismi geçen delege dışlanmıştır. Bkz. Fenik, 19 Eylül 1952, s. 1. Fenik'in ilgili yazısı *Vatan*'da takdirle karşılanmıştır. Bkz. *Vatan*, 20 Eylül 1952, s. 1.

⁷⁴ İlgili kongreyi konu edinen *Vatan*'da yer alan bir yazıda bir delegenin de Ayasofya'nın eski vazifesine geri döndürülmesini istediği belirtilmiştir. Bkz. *Vatan*, 22 Eylül 1952, s. 1.

duyulan tepkiler olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Demokratların iktidarındaki din üzerindeki gevşemeler, CHP iktidarının sonlarında görülenlerin devamı olduğunu iddia etmiştir (Duman, 1997: 50). Yine Duman'a göre; böylesi isteklere hükümet tarafından sert karşılık verilmesi bir tarafa tepki bile gösterilmemesi, muhafazakârların güç devşirmesine sebep olmuştur (Duman, 2016: 139). İkinci Menderes Hükümeti'nin başlarında dine yönelik nispeten müsamahalı tavırlar çok uzun sürmemiştir. DP'nin din ekseninde bir parti olmamasına rağmen bu tür gelişmelerin yaşanmasının en büyük sebebi olarak, halkın bu yöndeki taleplerini karşılama isteği gösterilebilir. Muhtemelen Menderes, Malatya Hadisesi olmasaydı politikasını yukarıda belirtilen örnekler doğrultusunda devam ettirecekti.⁷⁵

Millî Eğitim Bakanı İleri, Köy Enstitüleri'nin din eğitimi vermesi yolundaki açıklamalarının tepki görmesi üzerine bu konuya bir daha değinmemiştir. Ancak imam hatip okulları vasıtasıyla din eğitiminin verilmesine yönelmiştir (Demirli, 2020: 64). Bu okulların açılışında halktan gelen yoğun talebin büyük etkisinin olduğu bir gerçektir. Halk, talep etmekle kalmayıp okulların açılması için bağışlar yapmış hatta inşaatlarında çalışmıştır. Bu doğrultudaki hedeflerini daha kolay gerçekleştirebilmek için dernekler kurmuştur (Aydemir ve Karataş, 2020: 79). Nitekim 1951-1952 eğitim yılında ilkokul sonrası 4 yıllık eğitim veren imam hatip okulları, 1953-1954 eğitim yılında da ortaokul sonrası 3 yıllık eğitim veren imam hatip liseleri açılmıştır. Bahsi geçen ortaokulların ilki Cumhuriyet Bayramı'na denk gelen 29 Ekim 1951'de Konya'da açılmıştır (Zafer, 24 Ekim 1951: 6; Demirli, 2020: 65; Duman, 1997: 156; Dâna, 1989: 24; Albayrak, 2004: 378). DP iktidarındaki ilk imam hatip ortaokulunun Cumhuriyet Bayramı'nda açılmış olmasından, hükümet olarak yaptıkları bu tür icraatın yanında cumhuriyete ve cumhuriyet değerlerine bağlılıklarını da belirtmek istedikleri anlaşılmaktadır.

Bu okullar; Ankara, İstanbul, Adana, Kayseri, Isparta, Maraş ve Konya olmak üzere toplam yedi ilde açılmıştır. Bahsi geçen okulların ihtiyaçları devlet bütçesinden daha ziyade dernekler vasıtasıyla karşılanmıştır (Demirli, 2020: 65; Duman, 1997: 156). Ateş'e göre, CHP döneminde açılan imam hatiplerin devamlılığı sağlanmazken DP döneminde açılanların sürekliliği gerçekleştirilebilmiştir (Ateş, 2018: 228). Menderes Konya DP İl Kongresinde ilgili okulları din terbiyesi amacıyla açtıklarını ve açmaya devam edeceklerini belirtmişti (Büyük Doğu, 23 Mayıs 1953: 6). Başbakan, imam hatip okullarından bahsederken bir kişinin, Halk Partililerin bu okulları kendilerinin açtıklarını iddia ettiğini, söylemesi üzerine

---

⁷⁵ Nitekim Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatının 2. yıl dönümünde Hacı Bayram Camii'nde Mevlit okutulmuş bunun haberi de hükümetin yayın organı görülen *Zafer*'de verilmiştir. Bkz. Zafer, 11 Nisan 1952, s. 1.

Menderes, Ziya Paşa'ya ait;

"Zalimlere dedirtir bir gün Hazreti Mevla Tallahu lekâd aserakellahu Aleyna⁷⁶" mısralarını söylemiştir. Bunun üzerine meydan alkışlarla inlemiştir (Solmaz, 1994: 16). Ayrıca Menderes Adana'da kendisini dinlemeye gelen otuz bin kişiye hitabında; laikliği din aleyhtarlığı olarak anlamadıklarını, bunun vicdan hürriyeti anlayışları ile bağdaşmayacağını belirtmiştir (Hür Adam, 12 Aralık 1952: 1; Sebilürreşad, Aralık 1952, S. 141, s. 253, 254). İmam hatip okulları ile ilgili Menderes Hükümeti'nin bir başka çalışması da 18 Ekim 1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Ankara İmam Hatip Ortaokulu Yardım Derneği'nin genel menfaatlere yarar derneklerden kabul edilmesidir⁷⁷ (Resmî Gazete, 18 Kasım 1952: 4977). Menderes Hükümeti ile kendisinden önce laiklik adına uygulanmayan Diyanet İşleri Başkanı'nın ibadethaneler dışında da dinî kıyafet giyebilmesi,⁷⁸ 22 Kasım 1951 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile sağlanabilmiştir (Resmî Gazete, 19 Eylül 1951: 2453).

Çok partili hayata geçişin ardından, din eğitiminin üniversite düzeyinde verilmesine Ankara Üniversitesi bünyesinde Haziran 1949'da İlahiyat Fakültesi'nin kurulması ile başlanmıştır. Ancak bu fakültenin eğitiminin dayandığı müfredat dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki tarafından eleştirilmiş, verilen eğitimin İslam âlimi yetiştirilmesi için yeterli olmadığı belirtilmiştir. Akseki'nin eleştirdiği müfredatta Farsça, Arapça, Seçmeli İngilizce, Fransızca ve Almanca, Mantık, İslam Sanat Tarihi, Sosyoloji, Bilim Felsefesi, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, İslam ve Mezhepleri Tarihi gibi dersler bulunmaktaydı. Akseki'nin tepkisi DP iktidarında karşılık bulmuş ve 1953-1954 eğitim yılı ilahiyat fakültesi müfredatına Hadis, Kur'an ve İslam Dini Esasları, İslam Hukuku, Tefsir gibi dersler eklenmiştir. DP döneminde dinî yaşam ile ilgili bu tür gelişmeler olsa da imam hatip mezunları hâlâ ilahiyat fakültesine devam edemiyordu.⁷⁹ DP'nin fikrini önemseydiği ve dinlediği kişilerden olan Ali Fuat Başgil, ilahiyatların din âlimi değil "*din tenkitçisi*" yetiştirmesi gerektiğini belirtmiş bu doğrultuda ilahiyat fakültesi yerine Yüksek İslam İlimleri Enstitüsü kurulmasını önermiştir (Demirli, 2020: 66). Bu belirtilenlerden, Demokratların din ile ilgili muhafazakârları memnun eden çalışmaları olsa da laiklik konusundaki duruşlarını

⁷⁶ Yusuf Suresi 91. Ayet'in meali: "Dediler ki: "Allah'a yemin olsun, Allah seni bize üstün kıldı. Biz gerçekten de büyük hata işlemiştik."

⁷⁷ Genel menfaatlere yarar dernek statüsünün verilmesi o derneğin vergiden muafiyetine sebep olmaktadır.

⁷⁸ *Sebilürreşad*'ta yer alan habere göre; İzmit'ten Başbakan'a beş yüz kişi adına gönderilen telgrafta, Başbakan'ın emriyle din adamlarının cenazeleri defin sırasında dinî kıyafet giyebilmelerinin sağlanması sebebiyle Menderes'e teşekkür edilmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Nisan 1952, S. 125, s. 397. Aynı konu ile alakalı teşekkürlere sonraki sayılarda da yer verilmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Haziran 1952, S. 128, s. 47.

⁷⁹ DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey, ilahiyat fakültelerine lise dengi eğitim veren imam hatiplerden öğrencilerin alınmasının çok yerinde olacağını belirtmiştir. Bkz. TBMMTD, 19 Şubat 1953, s. 519.

korumaya çalıştıkları da anlaşılmaktadır.

Öte yandan DP iktidarı döneminde ülkedeki camiler konusu da gündemden düşmemişti. Nitekim DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı'nın camiler ile ilgili sorusu üzerine Başbakan 1951'de tamir edilen cami sayısının 45, 1952'de tamir edilmesi planlanan cami sayısının ise 44 olduğunu belirtmişti (TBMMTD, 28 Nisan 1952: 536; Kocaçimen, 2008: 196, 197). CHP Trabzon Milletvekili Cemal Rahmi Eyüboğlu ise Trabzon'daki Ayasofya Camii'nin askeri yakıt deposu olarak kullanılmasının hem tarihi hem sanatsal açıdan yanlış olduğunu ve bu yanlışın ne zaman sona erdirileceğini sormuştu. Bunun üzerine Devlet Bakanı Muammer Alakant, caminin 1945'te askeriye tarafından sahiplenildiğini, 1949'da ise askeri yakıt deposu olarak kullanılmaya başlandığını, en kısa sürede böylesi tarihi ve sanatsal öneme sahip olan bir ibadethanenin yeniden cami olarak kullanılmaya başlanacağını belirtmişti (TBMMTD, 9 Şubat 1953: 185, 186; Kocaçimen, 2008: 205). Burada ilginç olan Devlet Bakanı Alakant'ın Ayasofya Camii'nin yeniden cami olarak ibadete açılacağını belirtirken yapının sanatsal ve tarihi önemine atıf yapıyor olup bir ibadethanenin nasıl olup da yakıt deposu olarak kullanıldığının anormalliğinin altını çizmiyor oluşudur. Buradan da dönemdeki laik baskının oldukça etkin olduğu anlaşılmaktadır.

CHP Mardin Milletvekili Mehmet Kâmil Boran ise hükümete cami yaptırma amacıyla kaç derneğin kurulduğunu sormuştu. Devlet Bakanı Celal Yardımcı verdiği cevapta; cami yapımı ve tamiri için 795 dernek kurulduğunu, 1952'de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) bu derneklerden 63'üne otuz iki bin altı yüz seksen sekiz lira yardım yaptığını, 1953'te ise bu derneklere vermesi için VGM bütçesine beş yüz bin lira ödenek ayrıldığını belirtmişti (TBMMTD, 13 Kasım 1953: 216; Kocaçimen, 2008: 206). Yardımcı ayrıca; Ankara'da 1923'te 90 mescit ve cami varken 1935'te kabul edilen 2845 sayılı Cami ve Mescitlerin Tasnifine Dair Kanun ile 29 camiye kadro tahsisi yapmaktan vaz geçildiğini, bu 29 camiden 14'ünün satıldığını 9'unun yıkıldığını, 3'ünün ahıra çevrildiğini, 3'ünün istimlak edildiğini geriye 61 cami kaldığını ifade etmişti. Yardımcı, hali hazırda ise halkın yaptırdığı 11 cami ile o gün Ankara'da 72 cami ve mescit bulunduğunu, bunun yanında bazı belediyelerin cami yapımı için arsa tahsis ettiğini belirtmişti (TBMMTD, 13 Kasım 1953: 214; Kocaçimen, 2008: 207). Camilerin bakım ve tamirinin yanında Menderes döneminde bu doğrultuda yapılan işlerden birisi de Eyüp Sultan'daki büyük mezarlığın tamiridir (Dâna, 1989: 24; Dâna, 1994: 28). Görüldüğü üzere DP, CHP döneminde camilerle ilgili yapılan uygulamaları eleştirmekle kalmayıp; camilerin tamiri, amacı dışında kullanılan camilerin yeniden asli vazifelerine döndürülmesi, yıkılan camilerin yeniden ihya edilmesi ve ihtiyaç

olan yerlerde yeni camilerin yaptırılması gibi çalışmalarda bulunmuştur. Elbette ki Demokratların bu icraatları muhafazakârları oldukça memnun etmiştir.

CHP tarafından irticanın kaynağı DP gösterilirken pek çok DP'li tarafından ise CHP döneminde uygulanan baskı neticesinde irticanın ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Bunlardan biri de sonradan DP'den istifa edip Türkiye Köylü Partisi (TKP)'ni kuran Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık'tır. Arık bu konuda Meclis'te 2 Nisan 1951'de bütçe görüşmeleri sırasındaki konuşmasında; CHP iktidarı döneminde dinî baskıdan dolayı halkın, cenazelerini defnedecek hoca bulamadığını, açıktan dinî eğitim alamadıklarından dolayı tarikatlara yöneldiklerini, bu eğilimi engellemek için ise dinî eğitimin açıktan verilmesi gerektiğini bu sebeple din eğitimi veren okulları açtıklarını belirtmiştir (TBMMTD, 2 Nisan 1951: 97; Demirli, 2020: 93).

Demirli'ye göre, DP daha kurulduğu ilk günlerden itibaren laikliği din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak algılamıştır (Demirli, 2020: 94). Bu doğrultuda DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaş Meclis'te 23 Şubat 1952'de yaptığı konuşmada; milletin, din ve vicdan hürriyetine dokunulmasını istemediğini ifade etmiştir. Aynı konuşmada Yiğitbaş; laiklik, Kemalistlik adına dinsizliği uygulayanların kimler olduğunu milletin farkında olduğunu belirtmiştir. Demokratlar bu konuda halka eski iktidarın uygulamalarını yapmayacaklarını her fırsatta ve ortamda ifade etmiştir (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 606; Demirli, 2020: 99, 100). Bir başka oturumda DP Kayseri Milletvekili Mehmet Özdemir de bu konuda; önceki iktidar döneminde okullarda öğretmenlerin öğrencilere dinin uydurma olduğunu inandırmaya çalıştıklarını, dolayısıyla CHP iktidarı döneminde laikliğin dinsizlik olarak anlaşıldığını belirtmiştir (TBMMTD, 20 Şubat 1953: 547; Demirli, 2020: 101). DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen ise, dinî inançların kanunen koruma altında olmasına rağmen yalnızca İslam dinine, Peygamberine ve Müslümanlara uygulanan saldırıların millete ihanet olduğunu söylemiştir. Demirli'ye göre, Demokratlar bu türlü açıklamalarına rağmen doğrudan İslamcı bir görüntü vermemiştir (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 598; Demirli, 2020: 103). Milliyetçi muhafazakâr kesiminin tanınmış simalarından biri olan Arif Nihat Asya 1950-1954 arasında DP Seyhan Milletvekilliği yapmıştır. Amasya DP Teşkilatı tarafından hazırlanan broşürde; partilerinin dine kıymet verdiği çünkü dinsiz milletin yaşayamayacağı belirtilmiştir (Demirel, 2011: 169). Buradan da DP'nin milliyetçilikle birlikte dinî değerlere de özellikle değer verdiği anlaşılmaktadır (Kaçmazoğlu, 2012: 84; Demirel, 2011: 169).

Dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin 1952'de valiliklere gönderdiği

genelgede; Bakanlığa bağlı eğitim kurumlarının haricinde dinî eğitim verilmesinin yasak olduğu, bunu yapanlar hakkında ceza uygulanması gerektiği belirtilmiştir. İleri'nin bu talimatı *Sebilürreşad* tarafından eleştirilmiştir (Aslan, 2018: 34; Nal, 2005: 159; *Sebilürreşad*, Mart 1952, S. 123: 363). Bu bilgidен, CHP döneminde din eğitimi üzerinde kurulan kontrolün bu dönemde de devam ettiği sonucuna ulaşılabilir (Nal, 2005: 169; Duman, 1997: 52). Duman'a göre, DP iktidarında önceki dönemdeki din ve dindarlar üzerindeki baskıların gevşetilmesi ile din, siyasete tesir etmeye başlamış, ancak Demokratlar, ülkeyi bir İslam Devleti'ne döndürmeyi asla düşünmemişti (Duman, 1997: 49). Ayrıca, DP vasıtasıyla muhafazakâr kesim laik sisteme uyum sağlamıştı. Mardin'e göre de DP vasıtasıyla dinî değerler kabul görür hale gelmişti (Duman, 1997: 51). Kaçmazoğlu'na göre ise DP'nin bu vesileyle temel hedefi rejimin devamlılığını sağlamaktı (Kaçmazoğlu, 2012: 84). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere DP dinî konularda rahatlatıcı bir rol üstlense de temelde laiklikten ayrılmamaya özen göstermişti.

1953'te öğretmenlerin hazırladıkları raporlara göre; öğrencilerin, özellikle kız öğrencilerin, temel eğitim amacıyla okula devamlarının hızla artmasının temel sebebi ilkokullarda din derslerinin yer almasıydı (Aslan, 2018: 29; Nal, 2005: 157; Kara, 2019: 274). İlkokullarda din derslerini sınıf öğretmenlerinin vermesi sebebiyle 1953'ten itibaren ilköğretmen okullarının 9. ve 10. sınıf müfredatlarına haftada birer saat din bilgisi dersi de eklenmişti⁸⁰ (Duman, 1997: 138).

Başbakan Menderes 17 Ocak 1953'te Gaziantep'te yaptığı konuşmada, gericiliğe karşı olduklarını ve memlekette irticanın olmadığını özellikle vurgulamıştı.⁸¹ Ayrıca Menderes, dinin mukaddes olduğunu, bu sebeple de kendileri tarafından korunacağını ifade etmişti. Bunun yanında, sanki hâlâ ülkede dinî özgürlüklerin önünde engel var gibi davrananların ya provokatör ya da sapkın olduğunu dile getirmişti. Başbakan ertesi gün yine aynı şehirde yaptığı konuşmada dindarlıkta ve milliyetçilikte aşırı gidenleri tasvip etmediğini ve bunların topluma zarar verdiklerini açıklamıştı (Burçak, 1998: 130, 132). Menderes'in burada açıktan olmasa da MP'ye göndermede bulunduğu anlaşılmaktadır. Menderes'in dine karşı ılımlı tavrına rağmen Cumhurbaşkanı Bayar'ın, Meclis'in açış konuşmasında, önceki yaptığı açış konuşmalarının aksine din ve dinî hayat ile ilgili konulara değinmediği görülmektedir (Resmî

---

⁸⁰ Halbuki konu ile ilgili ilk kararın 1951'in Kasım'ında alındığı, bu okullarda okutulacak din dersi kitaplarının Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanacağı belirtilmiştir. Bkz. Büyük Doğu, 21 Kasım 1951, s. 1, 3.

⁸¹ *Kudret*'te Başbakan'ın bu açıklamasına karşın Cumhurbaşkanı'nın irticanın olduğuna dair sözleri belirtilerek eleştirel açıdan meseleye yaklaşmıştır. Bkz. *Kudret*, 25 Mart 1951, s. 1, 4.

Gazete, 2 Kasım 1953: 7485-7491).

İkinci Menderes Hükümeti döneminde Hacca gidenlerin sağlık konusundaki sorunlarını giderebilmek adına da 40 kişiden oluşan ekibiyle 200 yataklı seyyar bir hastanenin Hicaz'a gönderilmesine karar verilmiştir (Zafer, 10 Temmuz 1952: 2; Hür Adam, 11 Temmuz 1952: 1). Ancak *Hür Adam*'da yer alan "*Hacca Gidecek Olanlara Kolaylık Lazımdır*" başlıklı yazıda daha önceki yıllarda Hac ile ilgili yaşanan sorunların bir daha yaşanmaması için hükümet tarafından tedbir alınması istenmiştir (Hür Adam, 20 Temmuz 1951: 3). Bu doğrultuda Hacca gidenlerin Hac ziyareti sırasında karşılaştıkları sorunları en aza indirmek maksadıyla ilgili bakanlıkların temsilcilerinden oluşan bir komisyonun kurulmasına 6 Nisan 1953 tarihli Bakanlar Kurulu'nda karar verilmiştir⁸² (Resmî Gazete, 25 Haziran 1953: 6529). Menderes Hükümeti senelerdir Hac vazifesini yerine getiremeyen vatandaşlar için Hac yolunu açmanın yanında ayrıca karşılaştıkları sıkıntıları gidermeye yönelik çalışması elbette halkın DP'ye olan teveccühünü daha da artırmıştır. Bayar'ın laiklik konusundaki duruşu ile hükümetin Hac konusunda yaptıkları birlikte değerlendirildiğinde bir denge politikasının uygulandığı da anlaşılmaktadır.

Muhafazakâr yapılar önceki döneme göre daha rahat olsalar da Menderes Hükümeti laiklik konusunda üzerine toz kondurmamak adına CHP döneminde olduğu gibi bazı uygulamalar da bulunmuştur.⁸³ (Kırkpınar, 2018: 355; Ahmad, 2010: 65). Nitekim bu dönemde Said Nursi hakkında defaat ile kovuşturma açılmıştır (Kırkpınar, 2018: 355). Ayrıca DP Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu, Atatürk'ün Kurtuluş Mücadelesi'ndeki rolü ile ilgili olumsuz ifadeleri sebebiyle, partiden ihraç edilmiştir (Nal, 2005: 164). Bu belirtilenlerin yanında aynı dönemde; müstehcen resimler içeren gazetelerin (Durna ve Durna, 2021: 246), *Cumhuriyet* yazarlarından Vedat Nedim Tör'ün "*Dinimiz*", Ahmet Bedevi Kuran'ın "*Din Nedir ve İtikatlar Nasıl Gelişir?*" isimli İslamiyet'i reddeden kitaplarının (Kara, 2019: 423), dinde reform yapılması gerekliliğini vurgulayan Hilmi Malik Evrenol tarafından hazırlanan, "*Dinin Kalkınması*" isimli kitabının yayımlanmasına izin verilmiştir (Jaschke, 1972: 136). Ayrıca 24 Temmuz 1953'te kabul edilen 6187 sayılı "Vicdan ve Toplanma Hürriyeti'nin

---

⁸² Öncesinde ise milletin Hac vazifesini yerine getirmesinde kolaylık sağlamak adına gerekli döviz temin edilmiş, hacıların rahat yolculuk yapabilmesi için Devlet Hava Yolları'na ait uçak tahsis edilmiş, hacıların yanında bir görevli yolculuğun rahat geçip geçmediğini kontrol maksadıyla görevlendirilmiştir. Ayrıca *Vatan*'da bu yıl Hac için Suudi Arabistan'ın karayolu ile ulaşımına izin vermediği belirtilmiştir. Bkz. Büyük Doğu, 16 Haziran 1952, s. 1. Büyük Doğu, 17 Haziran 1952, s. 1. Vatan, 10 Temmuz 1952, s. 2.

⁸³ Önceki dönemde laiklik adına yapılan, yalnızca İslam'a ve Müslümanlara yönelik olan uygulamalara bu dönemde de devam edilmiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Bayar Yunanistan'a giderken uğurlama protokolü arasında Rum ve Ermeni Partikleri yer alırken Diyanet İşleri Başkanı bulunmamıştır. Bu durum *Sebilürreşad*'ta eleştirilmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Aralık 1952, S. 141, s. 251.

Korunması Hakkında Kanun” (Resmî Gazete, 29 Temmuz 1953: 6843) ile din ve vicdan özgürlüğü üzerindeki engellerin kaldırılmasının hedeflendiği belirtilmişse de bu kanun dayanak yapılarak her türlü dinî toplantı ve yayın yapmaya ceza verilebilmiştir.⁸⁴ Bu yasa ile birçok Nur Talebesi çok defa ceza almıştır (Mardin, 2017a: 122; Armağan, 2003: 63-65).

Gerek Osmanlı döneminin siyasî başkentliğini gerekse cumhuriyet dönemi Türkiye'nin kültür başkentliğini yapan İstanbul'da zamanın ihtiyaçlarını karşılamak adına, Vatan ve Millet Caddelerinin yapımı çalışmalarında 23 cami ve mescidin yıkıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında pek çok tarihi eser de ya kaybedilmiş ya da yerlerinden başka bir yere taşınmıştır (İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları, 2014: 97-251; Aydemir ve Karataş, 2020: 82). Elbette burada kasıtlı olarak bu camilerin yıkılmış olduğunu söylemek doğru olmaz ancak muhafazakâr halk için önemi tartışılmaz olan bu yapıların yıkılması ilgi çekici olmuştur.

Necip Fazıl, 1952-1953 yıllarında muhafazakârlar üzerine yapılan menfi muameleleri CHP iktidarında bile görülmemiş işler olarak addetmiştir. (Demirel, 2011: 141) Aslında muhafazakârlar için Demokratlar, bir bakıma ehvenişer olarak görülmüştür. Konuyla ilgili *Sebilürreşad*'ın 1952 Eylül'ündeki 134. sayısında Eşref Edib; halkın denize düşmüş biri gibi Halk Partisi'nde gördüğü zulümler sebebiyle Demokratlara sarıldığını (Duman, 1997: 50; Edib, Eylül 1952: 140) ve muhafazakârlar üzerinde baskı unsuru olan 163. Madde'yi Demokratlar kaldırmazlarsa sonraki seçimlerde DP'nin zarar göreceğini ifade etmiştir (Duman, 1997: 39). Benzer uyarıyı *Büyük Doğu* Dergisinde Necip Fazıl da yapmıştır (Kısakürek, 8 Haziran 1952: 1). Bu uyarılara rağmen 163. Madde kaldırılmayacak üstelik DP en yüksek oy oranını Edib'in “sonraki seçimler” olarak tanımladığı 1954 seçimlerinde alacaktır.

29 Mayıs 1953 tarihi İstanbul'un fethinin 500. yılına hem de cuma gününe denk gelmekte olduğundan bu tarihte Nihal Atsız'ın başını çektiği grup Ayasofya'da hutbe okuyup namaz kılmayı planlamıştır. Ancak Atsız'ın planlarını haber alan polis bu girişimi engellemiştir. Hükümet İstanbul'un fethinin 500. yıl kutlamalarının gayet sade geçmesinden yana olmuştur. Nal'a göre bunda iki sebep vardı; biri Yunanistan ile düzelen ilişkilerin yeniden bozulmasının istenmemesi diğeri de Malatya Suikastı sonrası yeni bir irticai harekete

---

⁸⁴ Bahsi geçen kanun Meclis'ten geçirilirken yaşanan tartışmalara *Sebilürreşad*'ta aynen yer verilmiştir. Bkz. *Sebilürreşad*, Ağustos 1953, S. 157, s. 97-112. Kanun ile ilgili görüşmeler sırasında CHP adına söz alan Tokat Milletvekili Zihni Betil, bu gibi irtica ile mücadeleyle yönelik çalışmaları destekleyeceklerini açıklamıştır. Bkz. TBMMTD, 23 Temmuz 1953, s. 1046. CHP adına söylenen bu sözler muhafazakârların kanun ile ilgili endişelerini haklı çıkarmıştır.

ortam hazırlanmasının istenmemesidir. Hükümetin konuya yaklaşımı sebebiyle kutlamalara hükümetten üst düzeyde bir katılım olmamıştır (Nal, 2005: 167, 168). Bunun yanında cumhuriyet döneminde İstanbul'un fethi kutlamalarının başlangıcı, bahsedilen kutlama olmuştur (Demirel, 2011: 169).

İkinci Menderes Hükümeti kendisine yöneltilen irtica suçlamalarına karşı irtica hareketlerinin kaynağı olarak komünistleri göstermiştir (Demirli, 2020: 112). Bu doğrultuda DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen Meclis'teki 23 Şubat 1952'de yaptığı konuşmada, Türkiye'de irticanın olduğuna dair Rus ve Bulgar radyolarında konuşmalar yapılmasından bu türden suçlamaların kaynağının SSCB olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 599; Demirli, 2020: 114). Demokratlara göre eski iktidar döneminde komünistler korunurken kendi iktidarlarında millet komünizm tehlikesinden kurtarılmıştır (Demirli, 2020: 117). Görüldüğü üzere DP hem yurtiçindeki hem de yurtdışındaki güçlerle önceden beri devam eden münasebetlerde sorun istemeyen bir anlayışla üst düzey bir hassasiyet göstermiştir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin başını çektiği blok Türkiye'den komünizm tehdidine karşı dinin toplumda serbest bırakılmasını beklemiştir. DP Hükümeti de devlet birimlerinde laikliği devam ettirip halkın dinî yaşamında rahatlama sağlamıştır. DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı 19 Şubat 1953'te Meclis'te yaptığı konuşmada gerek Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde gerekse Kurtuluş Mücadelesi'nde bu milletin gücünü dininden aldığını, aynı şekilde İngiliz ve Amerikan devlet başkanlarının dine bağlılıklarını halkın karşısında izhar ettiklerini, Kore'de bulunan Amerikalı askerlerin motivasyonunu artırmak maksadıyla din adamlarından destek aldıklarını belirtmiştir. Yiğitbaşı, konuşmasının devamında dinin ve dindarlığın irtica ile yakıştırılmasının çok yanlış olduğunun da altını çizmiştir (TBMMTD, 19 Şubat 1953: 536; Demirli, 2020: 120). DP Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu da 23 Şubat 1952 tarihli Meclis'teki konuşmasında; İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in, Allah'tan kendisine çeşitleri hedeflerini gerçekleştirebilmesi için güç dilediğini belirttikten sonra (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 605; Demirli, 2020: 122). Karşlıoğlu, Allah'tan millete ve onun temsilcisi olan Meclis'e yardım etmesini dileyip, arkadaşlarından ise DİB'e bağlı vaizlerin sayılarının ve yetkilerinin artırılmasını istemiştir (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 605; Demirli, 2020: 123). DP Hükümeti DİB'e verdiği önemi kurumun bütçesini artırarak göstermiştir. Zira Diyanet'in 1950'deki

bütçesi 2 milyon 912 bin 720 lira iken beş sene içinde bütçe yaklaşık % 525'lik⁸⁵ bir artışla 15 milyon 225 bin 497 liraya yükseltilmiştir (Ateş, 2018: 237). Dinî eğitimin verilmesini isteyenlerin Demokratlar içinde varlığı muhakkaktır. Ancak bunda Soğuk Savaş Dönemi'nin etkisini de unutmamak gerekir. ABD, bahsi geçen dönemde milletlerin, SSCB ile özdeşleşmiş komünist olmasını istememektedir.

1953-1954 arasında Millî Eğitim Bakanı olan Rıfık Salim Burçak'a göre pek çok Köy Enstitüsü'ne sol akımlar hâkim olmuştu. Bu sebepten buralardan mezun olan öğretmenlerin buldukları okullara halk çocuklarını göndermek istememişti (Burçak, 1998: 146). Millet bu kurumların ya kapatılmasını ya da ıslah edilmesini istemiştir. Ayrıca okul olmayan köylere de okul istemiştir. Burçak'a göre bu durum halkın irticaya meyilli olmadığını göstermiştir. Neticede Köy Enstitüleri'nin Öğretmen Okulları ile birleştirilmesine karar verilmiştir. Konuya yönelik 27 Ocak 1954'te kanun çıkarılmıştır (Resmî Gazete, 4 Şubat 1954: 8093). İlgili kanun her ne kadar 1954'te çıkarılmışsa da konuyla ilgili çalışmalara iki yıl önce 1952'nin başında başlanmıştır (Zafer, 17 Ocak 1952: 2). Burçak'a göre Köy Enstitüleri'nden mezun olan öğretmenler, kendilerinin özlük hakları ve öğretmenlik yapabilecekleri yerler ile Öğretmen Okullarından mezun olanların görev yapabilecekleri yerleri ve özlük haklarını kıyaslayıp kendi durumlarından rahatsızlıklarını dile getirmiştir (Burçak, 1998: 145). Burçak, kanunun çıkmasının ardından Arifiye Köy Enstitüsü'ne uğramıştır. Orada, kanunun çıkmasından duyulan memnuniyetin kendisine aktarıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla konu ile ilgili “*ideolojik karar olduğu*” eleştirilerinin haksız olduğu yorumunda bulunmuştur (Burçak, 1998: 147).

1954 seçimleri öncesinde Demokratlara yöneltilen en büyük suçlama dini siyasete alet etmeleri ve irticaya zemin hazırlamaları olsa da DP, partilerinden aday olmak isteyen Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza Fırat'a sıcak bakmamıştır (Burçak, 1998: 195, 196). Duman'a göre Demokratların iktidarının ilk dört yılında ekonomi iyiye giderken hükümet laiklikten taviz verme ihtiyacı duymazken sonrasında ekonomideki kötüye gidişle DP, halkın desteğinin devamlılığını sağlayabilmek adına din politikasına ağırlık vermiştir (Duman, 1997: 46). 1954 seçimleri öncesinde Halk Partililerin iddialarına göre, Demokratlar yurdun çeşitli yerlerinde halka “Altı Ok” ile “Kur'an” arasında seçim yapacaklarını, CHP yeniden iktidara gelirse camileri kapatacağını belirtmiştir. CHP de aynı dönemde; kendilerinin türbeleri açtığını, din derslerinin yeniden okullarda okutulduğunu belirterek dinî konuları seçimlerde kullanmıştır

---

⁸⁵ TÜİK verilerine göre bahsi geçen dönemdeki senelik enflasyon oranları tek haneli rakamlardan oluşmaktaydı. Bu veriden de ilgili dönemde Diyanet bütçesindeki artışın büyüklüğü anlaşılmaktadır.

(Duman, 1997: 47). Büyük Doğu'da yazarı belirtilmemiş olarak yayımlanan yazıda, Halk Partisi'nin yeniden iktidara gelmesi inanan vatandaşlar için yeniden felaketli günlerin başlaması anlamına geleceği belirtilmiştir (Duman, 1997: 50; Büyük Doğu, 14 Mayıs 1954: 11). Ancak halk CHP'nin yukarıda bahsedilen propagandalarına rağmen Demokratlara 1950 seçimlerinde verdiği kadar destek vermiştir.

1954 seçimlerinde DP, Kırşehir'de hiç milletvekili çıkaramaması üzerine Cumhurbaşkanı Bayar, makamında verdiği yemekte Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) gibi geri fikirlerin temsilcilerinin nasıl olup da seçim kazandığını anlayamadığını belirtmiştir (Burçak, 1998: 224). Rıza Çöllüoğlu'nun Altınoluk Dergisi'nde 1992'nin Temmuz'unda yayımlanan röportajına göre; 1954 seçimlerini Demokratlar ezici bir çoğunluk ile kazanmalarının ardından da masonların 33. Dereceden Üstad-ı Azamı olan Ahmet Salih Korur hâlâ Başbakanlık Müsteşarlığı görevinde devam etmiştir. Korur, İstanbul Müftülüğü'nü teftişe gelmiş, dönemin İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen'in odasında namaz kıldığını anlayınca Bilmen'e hakaretler etmeye başlamıştır. Bilmen önce alttan almaya çalışmışsa da ardından Korur'a: "*Bana bak cahil, ahmak herif. Sen beni anlamaktan bile aciz bir zavallısın*" demiştir. Bunun üzerine Korur: "*Burada kahramanlık yaparsın, yarın Ankara'dan kolundan tutup atılınca yalvarırsın*" ifadelerini kullanınca Bilmen; "*Ben hayatımda bugüne kadar hiç talip olmadım, hep matlup oldum. Sen kendini ne zannediyorsun, ben kendimle iftihar etmem ama bütün ilim camiası beni bilir. Sen bunu anlamaktan bile acizsin*" demiştir. Müsteşar "*Seni vazifeden atarım*" deyince Bilmen, "*Bir kaide-i külliyye vardır, başkasının rızkı ile oynayanın Allah rızkını keser; sen de belânı bulursun*" demiştir. Müsteşar "*Senden daha iyisini bulurum*" deyince Bilmen: "*Tabii bu millet, benden ve siz gibi zalimlerden daha iyisine lâyıktır*" şeklinde cevap vermiştir. Korur'un oradan ayrılmasından sonra, Bilmen istifa etmek isteyince yanında bulunanlar tarafından "*Hocam bizim davamızda gavura kızıp oruç bozmak var mıdır? Sen buradan hiçbir yere gidemezsin*" denilerek istifa etmesi engellenmiştir (Çöllüoğlu, 1992: 17). Menderes gibi maneviyata saygılı bir başbakanın Korur'u, başbakanlığı sürecince müsteşar görevinde bulundurması muhtemel ki denge politikası nedeniyledir.

1.1. İkinci Menderes Hükümeti'nin Kurulması ve Din Söylemi

14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından kurulan Birinci Menderes Hükümeti'nde yer alan bazı bakanların istifası sebebiyle Başbakan 8 Mart 1951'de Hükümet'in istifasını sunmuştur. Hemen ardından 9 Mart 1951'de İkinci Menderes Hükümeti kurulmuştur. İlk hükümette yer alıp ikincisinde yer almayan bakanlar, ekseriyetle DP'nin kuruluş döneminden

itibaren partide olmayan dolayısıyla dönemin cefasını çekmeyen, partiye sonradan katılan kişilerdir. Bu sebeple İkinci Menderes Hükümeti ile DP iktidarının tam olarak başladığı belirtilebilir (Demirel, 2011: 107; Toker, 2020: 280). Bu dönem, on yıl süren Menderes iktidarının en başarılı yılları olarak değerlendirilmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2020: 178). Bunun yanında İkinci Menderes Hükümeti'nin güven oylaması sırasında kendi partilerine kırmızı oy veren 61 kişi arasında, sonradan aynı hükümette bakanlık görevi verilen Osman Şevki Çiçekdağ⁸⁶, Fethi Çelikbaş⁸⁷, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu⁸⁸, Ali Enver Güreli⁸⁹, Sıtkı Yırcalı⁹⁰, Muammer Alakant⁹¹ gibi isimler de bulunmuştur (Yücel, 2001: 89).

Raif Ogan *Büyük Doğu*'da kaleme aldığı yazıda, Menderes vasıtasıyla imana ve vicdana yapılan zulmün kaldırıldığını ifade etmiştir (Ogan, 13 Mart 1951: 6). İrtica konusunun muhalefet tarafından gündemde tutulduğu bir dönemde Ali Fuat Başgil *Büyük Cihad*'da bir yazısında ülkede irtica olmadığını ifade etmiştir (Başgil, 16 Mart 1951: 1, 3). Başbakan da benzer içerikli yaptığı bir açıklamada ayrıca, inkılapların koruyucusunun herhangi bir parti değil millet olduğunu belirtmiştir (Zafer, 18 Mart 1951: 1).

Başbakan Menderes İkinci Hükümet Programını açıklarken, din ile dünya işlerini ayrı tutmayı prensip olarak edindiklerini, vicdan hürriyetini sağlamayı düşündüklerini belirtmiştir⁹² (Resmî Gazete, 3 Nisan 1951: 921; Demirli, 2020: 100; Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 921). Başbakan'ın bu açıklaması doğrultusunda *Sebilürreşad*'ta yer alan yazıda; hükümete yapılan, ibadethanelere siyaset soktuğuna dair eleştirilerin⁹³ haksız olduğu, Başbakan'ın tam tersine camiden siyaseti çıkardığı, camilere siyaset sokanın aslında CHP olduğu belirtilmiştir. Buna örnek olarak da Saraçoğlu zamanında camilerde mihraplara CHP'nin Altı Ok'unun resmedildiği ifade edilmiştir (Sebilürreşad, Nisan 1951, S. 99, s. 380, 381).

Hükümet dini eğitimi kendi kontrolünde vermiş, denetimleri haricinde bir eğitim

---

⁸⁶ 1952-1955 arasında Adalet Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

⁸⁷ 1953-1954 arasında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

⁸⁸ 1951-1954 arasında İçişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

⁸⁹ 1952-1953 arasında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

⁹⁰ 1952-1954 arasında Sanayi Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

⁹¹ 1952-1953 arasında Devlet Bakanlığı görevinde bulunmuştur

⁹² Nitekim *Büyük Cihad*'da yer alan haberde, Almanya'da yayın yapan *Die Neu Zeitung* isimli gazetede Türkiye ile ilgili yer alan; “Devlet tarafından yardım gören din eski mevkiini elde etmek için gayret ediyor” ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. *Büyük Cihad*, 13 Temmuz 1951, s. 2. Benzer içerikli bir haberin de İsviçrenin Luzerne şehrinde yayın yapan *Louzerner Neueste Nachrichten* gazetesinde yapıldığı bilgisi *Sebilüüreşad*'ta verilmiştir. Bkz. *Sebilüüreşad*, Ekim 1951, S. 113, s. 208. Buradan da anlaşıldığı üzere yurtdışında, DP iktidarı ile Türkiye'de din üzerindeki baskıların hafifletildiği izlenimi oluşmuştur.

⁹³ Hüseyin Cahit Yalçın tarafından *Ulus*'ta kaleme alınan yazıda eleştirilmiştir. Bkz. Yalçın, 12 Mart 1951, s. 1.

verilmemesi için de en sert tedbirleri almıştır⁹⁴ (Demirli, 2020: 91). Bu doğrultuda Menderes İkinci İktidar Döneminde, hükümetin izni harici din ile ilgili faaliyet yapmak isteyenlerin engelleneceğini belirtmiştir⁹⁵ (Resmî Gazete, 3 Nisan 1951: 921; Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 922). Nitekim bahsi geçen dönemde izinsiz Kur'an eğitimine göz yumulmazken *Büyük Doğu*'da verilen habere göre Edirne Uzunköprü'de resmî Kur'an Kursu'nda eğitim gören otuz beş talebenin hatim indirdiği haberi verilmiştir (Büyük Doğu, 3 Aralık 1951: 2). Buradan da anlaşılmaktadır ki Demokratlar geçmiş dönemde oluşan din eğitimi açığını hızla gidermeye karar vermiştir⁹⁶ (Demirli, 2020: 90). Bu doğrultuda DP Meclis Grubu'nda 3 Mayıs 1951'de imam hatip kurslarının okullara dönüştürülmesi meselesi üzerinde konuşulurken Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri ortaokulların müfredatına din derslerinin konulması için çalışıldığını açıklamış, sonradan partiden ayrılacak olan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk bu gelişmeye karşı çıkmıştır.⁹⁷ Ankara Milletvekili Ömer Bilen ise Türk'e katılmayıp böyle bir çalışmanın, milletin millî ve manevi gelişimi için yerinde olduğunu savunmuştur. Bilen'in bu açıklamalarına parti içinden muhalefet sesleri yükselmiştir (Albayrak, 2004: 371, 372). Dönemin muhafazakâr halkının ekseriyetle yöneldiği DP içinde dinî konularda farklı düşünenlerin hatta geçmiş iktidar dönemindeki laik duruşa sahip olanların varlığı anlaşılmaktadır.

Toker'e göre 1950 seçimleri ile başlayan Malatya Suikastı'na kadar devam eden süreçte irticai hareketler yayılmıştır (Toker, 2020: 353). 1951 senesinin Temmuz ayında açıkta

---

⁹⁴ Millî Eğitim Bakanı Rıfki Salim Burçak; din eğitimi için Mısır'da Camiülezhher'de okuyan Türkiye'den öğrencilerle ilgili, ülkemizde din eğitiminin verildiğini bu sebeple yurt dışına çıkmaya gerek kalmadığını belirtmiştir. Bkz. Zafer, 16 Şubat 1954, s. 1. TBMMTD, 15 Şubat 1954, s. 318.

⁹⁵ Bir taraftan bahsi geçen gelişmeler olurken bir taraftan da muhafazakâr yayın organlarından olan *Büyük Cihad*'da, dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'ye hitaben kaleme alınan yazıda; okul çağındaki genç kızların resmî bayramlardaki gösterilerde giydikleri kıyafetlerin vücutlarını ortaya koymasından dolayı uyarıda bulunulmuştur. Bu durumun geçmiş dönemden tevarüs eden bir uygulama olduğu belirtilmiş, halkın hükümeti yaptıklarıyla değerlendireceği ifade edilmiştir. Bahsi geçen yazıda bu ifade ile hükümetin iktidarda kalması için yapılan uyarıları dikkate alması ima edilmiştir. Bkz. *Büyük Cihad*, 4 Mayıs 1951, s. 2. Nitekim aynı gazetede B. D. rumuzuyla kaleme alınan yazıda hükümetin dini konularda kendisinden beklenenlere cevap veremediği ima edilmiş, bir diğer sayıda da aynı rumuzla; Samet Ağaoğlu'nun, radyoda okunan Kur'an'ı engelleme gibi tavırları eleştirilmiştir. Bkz. *Büyük Doğu*, 18 Mayıs 1951, s. 8, 9. *Büyük Doğu*, 22 Haziran 1951, s. 9.

⁹⁶ Bu doğrultuda açılan ilahiyat fakültesinin yeterli eğitim kadrosunun bulunmaması sebebiyle yeterli eğitim verilemediği tespiti *Büyük Doğu*'da M. Raif Ogan imzasıyla kaleme alınan yazıda belirtilmiş, bu vesileyle Menderes Hükümeti'nin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Bkz. Ogan, 19 Ağustos 1952, s. 2. Konu ile ilgili bir diğer yazı da eski Van Milletvekili İbrahim Arvas tarafından *Büyük Cihad*'ta kaleme alınmıştır. Bkz. Arvas, 17 Eylül 1952, s. 2.

⁹⁷ Fener Rum Patriği Athenagoras'ın Ankara ziyareti sırasında burada bulunan imam hatip okulunu Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu ile birlikte ziyaret etmiş, öğrencilerin Kur'an dersini hangi dil ile öğrendiklerini sormuş, Arapça cevabını alınca Patrik, zaten Kur'an'ın başka türlü okunamayacağını belirtmiştir. Bkz. Kudret, 28 Mayıs 1952, s. 4. *Büyük Doğu*, 9 Haziran 1952, s. 4, 6. *Büyük Cihad*, 13 Haziran 1952, s. 1, 4. Halbuki İkinci Menderes Hükümeti zamanında iktidar partisinin içinde yer alanlar arasında dahi imam hatip okullarının açılmasıyla ilgili ve bu okullarda Kur'an'ın Arapça okutulup okutulmaması konusunda tartışma söz konusudur. Bkz. Sebilürreşad, Ocak 1952, S. 118, s. 288.

dinî faaliyette bulunan biri, kendisine ceza verilmesinin ardından basına verdiği demeçte; “ülkeye demokrasi geldiğini, demokrasilerde de herkesin istediğini yapabileceğini zaten de hükümetin kendisi gibilerin oylarıyla başa geldiğini” belirtmiştir (Kocaçimen, 2008: 67). Malatya Hadisesi öncesinde irtica söylentilerine karşı Başbakan, irticanın olmadığını⁹⁸ fakat mürtecinin⁹⁹ olduğunu belirtmiştir. Başbakan ayrıca, ülkede din propagandasına mâni bir halin kalmadığını dolayısıyla tedbir almaya da ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. Bu konudan duyulan memnuniyet *Büyük Doğu*'da; “*Küfrün Yerin Dibine Geçtiği Günde, Asil Müslüman Türk Adnan Menderes Sana Selam*” başlığı altında aktarılmıştır (TBMMTD, 23 Kasım 1951: 183; *Büyük Doğu*, 24 Kasım 1951: 9; *Omur*, 27 Kasım 1951: 1, 4). *Sebilürreşad*'ta; bu doğrultuda atılan adımlardan biri olarak, imam hatip okullarının bulunduğu illerdeki ortaokullarda öğrencilerin Cuma Namazı'na gidebilmeleri için öğleden sonraları tatil olacağı haberi verilmiştir (Sebilürreşad, Ocak 1952, S. 118, s. 228).

Bu bilgilerin yanında B.C. rumuzuyla *Büyük Cihad*'da kaleme alınan yazıda, 1950 seçimleri öncesinde Tefvik İleri'nin din ve dindarlar üzerindeki baskıların kaldırılacağına dair vaatlerini unutmuşçasına davrandığı belirtilmiştir. Aynı yazıda, halkın çocuklarının dinî eğitim almasını istediğinin ancak okullardaki din eğitimi almayan hocaların bu eğitimi veremeyeceğinin altı çizilmiştir. Bunun üzerine vatandaşın çocuğunu din eğitimi alması için mahalledeki Kur'an okumasını bilen kişiye gönderince, öğreten kişinin izinsiz din eğitimi verdiği gerekçesiyle karakola götürülüp mahkemelerde sürdürüldüğüne dair¹⁰⁰ sözlere yer verilmiştir¹⁰¹ (*Büyük Cihad*, 22 Şubat 1952: 1-4).

Demirli'ye göre, CHP döneminde uygulanan “*sert laik politika*” eleştirisini Demokratlar sürekli olarak yapmıştı. Bu doğrultuda DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan 23 Şubat 1952'de Meclis'teki oturumunda yaptığı konuşmada; CHP'nin pek çok camiye kiraya

---

⁹⁸ Bu sıralarda Başbakan'ı doğrularcasına, Milliyetçiler Federasyonu Başkanı sıfatıyla Bekir Berk, *Büyük Doğu*'da kaleme aldığı yazıda, ülkede dini irticanın olmadığını belirtmiştir. Bkz. Berk, 13 Mart 1951a, s. 11. Berk, 13 Mart 1951b, s. 1.

⁹⁹ *Hür Adam*'da Ali Sümbül imzasıyla kaleme alınan yazıda, Başbakan'ın irtica yoktur ifadeleri üzerine, din düşmanlarının Başbakan'ı yalanlamak istercesine ülkenin çeşitli yerlerinde irtica olduğuna dair kendilerince deliller getirdiği belirtilmiştir. Bu deliller arasında Konya Kadınhanı'nda yaşananları, Şemseddin Yeşil'in adliyeye sevk edilmesi gibi hadiseleri sundukları ifade edilmiş, bu türden yönlendirmelere Başbakan'ın aldanmaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bkz. Sümbül, 23 Mart 1951, s. 1, 2. Yeşil'in, duruşması ile ilgili bir diğer haber de *Ulus*'ta verilmiştir. Bkz. *Ulus*, 20 Mart 1951, s. 3. *Ulus*'ta yayımlanan haberde hakkında dava açılan Yeşil'e mahkeme sonunda üç lira ceza verildiği haberi yayımlanmıştır. Bkz. *Ulus*, 18 Mayıs 1951, s. 3.

¹⁰⁰ Buradan da halkın dinî eğitim konusunda CHP döneminde yaşadığı sorunların DP döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ Öte yandan DP Erzurum Milletvekili Sabri Erduman, Meclis'te Adalet Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında; cezaevlerinde vatandaşların ıslah olmaları için dinî vasıtalardan ve din âlimlerinden istifade edilmesinin ve mahkemelerde Kur'an üzerine yemin edilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Bkz. TBMMTD, 24 Şubat 1952, s. 662. *Ulus*, 25 Şubat 1952, s. 5.

verdiğini, kiralyayanların da buraları ahır, depo olarak kullandığını, bir kısım camilerin kapatıldığını belirtmişti. Bazı camilere ait binalara CHP tarafından el konulduğunu ve buraların boşaltılmasını istemişti¹⁰² (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 595, 596; Demirli, 2020: 80). DP Kayseri Milletvekili İsmail Berkok da 23 Şubat 1952’de Meclis’teki konuşmasında, CHP döneminde yapılan katı laikliğin sonucunda dinin yalnızca ibadethanelere hapsedildiğini belirtmişti. Ali Fuat Başgil ise din özgürlüğünün tam olarak sağlanabilmesi için din eğitiminin serbestçe verilmesi gerekliydi (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 593, 594; Demirli, 2020: 88).

DİB konusundaki tartışmalarla ilgili, TBMM’de yine 23 Şubat 1952’de DP Kayseri Milletvekili İsmail Hakkı Berkok da fikrini beyan etmişti. Berkok, Diyanet İşleri’nin yönetiminin halka bırakılmasını doğru bulmamış, böyle bir fiiliyatın Diyanet’i dolayısıyla dini başıboş bırakmak anlamına geleceğini belirtmişti. Ayrıca hükümetin Diyanet’e yeterli desteği vermesi, Diyanet ile iş birliğine vesile olacağını ifade etmişti (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 594; Demirli, 2020: 137).

Şunu ifade etmek gerekir ki DP, takip ettiği özgürlük politikası ile muhafazakâr kesimi yanına çekmeyi bu sayede buradan gelebilecek aşırılıkları kontrol etmeyi planlamıştır (Koca B., 2016: 311; Albayrak, 2004: 226). Kore Savaşı’na gönderilen Türk askerlerinin hayatını cephede kaybetmesi üzerine ülke genelinde ve radyoda okunan mevlitler ile ilgili DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaş 23 Şubat 1952’de Meclis’te yaptığı konuşmasında, milletin maneviyatı üzerinde olumlu tesirleri olduğunu ifade etmişti (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 607; Demirli, 2020: 148). Yiğitbaş aynı tarihli konuşmasında, komünizm tehdidi karşısında milletin manevi değerlerle donatılması gerekliliğinden, bu sebeple parti programında yer alan 14. Madde’deki, uzmanlar tarafından din adamlarının yetiştirilmesinin zaruretinden bahsetmişti. Yiğitbaş ayrıca halk arasında güvenin ve huzurun sağlanabilmesi için en önemli gerekenin manevi eğitim olduğunu vurgulamıştı (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 607; Demirli, 2020: 150). 23 Şubat 1952’de yine Meclis’te DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, çok küçük bir grubun din aleyhinde söyledikleri sözler karşısında savcılarının neden takibatta bulunmadığını sormuştu (TBMMTD, 23 Şubat 1952: 598; Demirli, 2020: 85).

Osman Yüksel kaleme aldığı bir yazıda; cemaatlerin dağıtıldığı, dindar insanların

---

¹⁰² Demokratlar bir taraftan Meclis’te camilere yapılan menfi muamelelerden bahsederken bir taraftan da aynı tarihlerde partilerinin yayın organında Ankara’da Sincan Köy Camii’nin açılış töreninin Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu’nun da katılımıyla yapıldığı haberi verilmiştir. Bkz. Zafer, 24 Mayıs 1952, s. 3. Aynı şekilde yurdun çeşitli yerlerinde çok sayıda caminin hem yapıldığı hem tamir edildiği hem de uzun süredir kapalı bulunan camilerin yeniden açıldığı duyurulmuştur. Bkz. Büyük Doğu, 24 Mayıs 1952, s. 9. Büyük Doğu, 25 Mayıs 1952, s. 6.

hapis, öldürülme gibi çeşitli şekillerde susturulmaya çalışıldığı, manevi yolların inanmayanlar tarafından tutulduğu gibi benzer eleştirilerde bulunulmuştu¹⁰³ (Serdengeçti O. Y., Mart 1952: 3). DP Konya İl Kongresi'nde bir delegenin hükümetin din konusuyla ilgili bir şey yapmadığına dair eleştirisi üzerine Menderes, hükümetin din üzerindeki bütün baskıları kaldırdığını ifade etmiştir (Zafer, 23 Mayıs 1952: 1). Ayrıca Devlet Bakanı Muammer Alakant yaptığı konuşmada; seçimlerden önce halka verilen vaadlerin yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiş, bu doğrultuda altı aylık imam hatip kursları yerine üç yıllık imam hatip okulları açtıklarını,¹⁰⁴ buralarda yetişen gençleri ilahiyat fakültelerinde¹⁰⁵ yükseköğrenim gördüreceklerini ifade etmiştir (Vatan, 4 Ağustos 1952: 3). Menderes'in din ile devlet işlerinin ayrı tutulacağına dair açıklamalarına rağmen, gerekli gördüğünde yine de dinin devlet işlerinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanında bazı Demokratlar faizin haram olduğunun din adamlarınca söylenmemesini istemiştir. Bu durum DP içindeki bazı kişilerin fikirlerinin muhafazakâr olan halkın inancıyla tam olarak örtüşmediğini göstermektedir (Demirli, 2020: 146).

DP Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu'nun 3 Ekim 1952 tarihli *Büyük Cihad*'ta; Millî Mücadele'nin din âlimlerinin liderliğinde İslam için yapıldığını, kazanılan başarının ardından uygulanan inkılapların ise millete zarar verdiğini ifade etmesi üzerine hem DP içinden hem de laik basından tepki gelmiştir.¹⁰⁶ Bunun üzerine Ustaoglu DP'nin Müslümanların partisi olduğunu düşündüğünden dolayı partide bulunduğunu bu sebeple parti içinden yapılan eleştirilere anlam veremediğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Parti yönetimi bu tür düşünceye sahip partililere başta ses çıkarmazken gelen tepkiler üzerine önlem alma yoluna gitmiştir. Gerek parti içindeki gerekse dışındaki muhafazakârlara karşı sert tedbirlerle harekete geçilmesi özellikle 22 Kasım 1952'de yaşanan Malatya Suikastı sonrasında başlamıştır (Duman, 1997: 42). Buradan da DP içinde inkılaplara karşı çıkanların olduğu anlaşılmaktadır (Albayrak, 2004: 227). Bu yapıdaki kişilerin sayısının partinin üst yönetimi içinde az olduğunu da belirtmek gerekir.

¹⁰³ Yukarıda belirtilen DP'nin dinî konulara yaklaşımına ait bilgileri, DP'nin yayın organı olarak kabul edilen *Zafer*'in 8 Aralık 1953'teki sayısında yer alan "Hilkat Garibesı" başlığı ile çizilen karikatür oldukça etkili biçimde ifade etmiştir. Bkz. Zafer, 8 Aralık 1953, s. 8. Bahsi geçen karikatüre EK 18'de yer verilmiştir.

¹⁰⁴ Konu ile ilgili DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey Meclis'te yaptığı açıklamada daha fazla imam hatip okulu açmak gerektiğini, bu konuda millete söz verildiğini belirtmiştir. Bkz. TBMMTD, 23 Şubat 1952, s. 599.

¹⁰⁵ Konu ile ilgili TBMM'de Kütahya DP Milletvekili Yusuf Aysal, parti nizamnamesinin 14. Madde'si gereği din adamı yetiştirmek için ilahiyat fakültelerine duyulan ihtiyacın üzerinde durmuştur. Bkz. TBMMTD, 23 Şubat 1952, s. 596.

¹⁰⁶ Ustaoglu'na laik basından gelen tepkilerle ve hükümet tarafından kendisine sahip çıkılmayıp DP'den dışlanmasıyla ilgili eleştiri *Sebilürreşad*'ta yapılmıştır. Bkz. Sebilürreşad, Kasım 1952, S. 138, s. 202.

¹⁰⁷ Konu ile ilgili haber *Serdengeçti*'de verilmiştir. Bkz. Serdengeçti, Ekim-Kasım 1952, S. 19-20, s. 11.

1953 yılının başına gelindiğinde ise Başbakan, ülkedeki demokratik rejimi yok etmeye çalışan dört unsur içinde “*dinî irtica*”yı da ifade etmiştir (Zafer, 19 Ocak 1953: 1; Toker, 2020: 366). *Ulus*’tan Nihat Erim de Başbakan’ın bu açıklamasını desteklediğini belirtmiştir (Toker, 2020: 367). 7 Şubat 1953 tarihli DP Kongresi’nde Başbakan Menderes; İkinci Menderes Hükümet programını okuduğu zaman söylediği gibi dinin dünya işlerine karıştırılmamasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Duman’a göre bunu sağlamak amacıyla 23 Temmuz 1953’te Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır (Duman, 1997: 44). Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren takip edilen İslam dünyasına mesafeli duruş politikası Menderes iktidarları döneminde de devam etmiştir. Duman’a göre bunun temel sebebi ise laik Batı’nın yanında olmayı tercih etmektir (Duman, 1997: 45).

Berkok, 19 Şubat 1953’te yine Meclis’te yaptığı konuşmada ülkede bulunan gayrimüslimlerin dinlerini yaşamakta herhangi bir sıkıntı çekmezlerken Müslümanların aynı konuda, aksine oldukça güçlük çektiklerini, yapılan bu tür uygulamalar sebebiyle ülkedeki Müslüman gençlerin Hristiyan misyonerlerin kucağına atıldığını belirtmiştir (TBMMTD, 19 Şubat 1953: 522; Demirli, 2020: 87). Aynı tarihte DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat yaptığı açıklamada, laiklik adına çocuklara din eğitiminin verilmemesinden, etrafındaki çocuklara dinî bilgiler verenlerin cezalandırılmasından dert yanmış, gayrimüslimlere verilen çok geniş özgürlükten dolayı Müslüman çocuklarımıza el attıklarını belirtmiştir.¹⁰⁸

DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, 19 Şubat 1953’te Meclis’te, din adamlarının alanlarında yeterli donanımına sahip olabilmeleri için ülke genelinde yaygın olarak eğitimlerin verilmesi gerekliliğini belirtmiştir (TBMMTD, 19 Şubat 1953: 523; Demirli, 2020: 92). Aynı konuşmasında Bilen, milletin ruhunun taassuptan arındırılmış imanla beslenmesinin zaruretinden bahsetmiştir (TBMMTD, 19 Şubat 1953: 535; Demirli, 2020: 144). Demokratların dinî özgürlükler konusunda bunca gayretlerine rağmen Başbakan, MP’nin dinin tek savunucusu kendileriymiş gibi davranmasından rahatsızlık duymuştur (Toker, 2020: 368). 1924’teki Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla beraber medreselerin kapatılmasıyla din eğitimi açığını kapatmak üzere imam hatip mektepleri ve ilahiyat fakültesi açılacağı belirtilse de yeterli talep olmaması gerekçesiyle önce imam hatip mektepleri ardından ilahiyat fakülteleri kapatılmış, ilkokullarda verilen din dersleri kaldırılmıştır. Bu sebeple 1939-1948 arasında okullarda din dersi verilmemiştir (TBMMTD, 19 Şubat 1953: 534; Demirli, 2020: 89). DP Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz 19 Şubat 1953’te Meclis’te, İslam’ın en temel

¹⁰⁸ Konu ile ilgili Onat daha önce de açıklamalarda bulunmuştur. Bunlardan birinde, halkın dini eğitime ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyacın hükümet tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. Hür Adam, 8 Mayıs 1951, s. 2.

kurallarını bile bilmeyen kişilerin din âlimi gibi davranmasını eleştirmiştir (TBMMD, 19 Şubat 1953: 528; Demirli, 2020: 85). Ne ilginçtir ki ülkede “28 Şubat Süreci” olarak adlandırılan dönemde medyada din adamı olarak görülen pek çok kişi, din ile ilgisi olmadığı halde dinî konularda, dinin özünde olmayan açıklamalarda bulunmuştur.

1.2. Birinci Menderes Hükümeti’nden Kalan Meseleler

İkinci Menderes Hükümeti’ne önceki dönemden kalan bir konu, 1941’den itibaren atıl durumda kalan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde bulunan İslam Tetkikleri Enstitüsü’dür. Bahsi geçen enstitüyü canlandırma girişimleri neticesinde 16 Mayıs 1950’de İslam Araştırmaları Enstitüsü’nün kurulmasına karar verilmişse de kararın Üniversite Senatosu’ndan geçmesi 1953 yılını bulmuştur. Zeki Velidi Togan enstitünün müdürü olurken, yardımcılığına da Fuat Sezgin’in atanmasını sağlamıştır (Kara, 2019: 551, 552).

Birinci Menderes Hükümeti’nden kalan bir diğer mesele de Köy Enstitüleri’nin durumudur. Karpat’a göre, Köy Enstitüleri’nde okuyanlar köy hayatı için gerekli eğitimi alamıyordu. Burada okuyanlar köy ve köylülerin sorunlarına çare bulmaya odaklanacaklarına politize olmuş bir şekilde asıl amaçları doğrultusunda kendilerini geliştiremiyorlardı. Mezun olanlar tüm iş hayatı boyunca köylerde öğretmenlik yapacaklarını kendilerine kabul ettiremeyip haksızlığa hatta zulme uğradıklarına inanmaktalardı (Karpat, 2021:466). Mardin’e göre Köy Enstitüleri’nde keskin laik bir eğitim verilmekteydi. Kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim almaktaydı. Bu okullarda komünizm ve sosyalizm propagandalarının yapıldığına, Marksizm’in ve Freud’un fikirlerinin öğretildiğine dair iddialar mevcuttu (Mardin, 2017b: 310). Kocaçimen’e göre ise Köy Enstitüleri’nde verilen sorgulayıcı eğitim neticesinde hem öğrencilerin hem de mezun olan öğrenciler vasıtasıyla köylülerin sol akımlara kapılacağı endişesi enstitülerin kapatılmasının sebepleri arasında yer almaktadır. Hamidiye ve Hasanoglan Köy Enstitüleri’nde görülen komünizm propagandaları kapatılmalarının bir diğer sebebiydi (Kocaçimen, 2008: 173). Neticede Köy Enstitüleri, İlköğretmen Okulları ile birleştirilmişti (Kocaçimen, 2008: 178; Resmî Gazete, 4 Şubat 1954: 8093). Köy Enstitüleri’nin kapatılma kararına yapılan eleştirilere karşı dönemin muhafazakâr basını meseleye ahlaki açıdan yaklaşmış ve kapatılma kararını destekler nitelikte haber yapmıştı. Bu doğrultuda *Hür Adam*’da verilen haberde, Köy Enstitüleri’ndeki temiz köylü kızlarına içki masalarına içki ve meze ikramı yaptırıldığı şeklinde eleştirel bir yazı yazılmıştı (Hür Adam, 9 Eylül 1952: 1, 4).

1.2.1. Ticanilerin Devam Eden Faaliyetleri

1951'in ilk aylarında Atatürk heykellerine yapılan saldırılar dolayısıyla İçişleri Bakanlığı valiliklere gönderdiği yazıda gerekli tedbirlerin alınmasını ve bu fiili işleyenlere gerekli cezanın verilmesini istemişti. Ticanilerin bu faaliyetinden *Büyük Doğu* ve *Sebilürreşad* da etkilenmişti. Nitekim bu dergiler hakkında da soruşturmalar açılmıştı (Duman, 1997: 44). Ticanilerin ilk heykel saldırıları sonrasında dönemin İçişleri Bakanı Halil İbrahim Özyörük yaptığı açıklamada; Ticaniliğin aslının yaklaşık 150 yıl önce Kuzey Afrika'da kurulduğunu, ülkede görülen Ticaniler ile bir alakalarının olmadığını belirtmişti (TBMMTD, 16 Temmuz 1951: 175; Kocaçimen, 2008: 195). Heykel ve büstlere yapılan saldırılar Atatürk'ü Koruma Kanunu (AKK) olarak bilinen "*Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun*"un çıkarılmasına sebep olmuştu (Resmî Gazete, 31 Temmuz 1951: 1713; Şentürk, 2019: 154). Ticanilerin Atatürk heykellerine saldırılarının temel dayanağı ise Atatürk'ü "*Deccal*" olarak tanımlamaları olmuştu (Koca B., 2016: 322; Kocaçimen, 2008: 193). Ticanilerin ilk ortaya çıktığı dönemde halkın, dine yönelik yaptığı uygulamalardan dolayı CHP'ye karşı tepkisi mevcuttu. Bu sebeple Pilavoğlu'nun yönlendirmelerini bazı cahil halk sorgulamadan yerine getirmişti.

Ticaniler 24 Şubat 1951'de Kırşehir'de, 16 Mart'ta Kastamonu Taşköprü'de, 23 Mart'ta Ankara Eryamanlar'da ve Aydın Dalama'da, yine aynı tarihlerde Balıkesir Burhaniye'de, 29 Mart'ta Kütahya'da Atatürk heykel ve büstlerini tahrip etmişti. Bu tür eylemler hem basında hem de siyasette gündem olmuş, dönemin Millî Eğitim Bakanı Tefik İleri, yaşanan gelişmelerin komünizm ajanları tarafından, şeyhlikle ve dinle ilgisi olmayan kişilerce yapıldığını ve halkın temiz duygularının kullanılarak kandırıldığını belirtmişti (Zafer, 28 Haziran 1951: 1; Koca B., 2016: 323; Kocaçimen, 2008: 193). Bu nedenle Pilavoğlu¹⁰⁹ ile birlikte Ticaniler bu faaliyetleri neticesinde tutuklanıp mahkemeye sevk edilmişti¹¹⁰ (Ulus, 28 Haziran 1951: 1; Kudret, 28 Haziran 1951: 1; Kudret111, 29 Haziran 1951: 1; Kudret, 13 Temmuz 1951: 1, 4; Kudret, 17 Temmuz 1951: 4; Kudret, 19 Temmuz 1951: 1; Kudret, 20 Temmuz 1951: 1, 4; Kudret, 4 Ekim 1951: 1; Vatan, 11 Temmuz 1952: 1, 5). Mümtaz Faik ise *Zafer*'de kaleme aldığı yazıda Ticanilerin meczup olmadığını planlı biçimde komünistlerin

¹⁰⁹ Tutuklanan Pilavoğlu'nun mahkemedeki halinin resmi *Ulus*'ta paylaşılmıştır. Bkz. Ulus, 28 Haziran 1951, s. 1. Bu resim EK 22'de yer almıştır. Resimdeki dini bir yapılanmanın lideri olarak bilinen kişinin fôtr şapka takarak mahkemede bulunması oldukça dikkat çekicidir.

¹¹⁰ Cumhurbaşkanı Bayar, Ticaniler'in faaliyetlerine karşı alınan tedbirlerin inkılapların korunması ve laik cumhuriyetin devamı için zorunlu olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ulus, 2 Kasım 1951, s. 5.

111 MP muhafazakârlar yanında yer alıyor olarak bilinmesine rağmen *Kudret*'te yayımlanan ilgili haberde tutuklananlar hakkında "*Yobaz*" ifadesi kullanılmıştır. Bu da Ticanilerin *Kudret* tarafından dolayısıyla MP tarafından kabul edilmediğini göstermiştir.

yönlendirmesiyle çevreye zarar verdiğini¹¹² halbuki Müslümanların kimseye zarar vermemesi gerektiğini dolayısıyla Ticanilerin Müslümanlıkla da ilgisinin olmadığını ifade etmişti (Fenik, 09 Temmuz 1952: 1). Neticede Pilavoğlu ve ona inanan 74 kişi 5816 sayılı AKK'ye muhalefet etmekten yargılanmıştı. Yargılama sonucunda; Pilavoğlu 7 yıl hapis, 5 yıl Bozcaada'ya sürgün, 5 yıl da gözetim altında kalma cezası almış ve tutuklanmıştı. (Büyük Doğu, 11 Temmuz 1952: 1; Şentürk, 2019: 156) Pilavoğlu'nun tutuklanması ile tarikat adeta felç olmuştu (Koca B., 2016: 328; Şentürk, 2019: 155). Bunun yanında Birinci Ağır Ceza Mahkemesi tarafından Ticanilerden 21 kişiye mahkûmiyet kararı verilmişse de karar Temyiz Mahkemesi tarafından bozulunca yargılamaya yeniden başlanmıştı (Zafer, 10 Mayıs 1953: 1). Pilavoğlu'nun yönlendirmeleri neticesinde kendisini dindar olarak nitelendiren ve CHP'nin dinî konulardaki uygulamalarından rahatsız olan bazı vatandaşlar da bundan nasibini almıştı.

1.2.2. Atatürk'ü Koruma Kanunu

Ticanilerin faaliyetlerinin devam ettiği dönemde Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu üniversite gençlerine yaptığı konuşmada, irticanın başının ezileceğini belirtmişti. Bu açıklamanın yapıldığı sırada Cumhurbaşkanı Bayar ise ülkede genel olarak irtica olmamakla birlikte ferdi olarak bu yönde eğilimi olanların varlığından bahsetmiş ardından Ticanilere yönelik tutuklamalar başlamıştı (Duman, 1997: 45). Ateş'e göre; 1950 seçimlerinde CHP Ankara Milletvekili adayı olan Kemal Pilavoğlu seçilemese de partisi adına çalışmaya devam etmişti. 16 Eylül 1951 ara seçimleri öncesinde, DP iktidarının irticaya zemin hazırladığı izlenimini vermek maksadıyla, tam da Meclis'in kapalı olduğu bir dönemde Atatürk büstlerine saldırılar başlatmış, bunun üzerine Cumhurbaşkanı Bayar tedbir maksadıyla Meclis'i toplantıya çağırarak Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılmıştı (Ateş, 2018: 258).

Bunun üzerine Necip Fazıl Kısakürek *Büyük Doğu*'nun 11 Mayıs 1951'de yayımlanan sayısında Menderes Hükümeti'nin yaptığı uygulamalardan duyduğu memnuniyetsizliği, İnönü döneminde bile muhafazakârların bu kadar rahatsız olmadığı, ifadeleriyle eleştirmişti (Yücekök, 1983: 67; Kısakürek, 11 Mayıs 1951: 2). Benzer bir eleştiri de *Büyük Cihad*'tan Ergin Dinsev imzasıyla kaleme alınan yazıda dile getirilmişti. İlgili yazıda; Atatürk'ü Koruma Kanunu vesilesiyle DP'nin CHP'den hiçbir farkının kalmadığının anlaşıldığı ifade edilmişti¹¹³ (Dinsev, 3 Ağustos 1951: 1, 2). *Serdengeçti*'de ise; bahsi geçen kanun, Atatürk'ün hatırasına

¹¹² Aynı konu *Ulus*'ta Ahmet Şükrü Esmer'in kaleme aldığı yazıda ve *Vatan*'da da işlenmiştir. Bkz. Esmer, 4 Temmuz 1951, s. 3. *Vatan*, 6 Temmuz 1952, s. 1, 5.

¹¹³ DP'nin dini konulardaki uygulamalarının CHP'den bir farkının kalmadığı eleştirisi, yine *Büyük Cihad*'ta E. D. rumuzuyla, ancak yine Ergin Dinsev olduğu tahmin edilen kişi tarafından, kaleme alınan "*Demokrat Parti Kongreleri*" başlıklı yazıda da yer almıştır. Bkz. *Büyük Cihad*, 11 Nisan 1952, s. 1, 3.

saygısızlık olarak değerlendirilmişti (Serdengeçti, Haziran 1951: 9). Bir başka eleştiri de MP'nin İkinci Büyük Kongresi sırasında Haydar Seçkin isminde bir delegeden gelmişti. Seçkin, bu kanuna ihtiyaç olmadığını belirtmişti (Ulus, 31 Mayıs 1951: 1, 5). Aslında DP olayların kaynağı olan Pilavoğlu'nu 1950 seçimlerinde CHP Ankara Milletvekili adayı olmasını öne sürerek, kontrolü altındaki radyo ve gazeteler vasıtasıyla bunun propagandasını yapabilir ve işin içinden sıyrılabilirdi. Ancak bunun yerine Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkarmayı ve bunun ardından muhafazakâr pek çok kimseyi mahkemelere gönderip hapis yatırmayı tercih etmişti. Bu tepkinin iki ihtimali olabilir: Ya Menderes'in mizacı gereği duyduğu şiddetli endişe neticesinde böyle bir uygulamaya gidilmiş ya da DP'nin asıl kimliği böylece açığa çıkmıştır. Bununla birlikte, dönemin Demokratlarının geneli için muhafazakâr karşıtı olduklarını söylemek güç olduğunun ve Menderes'in kişiliğinde yer alan maneviyata saygının altını çizmek gerektir.

Elbette ki DP, cumhuriyet ilkelerine bağlılığını kanıtlamak zorundaydı. Ancak Devletin banisi olan Atatürk'ün manevi kişiliğinin korunması her şeyden önemliydi. Bu nedenle Pilavoğlu'na bağlıların Atatürk büstlerine zarar vermeleri üzerine kısa süre içinde AKK olarak bilinen kanun hazırlanarak 25 Temmuz 1951'de Meclis'te kabul edildi. 31 Temmuz'da da yürürlüğe girdi. Bu kanuna aykırı hareket edenler çeşitli sürelerde hapis ile cezalandırıldı. (Karabulut, 2019: 235; Duman, 1997: 45; Koca B., 2016: 304; Albayrak, 2004: 231; Savaş H., 2017: 56, Ateş, 2018: 258). AKK'nin çıkarılmasından önce neredeyse her gün gazetelerde Ticanilerin faaliyetlerine, yargılanmalarına, resimlerine, tutuklanmalarına, ifadelerine dair haberler verildi (Zafer, 1 Temmuz 1951: 1; Zafer, 3 Temmuz 1951: 1; Zafer, 4 Temmuz 1951: 1). Bayram Koca'ya göre DP, bu kanunu çıkararak rejimin koruyuculuğu rolünü üstlenmeye çalışmıştır (Koca B., 2016: 304). Yine Koca'ya göre DP bu kanunu, kendinin gerici bir parti olmadığını ispat edebilme hedefiyle yürürlüğe koymuştur (Koca B., 2016: 324; Kırçak, 1993: 32). 1950 seçimlerinde DP listesinden İzmir bağımsız Milletvekili olan Halide Edib Adıvar da bu kanunun DP'nin kendi üzerindeki irtica ile ilgili olumsuz imajını silebilmek amacıyla çıkarıldığını beyan etmiştir (Albayrak, 2004: 229).

1.2.3. Malatya Suikastı

Başbakan'ın 22 Kasım 1952'de Malatya gezisi sırasında kendisine eşlik eden gazetecilerden Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Üzmez tarafından uğradığı silahlı saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştu (Bozkurt, 2020: 127; Bozkurt, 2012: 63; Göktürk Çetinkaya, 2019: 122; Doğan, 2016: 140, Ateş, 2018: 183; Demir, 2011: 69). Ahmet Emin Yalman'ın

Menderes'in aleyhinde yazılara başlaması üzerine DP Necip Fazıl'dan, maddi destek karşılığında, Yalman'ın İslam düşmanı ve dinsiz olduğuna dair yayın yapmasını istemişti (Duman, 2016: 142). Halbuki suikast sonrasında Yalman, küçükken aldığı dinî eğitimin tesiriyle, “Ya Allah, Ya Resulullah” diye sayıkladığını ve bu halinin kendisini teselli ettiğini belirtmektedir (Yalman, 1970: 283).

Yalman'a yapılan suikast neticesinde irtica¹¹⁴ ile mücadele adı altında muhafazakârların üstüne gidilen bir dönem başlamıştı (Duman, 2016: 143; Koca B., 2016: 307; Demir, 2011: 69). Basında bu suikast ekseriyetle polisiye bir vaka olmaktan çok inkılap karşıtı irticai bir hareket olarak değerlendirilmişti. Suikastın ertesi günü *Vatan*'da çıkan haberde zanlının Büyük Doğu Cephesi ve kapatılan İDP üyesi olduğu iddiası yer almıştı (Vatan, 23 Kasım 1952: 1). *Cumhuriyet* de *Vatan* ile aynı doğrultuda düşündüğünü belirten yazılar kaleme almıştı (Bozkurt, 2020: 129). Bozkurt; yukarıda bahsedilen basında, İDP ve Büyük Doğu Cemiyeti (BDC)'nin İran menşeli olan Fedayân-ı İslam adlı örgütün Türkiye'deki varlıklarının adı olduğunun ifade edildiğini aktarmıştı. Bahsi geçen basın bu düşüncesini desteklemek için de son zamanlardaki *Büyük Doğu*'da yer alan Yalman aleyhindeki yazıları örnek göstermişti. *Akşam* gazetesi de benzer bilgiler aktarmıştı. Ayrıca ülkedeki laik basın bu işin arkasında komünistlerin olduğunu dahi iddia etmişti (Bozkurt, 2012: 63; Bozkurt, 2020: 128). Nitekim suikast faili Üzmez'in daha önce komünizm propagandası yaptığına dair sabikasının olduğu belirtilmişti. Suikast'ın ardından Menderes Yalman'ı birkaç defa hastanede ziyaret ederek suikast ile bir alakalarının olmadığı mesajını vermek istemiş olabilir (Bozkurt, 2020: 129).

TKP pek çok konuda iktidarı eleştirmesine rağmen Malatya Suikastı konusunda iktidarın yanında bir duruş sergilemiş, CHP'nin konuya ilişkin tahrikkâr tavırlarda bulunduğunu ve bu işin aslının ortaya çıkarılmasının gerekliliğini savunmuştur (Pınar, 2017: 331). Suikastın faali Hüseyin Üzmez ise bu işi yapmasaydı kendisinin öldürüleceğini belirtmiş ancak kimler tarafından buna zorlandığını belirtmemiştir (Nal, 2005: 161). Kısakürek'e göre bu suikastın ardında olma ihtimali bulunanlar: Ya *Büyük Doğu*'nun artan satışı karşısında rahatsız olan *Vatan* ya Menderes'i halk nazarında kötülemek isteyen masonlar ya bizzat Halk Partisi ya din ve iman adına hareket eden birkaç Müslüman genç ya da en düşük ihtimal olan, ülke içinde yer alan zayıf bir örgütün mensuplarıydı. Kısa süre sonra 3 Aralık 1952'de *Büyük Doğu* kapatılacaktı. Gazeteci İlhami Soysal'a göre gazetenin

---

¹¹⁴ Buna karşın *Hür Adam*'da İsmet Tümtürk'ün konu ile ilgili; adam yaralamanın bir suç olduğu ancak irtica olamayacağı, sözlerine yer verilmiştir. Bkz. *Hür Adam*, 2 Aralık 1952, s. 1, 4.

kapatılmasının arkasında Celal Bayar'ın etkisi vardı (Nal, 2005: 163).

Menderes Malatya Hadisesi sonrasında 20 Aralık'ta yaptığı bir basın toplantısında; gerçek dindardan zarar gelmeyeceğini, dinin zarar vermeyi engellediğini, dinin kutsallığını ülkede koruyacağını belirtmişti (Hür Adam, 26 Aralık 1952: 1). Başbakan, DP İstişari Kongresi'nde ise; her türlü taassuba, laiklik karşıtı olanlara, dinin vicdanlar üzerinde baskı vesilesi olmasına karşı olduğunu belirtmiş ardından Müslümanlığa saygılı olmasına rağmen şeriatçı olmadığını vurgulamıştı (Zafer, 8 Şubat 1953: 1). Başvekil suikast sonrasındaki 3. basın toplantısında ise muhafazakârlara yönelik yayın yapan gazete ve dergileri “*Kara Basın*” olarak nitelendirmişti. Bunların sayısının 30 iken çeşitli tedbirler ile aralarında *Büyük Cihad*'ın da olduğu 19'unun kapandığından bahsetmiş, *Sebilürreşad*'ın ve *İslamiyet*'in de bulunduğu yalnızca 11'inin devam ettiğini belirtmişti. Aynı basın toplantısında Başbakan, Ticaniler hakkında CHP ile aynı düşüncede olduklarını ifade edecekti¹¹⁵ (Zafer, 5 Mart 1953: 1, 6). Menderes Adana'ya yaptığı ziyaretteki konuşmasında da Malatya'da yaşananların dinin çeşitli maksatlar için kullanılmasının açık göstergesi olduğunu belirtmişti. Başbakan'ın bu demecinin ardından basında irtica üzerine kaleme alınan yazıların şiddeti artmıştı (Bozkurt, 2020: 130; Duman, 1997: 43; Koca B., 2016: 308; Aydemir ve Karataş, 2020: 68). Cumhurbaşkanı da irtica konusunda benzer yönde açıklamalarda bulunmuştu (Zafer, 20 Nisan 1953: 1). Suikastın hemen ardından, suikastla ilgili olduğu gerekçesiyle tutuklananların sayısı altı yüzü bulmuştu (Şentürk, 2019: 494; Akgündüz, 2015: 576). Şentürk'e göre, olayı tertiplelediği iddia edilen Mukaddesatçılar Birliği, Kardeşler Cemiyeti gibi oluşumların aslında hiç var olmadığı anlaşılmaktadır (Şentürk, 2019: 494).

Öte yandan Ankara Vali Vekili ve Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün yaptığı açıklamada, suikastta İDP ve BDC'nin bağlantısı olduğunu açıklamıştı (Bozkurt, 2012: 64-65 Koca B., 2016: 308). Gerçekleşen hadisenin ardından Atilhan *Büyük Cihad*'da kaleme aldığı yazıda, bu suikast bahane edilerek konu ile ilgisi olmayan pek çok vatanseverin zarar göreceğini belirtmişti (Atilhan, 9 Ocak 1953: 1, 2). MP'nin eski genel başkanı Mustafa Kentli, Konya Ereğli'de yaptığı açıklamada öncelikle Malatya Hadisesi'ni kınadığını belirtmiş ardından bazı aşırı solcuların Malatya Hadisesi'ni kullanıp din hürriyeti üzerinde baskı oluşturmaya çalıştıklarını belirtmişti (Hür Adam, 30 Aralık 1952: 1). Nitekim bu açıklamalar üzerine çok sayıda İDP ve BDC'ye mensup kişi tutuklanıp cezaevine gönderilmiş, Milliyetçiler Derneği'nin tüm şubeleri kapatılmıştı. Kapatılan derneğin üyesi ve

¹¹⁵ Menderes Ticaniler hakkında CHP ile aynı düşüncede olduklarını belirtirken olumsuz fikirlere sahip olduklarını, Ticanilerin irticayı temsil ettiğini düşündüklerini ima ettiği anlaşılmaktadır. Halbuki Ticaniler seçimlerde CHP'yi desteklemişti.

Serdengeçti'nin sahibi Osman Yüksel Serdengeçti, *Büyük Cihad*'ın imtiyaz sahibi Mustafa Bağışlayıcı, Necip Fazıl Kısakürek ve Cevat Rıfat Atilhan da tutuklananlar arasında yer almıştı (Zafer, 24 Ocak 1953: 1; Bozkurt, 2020: 132; Bozkurt, 2012: 67; Doğan, 2016: 140; Bakiler, 2019: 70). Cumhuriyet Başsavcısı Cemil Bengü, yukarıda bahsi geçen dört kişinin TCK'nın 163. ve 312. Maddelerine göre, devletin yönetimini dinî esaslara göre yapmak üzere cemiyet kurma suçlamasıyla yargılanacaklarını açıklamıştı (Bozkurt, 2020: 133; Bozkurt, 2012: 68). Dava basın vasıtasıyla da yakından takip edilmiş, Necip Fazıl'ın tahliyesine rağmen Osman Yüksel'in tutukluluğunun devamına karar verilmişti (Zafer, 31 Aralık 1953: 4). Davaya bakan savcı, Üzmez ve Kısakürek'in de aralarında olduğu 6 kişi hakkında idam talep etmişti (Akgündüz, 2015: 576). Kırçak'a göre bu tutuklamaların temel sebebi DP'nin kendisini irtica kaynağı olmadığını gösterme isteğiydi (Kırçak, 1993: 31). Nurettin Topçu tarafından çıkarılan *Hareket* isimli derginin 1953 yılının Mart ayındaki sayısında Hareket rumuzuyla kaleme alınan, yazarının muhtemelen Nurettin Topçu olduğu yazıda; Malatya Hadisesi sonrası yaşananlar değerlendirilip dinin herhangi bir partiye münhasır gösterilmesinin yanlışlığından bahsedilmişti (Doğan, 2016: 111; Hareket, Mart 1953, S. 44: 3).

21 ay süren dava sonucunda sanıklar beraat etmiştir¹¹⁶ (Bozkurt, 2020: 136; Bozkurt, 2012: 71; Doğan, 2016: 140). 14 ay cezaevinde tutuklu kalan Serdengeçti yaşadıkları ile ilgili, Menderes'in demokrasi fabrikasında üretildiğini, başlarına bir iş gelecek olsa yine kendilerinin üzüleceğini belirtmişti (Akgündüz, 2015: 577). Menderes İzmir'de konuyla ilgili yaptığı konuşmasında, bazı kişilerin yanlış bir hareketini ülke geneline yaymanın doğru olmadığını ifade etmişti (Bozkurt, 2020: 131; Koca B., 2016: 307). 22 Kasım 1953'te Başbakanlık'ta yaptığı konuşmada ise tüm partileri hiçbir dinî mevzuu siyasette kullanmamaya davet etmişti (Ateş, 2018: 183). Buradan da Menderes'in hadise sonrası yaşanan gelişmeleri dengelemek adına uyarılarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Yalman kendine yapılmış suikastın hayırlı sonuçlara vesile olduğuna dair değerlendirme de bulunmuştu. Çünkü kendisine göre bu yaşanan gelişme sonrasında hem iktidar hem de ana muhalefet açısından irtica, mücadele edilmesi gereken ortak düşman olarak belirlenmişti. Ayrıca Yalman irticayı Sovyetlerin Türkiye üzerinde kurduğu bir oyun olarak değerlendirmişti (Göktürk Çetinkaya, 2019: 123, 125). Davanın sonuçlanmasına birkaç gün kala Yalman; İDP, BDC, Milliyetçiler Derneği ve Nur Cemaati'nin rejimi yıkmaya çalışan irticai yapılanmalar olmasından dolayı Cevat Rıfat Atilhan, Necip Fazıl Kısakürek, Osman

¹¹⁶ Ancak Yargılanmaları tutuklu olarak yapıldığından bu süreyi cezaevinde geçirenler olmuştu.

Yüksel Serdengeçti ve Said Nursi'nin irticanın elebaşları olduğunu belirtmişti. (Bozkurt, 2020: 136; Bozkurt, 2012: 71).

Malatya Hadisesi sonrasında Said Nursi ve talebelerini suikast ile ilişkilendirme çalışmaları özellikle laik basında açık biçimde görülmektedir. Bu tür ithamlara karşı Said Nursi'nin kaleme aldığı “İthamlara Karşı Bediüzzaman'ın Cevapları” başlıklı yazı *Büyük Cihad*'da yer almıştı. İlgili yazıda; kendilerinin asayişini bozmak yerine muhafaza ettikleri, siyasete karışmadıkları, eğer İslamiyet'e irtica deniyorsa kendisinin mürteci olduğunu belirtmişti (Nursi, 9 Ocak 1953: 1, 2). Said Nursi ve çok sayıda Nur Talebesi bu sırada tutuklanmış, Risale-i Nur'dan çok sayıda risale toplatılmış ancak neticede beraat kararı verilmişti (Akgündüz, 2015: 578). Bunun yanında *Sebilürreşad*'ın 1950'nin Kasım ayında yayımlanan 91. sayısındaki “*Kara İrtica, Sarı İrtica, Kızıl İrtica*” başlıklı yazısından dolayı da Eşref Edib'e de 5 ay hapis cezası verilmişti. Ayrıca Milliyetçiler Derneği Başkanı DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç, derneğin yönetim kadrosunda yer alan DP Isparta Milletvekili Tahsin Tola ve DP Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu¹¹⁷ partiden ihraç edilmişti (Koca B., 2016: 308; Aydemir ve Karataş, 2020: 68).

Malatya Suikastı ile ilgili açılan davalar hem iç basında hem de dış basında yer almıştı. Nitekim *New York Times* gazetesi 13 Ekim 1953 tarihli sayısında¹¹⁸ “*Türkiye Kızıl Komünistleri Dindar Taraftarlar ile Vuruyor; 168 dinci Sovyetlere Yardımla Suçlanıyor*” başlığıyla olayı sütunlarına taşımıştı (Akgündüz, 2015: 596). Yine Güney Afrika'daki küçük bir balıkçı kasabasında yayımlanan *The Zionist Record* isimli gazetede suikastın arkasında Cevat Rifat Atilhan'ın olduğu yazılmıştı (Bozkurt, 2020: 129; Bozkurt, 2012: 63).

Olayın ardından Milliyetçiler Derneği'ne 6 bin lira yardım yapmakla suçlanan dönemin Millî Eğitim Bakanı Tefvik İleri'nin de istifa etmesine yönelik baskılar artmıştı (Koca B., 2016: 308). Nitekim 7 Nisan 1953'te İleri ile birlikte Devlet Bakanı Muammer Alakant ve Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu'nun istifası Adnan Menderes tarafından verilen bir dilekçe ile Cumhurbaşkanlığına sunulacaktı (Resmî Gazete, 10 Nisan 1953: 6005; Göktürk Çetinkaya, 2019: 127).

Bayram Koca'ya göre DP; Malatya Suikastı akabinde, seçimlerdeki en büyük iki rakibinden birini yarış dışı bırakabilmek üzere MP'yi de soruşturmanın içine çekmişti. Neticesinde ise 8 Temmuz 1953'te geçici olarak, 27 Ocak 1954'te de “*dinî esasa dayanan ve*

¹¹⁷ Samsun'da yayın yapan *Büyük Cihad* gazetesinde yer alan “*Atatürk Olmasa da Sakarya Savaşı Kazanırdı*” başlıklı yazısından dolayı ihraç edilmiştir.

¹¹⁸ Bahsi geçen haberin resmi EK 9'da verilmiştir.

gayesini saklayan bir cemiyet” olduğu gerekçesiyle MP tamamen kapatılmıştı (Koca B., 2016: 310).

Malatya Suikastı sonrasında DP ile CHP arasında bahar havası esmeye başlamıştı (Demir, 2011: 69; Koca B., 2016: 309). Bunun yanında irtica ile mücadele amacıyla 11 Şubat 1953’te İstanbul Gazeteciler Derneği tarafından, Millî Tesanüt Birliği kurulmuştu (Koca B., 2016: 309). Birliğin yönetiminde dönemin önde gelen gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman, Ali Naci Karacan, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Mümtaz Faik Fenik gibi isimler yer almıştı. 29 Temmuz 1953’te Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun çıkarılarak din ve vicdan özgürlüğünün hukuken garantiye alınacağı belirtilmiştir (Koca B., 2016: 310).

2. Demokrat Parti’nin Muhafazakâr Oluşumlara Yönelik Politikaları

DP irticaya geçit vermediği izlenimi oluşturmak maksadıyla yeri geldiğinde muhafazakârlara karşı sert uygulamalar yapmıştır. Necip Fazıl *Büyük Doğu*’daki bir yazısından dolayı laikliğe aykırılık suçlamasıyla 9 ay 12 gün mahkûmiyet almış, 1952’de Said Nursi aleyhine Samsun Ağır Ceza Mahkemesi’nde dava açılmış, 1953’te Eşref Edib’e *Sebilürreşad*’taki bir yazısından dolayı 5 ay mahkûmiyet verilmiştir. Ancak bunun yanında DP dengeyi sağlamak adına Ocak 1953’ten itibaren Ankara Radyosu’nda yayına alınan “*Ahlak Saati*” isimli programın ilk konuşmasını dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu’na yaptırmıştır (Öztemiz, 1997: 64). Menderes böylece bir taraftan laik kesimi rahatlatırken bir taraftan da muhafazakâr kesime yanlarında olduğu mesajını vermeyi ihmal etmemiştir.

Mardin’e göre, Said Nursi’nin eserleri DP zamanında basılmış ve mahkemelerden beraat almışsa da DP Nurculuğa mesafeli davranmıştı (Şeyhanlıoğlu, 2020: 230). Dönemin Isparta Valisi Mustafa Bağrıaçık imzasıyla 23 Ocak 1952’de İçişleri Bakanlığı’na gönderilen yazıda, Said Nursi ile temas kuranlar bildirilmişti.¹¹⁹ Aynı yazıda Cevat Rıfat Atilhan’ın ve Necip Fazıl Kısakürek’in Said Nursi ile irtibatının olup olmadığı bilgisinin araştırıldığı belirtilmişti (Akgündüz, 2015: 283). Said Nursi’nin hakkında açılan bir davadan beraat alması üzerine Diyarbakır’da yayımlanan *Yenişark* isimli gazetenin 1 Nisan 1952 tarihli 176. sayısının ilk sayfasında bir yazı yer almıştı. Bahsi geçen yazıda; hem beraat alan Said Nursi hem de beraat kararını veren hukukçular tebrik edilmiş, din ve dindarlar üzerinde yapılan baskıcı uygulamalardan duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve bu tür tecavüzatta bulunanlar

¹¹⁹ İlgili belgeye EK 10’de yer verilmiştir.

tehdit edilmişti. Bu yazı üzerine Diyarbakır Cumhuriyet Savcılığı yazının, “*dini hissiyata alet ederek menfi propaganda içerdiği kanaati*” dolayısıyla gazetenin ilgili sayısını toplatmış, yazının sahibi ve gazetenin yazı işleri müdürünü tutuklamıştı (Akgündüz, 2015: 377, 378). Duman’a göre DP’nin muhafazakâr çevrelerle bu inişli çıkışlı münasebetleri 1954 seçimlerine kadar devam etmiştir¹²⁰ (Duman, 2016: 145). Zürcher’e göre, Demokratların muhafazakârları rahatlatan siyasî faaliyetleri devlet içinde yer alan Kemalistlerce tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim ordu içindeki kendilerini Atatürk’ün mirasçıları olarak görenler arasında, DP’nin ihanet içinde olduğu inancı hâkim olmuştur (Zürcher, 2000: 338).

Malatya Hadisesi sonrasında Cumhuriyet Arşivi’nden ulaşılan aslı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan, Büyük Doğu, İDP, Milliyetçiler Derneği ve Nurcular hakkında tutulan raporun Latin alfabesine çevrilmiş hali yer almaktadır.¹²¹ Belgede özetle: Bazı kişi ve kuruluşların dini, kendi çıkarlarına alet ettikleri belirtilmiştir. Bu doğrultuda DP Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu’nun *Büyük Cihad*’ta kaleme aldığı, cumhuriyetin değerlerine ve inkılaplara aykırı yazıları sebebiyle kendisine İDP, BDC ve TMD üyelerinin tebrik yazıları gönderdiği ifade edilmiştir. BDC, İDP, Milliyetçiler Derneği mensupları ile Nurcuların “*Hak Partisi*” veya “*Büyük Türkiye Partisi*” isminde siyasî oluşum düşündükleri belirtilmiştir. Ayrıca yurdun hemen her yerinde bahsedilen cemiyet ve derneklere mensup kişilerin evlerinde yapılan aramalarda Yalman’ı telin eden yazılara rastlandığı, bu sebeple birçok kişinin adliyeye sevk edildiği, aramalar sırasında Said Nursi’nin eserlerine de rastlandığı, Said Nursi hakkında da dava açıldığı belirtilmiştir. Bunun yanında Malatya Suikastı sırasında yaşananlar ve zanlılar hakkında da bilgiler verilmiş, bu kişilerin komünizm ile bağlantılarının olduğu iddia edilerek ülkedeki irticai faaliyetlerin arkasında komünistlerin olduğu ifade edilmiştir.

2.1. Muhafazakâr Aydınların Demokrat Parti’nin Din Siyasetine Yaklaşımları

Tezin bu kısmında döneminin muhafazakâr aydınları olarak bilinen, bazıları için de günümüzde aktivist olarak tanımlanabilecek olan; Ali Fuat Başgil, Eşref Edib Fergan, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Osman Yüksel Serdengeçti, Peyami Safa ve Sâmîha Ayverdi’den bahsedilecektir. İsimleri geçen bu aydınların, muhafazakârların kitleler halinde yönedikleri DP’nin din politikası hakkındaki görüş ve eylemleri, edindikleri bu kanaatlerinin

---

¹²⁰ Nitekim 1954 seçimlerinin arifesi sayılabilecek bir tarihte Omur’un kaleme aldığı yazıda, Anadolu’nun bir yerinde bir kaymakamın Kur’an harflerinin öğretildiği elifbaları toplattığı ve bunları basan matbaalar hakkında da soruşturma başlattığı haberi verilmiş bu konuda devrin Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ’ın da dikkati çekilmiştir. Bkz. Omur, 19 Mart 1954, s. 1, 4.

¹²¹ Belgenin aslına EK 11’de yer verilmiştir.

sebepleri üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Ali Fuat Başgil

Menderes iktidarı süresince Başgil'in yazılarında üzerinde durduğu konular ekseriyetle, laiklik başta olmak üzere irtica ve din olmuştur. Önder'e göre, ülkede laiklik konusunun eleştirisi tutarlı ve ölçülü biçimde ilk olarak Başgil tarafından yapılmıştır (Önder, 2006: 292; Bora, 2018: 94). DP'nin fikir danıştığı kişilerden olan Başgil'e göre, dinin devletten beklediği tek hususun kendisine gölge etmemesidir (Demirli, 2020: 94). Başgil din ve vicdan hürriyetinin olduğu yerde beş unsurun da mutlaka bulunmasının gerekliliğini belirtir. Bunlar: Neye inanacağına karar verebilme, dinî emirleri yerine getirebilme, ibadet ve dua edebilme, din eğitimi alabilme ve dinî yayın ve telkin yapabilme hakkına sahip olma (Şimşir, 2017: 78; Bora, 2018: 94). Başgil'e göre; İnönü'nün, devrinin diktatörleri Hitler ve Mussolini'den öykünerek jandarma ve polis eliyle laiklik adına yaptığı uygulamalar halkı laiklikten nefret ettirmiştir (Demirli, 2020: 126). Başgil'in bu açıklamalarından yüzyıllardır İslam inancıyla yoğrulmuş halkın, CHP karşısında yer alan ve seçilme ihtimalini en yüksek gördüğü DP'ye yönelmesinin sebebi anlaşılmaktadır. Halk aynı tepkiyi CHP karşısında TPCF ve SCF'ye de göstermiştir.

Başgil, Demokratların iktidara gelmelerinin hemen ardından ezanın aslından okunma yasağını kaldırmalarının halkın DP'ye olan şüphesini giderip güvenini tesis ettiğini düşünmüştür (Tunaya, 1998: 29). Ayrıca cumhuriyet döneminde Türkiye'de dinin devlet kontrolünde olduğunu, bunun da laik devlet anlayışı ile uyuşmadığını belirtir (Öztemiz, 1997: 63; Kaçmazoğlu, 2012: 103). Bunun yanında DİB'in tıpkı üniversiteler gibi özerk olmasının, tam bir laik devlet olunabilmesi adına gerekli olduğunu ifade etmiştir (Demirli, 2020: 138; Başgil, 2007: 215). Yine Başgil, ülkede laiklik adına yapılan uygulamaların halkın maneviyatını ciddi olarak tahrip ettiğini bunun sonucunda da sosyal yapının zarar gördüğünü belirtmiştir (Demirli, 2020: 151; Başgil, 2007: 277; Kaçmazoğlu, 2012: 113; Bora, 2018: 94). Halbuki İslam esaslarının toplum güvenliğine ve huzuruna en büyük vesile olduğunu ayrıca, dinin komünizmi şiddetle reddetmesinden dolayı da komünizmin dine en sert biçimde karşı olduğunu ifade etmiştir (Demirli, 2020: 152). Görüldüğü üzere Başgil, önceki dönemde dine ve dindarlara yapılan olumsuz davranışlara karşı çıkmıştır böylece bu konularda DP'yi zımnen teşvik etmiştir.

CHP döneminde din derslerinin velilerin isteği doğrultusunda verilmesinin din eğitimi adına yeterli olmadığı gerekçesiyle DP Hükümeti, 21 Ekim 1950'den itibaren ilkokulların 4.

ve 5. sınıflarına ait müfredata din derslerini koyması (Albayrak, 2004:369). Bunun üzerine yapılan eleştiriler karşısında Başgil; Medenî Kanun'un 266. Madde'si gereği bu yapılan çalışmanın laikliğe aykırı olmadığı gibi devletin sorumluluğu adına bir görev olduğunu belirtmiştir (Albayrak, 2004:370; Kaçmazoğlu, 2012: 78). Bahsedilen maddede çocuğun dinî eğitimini belirleme hakkı anne ve babaya verilmiştir. Yukarıda bahsi geçen 266. Madde'nin günümüzdeki karşılığı 22 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen Türk Medenî Kanunu'nun 341. Madde'sidir (Resmî Gazete, 8 Aralık 2001: 65).

Ayrıca Başgil, Avrupa'da engizisyon mahkemelerinde Protestanlara yapılan zulümlerin temel sebebinin iman esaslarına ve vicdan hürriyetine yapılan saldırılar olduğunu, benzerinin CHP iktidarı zamanında inananlara kaşı uygulandığını, bu türden uygulamaların başka örneklerinin de Rus Çarları tarafından yapıldığını belirtmiştir. Ardından 1912'de Nobel ödülü alan Fransız cerrah ve fizyolog Alexis Carrel'in, insanın suya ve havaya ihtiyacı olduğu gibi Allah'a da ihtiyacı olduğuna dair sözlerini aktarmıştır (Başgil, 2007: 112-114).

Başgil, dinî yayın yapabilme hakkının Müslümanlar için çok ehemmiyetli olduğunu çünkü bu tür yayınların inananların bir bakıma kendilerini ifade edebilmelerine yarayan ağızları dilleri hükmünde olduğunu ve bu yayınların ruhları doyurma vesilesi olduğunu, dinî yayın yapabilme hakkının bulunmadığı yerlerde din özgürlüğünün olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında CHP iktidarında Türkiye'de dinî eğitim ve yayın hakkının olmadığını dolayısıyla din âliminin yetişmediğini halbuki dinin eğitim ile yaşadığını yayın ile korunduğunu ifade etmiştir (Başgil, 2007: 125-127). Devletin sorumluluk alanı dâhilinde kişinin inancına, nasıl ibadet edeceğine karışılmayacağını altını çizmiştir (Başgil, 2007: 137, 139). Bu ifadeleriyle Başgil, devletin ibadeti Türkçe yapmayı zorunlu kılamayacağını mesajını vermiştir. Görüldüğü üzere Başgil, laiklik adına din üzerine yapılan tüm kısıtlamalara karşı olduğunu gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak yapılan baskıların insan haklarına aykırı olduğunu ifade etmiştir.

İbadete devlet tarafından yapılabilecek müdahalenin şartlarının eski Anayasa'nın 75. Madde'sinde yer aldığını, bu maddede ise kişiye inanç ve ibadet hürriyeti tanındığını belirtmiştir (Başgil, 2007: 141). Başgil'in bahsettiği konular 1982 Anayasasının 14. ve 24. Maddelerinde yer almaktadır. 14. Madde'de devletin bütünlüğünü bozmak, varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, din, mezhep ayırımı yapmak, din ve mezhep üzerine bir devlet düzeni kurmak amaçlarıyla hürriyetin kullanılamayacağı belirtilmiştir (Resmî Gazete, 20 Ekim 1982: 4). 24. Madde'de ise, Herkesin vicdan, dinî inanç ve kanaat

hürriyetine sahip olduğu, 14. Madde'ye aykırı olmamak şartıyla ibadetin serbest olduğu, kimsenin dinî inançlarından dolayı suçlanamayacağı, din eğitiminin devletin gözetiminde yapılacağı, okullarda okutulan din dersleri haricinde kişinin isteğiyle dinî eğitim alabileceği belirtilmiştir (Resmî Gazete, 20 Ekim 1982: 7). Bu bilgileri vermesinin ardından Başgil, kişinin gerek ibadethanelerde gerekse hususi hanesinde yaptığı ibadete devletin müdahale edemeyeceğini belirtmiştir (Başgil, 2007: 143).

Bora, Başgil'in kişi hakları ve hürriyetleri üzerindeki konuşmalarını ve yazılarını, cumhuriyet dönemi yapılan inkılapların ve Tek Parti idaresinin milletin manevi değerlerine yaptığı tahribata tepki amacıyla gerçekleştirdiğini ifade etmiştir (Bora, 2018: 94). Başgil ayrıca, CHP dönemindeki hükümet eliyle yapılan dinde reform girişimlerini eleştirmiş, bu konuda bir ihtiyacın olup olmadığına konunun uzmanlarınca karar verilebileceğini belirtmiştir (Başgil, 2007: 144). Ardından Başgil, laikliğin din ve vicdan hürriyetini gerektirdiğinin de altını çizmiştir (Başgil, 2007: 182; Bora, 2018: 94). *Serdengeçti*'de yer alan bir yazısında ise, din hürriyetinin tam olarak sağlanabilmesi için insanların dinî ihtiyaçlarını yerine getirmelerinde hiçbir engel ile karşılaşmamaları¹²² gerektiğinin altını çizmiştir (Serdengeçti, Haziran 1952: 5, 6). Başgil'in, bu ifadesiyle DP'ye bu konuda yol gösterme amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.

Başgil'e göre; Diyanet'in laikliğe uygun hale gelmesi için Yüksek İslam İlahiyat Enstitüsü'nün kurulması, buradan yetişen ehil kişilerin idare edeceği ve üniversiteler gibi özerk olacak bir Diyanet İşleri'nin kurulması gereklidir (Başgil, 2007: 218). Kaçmazoğlu'na göre çok partili hayata geçilmesinin ardından ülkede laiklik adına yapılanlardan duyulan rahatsızlıklar ancak çekinerek dile getirilebilirken 1950 seçimleri sonrası DP iktidarıyla gür seslerle ifade edilmeye başlanmıştır. Nitekim Başgil, 1950 seçim sonuçlarını halkın kendilerine yapılan zulümlere gösterdiği tepki, olarak değerlendirmiştir (Kaçmazoğlu, 2016: 71). Başgil ayrıca, DP iktidarı döneminde irtica yaygaraları yapanların asıl amacının 14 Mayıs'ın intikamını almak olduğunu belirtmiştir (Sebilürreşad, Nisan 1952, S. 124, s. 378; Kaçmazoğlu, 2012: 114). Yine Başgil'e göre MP, ülkede dinsizliği önleyecek ve aynı zamanda gerçek laikliği ülkeye yerleştirebilecek bir partidir (Tunaya, 1998: 29). Önce Milliyetçiler Derneği'nin ardından MP'nin kapatılmasını Başgil, antidemokratik bir hata olarak değerlendirmiştir. Ayrıca bu türden icraatın İnönü tarafından bile yapılmamasından dolayı büyük umutlar beslediği DP hakkında hayal kırıklığı yaşadığını belirtmiştir (Bölükbaşı, 2005: 174). Görüldüğü üzere Başgil, DP iktidarının doğrularına doğru derken, yanlışlarına da

¹²² Benzer içerikli bir yazı *Sebilürreşad*'ta yer almıştır. Bkz. Sebilürreşad, Eylül 1951, S. 111, s. 171, 172.

yanlış diyebilmiştir. Bunun Başgil'deki ölçütü kendi dünyasında var olan değer yargıları olmuştur.

2.1.2. Eşref Edib Fergan

Eşref Edib, 1912'de Hukuk eğitimini tamamlarken bir taraftan da medrese eğitimi almıştır. Edib; *Sırat-ı Müstakim* ismiyle 1908'de yayına başlayan 183. sayıdan itibaren *Sebilürreşad* ismiyle devam eden, 1925'e kadar yayın hayatını sürdürüp Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılan, 1948'de yeniden yayın hayatına başlayıp 1965'e kadar devam eden derginin hem imtiyaz sahibi hem de yayın sorumlusu olmuştur (Arabacı, 2004: 97; Şentürk, 2019: 301, 303; Ateş, 2018: 261).

Hollanda'da Hristiyan Doğu Bilimciler, din adamları ve misyonerlerden oluşan bir topluluğun üç ayrı Batı dilinde İslam Ansiklopedisi'ni çıkarmaları üzerine hem bu duruma tepki göstermek hem de bu alandaki eksiği gidermek üzere Edib; arkadaşları İzmirli İsmail Hakkı, Kâmil Miras ve Ömer Rıza Doğrul ile birlikte İslam-Türk Ansiklopedisi'ni yayımlamıştır. Hollandalıların yazdığı ansiklopedi İslam esaslarına ve inancına saldırılar içermekte olup dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Arabacı, 2004: 122; Şentürk, 2019: 302). Edib, bu faaliyetiyle İslam'a yönelik yapılan kötü muameleye karşı bir bakıma ses çıkarmıştır (Bora, 2017: 438; Şentürk, 2019: 302). Çok partili hayata geçişin ardından esen demokrasi rüzgârı, din alanında yayın yapma konusunda da bir bahar havası oluşturmuştur.

Sebilürreşad'ı yeniden çıkarmaya başladığı 1948'deki ilk sayısında imzasız çıkarılan ancak Edib'in yazdığı tahmin edilen yazıda; derginin kapatıldığı 1925'ten itibaren din üzerinde uygulanan baskıdan, masonluğun dine ve dindarlara verdiği zarardan, din ile ilgili tüm oluşumların kapatıldığından, okullarda din derslerinin kaldırıldığından, Halk Evleri'nde din ile ilgili kitapların yasaklanmasından, Kur'an okuyanların suç işlediği iddia edilerek cezalandırıldığından, laiklik adı altında bilerek veya bilmeyerek komünizmin ülkeye yerleştirilmeye çalışılmasından bahsedilmiştir. Aynı yazıda artık belirtilen olumsuzlukların giderilmesinin zamanının geldiği, ülkede yaşayan diğer dinlere inananların istedikleri dilde ibadet edebildikleri gibi Müslümanların da dilediği dilde ibadetlerinin mümkün olabilmesinin gerekliliği dile getirilmiştir (Sebilürreşad, Mayıs 1948, S.1 s.2; Arabacı, 2004: 123; Şentürk, 2019: 303; Tunaya, 1998: 27). Bahsi geçen yazıda ayrıca demokrasiye, laikliğe ve insan haklarına aykırı tüm kanunların Meclis marifetiyle kaldırılması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bunun yanında tıpkı Kurtuluş Savaşı lideri gibi dergilerinin de; devletin içine yerleşmiş, halk

ile devletin bütünleşmesine engel olan masonluğa ve komünizme karşı olduğu ifade edilmiştir (Sebilürreşad, Mayıs 1948, S.1 s.3; Arabacı, 2004: 124). Ayrıca Edib bir diğer yazısında; dergilerinin ilerlemeden yana olduğunu, irtica kavramını kullananların asıl amacının muhafazakârları sindirme olduğunu, aslında ülkede mevcut üç tip irtica olduğunu, Kara İrtica'nın Türkleri Hristiyanlaştırmayı hedeflediğini, Sarı İrtica'nın masonluk ve Yahudilik olduğunu, Kızıl İrtica'nın ise komünizm ve dinsizlik olduğunu belirtmiştir. Edib, bu üç yapının Türk milletini çökertmek adına iş birliği yaptığını da ifade etmiştir (Arabacı, 2004: 125; Bora, 2017: 439; Edib, Temmuz 1950. S. 84. s. 241).

Tek Parti iktidarını Edib, bürokratların faydasına çalışılan, halkın önem görmediği “*frenk meşreplerin partisi*” olarak değerlendirmiştir (Yücekök, 1983: 62). *Sebilürreşad* partilere, dine verdikleri değer ölçüsünde değer vermiştir. Örneğin DP'ye, CHP'ye benzediği gerekçesiyle ilk başlarda destek vermemiştir. DP'ye dine bakışının açık olmadığı eleştirisinde bulunmuştur. DP'ye karşı ilk etkili tepkiyi ise 1949'da Bayar'ın Bursa'da yaptığı ziyaret sırasında şeriat hakkında söylediği olumsuz sözler üzerine yapmıştır (Sebilürreşad, Mayıs 1949, S. 42, s. 265-269; Şentürk, 2019: 303). *Sebilürreşad*'ın bu tepkisi üzerine Başbakan Günaltay derginin kapatılmasını istese de dergi kapatılmamıştır (Şentürk, 2019: 304). Bu bilgilerden Eşref Edib'in CHP'ye tepki gösterdiği gibi gerektiğinde DP'ye de tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Buradaki eleştirinin sebebini “*din*” teşkil etmiştir.

Sebilürreşad, muhafazakârların 1950'lerdeki sesi olmuştur (Bora, 2017: 438) Ateş'e göre, *Sebilürreşad* öncelikli olarak İslami değerlerin savunuculuğunu yapmıştır. Dergide; Türk siyasetine, İslam hukukuna, ibadete ve İslam tarihine yer verilmiştir. Ayrıca laikliğin dinsizlik olmadığı veya dinin devletten tamamen soyutlanması anlamına gelmediği fikri savunulmuştur. Edib tam tersine laiklik vasıtasıyla dinin ve dinî yaşayışın devlet eliyle güvence altına alındığı görüşüne sahiptir. Ayrıca okuyucusuna ilerlemenin kaynağının İslam olduğu bilincini kazandırmayı hedeflemiştir (Ateş, 2018: 261-263). Bunun yanında Edib; 14 Mayıs 1950 ile ülkede asıl cumhuriyet döneminin başladığını, öncesindeki zamanda komünizmin ve masonluğun en etkili biçimiyle dinin ve dindarların üzerine gidildiğini düşünmüştür (Ateş, 2018: 264; Tunaya, 1998: 34).

Edib'in 1950 Nisan'ında yazdığı Partilerin Din Siyaseti başlıklı yazısına göre muhafazakârların beklentilerini karşılayan parti MP'dir (Bora, 2016a: 299; Şentürk, 2019: 304; Edib, Mayıs 1950: 2-11). Edib'ten sonraki derginin en güçlü yazarlarından olan Raif Ongan da Edib ile aynı düşüncede olmuştur (Şentürk, 2019: 304). Demokratlar din konusunda

ne yapacaklarını açıkça ifade etmemesine rağmen (Tunaya, 1998: 28) halkın DP'yi CHP'ye karşı parti teşkilatını tamamlamış olarak gördüğünü, aslında MP'ye fikren daha yakın olduğunu ancak CHP'ye karşı oyların bölünmesi sonucunda yeniden CHP'nin iktidara gelme tehlikesine karşı DP'ye yöneldiğini de belirtmiştir. Ayrıca, DP'nin seçim öncesinde dinî konulara MP'den daha fazla yer verdiğini ve halka dinî serbestlik vaat ettiğini halkın bu sebeple de DP'ye yöneldiğini, eğer DP vaadinde sadık kalmazsa halkın tepkisinin tıpkı CHP'ye verdiği tepki gibi olacağını ifade etmiştir (Kara, 1998: 54-56 Edib, Mayıs 1950: 39-40). Bu doğrultuda Edib; CHP döneminde masonların cemiyet kurmalarına müsaade edildiği halde dindar Müslümanların dinî mahiyette cemiyet kurmalarına izin verilmemesi gibi bir yanlıştın DP tarafından düzeltilip düzeltilmeyeceğinin, demokrasiye aykırı olan 163. Madde'nin kaldırılıp kaldırılmayacağıının izlendiğini, bunun yanında CHP'nin Halk Evleri'ne dinî kitapların girmesini yasakladığını bu türden bir hareketin komünizm faaliyeti olduğunu böylesi bir uygulamanın DP hükümetince kaldırılmasının beklendiğini, DP'nin ancak bu konulardaki müspet fiilleriyle CHP'den ayrılabileceğini belirtmiştir¹²³ (Kara, 1998: 57; Ateş, 2018: 264; Edib, Mayıs 1950: 41).

Seçimleri DP'nin kazanması üzerine Edib 14 Mayıs seçim sonuçları için; CHP'nin halkın manevi değerlerine sırt çevirmesi ve dahi manevi değerlere saldırması sebebiyle manevi bir cezayla iktidarı kaybettiği, değerlendirmesinde bulunmuştur (Bora, 2016a: 300; Kara, 1998: 49; Edib, Mayıs 1950: 35; Tunaya, 1998: 26). Ayrıca CHP'nin masonlara serbestlik verirken muhafazakârlara her türlü dinî yasağı getirdiğini belirtmiştir. Bunun yanında CHP'lilerin Meclis'te, milletin içinden dinin tamamen çıkarılması için otuz seneye daha ihtiyaç duyulduğunu söylediklerini belirtmiştir (Kara, 1998: 50; Edib, Mayıs 1950: 36). Yine Edib'e göre; CHP lideri Taksim'de yaptığı konuşmada, ülkedeki komünistleri ve din hürriyetini engellemek maksadıyla antidemokratik kanunların var olduğunu açıklamıştır. Edib, İnönü'nün yaptığı bu açıklamayla CHP'nin dine bakışını açık olarak ortaya koyduğu yorumunda bulunmuştur (Kara, 1998: 51; Edib, Mayıs 1950: 37). Edib ayrıca CHP'nin laiklik kisvesinde dine ve dindarlara engeller çıkardığını, “*Allahu ekber*” diyene dahi kanun ile en az üç ay hapis cezası verdirdiğini de belirtmiştir (Kara, 1998: 52; Edib, Mayıs 1950. S.78. s.38). Bu ifadeleriyle Edib, CHP'nin din politikasını şartların el verdiği ölçüde eleştirmiştir.

Edib, DP Hükümeti programında yer alan, “*kanunların uygulanmasında dinî hiçbir*

---

¹²³ Edib'in 163. Madde ile ilgili hükümete yaptığı uyarının üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen konuyla ilgili herhangi bir değişiklik olmadığından *Büyük Doğu*'da Abdurrahman Şeref Laç imzasıyla kaleme alınan yazıda gerçek din hürriyeti için 163. Madde'nin kaldırılması gerektiği bir kez daha belirtilmiştir. Bkz. Laç, 29 Mayıs 1952, s. 2. Aynı konuda benzer uyarılar *Serdengeçti*'de de yapılmıştır. Bkz. Koroğlu, Mart 1952, S. 14, s. 6.

düşünceye göre hareket edilmeyecektir” maddesinin¹²⁴ laiklik anlamına gelmediğini, bu tür bir anlayışın demokrasiye de uygun olmadığını, kanunlar hazırlanırken milletin yapısına uygun olarak hazırlanması gerektiğini belirtmiştir (DP Programı, 1946: 4; Edib, 1950b: 70). Bunun yanında DP programında yer alan, “*maneviyatı olmayan milletin yaşayamayacağı*”, ilkesini de takdir etmiştir (Kara, 1998: 65; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s.67). DP’nin programında yer almasına rağmen, MEB’in işleyişinin esas alınacağı beyannamede maneviyata önem verildiğinden bahsedilmemesine de dikkat çekmiştir (Edib, Haziran 1950a. S.80. s.70). Hükümet programında ezanın aslından okunması konusuna da değinilmemiş olduğunu ancak Menderes’in konu ile ilgili niyetlerini açıkladığını belirtilmiştir (Kara, 1998: 66; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 71). Bunun üzerine Halk Partisi tarafından DP’nin inkılapları yıkmak hedefinde olduğunu belirten açıklamaların geldiğini (Kara, 1998: 67; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 71-75), CHP’nin, seçimi kaybetmek pahasına da olsa DP’nin bu fikirlerine destek vermediğini belirtmiştir (Kara, 1998: 71). Ancak ilginçtir ki ezanın aslından okunması konusundaki düzenlemeyle ilgili CHP’den red oyu çıkmamıştır. Konuya karşı çıkan İnönü gibi CHP’liler ise oylamaya katılmamıştır. CHP’den red oyunun çıkmaması için gösterilen bu çabanın sebebi olarak, çok partili hayatta artık CHP’nin rakibinin olması ve halkın teveccühüne ihtiyaç duyması belirtilebilir.

Edib kaleme aldığı yazıda Menderes’in; ezan yasağını ve yasak sebebiyle “*Allahu ekber*” diyenlerin hapsilere atılmasını anlayamadığına, böyle bir icraatın taassubu kırmak için olmasının çok makul olmadığına dair ifadelerine yer vermiştir (Kara, 1998: 73; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 72). Ardından Edib, hükümetin yapacağı düzenleme ile ezanın aslından okunabilmesini milletin beklediğini belirtmiştir (Kara, 1998: 76; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 77,78). Ayrıca *Sebilürreşad*’ta Başbakan Menderes’e ve Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu’na ithafen kaleme aldığı yazıda; CHP hükümeti döneminde laiklik adına dinsizlik yapıldığını hatta Başbakan Saraçoğlu’nun, kendi dinsizliğinin taassup derecesinde olduğunu beyan ettiğini, Recep Peker’in başbakanlığı döneminde Meclis’te, dinin zehir olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Sonrasında ise Edib, diğer din mensuplarının kendi dinlerinin gereği olan ibadetlerini rahatlıkla ifa ederlerken Müslümanların din dillerinde ibadet etmelerinden dolayı hapsilere girdiğinden bahsetmiştir (Kara, 1998: 77, 78; Edib, Temmuz 1950. S. 84. s. 130). Edib; Başbakan Yardımcısı Samed Ağaoğlu’nun DP Muğla İl Kongresi’ndeki ve Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin Samsun’daki konuşmasında, milletin

---

¹²⁴ Bahsi geçen madde, DP Programında yer alan 14. Madde’dir

artık ibadetlerinde serbest olduğunu¹²⁵ belirtmelerine rağmen 163. Madde'nin hâlâ yürürlükte olmasından dolayı Ağaoğlu ve İleri'nin dediklerinin gerçekleşmesi için TCK'nın bahsi geçen maddesinin kaldırılması gerektiğini ima etmiştir.

Edib, geçmişteki CHP iktidarının irtica kılıcıyla din ve inananlar üzerinde baskı kurduğunu, yeni hükümetin ise 163. Madde'nin önceki hükümet döneminde yürürlüğe girdiğini söyleyerek kendilerini savunduğunu belirtmiştir. Ancak bu maddenin yürürlüğe girmesi çalışmalarını sırasında muhalefetteki Demokratların karşı çıktığını bunun üzerine ise dönemin Başbakanı Günaltay'ın bu maddeyi uygulamayacaklarını belirttiğini, açıklamış ardından ise gerçekten de Günaltay'ın bu maddeyi uygulamadığını ifade etmiştir. Sonrasında ise DP'nin iktidara gelmesinin hemen akabinde 163. Madde'yi uygulamaya koyduğunu bu sebeple pek çok kişinin haksızlığa uğradığını belirtmiştir (Kara, 1998: 83-85). Edib, milletin din özgürlüğünü engelleyen bir diğer kanunun da Cemiyetler Kanunu olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

Ayrıca Edib; Rusya'dan başka hiçbir yerde dini cemiyet kurmanın yasak olmadığını, ülkedeki gayrimüslimlerin cemiyetlerinin olduğu halde Müslümanların bu yasaktan etkilendiğini, yasağı getiren Halk Partisi'nin Müslümanlara göz açtırmamak niyetiyle davrandığını, İlim Yayma Cemiyeti (İYC)'nin ve İDP'nin aynı maddeye dayanarak mahkemeye sevk edildiğini belirtmiştir (Kara, 1998: 86; Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938: 10272). Edib'in, hükümetin din konusundaki icraatları konusundaki eleştirilerinden anlaşıldığı üzere Edib, DP iktidarından beklediğini görememiştir. Hem kendisinin hem de diğer muhafazakârların umduklarını bulamamalarını¹²⁷ açıkça belirtmesinde de Edib'in DP'ye olan bağlılığının DP'nin din konusundaki icraatları ile orantılı olduğu, dolayısıyla taassupla bir bağlılık olmadığı anlaşılmaktadır.

1953'e gelindiğinde Edib, inançlı olan halkın Menderes'e teveccühüne rağmen Menderes'in daha ziyade masonların ve "*inkılap softalarının*" isteklerine göre hareket

---

¹²⁵ Bahsi geçen konuşmada İleri ayrıca açılan imam hatip okullarının sayısının artacağını da belirtmiştir. Bkz. Vatan, 11 Ağustos 1952, s. 3.

¹²⁶ Edib *Sebilürreşad*'ta kaleme aldığı yazısında, din hürriyetinin tam olarak gerçekleşmeye de geçmişle kıyaslandığında bu yolda önemli adımların atıldığını da ifade etmiştir. Bkz. Edib, Ağustos 1952, S. 132, s. 98-101.

¹²⁷ Atılhan imzasıyla *Hür Adam*'da kaleme alınan Zulmün Sesi Yükseldi başlıklı makalede, hükümetten inananların beklediklerini göremediklerinin verdiği hayal kırıklığı açık biçimde belirtilmiştir. Bkz. Atılhan, 1 Mayıs 1951, s. 1.

etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir¹²⁸ (Bora, 2016a: 345; Kara, 1998: 88-94).

Muhafazakâr kesim tarafından kabul gören, laikliğin insana ait bir sıfat olmayıp devletin bir sıfatı olduğuna dair anlayışın fikir babası Edib'tir. Kendisi 1953'te şeriat hükümlerinin de dikkate alınarak din ve vicdan özgürlüğü doğrultusunda en doğru hükümlerin yer alacağı millî yapıya özdeş bir hukukun oluşturulması önerisinde bulunmuştur (Bora, 2017: 439). Edib, gerçek milliyetperver olmak için hakiki bir Müslüman olmanın gerekliliğini belirtmiş (Bora, 2018: 127) ve gerçek bir Müslüman'ın; dini, aile hayatını reddeden komünizme düşman olacağını ve asla komünist olamayacağını ifade etmiştir (Tunaya, 1998: 35). Buradan da anlaşıldığı üzere Edib dindar bir Müslüman olarak komünizm karşıtıdır ve milletin komünizme kaymaması için gayret içinde olmuştur.

2.1.3. Necip Fazıl Kısakürek

Duran'a göre Necip Fazıl, Türk milliyetçiliğinin İslamlaşmasına önemli katkısı olmuştur (Duran, 2004: 129). Türklüğü ve İslam'ı birbirlerinden ayrılmaz bir bütün olarak görmüştür (Bora, 2017: 445). 1934'te Nakşibendi Şeyhi Abdülhakim Arvasi ile tanışması sonrasında yazılarında dinî ve millî unsurlar öne çıkmıştır (Kara, 1998: 244). Necip Fazıl öncülüğünde çıkarılan *Büyük Doğu* CHP iktidarı döneminde muhafazakârlara hitap edebilen bir duruş ve yayın politikası ile varlığını sürdürmüştür (Subaşı, 2004: 224; Akın, 2017: 142; Doğan, 2016: 125). Bunun yanında bahsedilen dönemde Atatürk'ü ve İnönü'yü öven yazılar da yazmıştır (Doğan, 2016: 134). Bahsedilen gelişmelerin, Tek Parti iktidarı döneminde derginin varlığını sürdürebilmesi adına yapılmış olması muhtemeldir. Nitekim Kısakürek, kendisinin CHP ve temsil ettiği değerler ile örtüşen bir yanı olmadığını defalarca ifade etmiştir.

İlk sayısı 1943'ün 17 Eylül'ünde yayımlanmaya başlanan *Büyük Doğu*'nun 31 Aralık 1943'teki 16. sayısından sonra yayına yaklaşık 5 haftalık ara verilmiştir. Kısakürek bunun sebebi olarak Basın Yayın Müdürü'nden gelen telefonu belirtmiştir (Ak, 2016: 45). Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün derginin yayınlarını incelemesi ardından hazırladığı raporda; genç nesillere imansızlık ve inançsızlık aşılıp, Türk inkılabını aşağıladığı belirtilmiştir. Rapordan kısa süre sonra, dergi hükümete itaatsizliği teşvik ettiği gerekçesiyle Bakanlar Kurulu kararıyla 5 Mayıs 1944'teki sayısından sonra kapatılmıştır (Ak, 2016: 45; Ateş,

---

¹²⁸ Bununla birlikte Edib; milletin yöneticilerinden duymak istediği sözleri ve görmek istediği uygulamaları Başbakan'ın gerçekleştirdiğini, bu sebeple Başbakan'a muhabbet duyduklarını ancak hâlâ inananlara baskıların devam ettiğini çeşitli örnekleriyle beyan etmiştir. Bkz. Edib, Şubat 1953, S. 143, s. 306-313. Buradan da anlaşıldığı üzere muhafazakârlar tüm yaşadıkları olumsuzluklara rağmen Menderes'in şahsından ümitlerini kaybetmemişlerdir. Kendilerine Menderes'in yardım edebileceği inancındalardır.

2018:265). Bir sonraki sayısını 2 Kasım 1945'te yayımlayabilmiştir. Bu da *Büyük Doğu*'nun, çok partili yaşam öncesi basın üzerindeki baskının tesirini üzerinde olabildiğince hissettiğini göstermektedir.

Çok Partili yaşama geçiş ile beraber *Büyük Doğu*, özellikle 1949'un sonlarından itibaren, fikirlerini daha açık ifade eder bir yayın politikasına girmiştir (Subaşı, 2004: 225; Doğan, 2016: 135). Hatta Akın'a göre Necip Fazıl, *Büyük Doğu* ile CHP'ye karşı DP'nin yaptığından daha fazla muhalefet gerçekleştirmiştir (Akın, 2017: 134). Bora'ya göre, muhafazakâr muhalefet bu dönemde Kısakürek ile savunmadan hücumla geçmiştir. (Bora, 2017: 442) Bununla birlikte *Büyük Doğu*'nun 30 Mayıs 1947'de yayımlanan sayısında Rıza Tevfik'in kaleme aldığı "*Abdülhamid'in Ruhaniyetinden İstimdat*" başlıklı şiiri yayımlamasından dolayı Kısakürek tutuklanıp 1 ay 23 gün hapis yatmıştır. Bu şiir Atatürk'e hakaret olarak kabul edilmiş ancak o dönemde bu konuyla ilgili kanun olmadığından "*Türklüğe ve Türk milletine hakaret*" suçlamasıyla tutuklanmıştır. Sonrasında beraat etmesine rağmen karar temyize götürülünce yeniden cezaevine gönderilmiş, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrasındaki 14 Temmuz'da çıkarılan Genel Af ile cezaevinden çıkabilmiştir (Kısakürek, 2018: 100; Tevfik, 1947: 2). Kısakürek, *Büyük Doğu Cemiyeti*'ni kurduğu dönemi,¹²⁹ "*dinî hislere hitap eden herhangi bir açıklamada bulunanın mahkemelere verildiği, tabutluklarda çürütüldüğü bir dönem*" olarak belirtmiş ve böylesi bir dönemde gençliğe çok dikkatli biçimde hizmet ettiklerini dile getirmiştir (Kısakürek, 2018: 111).

Bayar'a göre CHP, inkılapları demokratik esaslara göre sürdürmemiş halbuki DP, halk tefekkürünün temellerine dayalı bir parti olduğunu göstermiştir. Bayar'ın bu açıklaması üzerine Kısakürek; "*Eğer DP Bayar'ın dediği gibi halk tefekkürü temellerine dayalı bir partiye o zaman DP'lilerin halkın tefekkürünün temellerinde İslam ruhu ve ahlakının olduğunu bilmeleri gereklidir*, demiştir (Ak, 2016: 49, 50). Kısakürek, inananların "*Allah*" demelerini bile yasaklayan TCK'nın 163. Madde'sinin, medrese kökenli Başbakan Günaltay zamanında çıkarılırken muhalefette bulunan DP tarafından tepkinin gelmemesini de eleştirmiştir. Üstelik Günaltay'ın çıkarılan bu kanunun uygulanmayacağını belirttiğini ve gerçekten de uygulanmadığını ancak en etkili biçimde DP iktidarında uygulandığını belirtmiştir (Kısakürek, 2018: 105). Necip Fazıl, kuruluşundan itibaren temkinli yaklaştığı DP'yi eleştirmişse de bunun CHP lehine bir durum olmadığını defaat ile belirtmiştir.

Kısakürek, 1952 öncesinde Bayar'a duyduğu olumlu hissiyatın sebebini; Bayar'ın İş Bankası

---

¹²⁹ BDC'yi 28 Haziran 1949'da kurmuştur.

Genel Müdürü olduğu, kendisinin de aynı bankada vazife yaptığı dönemde Bayar'ın kuşatıcı ve babacan tavırları olarak açıklamıştır (Kısakürek, 2018: 25). Kısakürek DP kurulmadan önce Bayar'a duyduğu hissiyatın, DP'nin iktidara gelmesinden sonra özellikle 1952 sonrasında tam tersi bir hal aldığını da ifade etmiştir (Kısakürek, 2018: 21)

Hür Adam'da yer alan yazıda; Müslümanların aleyhine olarak irtica yaygarası çıkarılanların, dönmeler, farmasonlar ve siyonistler olduğu belirtilmiştir (Hür Adam, 17 Nisan 1951: 1, 2). Konuyla ilgili Kısakürek'in de *Büyük Doğu*'da "Prof. Ş.Ü." müstear adıyla 1951'de kaleme aldığı "*Dönmeliğin Romanı*"¹³⁰ isimli yazı dizisinde dönmeliği; Yahudiliğini gizleyen, Türk-İslamlığı yıkmak isteyen fesadın zirvesi olarak tanımlamıştır (Bora, 2017: 385). Kısakürek'e göre, Türkiye'nin taklitçi Batılılaşmasında Yahudilerin etkisi büyüktür (Bora, 2017: 446). 28 Haziran 1949'da İstanbul'da kurulan Büyük Doğu Cemiyeti'nin (Bozkurt, 2012: 190; Şentürk, 2019: 263) teşkilatlanma sürecinde, 22 Mart 1951'de yaşanan "*Kumarhane Baskını*"yla pek çok yayın organı Necip Fazıl'ın davasında ve dindarlığında samimi olmadığına dair yazılar çıkarmıştır. Bu gelişme ile hem Cemiyet'in teşkilatlanması durmuş hem de *Büyük Doğu* yayınlarına ara vermiştir (Akın, 2017: 136; Ateş, 2018: 266).

DP'nin, iktidara gelmesinden kısa süre sonra ezanın aslından okunmasını yasaklayan kanunu kaldırmasıyla ilgili Kısakürek; "*din kâsesindeki aşureden tek üzüm tanesinin yenmesine izin verilip hemen ardından o kâse bir daha erişilmeyecek şekilde rafa kaldırıldı, kâseye uzanan eller de demir sopalarla cezalandırıldı*" değerlendirmesinde bulunmuştur (Kısakürek, 2018: 128). Necip Fazıl'a göre Millî Mücadele ile yalnızca maddi anlamdaki bağımsızlığımız sağlanmıştır. Manevi bağımsızlığımızın da sağlanması, özümüze dönülmesi lüzumludur. Kısakürek, cahilliğin ve taassubun her türlüsüne karşı çıkmıştır. Demokrasiyi, DP'nin CHP'den iktidarı devralmasına vesile olmasından dolayı, çok gerekli görmüştür (Bora, 2017: 443).

BDC kurulduktan sonra 1950'lerde ülke genelinde teşkilatlanarak konferanslar vermeye başlanmıştır (Akın, 2017: 134; Bora, 2017: 443). Cevat Rıfat Atilhan'ın 1950'nin Mart ayından itibaren *Büyük Doğu*'da yazmaya başlamasının ardından aynı yılın Ağustos ayında Atilhan, Türk Muhafazakâr Partisi'nin BDC'ye katılacağını açıklamıştır¹³¹ (Bozkurt, 2012: 192; Ak, 2016: 79). Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, BDC'nin hükümet tarafından takip edildiğini, herhangi bir irticai davranışına müsamaha gösterilmeyeceğini belirtmiştir

¹³⁰ 16 Şubat 1951 tarihli 48. sayıda yazı dizisinin ilk bölümü, 2 Mart 1951 tarihli 50. sayıda ikinci bölümü, 9 Mart 1951 tarihli 51. sayıda üçüncü bölümü ve 16 Mart 1951 tarihli 52. sayıda da dördüncü bölümü yayımlanmıştır. Yazılar, bahsi geçen dört ayı sayının 12. sayfasında yer almıştır.

¹³¹ Bozkurt'a göre, Atilhan Kumarhane Hadisesinin ardından BDC'den ayrılmıştır.

(Kısakürek, 2018: 189). Necip Fazıl, Cemiyeti partileştirme adına girişimlerde bulunmuş hatta 15 Haziran 1951 tarihli *Büyük Doğu*'da Büyük Doğu Partisi Ana Nizamname Projesi yayımlanmıştır. Ancak bir daha bu konudan bahsedilmemiştir (Akın, 2017: 135; Büyük Doğu, 15 Haziran 1951: 8-10). Dolayısıyla Necip Fazıl'ın partileşme ve teşkilatlanma hedefini gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır.

BDC döneminde Kısakürek DP'nin "*muvaaza partisi*" olduğunu ispat etmeye çalışmıştır (Doğan, 2016: 137). Nitekim 3 Mart 1950'de yayımlanan sayının iç sayfalarında bu mesele konu edilmiştir. Aynı sayının kapak sayfasında yer alan "*Hapishane gardiyanı putlar, sizi devireceğiz! Türk'ün ruhunu hapisten kurtaracağız!*" ifadeleri sebebiyle "*Türklüğe hakaret*" suçlamasıyla seçimlere yaklaşık 2 ay kala Kısakürek tutuklanmıştır (Doğan, 2016: 138; Büyük Doğu, 3 Mart 1950: 1). DP'nin seçim zaferinin ardından Ağustos'ta çıkardığı "*Af*" ile Necip Fazıl serbest kalsa da *Büyük Doğu*'nun 18 Ağustos 1950 tarihindeki sayısının ilk sayfasında *1950 Seçimleri Sonrasında "Bütün Eller Boş"* başlığı ile DP'nin "*muvaaza partisi*" olduğu iddiasına göndermede bulunmuştur (Doğan, 2016: 139; Büyük Doğu, 18 Ağustos 1950: 1). Bu bilgilerden de; Atılhan'ın siyasî hayatının en başından itibaren, Kısakürek'in de DP iktidarının başlarına kadar DP'yi "*muvaaza partisi*" görmelerinden dolayı DP tarafında yer almadıkları anlaşılmaktadır.

Kısakürek'in DP hakkındaki görüşünün değişmesinde; Menderes'in 3 Şubat 1951'deki DP İzmir İl Kongresi'ndeki konuşmasında yer alan: "*Türkiye'nin Müslüman bir devlet olduğu ve Müslüman kalacağı, Müslümanlığın tüm gereklerinin yerine getirileceği*" ifadeleri etkili olmuştur. Nitekim *Büyük Doğu*'nun 9 Şubat 1951 tarihli sayısında MP, DP ve CHP "*Aynı Temele Bağlı Üç Muhaliif*" olarak belirtilip bahsi geçen partilerin Kemalizm'e bağlı oldukları belirtilmişken 16 Şubat 1951'de yayımlanan sayısında ise Başbakan'ın İzmir'deki konuşmasıyla ilgili "*Bu ifadeleri kullanan Başbakan'ın kölesi oluruz*" cümlesi yer almıştır (Doğan, 2016: 139; Büyük Doğu, 9 Şubat 1951: 7; Büyük Cihad, 16 Mart 1951: 1; Kısakürek, 2018: 203-205; Ak, 2016: 87). Bunun yanında MP, Hikmet Bayur'un Kemalistliğinden dolayı eleştirilmiş ve MP'nin dayanaksız bir muhalefet olduğu iddia edilmiştir (Ak, 2016: 87). Kısakürek, Menderes'in İzmir'deki konuşmasının üzerinden neredeyse bir yıl geçmesine rağmen hâlâ konuşmadaki vaatlerin çoğunun yerine getirilmediğini, okullarda din derslerinin konmasının¹³³ ve radyoda Kur'an okutulmasının yeterli olmadığını, inananların üzerinde

---

132 Bozkurt'a göre, BDC 26 Mayıs 1951 tarihli Büyük Divan Toplantısı'nda Cemiyetin kapanma kararı almıştır.
¹³³ Nitekim DİB ile MEB arasında Kur'an'ın aslından mı okutulacağı yoksa Latin alfabesi ile mi okutulacağı konusunda yaşanan tartışma sonunda MEB Kur'an'ın hem aslından hem de Latin alfabesi ile okutulmasına karar vermiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu konu ile ilgili görüşünün

büyük bir tehdit unsuru¹³⁴ oluşturan 163. Madde'nin varlığını devam ettirdiğini ifade etmiştir¹³⁵ (Kısakürek, 2018: 207). Ayrıca *Büyük Doğu*'da kaleme aldığı yazısında, muhafazakârların laiklik adı altında ezildiğini bu durumun bir an önce sonlandırılmasını istemiştir¹³⁶ (Kısakürek, 10 Ağustos 1952: 1, 5). Yine Kısakürek aynı yerde ertesi gün kaleme aldığı yazıda, Menderes'e; yalnızca Allah'a ve millete güvenmesi, başkalarına göre rotasını belirlememesi hususunda imada bulunmuştur (Kısakürek, 11 Ağustos 1952: 1). Dolayısıyla Kısakürek, Menderes iktidarına hatırlatmada bulunarak bir bakıma milletin kendisinden beklediğini yeniden ifade etmiştir.

Ticanilerin Atatürk heykel ve büstlerine karşı faaliyetleri ardından AKK'nin CHP ile yapılan ortaklık sonucu 25 Temmuz 1951'de çıkarılmasını ise Kısakürek, DP'nin "*muvaaza partisi*" olduğu iddiasını doğrular bir gelişme olarak değerlendirmiştir¹³⁷ (Kısakürek, 2018: 101). Ayrıca DP'den, gençliği dinsizleştirme ve ahlaksızlaştırma çabalarına karşı kanun içinde sert tedbirler almasını istemiştir (Bora, 2017: 444). Akın, Necip Fazıl'ın hayalindeki millî ve manevi değerlere bağlı gençler ile cumhuriyet ideolojisinin hedeflediği gençlik yapısı neredeyse birbirinin tamamen zıttı olduğuna dair değerlendirmede bulunmuştur (Akın, 2017: 137). Dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, TMD yöneticilerinden Bekir Berk vasıtasıyla Necip Fazıl'dan; dergiyi farklı müstear isimlerle yalnızca kendi yazılarıyla doldurmamasını, dönemin önde gelen etkili muhafazakâr kalemlerinin de yazılarının yer almasını istemiştir. Konuyu iletmek üzere Nurettin Topçu ile Bekir Berk Necip Fazıl'ın yanına gitmiştir (Doğan, 2016: 140, 141). Buradan da anlaşıldığı üzere hükümet Necip Fazıl'a ve yayınlarına önem vermekte ve yayınlarının daha etkili olması için Necip Fazıl'ı yönlendirmektedir.

Kısakürek ismini vermediği bir kişi vasıtasıyla Beyoğlu Mason Kulübü'ne girilip oradaki kayıtlı kişilerin isimlerine ulaşıldığını bunların içinde dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'un oğlu Turgut Bayar'ın da olduğunu öğrendiklerini belirtmiştir (Kısakürek, 2018:

---

dinlenmemesinden dolayı istifa etmenin daha yerinde olacağını düşünmüştür. Bkz. *Büyük Doğu*, 1 Aralık 1951, s. 3. Bahsi geçen dönemde Millî Eğitim Bakanı'nın, Tevfik İleri gibi manevi değerlere önem veren biri olması konuyu ilginç kılmıştır

¹³⁴ Menderes iktidarının üzerinden neredeyse üç yıl geçmesine rağmen, İzmit Kandıra'ya bağlı Darıca Köyü Cami İmamı'nın köydeki çocuklara cami içinde Kur'an harfleriyle Kur'an okumasını öğrettiğinden dolayı tutuklandığı bildirilmiştir. Bkz. *Sebilürreşad*, Şubat 1953, S. 144, s. 297. Benzer bir haber de İzmir Bergama'dan gelmiş, yine Kur'an öğretmek isteyen bir imamın mahkemeye verildiği ifade edilmiştir. Bkz. *Sebilürreşad*, Mart 1953, S. 146, s. 336. Aynı doğrultuda bir diğer haberde de İzmit Karasu'da bir cami imamının aynı sebeple tutuklandığı belirtilmiştir. Bkz. *Sebilürreşad*, Nisan 1953, S. 148, s. 365.

¹³⁵ Benzer içerikli bir yazı da *Sebilürreşad*'ta yayımlanmıştır. Bkz. *Sebilürreşad*, Aralık 1951, S. 117, s. 258-271.

¹³⁶ *Sebilürreşad*'ta, 163. Madde sebebiyle çok sayıda insanın sırf inancından dolayı eziyet çektiği çeşitli örneklerle anlatılmış, ilgili maddenin ivedilikle kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. *Sebilürreşad*, Şubat 1952, S. 120, s. 307-314.

¹³⁷ Kısakürek bu keskin ifadeleriyle hükümetin dikkatini çekerek, kendince yanlış olarak değerlendirdiği icraattan vaz geçilmesini sağlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

226). Bunun üzerine Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu vasıtasıyla Necip Fazıl'a ulaşıp; gazetesinin geçici olarak kapanacağı ancak Menderes'in kendisine duyduğu muhabbetten dolayı bir müddet sonra *Büyük Doğu*'nun çok daha kurumsallaşarak yeniden açılacağı, bu süre içinde ihtiyaçlarını karşılamak için kendisine para verileceği belirtilmiştir. Kısakürek, kapatma hadisesinin arkasında masonların baskısına uğrayan Celal Bayar'ın olduğunu iddia etmiştir (Kısakürek, 2018: 238; Ak, 2016: 277). Nitekim 1952'de Necip Fazıl'ın Menderes ile yaptığı görüşme sonrasında *Büyük Doğu*'yu günlük hale getirebilmek için beş bin lira destek alması sonucunda muhafazakârlara yönelik yayınlarını daha rahat yapabilir hale gelmiştir (Koca, 2017: 304; Akın, 2017: 135; Doğan, 2016: 139; Kısakürek, 2018: 208-216; Ateş, 2018: 267). Necip Fazıl bu gelişmenin ardından Menderes'i hem iç hem dış düşmanlara karşı müdafaaya başladığını, Menderes'in DP'yi Anadolu Türkü'nün öz yapısına uygun bir hale getirmek için çalıştığını belirtmiştir (Kısakürek, 2018: 219). Nitekim Samet Ağaoğlu'nun resmî ilan ve yardım vaadi yanında Tevfik İleri'nin de teşviki ile *Büyük Doğu* günlük gazete olarak 16 Mayıs 1952'de çıkmış¹³⁸ ancak 4 ay sonra 19 Eylül 1952'de kapanmıştır. Ak'a göre, yeni döneminin ilk sayısında Necip Fazıl ana hedefini, "*dünyaya İslam nazarıyla bakıp Menderes'i etrafındakilerin tesirinden kurtarmak, bir bakıma İslam adına Menderes'i kazanmak*" olarak açıklamıştır (Ak, 2016: 107). Görüldüğü üzere Necip Fazıl'ın DP ile ilgili olumsuz fikri değişmiştir. Ancak Menderes Hükümeti'nin yaptığı yanlışlara da yanlış demeyi bilmiştir. Örneğin 1953'te Said Nursi'nin Emirdağ'da zorunlu ikameti sırasında kırlarda dolaşırken bir jandarma çavuşunun, şapka takmamasından dolayı Nursi'yi karakola götürmesinin haksızlığını dile getirmiştir. Kara; bu yaşanan hadisenin, Samsun'da yayın yapan *Büyük Cihad*'ta haber yapılması üzerine dergi hakkında resmî takibat başlatıldığını belirtmiştir. Ayrıca Malatya Hadisesi sonrasında Osman Yüksel ve Necip Fazıl gibi önde gelen kişilere hükümetten destek beklenirken tam tersi bir muamele ile haklarında tutuklama kararıyla yargılandıklarını ancak tutuklu yargılamaların sonucunda bahsi geçenlerin beraat ettiklerini ifade etmiştir (Kara, 1998: 338).

Kısakürek, laiklik hakkında Menderes'in görüşlerinin Yalman'ın görüşleriyle benzerlik gösterdiği eleştirisinde de bulunmuştur (Kısakürek, 2018: 292). Necip Fazıl, Malatya Hadisesi ile ilgili *Cumhuriyet*'te, olayın Büyük Doğu Cemiyeti'nin Malatya Şubesi'ne kayıtlı üyeler tarafından gerçekleştirildiğine dair yazıların yayımlanmasına çok şaşırıldığını çünkü kendisi ile *Cumhuriyet*'in dost olduğunu düşündüğünü belirtmiştir

---

¹³⁸ *Kudret*'te yayımlanan, Necip Fazıl'ın gazetesini günlük çıkarabilmesi için hükümetten Etem Menderes ve Üzeyr Avunduk vasıtasıyla doksan bin lira aldığına dair haber *Zafer*'de tezkip edilmiştir. Bkz. Zafer, 16 Mayıs 1952, s. 6.

(Kısakürek, 2018: 243). Necip Fazıl'a göre, Malatya Hadisesi ile hedeflenen; ülkedeki inananları baskılamak ve yok etmek ayrıca Menderes'in inananlara olan muavenetini durdurmaktır (Ak, 2016: 117). Necip Fazıl, bu hadiseyi organize edenlerin İslam'a düşman olanlar, dönmeler ve Yahudiler olduğunu belirtmiştir (Ak, 2016: 118; Ateş, 2018:268). Yukarıda belirtilenlerden Necip Fazıl'ın; davasından geri adım atmadığı ve yaşananların arkasında hükümeti ve devlet güçlerini olumsuz etkileyen mahfillerin olduğuna inandığı anlaşılmaktadır.

Malatya Hadisesi sonrasında kendisine yapılan muameleler sebebiyle Menderes'e karşı olan muhabbet hissini değiştirdiğini bununla birlikte Menderes'i yeniden değerlendirmeye değer olarak gördüğünü belirtmiştir (Kısakürek, 2018: 247). Ardından Başbakan'dan; kabul edilemez bu suikastı tüm yurda teşmil etmemesini, olaydan istifade etmeye çalışan milletin maneviyatına saldırmak isteyenlere fırsat vermemesini beklediğini belirtmiştir. Eğer bu dediklerinin aksine davranırsa Başbakan'ın "*küfür mangasının başına geçirileceğini*", bir bakıma "*oyuna getirileceğini*" ifade etmiştir (Kısakürek, 2018: 252). Ayrıca bu hadise vesilesiyle Parti'deki küfür kanadının ağırlığı altında Menderes'in ezildiğini ve kendi ağırlığını koyamadığını, o kesimin yönlendirmelerine kapıldığını belirtmiştir. Nitekim Menderes hakkında beklentisini kendisine iletmesinin ardından cezaevinden tahliye edilmesini Kısakürek, "*Menderes'in yeniden inananların yanında yer almayı seçmesi*" olarak değerlendirmiştir (Kısakürek, 2018: 275-281). Bununla birlikte Malatya Hadisesi sonrasında Necip Fazıl'ın tahliye talebi defalarca reddedilmiştir (Zafer, 1 Ekim 1953: 1).

2 Aralık 1953'te tahliye edilmesiyle Necip Fazıl, *Büyük Doğu*'yu 23 Nisan 1954'te yeniden çıkarmaya başlamıştır. Bu sayıda kapak sayfası "*Milletçe Ağlıyoruz*" başlığıyla çıkartılmıştır. Necip Fazıl burada, Menderes'e millet adına serzenişte bulunarak inananların yaşadığı sıkıntıları dile getirmiş, DP'yi iktidara getiren milletin "*irtica*" adı altında sıkıştırıldığını, Menderes'in çekindiği laik yapıdaki gazetecilerin ağına düştüğünü bu sebeple muhafazakârlarla münasebeti kestiğini belirtmiştir. Aynı sayıda Kısakürek, "*Heyhat ki Menderes, Son Ümidimiz Yine Sensin!*" başlıklı yazısında kendileriyle birlikte inananları kurtaracak kişinin yine Menderes olduğunu yazmıştır (Ak, 2016: 141; Kısakürek, 23 Nisan 1954: 2). Bu yeni dönemde *Büyük Doğu*'nun daha bayilere verilmeden toplatılmasına Kısakürek on sayı tahammül edebilmiş, ardından dergiyi kapatmıştır (Ak, 2016: 277). Ateş'e göre; *Büyük Doğu*, muhafazakâr seçmenin sempatisini çekebilmek adına DP iktidarı tarafından bir araç olarak görülmüştür. Kısakürek ise bu süreçte Menderes'in muhafazakârların yanında yer alması için uğraşmıştır (Ateş, 2018: 268). Yukarıdaki

bilgilerden de anlaşıldığı üzere Kısakürek, tüm yaşadığı olumsuzluklara rağmen DP içinde Menderes'i ayrı bir yerde tutarak kendisinden ümidini kesmemiştir. Umudunu kaybetmemesi Menderes'in her yaptığını onaylamak anlamında olmamış, Menderes'i şefkatli bir baba edasıyla, yanlış yaptığını düşündüğü konularda uyarmıştır.

Kısakürek, Samet Ağaoğlu'nun Menderes hakkındaki düşüncelerini de aktarmıştır. Ağaoğlu'na göre; Menderes, Eyüp Sultan'ı ziyaret etmiş, camilerin onarımına ehemmiyet vermiş, iftarlar vermiş, camilere halılar bağışlamış, ezanın aslından okuma yasağını kaldırmıştır. Ancak Menderes'in bu gibi dinî anlamdaki faaliyetlerinin muhalefet tarafından dinin siyasete alet edilmesi olarak değerlendirilmesinin haksız bir iftira olduğunu belirtmiştir. Ağaoğlu ayrıca; ezanı aslından okuma yasağının anayasaya aykırı olmasından dolayı bu yasağın kaldırılmasının anayasada yer alan ibadet etme hürriyetinin yerine getirilmesi olarak değerlendirilmiştir (Kısakürek, 2018: 418). Kısakürek, İleri'nin Menderes hakkındaki görüşlerini de aktarmıştır. Tevfik İleri'ye göre de Menderes inançlı biridir. Bağdat'ı ziyaretleri sırasında İmam-ı Azam Hazretleri'nin kabrini ziyaret edip dua etmiştir. Kısakürek ise Menderes ile yaptığı görüşmelerde Menderes'in dinî hassasiyeti olduğuna dair bir izlenim edinmediğini, iman ve İslam ile tam olarak bütünleşemediğini düşünmektedir (Kısakürek, 2018: 419). Kısakürek, hem Ağaoğlu'nun hem İleri'nin Menderes'in din dünyası ile ilgili anlattıklarını aktararak, bir bakıma bahsi geçen dönemde kendisinin Menderes hakkında ümidini kesmemesindeki haklılığını ispat etme gayretine girdiği anlaşılmaktadır.

2.1.4. Nurettin Topçu

Topçu Fransa'da doktora eğitimini başarıyla tamamlamasına rağmen doçentlik unvanıyla lisede öğretmenlikten emekli olmuş, ihtiyaç olmasına rağmen Topçu'nun üniversitede ders vermesine izin verilmemiştir (Doğan, 2004: 438; Bora, 2017: 378; Doğan, 2016: 33). Muhafazakârlığı ile tanınan Topçu, 1950'lerde bazı dinî içerikli yayınların ve din adamlarının dini aslından uzaklaştırdığına dair eleştiride bulunmuştur (Kaçmazoğlu, 2016: 76). Topçu'ya göre İslam'a en fazla zarar, Müslümanlar tarafından verilmiş ve verilmektedir (Doğan, 2004: 448). Topçu, Tek Parti döneminin yetiştirdiği gençler arasında; *“eğer bir kişi dindarsa o zaman teknolojiyi sevmez, eğer dini yoksa o zaman medenidir”* anlayışının hâkim olduğunu belirtmiştir (Topçu, 2019: 274). Kendisi, bir şeye körü körüne bağlılığa, sabit fikirliliğe karşı çıkmıştır (Kaçmazoğlu, 2016: 129).

Öğün, 1950'li yıllarda Topçu'nun daha çok milliyetçi faaliyet içinde yer aldığını belirtse de (Öğün, 1992: 51) Şentürk'e göre Topçu'yu milliyetçi ya da İslamcı olarak

vasıflandırmak doğru olmaz (Şentürk, 2019: 287). Buna karşın Topçu'nun Kemalizm'e ve Gökalp'in fikirlerine hissettiği karşıtlık yazılarından anlaşılmalıdır (Kaçmazoğlu, 2016: 113; Ögün, 1992: 15; Bora, 2018: 90). Topçu, Türk kültürünün İslam Kültürü ile bütünleştiği düşüncesindedir (Topçu, 2019: 132; Doğan, 2016: 95). Zira Topçu'ya göre, İslam ruhuyla bütünleşmeyen Türklüğün gerçek Türk kültürü olamayacağını ifade etmiştir (Topçu, 2019: 175; Doğan, 2016: 93). Doğan'a göre Topçu, bu düşüncesinde Mehmet Akif'ten etkilenmiştir (Doğan, 2016: 100). Topçu'nun Türk kültürünün İslam kültürü ile bir bütün olduğu fikri Necip Fazıl'ın bu konudaki görüşleriyle benzerlik göstermektedir. Belki de bahsi geçen bu ortak fikri, dönemin muhafazakâr aydınlarının ortak görüşü olarak değerlendirmek daha da doğru olacaktır.

Topçu'nun 1943'te Denizli'ye tayininin çıkması üzerine burada Topçu, Said Nursi ile tanışmıştır ve kendisini takip etmeye başlamıştır. Bunun yanında kendisi Nakışbendi Tarikatı Şeyhi Abdülaziz Bekkine Efendi'ye bağlanmıştır (Kaçmazoğlu, 2016: 108; Doğan, 2004: 441; Bora, 2017: 378; Kara, 2017: 32, 43; Şentürk, 2019: 288). Topçu'nun hayatının sonraki döneminde, fikir ve ruh dünyasında Bekkine Efendi'nin tesirinin büyük olduğu görülmüştür.

Kara'ya göre Topçu; en tercih edilen hükümetin, milletin isteklerini gözeten ve Allah'ın iradesini esas alan hükümet olduğu düşüncesindedir (Kara, 2017: 51). Bu sebepten Topçu, cumhuriyet döneminde yapılan inkıpların halkın isteği ile olmayıp tepeden inmece biçimde, İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla dayatılarak uygulanmasını eleştirmiştir (Kaçmazoğlu, 2016: 121). Topçu Fransada'daki doktora tezinin sonunda; "*Anadolu çocukları, hem kendi nefislerinin zorbalığına hem de despotların zulmüne karşı her zaman kutsal cihad ilan edecekler(dir)*" ifadelerine yer vermiştir (Doğan, 2016: 100). Ayrıca Topçu, Türk inkılabının geçmişten kopuş maksadıyla Batı'yı olduğu gibi taklit ederek uygulanmasına karşı çıkmıştır (Kaçmazoğlu, 2016: 122; Doğan, 2004: 444; Topçu, 2019: 166). Topçu'ya göre büyük milletlerin en önemli özelliği, geçmişle bağını sıkı bir şekilde devam ettirmeleridir (Topçu, 2019: 169; Doğan, 2016: 33; Ögün, 1992: 164). Topçu'nun inkıplara bakışında, Mehmet Akif Ersoy'un yanında I. Meclis'in II. Grup lideri Hüseyin Avni Ulaş'ın da önemli etkisi vardır. Kendisinin milletin refaha kavuşması için belirlediği yöntemle Anadolu sosyalizmi denmektedir. Bu anlayış komünizme, kapitalizme ve pozitvizme karşıdır (Kaçmazoğlu, 2016: 127; Doğan, 2004: 441). Topçu'nun savunduğu Anadolu sosyalizminde, DP iktidarının ilk yıllarında ABD'ye duyulan sempatiye ve peşi sıra gelen İsrail yanlısı politikaya karşı duruş vardır (Kara, 2017: 39). Şentürk'e göre Topçu'nun sosyalizmden kastettiği; birlikteliğini sağlamış, dayanışma içinde olan bir toplum yapısıdır. Marksizm ile

bir bağlantısı yoktur. Bu nedenle Hz. Ömer'in adil yönetimine dair örneklere genişçe yer vermiştir (Şentürk, 2019: 290; Öğün, 1992: 171). Ancak Topçu sosyalizm konusundaki görüşünden dolayı muhafazakâr kesimden tepki görmüş, Marksistlikle itham edilmiştir (Doğan, 2004: 450; Bora, 2018: 91). Bora'ya göre bunun yanında, kendisinin Batı'da eğitim alması muhafazakârlar arasındaki değerini artırmıştır (Bora, 2017: 379). Bunun en büyük sebebi olarak, muhafazakârların kendileri gibi düşünen birisinin iyi eğitim almasından duydukları övünç belirtilebilir. Elbette Topçu'nun mütefekkir olması ve fikirlerini beyan etmede çekinmeme özelliğini de belirtmek gerekir. Çünkü muhafazakâr kesim yaşadıkları hissiyatın dile getirilmesinden memnuniyet duymuştur.

Topçu, İslamiyet ve Hristiyanlık dinlerinin komünizm karşısında birlik oluşturmaları gerektiğine inanmıştır. Ona göre Yahudilik, Şiilik, komünizm ve masonluk düşman unsurlardır (Kaçmazoğlu, 2012: 128; Topçu, 2019: 257-259; Bora, 2017: 383). Laiklik adıyla dine yönelik yapılan baskıların da milleti komünizme yönelttiğini belirtmiştir. Topçu halkın eğitimine fayda sağladığını düşündüğü eğitimci yetiştirme projesini ve Köy Enstitülerini desteklemiştir¹³⁹ (Kaçmazoğlu, 2016: 123; Topçu, 2019: 187).

Topçu'ya göre, Kur'an kursları, oraya gidenleri aydınlatma yerine tam tersine karanlığa sokmuştur. İslam enstitüleri ve imam hatip okulları cahil kişilerin eline bırakılmıştır. Siyasi partilerin, halkın oylarını alabilmek için milletvekili adayları olarak dinî açıdan tanınan kişileri koymalarından dolayı, dini istismar ettiklerini düşünmüştür (Kaçmazoğlu, 2016: 132). Topçu'nun bu türden eleştirileri katı laik görüşe sahip kişileri memnun edecek türden görünse de (Bora, 2017: 379) bir taraftan Topçu, Anadolu insanının kâmilliğinin, olgunluğunun en büyük sebebi olarak İslam ahlakını belirtmiştir (Topçu, 2019: 305). Kaçmazoğlu, Topçu'nun fikirlerinin bilindik muhafazakâr aydınlarla bir değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Kaçmazoğlu, 2016: 144). Doğan'a göre de çok partili yaşama geçiş sonrasında muhafazakârlar arasında Topçu'nun çok da tesirinin olmamasının sebebi yukarıda belirtilen türden eleştirileridir (Doğan, 2016: 53).

Topçu'nun çıkardığı *Hareket* ilk sayısını Şubat 1939'da yayımlamıştır (Subaşı, 2004:

---

¹³⁹ Topçu, Köy Enstitüleri'ni desteklerken Elbette ki Köy Enstitülerinde muhafazakârların tasvip etmediği durumlarda yaşanmıştır. Nitekim *Büyük Doğu*'da yer alan haberde Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü'nün ders sırasında Hz. Peygamber ve Kur'an hakkında hakaret içerikli ifadeleri olduğu belirtilmiştir. Bkz. Büyük Doğu, 19 Ağustos 1952, s. 1, 2. Bu yazının ardından *Büyük Doğu*'nun 10 Eylül 1952'deki sayısında ise Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü hakkında soruşturma başlatıldığı bilgisi verilmiştir. Bkz. Büyük Doğu, 10 Eylül 1952, s. 1. Bir lisede din dersine giren bir öğretmenin din ve Hazret-i Peygamber hakkında olumsuz ifadeler kullandığı, Atatürk'ün eskiden dünyaya gelseydi peygamber olacağını belirttiği haberi bir başka muhafazakâr yayın olan *Hür Adam*'da yapılmıştır. Bkz. Hür Adam, 21 Kasım 1952, s. 1.

223; Doğan, 2016: 7; Şentürk, 2019: 291). Doğan'a göre, bu dönemde bahsi geçen dergi cumhuriyet dönemindeki fikrî muhalefetin başlangıcı olmuştur. Topçu, müstear isimlerle dönemin eleştirisini yaptığı pek çok yazı yayımlamıştır (Doğan, 2016: 105). En kısa süreli dönemlerinden olan 1952-1953 yayın döneminde derginin İslami duruşu önceki dönemlerle kıyaslandığında daha belirgin hale gelmiştir (Doğan, 2016: 111; Şentürk, 2019: 291). Yayın hayatına 1939'un Şubat'ında başlamasına rağmen çok partili yaşama geçene kadar *Hareket* 12 sayı yayımlanabilmiŐtir. Topçu, derginin yayımına sıklıkla ara vermek zorunda kalmıştır. 12. sayı Mayıs 1943'te çıkarılmıŐ bir sonraki sayı ise ancak 1947'nin Mart'ında yayımlanabilmiŐtir. Tezde incelenen İkinci Menderes İktidarı Dönemi'nde; Aralık 1952'de 41. sayısı, Haziran 1953'te de 47. sayısı olmak üzere toplam 7 sayısı yayımlanmıştır.

Topçu, 1950'lerden itibaren İstanbul'un Fethi, Fatih ve Mehmet Akif ile ilgili konferanslar vererek milletin değerlerini canlı tutmaya gayret etmiştir (Doğan, 2016: 34; Kara, 2017: 35). Ayrıca, liseden Hocası Mahmut Celalettin kten ile 1951'de imam hatip okulunun açılışı için hazırlık aşamasında verilecek derslerin belirlenmesi ve ders programlarının hazırlanması konusunda çalışmıştır (Kara, 2017: 35). Nurettin Topçu ile ilgili bahsedilen yukarıdaki bilgilerden; kendisinin Menderes hkmetine karşı özel bir çalışması veya belirlediği bir politikasının olmadığı, kendi dünyasında belirlediği esasları hayatına geçirmekle meşgul olduğu görülmektedir.

2.1.5. Osman Yüksel Serdengeçti

Muhafazakârlar arasında adı sıklıkla anılan kişilerden biri de Serdengeçti'dir. Osman Yüksel, Ankara niversitesi'nde öğrenciliği sırasında Mayıs 1944'te yaşanan olaylara karıŐtıđı gerekesiyle¹⁴⁰ Alparslan Türkeş ve Nihal Atsız ile cezaevine girmiştir. Hapisten çıkmasının ardından okula devam etme isteği reddedilince dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e yazdığı "*Yüksek Makamın Alçak Vekiline*" hitabıyla başlayan mektup sebebiyle yeniden tutuklandı (Şentürk, 2019: 298). Bu da Serdengeçti'nin soyismi ile müsemma bir karakter olduğunu ve doğru bildiğini söylemede hiç çekinmediğini gösteren önemli bir örnektir. *Serdengeçti*, Osman Yüksel'in yukarıda bahsedilen, Yücel'e yazdığı mektup dolayısıyla aldığı hapis cezasının ardından yayımlanmaya başlanmıştır. Derginin kapağında "*Hakka tapar, halkı tutar*" ifadeleri yer almış, 1947'deki ilk sayısında Serdengetiler imzasıyla "*Yolumuz-Bizim Milliyetçiliğimiz*" başlığı ile kaleme alınan yazıda, sonraki senelerde milliyetçilerin diline dolanan bir slogan olan "*Tanrı Dağı kadar Türk, Hira*

¹⁴⁰ Bahsedilen olay Irkçılık-Turancılık Davasıdır.

Dağı kadar Müslümanız” ifadelerini kullanmıştır (Şentürk, 2019: 298; Serdengeçti, 1947, S. 1. s.3; Ateş, 2018: 274). *Serdengeçti* inançlı duruşunu ve dolayısıyla muhafazakârlığını “Allah’a, millete, vatana koşanların dergisi” sloganıyla da açıktan belli etmiştir (Ateş, 2018: 274). 1947-1960 arasında yayımda olan *Serdengeçti*’nin Anadolu insanı üzerindeki tesiri, toplamdaki 33 sayısından çok daha fazla olmuştur (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 331). *Serdengeçti*’nin Mayıs 1947’de çıkan 2. sayısında Salim Zeki imzasıyla “*En Büyük Hakikat Susturuldu, En Büyük Kitap Arka Sokaklara Atıldı, Felaketimizin Sebebi Budur*” başlığı altında yayımlanan yazıda, mevcut iktidarın ve etrafında toplanmış olan kişilerin Kur’an’ın hükümlerine aykırı davrandıkları değerlendirmesinde bulunulmuştur (Şentürk, 2019: 299; Zeki, 1947: 6). Dergi, ilk sayısında yer alan “*Değişmeyen Zihniyet*”, “*Bir Nesli Nasıl Mahvettiler?*”, “*Çocuklarımıza Neler Öğretiyoruz*” başlıklı yazılarla Halk Partisi politikalarına karşı olduğunu ifade ederek eleştirisini açıkça belirtmiştir (Ateş, 2018: 274; Serdengeçti, 1947, S. 1. s. 5; Zeki, 1947: 6, 7; Serdengeçti, 1947, S. 1. s. 18).

Serdengeçti, cumhuriyet eliti içinde çok sayıda dönme bulunduğunu ifade etmiştir (Bora, 2017: 385). Ayrıca üniversitelerde inanmayan kişilerin kurduğu sistem dolayısıyla gençlerin ahlaksızlık ve dinsizlik üzere yetiştiği konusunda yaptığı eleştiriler sonrasında kendisinin ve kendisi gibi bu konuda derdi olanların savcılar tarafından cezalandırılmasını, halbuki aynı savcıların komünistlere herhangi bir müdahalesinin olmamasını eleştirmiştir. (Serdengeçti, Mayıs 1950, S. 10, s. 12). Bunun yanında Serdengeçti, Bolşeviklerin Rusya’da dini ortadan kaldırmaya çalıştıkları gibi aynı uygulamanın bizde de CHP döneminde yapıldığını ifade etmiştir (Serdengeçti, Haziran 1952, S. 15-16, s. 12). Aynı mahiyette bir başka yazı da Edib tarafından kaleme alınmıştır (Serdengeçti, Haziran 1952, S. 15-16, s. 14).

Yazıhanesine *Serdegeçti*’nin Adana Bayii gelip, kendisine sattığı dergilerin parasını takdim ettikten sonra, CHP hakkında bu kadar kötileyici yazıları olmasa daha da fazla satabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Serdengeçti, Adana Bayii’ne; ülkesini çok sevmesine rağmen CHP’nin kendisini vatan haini suçlamasıyla hapse attığını, hapiste aylarca işkenceler ve zulümler gördüğünü, CHP’nin 1950’ye kadar kendisine oy vermeyenleri vatan haini ilan ettiğini, 1950’den sonra ise kendisine oy vermeyenleri Atatürk düşmanı ilan ettiğini belirtmiştir (Bakiler, 2019: 133-137). Bu ifadeleri vasıtasıyla Serdengeçti, CHP yönetimine ve anlayışına duyduğu hissiyatı açıkça ortaya koymuştur.

Osman Yüksel; 1950 seçimleri sonrasında milletin geçmiş yönetimden kurtulduğunu, kendi istediğini iktidar yaptığını, dolayısıyla yeni hükümet eski hükümetin yaptıklarını

yaparsa halkın yenisini de göndereceğini belirtmiştir¹⁴¹ (Serdengeçti, Eylül 1950: 15). Menderes'in Antalya'da yaptığı konuşmasında kendisine laiklik konusunda taviz verdiği dair yapılan eleştiriler için sarf ettiği; *"Bu kanunlar acaba hangileridir ve tavizler hangi tavizlerdir? Galiba ezanın Türkçe ve Arapça okunmasının ve vicdan hürriyeti üzerinde yapılan baskının kaldırılmasını kastediyorlar. Eğer inkılap kanunları bugüne kadar halk tarafından benimsenmemişse, jandarma zoru ile yürütülecekse, milli vicdanın hilafına olan bu kanunları kaldırmak demokratik bir idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder."* ifadeleri üzerine Osman Yüksel, Menderes'i desteklediğini ve yanında olduğunu belirtmişti (Serdengeçti O. Y., Haziran 1952, S. 15-16, s. 25). Ancak 1952'ye gelindiğinde Malatya Hadisesi sonrasında yaşanan gelişmeler karşısında Osman Yüksel, *Serdengeçti*'de kaleme aldığı yazıda; *"Millet Adnan Menderes'i seviyor; neden? "Dinimizi baskıdan kurtardık" dediğinden. "Sağcılarla solcular, bir arada harman edilemez, bu memleket sağcılardan hiçbir zaman zarar görmemiştir" dediğinden. "Zorla polis ve jandarma kuvvetiyle inkılap olmaz, demokrat bir idare bunu tasvip edemez" dediğinden. Bu ve buna benzer, şimdiye kadar hiçbir devlet adamının ağızından böyle sözler duymadığından dolayı bu Müslüman halk Menderes'i seviyor. Müfrit CHPliler bir tarafa, baştanbaşa bütün Anadolu bu fikirde. Menderes mümin gönüllerin en derin yerlerinde sessizce alkışlanıyor. Müslüman bir Türk çocuğu, bir Anadolu çocuğu olarak ve bu kitlelere hitap eden, onlardan her hafta yüzlerce mektup alan, bu suretle geniş halk kitlelerinin kanaatlerini öğrenmek imkânını bulan bir insan olarak bunu söylüyorum, yazıyorum.*

Yalnız şunu itiraf edelim ki zaman zaman şüpheye düştüğümüz de oluyor; acaba.. acaba.. Şüpheden bir türlü kurtulamıyoruz. Acaba Menderes siyaset mi yapıyor? Büyük Doğu niçin kapatıldı? Serdengeçti askeri mahkemeye niçin verildi? Çorum-Ankara kongrelerinden halkın vicdanından, halkın imanından kopan dilekler nasıl ört-bas edildi? ... Madem ki demokrasi var, madem ki bu idare halk idaresidir. O halde, bu istekler baştakilerin fikrine uysun, uymasın, onlar milletin isteğini yerine getirmekle mükelleftirler. Halkın isteği nedir, kötü bir şey mi?

Halk bir sürü kepezeliklerin önüne geçilmesini, inandığı, bağlandığı mukaddes kitabının mekteplerde okutulmasını istemiş. ... Rusya'da dahi menedilen çıplak kadın teşhirinin önüne geçilmesini istemiş.

... Biz, bu vatanın öz çocukları yeter artık! Yeter... diyoruz. Bu Müslüman, Türk milleti kendi sesini ne zaman duyuracak? Kendi nizamını ne zaman kuracak?! Seçenlerin fikri başka, seçilenlerinki başka... Bu hal daha ne vakte kadar kadar sürecek Ya Rabbi! Baş başka, kuyruk başka. İşte Halk Partisi bunun için yıkıldı. İbret almalısınız ibret. Vicdanlardan baskıları kaldırdık diyen Menderes nerdesin! Millet evvel Allah sonra sana dayanıyor. Sana bakıyor. Göster kendini... Bu memlekette demokrasi ya vardır ya yoktur. Bunun ikisi ortası olamaz. Biz olduğuna kaniiz. Bekliyoruz. Yüzümüzü kara çıkarma!"

¹⁴¹ Bu yazıyla muhafazakârların, DP hükümetinden beklentisi dile getirilmiştir.

ifadelerini kullanmıştır (Serdengeçti, Ekim-Kasım 1952: s. 13). Osman Yüksel bu ifadelerle Menderes'ten muhafazakârların beklentisini bir kere daha dile getirmişti.

Bunun yanında Serdengeçti, 10 Ağustos 1952'de *Bağrıyanık* isimli bir mizah gazetesini çıkarmış, gazetenin isminin üzerinde “*Hak Yolunda Bağrıyanık Yolcular*” sloganı kullanılmıştır. Şentürk'e göre *Bağrıyanık* inanç mücadelesini esprili eleştirilerle gerçekleştirmiştir (Şentürk, 2019: 298; Bağrıyanık, 10 Ağustos 1952, s.1).

Serdengeçti'de Osman Yüksel, sıklıkla Ayasofya'yı konu almış ve bu mabedin üzerine zincir vurulduğunu bir an önce hürriyetine kavuşması gerektiğini vurgulamıştır. Dergide milliyetçilik İslam ile yoğrularak verilmiştir. Bu da Necip Fazıl'ın milliyetçilik anlayışı ile uyum göstermiştir. Serdengeçti, Malatya Hadisesi akabinde tutuklanmış, aradan geçen 11 ayın sonundaki ilk duruşmasında salıverilmiştir (Şentürk, 2019: 299; Ateş, 2018: 274). Muhafazakâr bir iktidarın olduğu düşünülen dönemde böylesi bir durumun gerçekleşmesi oldukça ilgi çekicidir. Bu da Menderes'in Malatya Hadisesi sonrası kendini aklayabilmek adına bu tür gelişmelerin yaşanmasına müsaade ettiğini göstermiştir.

Osman Yüksel anılarında, Said Nursi'yi Isparta'da ziyarete gittiğinde kendisine; Malatya Hadisesi vesilesiyle hapse girdiğini, Halk Partisi iktidarı döneminde de hapse atıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine Said Nursi'nin kendisine, İslam davası uğruna gerekirse hapse de girileceğini söylediğini belirtmiştir. Ardından Nursi'nin; Halk Partisi'nin kol kestiğini, Demokratların ise parmak kestiğini dolayısıyla ehven-i şer olarak değerlendirilmesi gerekip Halk Partisine karşı Demokratların desteklenmesi gerektiğine dair ifadesini aktarmıştır (Akgündüz, 2015: 553).

Osman Yüksel'in Said Nursi ve Talebeleri hakkındaki düşüncelerini yansıtan aşağıdaki yazısı *Serdengeçti*'de yayımlanmıştır.

“Said Nur Ve Talebeleri

Bahtiyar bir ihtiyar var. Etrafı, sekiz yaşından seksen yaşına kadar bütün nesiller tarafından sarılmış. Yaşlar ayrı, başlar ayrı, işler ayrı... Fakat bu ayrılıkta gayrılık yok! Hepsi birşeye inanmış: Allah'a, Âlemlerin Rabbi olan Allah'a, Onun ulu Peygamberine, Onun büyük kitabına. Kur'ân henüz yeni nâzil olmuş gibi, herkes aradığını bulmuş gibi bir hal var onlarda. Said Nur ve talebelerini seyrederken, insan kendini âdetâ Asr-ı Saadette hissediyor. Yüzleri nur, içleri nur, dışları nur... Hepsi huzur içindeler. Temiz, ulvî, sonsuz birşeye bağlanmak; her yerde hâzır, nâzır olana, Âlemlerin Yaraticısına bağlanmak; o yolda yürümek, o yolun kara sevdâlısı olmak... Evet, ne büyük saadet!

Said Nur; üç devir yaşamış bir ihtiyar. Güngörmüş bir ihtiyar. Üç devir; Meşrutiyet, İttihad ve Terakki, Cumhuriyet: Bu üç devir büyük devrilişler, yıkılışlar, çökülüşlerle doludur. Yıkılmayan kalmamış! Yalnız bir

adam var. O, ayakta. Şark yaylalarından, güneşin doğduğu yerden İstanbul'a kadar gelen bir adam. İmânı, sıradağlar gibi muhkem. Bu adam, üç devrin şerirlerine karşı imanlı bağırını siper etmiş. "Allah" demiş, "Peygamber" demiş, başka birşey dememiş; başı Ağrı Dağı kadar dik ve mağrur. Hiçbir zâlim onu eğememiş, hiçbir âlim onu yenememiş. Kayalar gibi çetin, müthiş bir irâde, şimşekler gibi bir zekâ; işte Said Nur! Dîvân-ı harbler; mahkemeler; ihtilâller; inkılâplar; onun için kurulan îdam sehâları, sürgünler bu müthiş adamı, bu mânevîyât adamını yolundan çevirememiş! O, bunlara imânından gelen sonsuz bir kuvvet ve cesâretle karşı koymuş. Kur'ân-ı Kerîm'de; "İnanıyorsanız muhakkak üstünsünüz" (Âl-i İmrân Sûresi, âyet 133.) buyuruluyor. Bu Allah kelâmı, sanki Said Nur'da tecellî etmiş!

Mahkemelerdeki müdâfaalarını okuduk. Bu müdâfaalar bir nefis müdâfaası değildir; büyük bir dâvânın müdâfaasıdır. Celâdet, cesâret, zekâ eseri, şâheseri...

Niçin Sokrat bu kadar büyüktür? Bir fikir uğruna hayatı hakîr gördüğü için değil mi? Said Nur, en az bir Sokrat'tır; fakat İslâm düşmanları tarafından bir mürteci, bir softa diye takdim olundu. Onlara göre büyük olabilmek için ecnebî olmak gerek. O, mahkemelerden mahkemelere sürüklendi. Mahkûmken bile hükmediyordu. O, hapishânelere atıldı. Hapishânelere, zindanlar onun sâyesinde medrese-i Yûsufiye oldu. Said Nur, zindanları nur, gönülleri nur eyledi. Nice azılı katiller, nice nizam ve ırz düşmanları, bu iman âbidesinin karşısında eridiler; sanki yeniden yaratıldılar. Hepsî halîm-selîm mü'minler haline, hayırlı vatandaşlar haline geldiler. Sizin hangi mektepleriniz, hangi terbiye sistemleriniz bunu yapabildi, yapabilir?

Onu diyar diyar sürdüler. Her sürgün yeri, onun öz vatanı oldu. Nereye gitse, nereye sürülse, etrafı saf, temiz mü'minler tarafından sarılıyordu. Kanunlar, yasaklar, polisler, jandarmalar, kalın hapishâne duvarları, onu mü'min kardeşlerinden bir an bile ayıramadı. Büyük müşîdin, talebeleriyle arasına yığılan bu maddî kesâfetler; din, aşk, iman sâyesinde letâfetler haline geldiler. Kör kuvvetin, ölü maddenin bu tahdit ve tehditleri, ruh âleminin ummanlarında büyük dalgalar meydana getirdi. Bu dalgalar, köy odalarından başlayarak, yer yer her tarafı sardı; üniversitelerin kapılarına kadar dayandı.

Yıllardır mukaddesâtları çiğnenmiş vatan çocukları, mahvedilen nesiller, imâna susayanlar; onun yoluna, onun nûruna koştular. Üstadın Nur Risâleleri elden ele, dilden dile, ilden ile ulaştı, dolaştı. Genç-ihtiyar, câhil- münevver, sekizinden seksenine kadar herkes ondan birşey aldı, onun nûruyla nurlandı. Her talebe, bir makine, bir matbaa oldu. İman, tekniğe meydan okudu. Nur Risâleleri binlerce defa yazıldı, teksir edildi.

Gözlerinin nûru sönmüş, iç âlemlerinin ışığı sönmüş, harâbeye dönmüş olan körler bu nurdan, bu ışıktan korktular. Bu azîz adamı, dillerden hiç eksik etmedikleri "İnkılâba, lâikliğe aykırı hareket ediyor" diye, tekrar tekrar mahkemeye verdiler; tekrar tekrar hapishânelere attılar. Kaç kere zehirlemek istediler. Ona zehirler panzehir oldu, zindanlar dersihâne... Onun nûru, Kur'ân'ın nûru, Allah'ın nûru vatan sınırlarını da aştı. Bütün âlem-i İslâmî dolaştı. Şimdi Türkiye'de, her teşekkülün, vatanını seven herkesin önünde hürmetle durması lâzım gelen bir kuvvet vardır: Said Nur ve talebeleri. Bunların; derneği yoktur, lokali yoktur, yeri yoktur, yurdu yoktur; partisi, patirtisi, nutku, alâyişi, nümâyişi yoktur. Bu, bilinmezlerin, ermişlerin, kendini büyük bir dâvâya vermişlerin şuurlu, imanlı, inançlı kalabalığıdır." (Akgündüz, 2015: 558-559; Serdengeçti O. Y., Mart 1952: 5; Nursi, 2017: 625-627).

Osman Yüksel'in yukarıdaki yazısı, *Serdengeçti*'nin Mart 1952'deki sayısında yayımlanmış ayrıca Said Nursi'nin Risale-i Nur Külliyyatı içindeki Tarihçe-i Hayat isimli kitapta da yer verilmiştir. Osman Yüksel Serdengeçti ile Said Nursi arasındaki münasebeti belirten yazılardan; dönemin muhafazakârlarının DP Hükümetine kötünün iyisi nazarıyla baktıkları, geçmiş dönemde dine ve dindarlara yapılanlarla kıyaslandığında DP'ye destek vermenin gerektiğini düşündükleri, Serdengeçti'nin de Nursi'nin bu doğrultudaki görüşlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır.

2.1.6. Peyami Safa

1953-1960 arasındaki yazılarına bakıldığında Peyami Safa'nın; Kemalizm'in materyalist Avrupa'ya ve dar akılcılığı örnek aldığı, oysa maneviyatı dışlayan bu yaklaşımın zamanın şartlarına uyum sağlamadığını düşünmekte olduğu anlaşılmaktadır (Kaçmazoğlu, 2016: 72; Bora, 2017: 390). Bunun yanında Kaçmazoğlu'na göre Safa, katı laisizmin uygulandığı dönemde asker zoruyla dinî yaşamın yok edilmeye çalışılmasını nasıl doğru bulmuyorsa dinî yasaklardan dolayı Anadolu insanının çocuklarına gizliden verilen dinî eğitimin sona erdirilip devlet eliyle doğru biçimde verilmesinin gerekliliğini savunmuştu (Kaçmazoğlu, 2012: 80). Bunun yanında Safa; DP'nin kurulduğu ilk zamanlarda, sosyalistlerle iş birliği yapmasını tasvip etmediğinden DP'den uzak durmuştu (Ayvazoğlu, 2017: 419; Koçak, 2017: 126). Yazılarını yayımlattığı *Tasvir*'in CHP'yi eleştirmeye başlayıp DP'yi desteklemeye başladığında gazeteden ayrılmış, *Vakit*'te DP'yi eleştiren yazılarına devam etmiştir. Safa'nın DP ile yakınlaşması bir hayli zaman almıştır. Koçak'a göre Safa ancak DP'nin ikinci döneminde¹⁴² DP'ye yakınlaşmıştır (Ayvazoğlu, 2017: 416; Koçak, 2017: 126). Safa 1950 seçimlerinde CHP'nin Bursa Milletvekili adayı olmuşsa da kazanamamıştır (Ayvazoğlu, 2017: 369; Koçak, 2017: 125). Safa'nın CHP'liliği, seçimlerle sınırla kalmamış seçim sonrasında da Parti'nin yayın organı olan *Ulus*'ta ilk sayfa yazarı olarak 1952'ye kadar yazmıştır (Koçak, 2017: 125; Ayvazoğlu, 2017: 460). Bu gelişme, muhafazakârların bir başka önde gelen kalemi olan Osman Yüksel Serdengeçti'nin çıkardığı *Sedengeçti*'nin ilk sayısında "Peyami'nin açılan cebi kapanan ağzı" başlığı ile kaleme alınan yazıda kıyasıya eleştirilmiştir (Ayvazoğlu, 2017: 422, 423; Serdengeçti, 1947, S.1. s.17). Muhafazakâr düşünürlerden biri kabul edilen Safa'nın 1950'ler gibi önemli dönüm noktası olarak bilinen bir zamanda CHP tarafında yer alması pek çok kişi tarafından pek de anlaşılamamıştır (Koçak, 2017: 124).

¹⁴² Koçak'ın buradan kastettiği, 1954 seçimleri sonrası olduğu anlaşılmaktadır.

Safa, yazılarına karşılık alacaklarının tahsili konusundaki sorunun bir türlü çözülememesi üzerine *Ulus*'ta yazmaya son vermiş, 1953 sonunda *Türk Düşüncesi*'ni çıkarmaya başlamıştır (Ayvazoğlu, 2017: 461-462). Ayvazoğlu'na göre, Necip Fazıl o sırada hükümetten daha fazla ilan aldığından Peyami'ye zaman zaman maddi destek olmuştur (Ayvazoğlu, 2017: 499). Derginin satışı iyi yerlere gelince DP'nin dikkatini çekmiştir. Safa'nın da ilk başlarda DP'ye mesafeli duruşuna sebep olan DP'nin sosyalistlerle yakınlığı bu arada sona ermiş ve muhafazakâr kimliği ağırlık kazanmıştır (Ayvazoğlu, 2017: 485). Dolayısıyla hem DP açısından hem de Safa açısından birbirlerinden uzak durmalarına bir sebep kalmamıştır.

Bu doğrultuda bizzat Başbakan tarafından davet edilen Safa'nın Menderes ile görüşmesi sırasında daha önce defalarca eleştirdiği Köprülü de bulunmuştur. Safa, Menderes'e gençler üzerindeki manevi tahribatı önlemek adına Gençlik Bakanlığı kurulmasını teklif etmiştir (Ayvazoğlu, 2017: 486). Koçak, Safa'da muhafazakârlık adına bir istikamet söz konusu olmadığını belirtmiştir (Koçak, 2017: 129). Nitekim Safa kendisini hem inkılapçı hem muhafazakâr olarak tanımlamıştır (Bora, 2017: 377). Bora'ya göre ise Safa aslında yazdıkları ve filleriyle "*inkılapçı-muhafazakârlık*" konusunda kendini doğrulamıştır (Bora, 2017: 387)

CHP'nin, dinsiz olmadığı açıklamasında bulunması üzerine Safa; CHP'nin, dinin toplum nezdindeki değerini anladığını belirtmiştir. Çünkü Safa; geçmişte Falih Rıfkı Atay'a Allah'a inanıp inanmadığı sorulduğunda Atay'ın kesin bir dille inanmadığını belirtmesi, Cemil Barlas gibi kişilerin dinî konularda ters açıklamalarda bulunması, İnönü'nün dinî konularda hiçbir biçimde olumlu ifade bulunmamasına rağmen irtica adı altında olumsuz ifadeleri sıklıkla dile getirmesi gibi sebeplerden dolayı CHP'nin toplum nazarında dinsiz olarak bilinmesine sebep olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ayvazoğlu, Safa'nın; Atatürk'ün ve inkılaplarının CHP tarafından istismar edildiğini de düşündüğünü iddia etmiştir (Ayvazoğlu, 2017: 500, 501). Safa yukarıda CHP içinde olduklarını belirttiği ve inkılapları istismar ettiğini ifade ettiği bu kişilere "*devrimbaz*" demiştir. Bu gibi laiklik adı altında dine ve dindarlara düşmanlık yapanlara karşı Safa, verdiği mücadele ile muhafazakârların sözcülüğü görevini üstlenmiştir (Ayvazoğlu, 2017: 502; Göze, 1975: 89; Bora, 2018: 76; Mert, 2006: 316).

Ayvazoğlu'na göre, Ayasofya'nın ibadete açılması gerektiğinden ilk bahseden Safa'dır. Safa; liselerde önceki kullanılan alfabenin öğretilmesi gerektiğini belirtmiş, Yüksek İslam Enstitüsü ve imam hatip okulları konularına sahip çıkmıştır. Ayrıca milletin geçmişle

irtibatının devam ettirilmesi gerektiğinin altını çizmiş bu sebeple dilde aşırı sadeleşmenin yapılmamasının lüzumunu vurgulamıştır. Safa, dilde uygulanan aşırı sadeleşmeyi “*uydurmacılık*” olarak adlandırmıştır (Ayvazoğlu, 2017: 502). Safa’ya göre dilin devamlılığı milletin geçmişle olan bağını sağlamaktadır. Bu vesileyle millet varlığını devam ettirebilmektedir. Safa’nın bu ifadeleri önceki dönemde yapılan bu yöndeki uygulamalara karşı olduğunu göstermektedir.

2.1.7. Sâmiha Ayverdi

Ayverdi kendisinin siyasî açıdan Türk-İslam sentezini benimseyen bir anlayışının olduğunu belirtmiştir (Ayverdi, 2020a: 221). Müslümanların cahillikle, yoksullukla özdeşleştirilmesine karşı çıkmıştır (Bora, 2017: 356). Ayverdi geçmişle, özellikle Osmanlı ile bağını devam ettiren kültürel bağlamda bir muhafazakârdır. Bu sebeple önceki dönemdeki, geçmişten kültürel kopuş ile birlikte Batı kültürünü olduğu gibi kabullenışı reddetmiştir (Azak, 2006: 249, 250; Ayverdi, 2019; 23). Zaten Ayverdi’ye göre CHP iktidarının sona ermesinin en temel sebebi, CHP’nin halkın yüzyıllarca yoğrulduğu değerlerine aykırı ve sırtını dönmüş biçimde davranmasıdır. Ayrıca Ayverdi, CHP iktidarının devleti yanlış yönetimi sonucunda yaşanan ekonomik kötü gidişi durdurabilmek adına, özellikle gayrimüslimlere yönelik çıkardığı Varlık Vergisi’ni, devlet ciddiyetinden yoksun bir hareket olarak değerlendirmiştir. Verginin toplanması konusunda başarısız olunmasının sebebinin de bu olduğunu belirtmiştir (Ayverdi, 2020b: 113, 114). Buradan anlaşıldığı üzere Ayverdi, CHP’nin hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere yönelik politikalarını tasvip etmemiştir.

Ayverdi, CHP iktidarı süresince tarihe ve kutsal değerlere savaş açılması neticesinde maneviyatına bağlı Türk milletinin fırsatını bulduğunda iktidarı DP’ye devrettiğini belirtmiştir. Ancak Ayverdi; Menderes’in inançlı bir kişiliğe sahip olmasına rağmen devleti yönetecek birikime sahip olmadığını, Bayar’ın ise fikrî ve manevi eksikliklerinin bulunmasından, döneminde inanç ile ilgili bir hareket gördüğünde hemen ilgili hareketi durdurma veya ortadan kaldırma yolunu tuttuğunu, bu tür davranışların da milleti küstürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca 1950’de ezici bir üstünlükle iktidara gelmesine rağmen DP hükümeti, millî ve manevi yaraları onaracak yerde muhalefetin irtica eksenli sert söylemi karşısında adeta kendini savunmuş, onarıma yönelik faaliyet yapamamıştır (Ayverdi, 2020b: 116, 117). İktidar aynı sebepten muhafazakâr kişilere önceki dönemde uygulanan muameleleri devam ettirmiş ve devam ettirilmesine göz yummuştur. Elbette bu durum da “*iktidarın muktedir olabilme sorunu*”nu hatırlatmaktadır. Muhafazakârlara yapılanların DP iktidarında

da devam etmesinin en büyük sebebinin Menderes'in endişeli karakteri olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple Menderes kendi dönemiyle ilgili yapılan “irtica” suçlamalarına karşı duramamıştır.

Ayverdi, dinî eğitimden ve Allah korkusundan uzak yetişen kişilerin gerek insani açıdan gerekse sosyal açıdan faydasızlıklarının yanında zararlı olacaklarını belirtmiştir. Ayverdi, tam tersi durumda yetişen kişilerin ise gerek insanların gerekse toplumların huzuruna ve refahına vesile olacağını belirtmiştir (Ayverdi, 2019; 131, 360). Ayverdi'ye göre, Celal Bayar'ın imana yönelik herhangi bir gelişmeye anında müdahale etmesinden dolayı önceki dönemde var olan eğitim sorunu¹⁴³ DP döneminde de devam etmiştir. Menderes ise Bayar'ın bu tutumu karşısında, eğitim alanında Hasan Ali Yücel anlayışına son verememiş, gençlerin iman esasları üzerine yetişemeyip düşmanların fikren, zihnen ve manevi açıdan açık hedefi haline gelmesine engel olamamıştır (Ayverdi, 2020a: 215, 217, 271; Ayverdi, 2019; 39, 86). Bu sebepten Ayverdi'ye göre bu sistemden mezun olan gençlerin, gönül dünyasının bulanık, memlekete faydadan çok zararı olan kimseler olarak yetişmesine ortam hazırlanmıştır (Ayverdi, 2019; 23,110).

Ayverdi, komünizmin Türklüğe karşı açtığı savaşta Türk'ün diline, dinine, tarihine saldırdığını belirtmiştir¹⁴⁴ (Ayverdi, 2019; 33-35). Ayverdi konu ile ilgili alınması gereken tedbirler olarak; ilkokuldan liseye kadar derse giren öğretmenlerden geçmiş dönemin tesiri altında kalıp da sola eğilimli olanlar tespit edilip gerekli uyarıların yapılmasını, ayrıca öğretmenlere millî ve manevi değerler üzerine eğitimler verilmesini, Köy Enstitüleri'nin belirtilen doğrultuda revizyona tabi tutulmasını ifade etmiştir (Ayverdi, 2019; 37, 97).

Ayverdi milletin ancak millî ve manevi değerlerinin güçlenmesi halinde eski gücüne kavuşabileceğini belirtmiştir (Ayverdi, 2019; 39, 98, 115). Nitekim Ayverdi, ABD gibi güçlü bir devletin bu hale gelmesinin en büyük vesilelerinden biri olarak; ABD'nin, her alanda kendi dininden yararlanmasını tespit etmiştir. Ayverdi'ye göre, ABD bu vesileyle milletini bir arada tutabilmiş ve milletin gelişimini sağlamıştır (Ayverdi, 2019; 99). Kore Savaşı'na Türkiye adına katılan Binbaşı Faruk Güventürk'ün Ayverdi'ye aktardığına göre; Kore'de Amerikan birlikleri içinde yer alan papazlar kendi askerlerinin manevi takviyesi amacıyla orada bulunurlarken oldukça geniş imkânlarla sahiptir. Halbuki bizim birliklerimiz içinde yer alan din görevlilerimizin benzer imkânları bulunmamaktadır. Buna rağmen Mehmetçik'in

---

¹⁴³ Ayverdi'nin burada bahsettiği eğitim sorunu, manevi değerlerle eğitimin yapılabilmesi sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁴ Bu açıklamaları ile Ayverdi, Tek Parti döneminde uygulanan ve Menderes iktidarında da devam ettirilen uygulamaların milleti komünizme yönelttiği mesajını verdiği anlaşılmaktadır.

imanı gayet parlaktır (Ayverdi, 2020b: 122). Bu doğrultuda *Hür Adam*'da yayımlanan haberde Kore'deki askerlerimizin hâkî rengine boyadıkları cephane sandıklarından yaptıkları minareden günde beş vakit ezan okunduğu bilgisi verilmiştir (Hür Adam, 7 Ekim 1952: 1).

Ayrıca Ayverdi; dinî eğitimin verilememesinden dolayı gerçek dini öğretecek din adamlarının yetişmediğini, insanları kandıran yapıların ve kişilerin türediğini bu sebeple irticaya ortam hazırlandığını belirtmiştir. Bu sorunun çözümünü ise din eğitiminin doğru bir şekilde devletin kontrolü dâhilinde verilmesi olarak açıklamıştır (Ayverdi, 2019; 38-40, 106, 114, 117). Ayverdi, önceki dönemde yapılan uygulamaların tesiriyle okullarda din derslerine karşı oluşan antipatiyi giderecek, öğrencilerin din derslerine ilgisini artıracak tedbirlerin alınmasının gerekliliğinden de bahsetmiştir (Ayverdi, 2019; 41). Ayverdi ayrıca cumhuriyet elitlerinin küçük gördüğü milletin, yeniden irfanına kavuşması ve aydınlanması için fikirlerine çok kıymet verdikleri din adamlarının irfanının ve ilimlerinin artırılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur (Ayverdi, 2019; 55-56). Bu hedefin gerçekleşebilmesi için din adamlarının gelirlerinin geçimleri için yeterli olmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu sayede din adamlarının kendilerini yalnızca dine ve din eğitimine verebileceğini, halkın nazarındaki düşkün hallerinden kurtulabileceğini belirtmiştir (Ayverdi, 2019; 113).

Ayverdi 1948'de imam hatip kurslarının açılmasını dinde açılan yaraların kapatılması için alınmış bir tedbir olarak değerlendirmiştir. 1951'de ise bu kursların okullara çevrilmesini aynı doğrultuda atılmış bir başka adım olarak nitelendirmiştir. Ancak yine de din eğitimi üzerindeki inkıta ardından alınan bu tedbirin yeterli olmadığını savunmuştur. Çünkü bu okullar yaygın değildir ayrıca imam hatiplerin ortaokullarında din ile ilgili öğretilen bilgiler çok yoğunken liselerinde bir o kadar seyrek ve yetersizdir. Bu sebeple buralardan yetişenlerin dinî eğitimi tam manasıyla alamadıklarını düşünmüştür (Ayverdi, 2019; 118). Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Ayverdi her ne kadar Tek Parti dönemi uygulanan din politikasını eleştirse de DP dönemindeki din eğitimi de yetersiz görmüştür. Bu doğrultuda iyileştirmelerin yapılabilmesi için hükümete önerilerde bulunmuştur. Ayrıca Ayverdi'nin, milletin gelecekte güçlü olarak varlığını devam ettirebilmesi için dinin tesirinin büyük olduğunu düşündüğü anlaşılmıştır.

2.2. Muhafazakâr Oluşumların Demokrat Parti'nin Din Siyasetine Yaklaşımı

Tezin bu kısmında döneminin muhafazakâr oluşumları tanımlamasına girebilecek olan; İlim Yayma Cemiyeti, İstanbul Fetih Cemiyeti, Millî Türk Talebe Birliği, Nakşibendilik, Nurculuk ve Türk Milliyetçiler Derneği'nden bahsedilmiştir. İsimleri geçen bu oluşumların,

muhafazakârların kitleler halinde yöneldikleri DP'nin din politikası hakkında görüş ve eylemleri, edindikleri bu kanaatlerinin sebepleri üzerinde durulmuştur.

2.2.1. İlim Yayma Cemiyeti

II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nin etkisinin devam ettiği DP iktidarı döneminde komünizm karşıtı yapılanmalar için uygun bir ortam oluşmuştur. Nitekim bahsedilen dönemde pek çok muhafazakâr oluşumlar görülmeye başlanmıştır. Bunlardan biri olan İlim Yayma Cemiyeti, imam hatip okullarına verdiği destekle tanınmıştır. Bu doğrultuda MEB'in isteği ile İstanbul Fatih'te bulunan Samatya semtinde ilk imam hatip okulunun açılmasına öncülük etmiştir. Şubat 1953'te İYC'ye “*kamu yararına dernek*” özelliği verilmesinin ardından Cemiyet, imam hatip okulları ve yurtlar açmada daha da yoğun çalışmalara girmiştir. İYC tarafından İstanbul'un Vefa Semtinde bulunan imam hatip okulu ve yurdunun açılışı Menderes'in katılımıyla gerçekleşmiştir (Demirli, 2020: 72; Resmî Gazete, 6 Mart 1953: 5773). Bu bilgilerden, cemiyetin hükümet tarafından destek gördüğü anlaşılmıştır. Belki de Menderes bu türden faaliyetleri doğrudan yapmamak adına böylesi cemiyetleri aracı olarak kullanmıştır.

İYC'nin Tüzüğünde yer alan 2. Madde'de Cemiyet'in gayesi: Memleketin kalkınmasına faydalı hukukî, dinî, ahlakî bilgileri yaymak, dolayısıyla Millî Eğitim Temel Kanunu'nun genel amaçları arasında yer alan millî, ahlakî, dinî, manevi ve kültürel değerleri benimseyen, koruyan, geliştiren, vatanını ve milletini seven bir toplumun yetişmesine katkı sağlayacak eğitim ve kültür faaliyetlerinde bulunmak, ahlâka ve adâba uygun olmayan davranışların, içki, kumar ve uyuşturucu gibi fert ve cemiyet hayatında büyük zararlar doğuran kötü alışkanlıkların zararlarını açıklayan yayınlar yapmak, olarak açıklanmıştır¹⁴⁵. Ayrıca aynı maddede cemiyetin siyasetle uğraşmadığı da belirtilmiştir¹⁴⁶ (İYC Tüzük, 2000: 3).

İYC, 30 Ağustos 1952'de yayımladığı beyannamede; önceki hükümet döneminde uzun yıllar ihmal edilen din eğitimi sebebiyle yerleşim yerlerinde ehil din adamlarının kalmadığı, bu sebeple milletin maneviyattan mahrum kaldığı bu yüzden konuyla ilgili açıkların giderilmesi amacıyla mevcut hükümetin imam ve hatip mekteplerini açtığı belirtilmiştir.

---

145 İYC'nin faaliyetleri hakkında bilgileri içeren yazıyı yayımlamasından *Sebilürreşad*'ın İYC'yi desteklediği anlaşılmıştır. Bkz. Sebilürreşad, Eylül 1952, S. 134, s. 132-134.

146 Edib, *Büyük Doğu*'da kaleme aldığı yazıda, Menderes İktidarının iradesiyle İYC vasıtasıyla yapılan imani, Kur'ani ve İslami hizmetlerden gerek kendisinin gerekse halkımızın çok memnun olduğunu ifade etmiştir. Eski dönemle kıyaslandığında dini alanda memnuniyet duyulacak pek çok gelişmenin olduğunu altını çizmiştir. Bu konularda bu gibi hizmetler yapan kuruluşlara halkın desteğinin öneminin büyüklüğünden de bahsederek halkın bu konuda dikkatini çekmiştir. Bkz. Edib, 28 Ağustos 1952, s. 2.

Bunun yanında aynı beyannamede ABD’de de tüm devlet okullarında din derslerinin okutulduğu, İtalya, İngiltere, Fransa ve pek çok ülkede din eğitiminin yapıldığı, bu doğrultuda hükümetin de Kur’an-ı Kerim ve din derslerinin verildiği imam ve hatip mekteplerini kurduğu ifade edilmiştir (İYC Beyannamesi, 30 Ağustos 1952: 2, 3). Ayrıca altmış beş bin köy ve kasabada din adamına ihtiyaç duyulduğu da eklenmiştir. Sonrasında ise cemiyetlerinin yaptığı hizmetlerden bahsedilmiştir. Yapılan faaliyetlerin maddi yardımlarla gerçekleştiği beyan edilmiş, cemiyetlerine hayır ve kurban yardımlarını bekledikleri belirtilmiştir (İYC Beyannamesi, 30 Ağustos 1952: 5).

Bu doğrultuda Kurban Bayramı öncesinde *Büyük Doğu*’da kaleme alınan yazıda, kurban etleri ve derilerinin İslam ilimlerini öğrenecek öğrencilere destek olmak maksadıyla İYC’ye verilmesi için tüm camilerden duyuru yapılacağı belirtilmiştir (Büyük Doğu, 28 Ağustos 1952: 1). İYC’ye dönemin muhafazakâr gazetelerinden de destek gelmiş, memleketin iyiliği için Cemiyet’e yardım etmek gerektiğinin altı çizilmiştir (Hür Adam, 16 Eylül 1952: 1, 4). Yine *Hür Adam*’da İYC’nin, kendilerine imam hatiplerde okumak için üç yüz öğrencinin başvurduğu ancak yerlerinin olmaması sebebiyle yalnızca yüz talebeyi alabildikleri açıklamasına yer verilmiştir (Hür Adam, 9 Aralık 1952: 1). Görüldüğü üzere İYC’nin varlığının sebebi, hükümetin desteğiyle millî ve manevi değerlerle donanımlı ve zamanın kötülüklerinden uzak duran gençler yetiştirmek olduğu anlaşılmıştır. Cemiyet bu hedefi gerçekleştirmek için temel araç olarak eğitimden yararlanmıştır.

Aşağıda ise İYC’nin “*Kamu Yararına Dernek*” kabul edildiğine dair Bakanlar Kurulu Kararı’nın Resmî Gazete’de yayımlanmış hali mevcuttur.

“6 Mart 1953 Cuma, Sayı: 8352, s. 5773, Karar Sayısı: 4/169

«İlim Yayma Cemiyeti» nin umumi menfaatlere yarar cemiyetlerden sayılması, İçişleri Vekâletinin 16/12/1952 tarihli ve 81-175/835 sayılı yazısı ve Devlet Şûrası Umumi Heyetinin 19/1/1953 tarihli ve 53-13/13 sayılı kararı üzerine, 3512 sayılı kanunun 37 nci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 10/2/1953 tarihinde kararlaştırılmıştır.

10/2/1953

REİSİCUMHUR

C. BAYAR

Başvekil	Devlet Vekili	Adalet Vekili	M Savunma Vekili
A. MENDERES	M. ALAKANT	O. Ş. ÇİÇEKDAĞ	S. KURTBEK

İçişleri Vekili	Dışişleri Vekili	Maliye Vekili	Millî Eğitim Vekili
E. MENDERES	F. KÖPRÜLÜ	H. POLATKAN	T. İLERİ

Bayındırlık Vekilli Eko ve Ticaret Vekili Sa ve So Y Vekili G. ve T Vekili V.
K. ZEYTİNOĞLU E. GÜRELİ Dr. H. ÜSTÜNDAĞ S. YIRCALI

Tarım Vekili Ulaştırma Vekili Çalışma Vekili İşletmeler Vekili
V. ÖKMEN Y. ÜRESİN S. AĞAOĞLU S. YIRCALI”

(Resmî Gazete, 6 Mart 1953: 5773)

Altta ise önce İYC Genel Sekreteri Nazif Çelebi'nin DİB'e yazdığı, İYC'ye müftülükler vasıtasıyla yardım toplanmasının sağlanması talebini içeren dilekçe, ardından dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Anamur Müftülüğü'ne gönderdiği ilgili yazı ile gereğinin yapılması için sevk ettiği yazı bulunmaktadır.

“İLİM YAYMA CEMİYETİ

İstanbul: 25/4/953

Diyanet İşleri Yüksek Reisliği'ne

ANKARA

951 senesinde teşekkül eden cemiyetimiz, kuruluş maksat ve gayesine uygun olarak İstanbul İmam ve Hatip mektebine yardımı ön plana almış ve bu mektebin bina, ders levazımı ile ekserisi fakir ve kimsesiz olan üç yüz'ü müteceviz talebesinin iâşe, ibate ve diğer ihtiyaçlarını temine çalışmıştır ve çalışmaktadır.

Bu defa Millî Eğitim Vekaleti'nden İstanbul Vilayetine gönderilen planlara göre İstanbul'da inşa edilecek İmam-Hatip mektebi binasının cemiyetimizce inşa ettirilmesi teklif edilmekte ve cemiyetimizce de muvafık görülmekte ise de pek mahdut olan bu günkü gelirimizle diğer masrafları karşıladıktan başka inşaat yaptırmaya imkan bulunamayacağından vatandaşlarımızın nakdi yardımlarını isteyerek bu işin başarılması ve toplanacak paranın miktarına göre yurdun diğer yerlerinde açılmış ve açılacak mekteplere de yardım yapılması derpiş edilmektedir.

Cemiyetimiz Vekiller Heyeti'nin 4/189 sayılı kararnamesi ile genel menfaatlere yarar cemiyetlerden sayılmış olduğundan, umumun yardımını istemeye ve para toplamaya bir manide mevzuubahis olamayacağına göre, Cemiyetimize gereken yardımın esirgenmemesi hususunda dindaşlarımıza tavsiyelerde bulunulmasının tensip buyurulduğu takdirde Müftülüklere tamime müsaade buyurulmasını saygılarımızla arz ve istirham eyleriz.

İlim Yayma Cemiyeti Umumi Kâtibi

Nazif Çelebi

T.C.

5 / Mayıs / 1953

DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ

Yazışleri ve Evrak Müdürlüğü

Sayı: 10958

Anamur Müftülüğü'ne

İlim Yayma Cemiyetinin 25/4/953 tarih ve 243 sayılı yazısı sureti yukarıya çıkarılmıştır.

Gereğinin yapılmasını arz ederim.

DIYANET İŞLERİ REİSİ

Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu

(CA, 51.0.0.0/ 4.31.39).

Yukarıda belirtilen bilgilerden İYC'nin kuruluş amacına uygun olarak Menderes Hükümeti tarafından tüm imkânlarla desteklendiği görülmüştür. Dolayısıyla Cemiyet tarafından hükümetin olumsuz eleştirilmesi söz konusu olmamıştır.

2.2.2. İstanbul Fetih Cemiyeti

Günümüzde İstanbul Fetih Cemiyeti (İFC) olarak bilinen cemiyet 1950'de kurulduğunda İstanbul'un Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği (İFC) adı altında kurulmuştur. Sâmiha Ayverdi, abisi Ekrem Hakkı Ayverdi gibi 1950'de kurulan İFC ile cemiyetin bünyesinde yer alan İstanbul Enstitüsü'nün üyesi olmuştur (Azak, 2006: 248). TMD İstanbul Şube Başkanı Bekir Berk tarafından İFC'ye hitaben kaleme alınan yazıda, 500. yıl kutlamalarında Ayasofya Camii'nde; Fatih'in, Akşemsettin Hazretlerinin ve fetih sırasında şehit ve gazi olanların ruhlarına mevlit okutulması teklif edilmiştir (Büyük Cihad, 24 Ekim 1952: 1, 3). Aynı teklif *Hür Adam*'dan da gelmiştir (Hür Adam, 14 Ekim 1952: 1, 3). O tarihte Ayasofya'da mevlit okutulmadığına göre Berk'in bu teklifinin İFC tarafından, aslında hükümet tarafından, kabul edilmediği anlaşılmıştır. Çünkü İFC'nin, fetih yıldönümü kutlamalarını gayriresmi olarak hükümet adına yürüttüğü düşünülmektedir.

Fethin 499. yıl dönümünde Anıtlar Derneği'nin Fatih Camii'nde mevlit okuttuğu haberi verilmiştir¹⁴⁸ (Büyük Doğu, 30 Mayıs 1952: 1). Cemiyet kuruluş amacı doğrultusunda hükümet tarafından desteklenmiş ve hükümetin yayın organı tarafından İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü münasebetiyle ilave yayın yapılmıştır. Ayrıca İstanbul'un fethini anlatan yazı ile Fatih Sultan Mehmet'in resmi, gazetenin ilk sayfasında verilmiştir (Zafer, 29 Mayıs 1953: 1).

Cuma gününe denk gelen İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümünde ise DİB tarafından

---

147 Dönemin iktidarı kendi kontrolleri haricinde herhangi bir dinî faaliyete izin vermezken hükümetin yönlendirmesi doğrultusunda çeşitli vesilelerle farklı tarihlerde farklı yerlerde mevlit ve Kur'an okutulmuş ve bu gelişmeler basın vasıtasıyla duyurulmuştur. Bkz. Kudret, 12 Aralık 1951, s. 1, 4. Büyük Doğu, 21 Temmuz 1952, s. 5. Büyük Doğu, 27 Temmuz 1952, s. 2. Sebilürreşad, Ağustos 1952, S. 131, s. 94. Bu vesileyle hükümetin dine sıcak olduğu izlenimini vermek istediği anlaşılmaktadır.

148 Yapılan bu faaliyet, bir bakıma bir sonraki seneye hazırlık olmuştur. Aynı zamanda 29 Mayıs 1953'te yapılması düşünülen kutlamalarla ilgili nabız tutulmuştur.

tüm camilerde okunmak üzere hazırlanan, fetihle ilgili hutbe hazırlanmıştır. Hutbenin içeriğinde, İstanbul'un fethinin Hz. Peygamber'in Müslüman devlet adamlarına ve komutanlarına gösterdiği hedef doğrultusunda gerçekleştiğine dair bilgiler bulunmuştur (Sebilürreşad, Mayıs 1953, S. 151, s. 2-4).

Aşağıda Cemiyet Yönetim Kurulu Başkanı Aziz Ogan tarafından Başbakan'a iletilen, İFC'nin kurulması ile ilgili yazı bulunmaktadır.

"İSTANBULUN
BEŞYÜZÜNCÜ VE MÜTEAKİP FETİH
YILLARINI KUTLAMA DERNEĞİ
Kuruluş Tarihi: 1950
Sayı: 3
Sayın
Şemseddin Günaltay
Kıymetli Başbakan
Ankara

İSTANBUL, 1/3/1950

İstanbul'un Beşyüzcü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği teşekkül etmiş ve statüsü hakkındaki muayyen formaliteler ikmal olunarak resmî hüviyeti almıştır. İdare Kurulunu teşkil eden zevatın isimlerini takdim ediyorum. Dernek, yersizlik dolayısıyla toplantılarını muvakkaten / Müzede nezdinde yapmaktadır.

Vaktin pek darlaşmış olmasına rağmen İdare Kurulu bu mühim ve mukaddes işe başlarken Yüksek şahsiyetinizin maddi ve menevî yardım ve müzaheretlerine mazhar olarak muvaffakiyetler sağlayacağını kuvvetle ümit etmekte olduğunu sonsuz sevgi ve tanzimleriyle arzeder ve nizamnamenizin tab'ını müreakip bir nüshasının takdim edileceğini bildiririm.

*İdare Kurulu Başkanı
Aziz Ogan*

İdare Kurulu Üyeleri:

<i>Başkan</i>	<i>: Aziz Ogan</i>	<i>İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü</i>
<i>İkinci Başkan</i>	<i>: Cemil Topuzlu</i>	<i>Eski Şhremini</i>
<i>U. Katip</i>	<i>: Osman Ergin</i>	<i>Eski İstanbul Mektupçusu</i>
<i>Veznedar</i>	<i>: Ali Vasfi Eğeli</i>	<i>Şişli Camii Mimarı</i>
<i>Muhasip</i>	<i>: Halis Kaynar</i>	<i>İst. İş Bankası Müdürü</i>

Üyeler :

<i>İhsan İpekçi</i>	<i>İpek Sineması Sahibi</i>
<i>Muhiddin Üstündağ</i>	<i>Eski İstanbul Valisi</i>

İzzet Akosman   *İst. Tüccar Derneği Başkanı*
Dr. Fethi Erdem   *Türk Ocağı U. Kâtibi*
Heykeltraş Nejad Sirel Güzel San'atlar Akademisi
Vasfi Rıza Zobu   *Şehir Tiyatrosu Artistlerinden”*

(CA, 30.1.0.0/ 123.782.6).

Altta ise Derneğin Ana Nizamnamesi'nde yer alan tez konusu ile ilgili maddeler bulunmaktadır.

1. Madde'de İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı'nın Derneğin fahri başkanları olduğu belirtilmiştir (İFC Ana Nizamnamesi, s. 3). Bu maddeden gerek Günaltay hükümetinin gerekse Menderes hükümetlerinin derneğe dolaylı destek verdiği anlaşılmıştır.

2. Madde'de de Derneğin, fethin kutlanması için hükümetçe uygun görülen faaliyetleri gerçekleştireceği ifade edilmiştir (İFC Ana Nizamnamesi, s. 3). Bu maddeden de Derneğin hükümet ile alakası açıkça anlaşılmıştır.

Aşağıda İFC'nin “*Genel Menfaatlere Yarar*” derneklerden sayıldığına dair alınan Resmî Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı yer almaktadır.

“18 Ağustos 1950 Cuma, Sayı: 7586, s. 18945, Karar Sayısı: 3/11614

«İstanbul'un Beş Yüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği» nin genel menfaatlere yarar derneklerden sayılması, İçişleri Bakanlığının 81-176/377 sayılı ve 20/6/1060 tarihli yazısı ve Danıştay Genel Kurulunun 50-220/197 sayılı ve 3/7/1060 tarihli kararı üzerine, 3512 sayılı kanunun 37'nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 28/7/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

28/7/1950

CUMHURBAŞKANI

C. BAYAR

<i>Başbakan</i>	<i>Devlet Bakanı</i>	<i>Devlet Bakanı</i>	<i>Adalet Bakanı</i>
<i>A. MENDERES</i>	<i>Başbakan Yardımcısı</i>	<i>F. L. KARAOSMANOĞLU</i>	<i>H. ÖZYÖRÜK</i>
	<i>S. AĞAOĞLU</i>		

<i>M. Savunma Bakanı</i>	<i>İçişleri Bakanı</i>	<i>Dışişleri Bakanı</i>	<i>Maliye Bakanı</i>
<i>REFİK Ş. İNCE</i>	<i>R. NASUHİOĞLU</i>	<i>F. KÖPRÜLÜ</i>	<i>H. AYAN</i>

<i>M. Eğitim Bakanı</i>	<i>Bayındırlık Bakanı</i>	<i>Eko ve Ticaret Bakanı</i>	<i>Sa ve So Y. Bakanı</i>
<i>A. BAŞMAN</i>	<i>F. BELEN</i>	<i>Z. H. VELİBEŞE</i>	<i>NİHAD R BELGER</i>

<i>G ve T. Bakanı</i>	<i>Tarım Bakanı</i>	<i>Ulaştırana Bakanı</i>	<i>Çalışma Bakanı</i>	<i>İşletmeler Bakanı</i>
<i>N. ÖZSAN</i>	<i>N. İYRİBOZ</i>	<i>T. İLERİ</i>	<i>H. POLATKAN</i>	<i>MUHLİS ETE”</i>

(Resmî Gazete, 18 Ağustos 1950: 18945)

Aşağıda ise Cemiyetin, yeni iktidarın desteğini sağlamak amacıyla Başbakan Adnan Menderes'ten randevu talebi yer almaktadır.

“BEŞYÜZÜNCÜ VE MÜTEAKİP FETİH

YILLARINI KUTLAMA DERNEĞİ

İSTANBUL. 14/ 8/ 950

KURULUŞ TARİHİ: 1950

Sayı: 1619

Sayın

Adnan Menderes

Başbakan

İstanbul'un 500'üncü fetih yıl dönümünü kutlamak, büyük Türk kahramanı Fatih'in anıtını dikmek ve bu vesileyle İstanbul'un Fatih devrine ait kıymetli, tarihî eserlerini tamir etmek ve harabiden kurtarmak gibi ilmî ve kültürel gayelerle kurulmuş olan Derneğimiz programını tesbit ederek faaliyetine çoktan başlamış bulunmaktadır. Zatiâlinizin de takdir buyuracağı bu mühim memleket ve tarih davasını başarmak için Derneğimiz Hükümetin maddi ve manevi müzaheretine muhtaçtır. Hükümetimizin bu husustaki kıymetli noktai nazarlarını öğrenerek faaliyetini bu ışık altında yapmağa mecbur olduğumuzdan Derneği temsil eden bir heyetin buradaki esnasında kabul buyurulmasını ve bu ziyaret için zamanın tarafınızdan tayin edilerek lütfen bildirilmesini en derin sevgi ve saygılarımızla arz ederiz.

Umumi Kâtip

İkinci Başkan

Başkan

Dr. Fethi Erden

İzzet Akosman

Arkeoloji Müzeleri Müdürü

Aziz Ogan”

(CA, 30.1.0.0/ 17.98.42).

Yukarıda yer alan belgelerden bu Cemiyet'in kuruluşuna, CHP'li Başbakan Şemsettin Günaltay döneminde karar verildiği ve hükümet tarafından onaylandığı, sonraki Menderes Hükümeti tarafından da desteklendiği anlaşılmaktadır. Buradan Şemsettin Günaltay'ın millî değerlere verdiği önem de görülmektedir.

İstanbul'un fethinin ardından Hristiyan dünyası için önem arz eden Ayasofya'nın camiye çevrilmesinden ve İstanbul'un Hristiyanlarca kutsal bir şehir olarak kabul edilmesinden dolayı fethin dinî bir boyutu da vardır. Soğuk Savaş Dönemi'nde SSCB tehdidinin olduğu bir zamanda, bir Hristiyan devlet olan ABD'nin desteğinin ihtiyaç duyulduğu dönemde bu desteğin kaybedilmesi istenen bir durum değildir. İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümünün ve sonraki yıllardaki fetih yıl dönümlerinin hükümet eliyle kutlanmasının hükümeti zor duruma sokacağı düşünüldüğü dolayısıyla, kutlamaların bir sivil toplum kuruluşu vasıtasıyla yapılmasının daha uygun olduğu kanaatine varıldığı anlaşılmaktadır.

2.2.3. Millî Türk Talebe Birliği

MTTB'nin ana tüzüğünde Birliğin amacı, 2. Madde'nin 4 bendinde; “*Millî kültürün gelişmesi ve kökleşmesine yardım etmek*”, 5 bendinde ise; “*Yüksek öğrenim gençliğinin maddi ve manevi ve bilhassa fikrî ihtiyaçlarını karşılamak*” olarak belirtilmiştir (MTTB Ana Tüzüğü, 1961: 1). 1969-1971 yılları arasında MTTB Genel Başkanlığını yapmış olan Burhaneddin Kayhan MTTB'nin kuruluş amacını; “Millî Mücadele”ye gençlerimizi hazır hale getirmek, olarak açıklamıştır (Duman ve Yorgancılar, 2018: 37).

Darülfünun geçleri 1916'da ülkenin içinde bulunduğu duruma ve Balkanlar'da yaşanan toprak kayıplarına tepki maksadıyla, milliyetçi görüş üzerine bu birliği kurmuştur (Duman ve Yorgancılar, 2018: 36; Şimşek, 2017: 99; Şentürk, 2019: 196). Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), İttihat ve Terakki Fırkası'nın gençlik örgütü olarak kurulmuş, cumhuriyetin ilanının ardından yönetimin gözetimi altında varlığını sürdürmüştür (Akın, 2017: 138; Şentürk, 2019: 196). Ancak dönemin iktidarı, MTTB milliyetçiliğinin 150 Misak-ı Milli sınırlarının dışına çıkmasını uygun görmemiştir. Çünkü o dönemki iktidar SSCB ile ilişkilerinin bozulmasını istememiştir (Şimşek, 2017: 99, 100). 1917'deki Bolşevik Devrimi'nin ardından Rusya, Orta Asya'daki Türk topraklarını Ruslaştırma politikasına yönelmiştir. Ancak Kurtuluş Mücadelesi sonrasında SSCB'nin teknoloji ve sanayi alanındaki bilgilerinden istifade etmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti idarecileri bu konularda Rusya'nın desteğini kaybetmek istememiştir.

Suriye ile Hatay konusunda yaşanan sıkıntılar sırasında Hatay'daki Türklere zulüm yapıldığı gerekçesiyle MTTB İstanbul'da protesto mitingi düzenleyeceğini açıklamıştır. Valiliğin izin vermemesine rağmen mitingi gerçekleştirmesi MTTB'nin 22 Kasım 1936'da kapatılmasına vesile olmuştur (Duman ve Yorgancılar, 2018: 51-52; Demirel, 2011: 224; Şentürk, 2019: 196). İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin, tercihini Batı'dan yana kullanması üzerine çok sayıda dernek kurulmuş (Şimşek, 2017: 100), süresiz kapatılmasına rağmen MTTB de 1946'da yeniden açılmıştır. Duman ve Yorgancılar, resmî olarak kapalı olmasına rağmen MTTB'nin 4 Aralık 1945'te solcu yayıncılık yapan Tan Gazetesi'nin ve matbaasının dağıtılması olayında etkili olduğunu iddia etmiştir (Duman ve Yorgancılar, 2018: 62-63; Demirel, 2011: 224; Şimşek, 2017: 100,101; Şentürk, 2019: 197). 1946'da yeniden açıldığında Türk Talebe Birliği ismiyle faaliyete

---

149 Bu tüzüğün temin edildiği, eski MTTB Genel Başkanı Yüksel Çengel'den öğrenildiğine göre tüzüğün baskı yılı 1961 olmasına rağmen, metin 1946'da çıkarılan tüzüktür.

150 Bahsi geçen dönemde MTTB'nin milliyetçiliği Turancılığı da içermektedir.

başlamıştır. Bakanlar Kurulu'nun 17 Şubat 1947'de aldığı kararla adına “*millî*” kelimesi eklenmiştir (Resmî Gazete, 11 Mart 1947: 11989).

Savaş'a göre, 1936'da kapatılmadan önceki süreçle kıyaslandığında, yeniden kurulduğu 1946'dan DP iktidarının sonuna kadarki zaman diliminde, varlığını oldukça pasif olarak devam ettirmiştir¹⁵¹ (Savaş, 2017: 56; MTTB Millî Türk Talebe Birliği, 1996: 2). Nitekim İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanıp 1947'nin son ayında kaldırılan sıkıyönetimin ardından MTTB, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'ne ulaştırdığı bildiriye “*komünizm veya başka bir doktrin, baskı ve polis ile değil; mutedil fikirlerle yenilebilir*” ifadelerini kullanarak komünizmle mücadelede yeni bir mücadele yöntemi belirlediğini göstermiştir (Şimşek, 2017: 102). Yine Savaş'a göre, MTTB 1936'da kapatılmadan önceki dönemde Turancı duruşu benimserken yeniden kurulduğu 1946 sonrasında daha çok millî ve manevi değerlere yönelmiş, DP iktidarı ile birlikte ise İslamlık ile Osmanlılık değerlerini öne çıkarmıştır (Savaş, 2017: 56). Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere MTTB kapatılmadan önce daha çok milliyetçi prensipler üzerinde hareket ederken yeniden açılması sonrasında özellikle Menderes iktidarı döneminde İslam esaslı manevi değerler ile millî değerleri yoğuran bir anlayışa sahip olmuştur.

MTTB sol harekete karşı sürekli faaliyet içinde olmuştur. 1947'de Aziz Nesin ve Sabahattin Ali'nin çıkardığı *Markopaşa* dergisinin ve üniversitelerdeki solcu hocaların arkasında duran *24 Saat* gazetesinin bir baskın ile dağıtılıp ateşe verilmesinin ardından yapılan eylemde bir gencin: “*Muhterem arkadaşlarım! Solculara bugünlik bu kadar ders yeterlidir. Emniyet teşkilatımızı daha müşkül duruma sokmamak, kanunlara hürmetkâr olduğumuzu bir kere daha ifade etmek için, bu andan itibaren mitingimize son verelim. İcap ederse, bizlere yeniden vazife düşerse gene buradayız, gene birliğiz, gene azimliyiz.*” sözleriyle gençler dağılmıştır (Duman ve Yorgancılar, 2018: 66) Bahsi geçen olaya karışan gençlere MTTB tarafından tebrik telgrafı yayımlanmıştır (Duman ve Yorgancılar, 2018: 69). MTTB komünizme karşı mücadelede iktidarların yanında olduğunu her zaman belli etmiştir (Duman ve Yorgancılar, 2018: 68; Şimşek, 2017: 100). Duman ve Yorgancılar'a göre MTTB, CHP'nin 18 Mayıs 1948'de Meclis'te komünizmle mücadele için bir komisyon kurmasını olumlu karşılamışsa da CHP'nin içindeki sola yatkın vekiller sebebiyle komisyonun etkin olacağına inanmamıştır. Komünizmle mücadele için geçmişle olan bağın sıkı tutulmasının ve millî birlik fikrinin kuvvetlenmesinin gerekliliğine

---

¹⁵¹ MTTB'nin yeni tutumu “*pasif*” olarak değerlendirilse de aynı tavrı “*müspet hareket*” veya “*yumuşak güç*” olarak değerlendirmek de mümkündür.

inanmıştır¹⁵² (Duman ve Yorgancılar, 2018: 69, 70). MTTB'nin yayın organı olan *Yeni Millî Birlik*'in 1954 yılında yayımlanan 5 Mart, 20 Mart ve 7 Nisan tarihli sayılarındaki üç ayrı karikatür¹⁵³, komünizmin ne kadar kötü olduğunu anlatmıştır. Bu da bize MTTB'nin komünizme bakış açısını açık bir şekilde göstermiştir.

DP siyasi konularda kendi örgütlenmesinin dışındaki yapılara temkinli yaklaşmıştır. Bunun yanında hem DP hem CHP, MTTB'yi kendi saflarına çekebilmek adına gayret sarf etmiştir (Duman ve Yorgancılar, 2018: 67). Bu doğrultuda CHP, Şubat 1954'te Gençlik Kolları Merkez Komitesi'nin başkanı olarak 1948-1950 arasında MTTB Başkanlığı yapmış olan Suphi Baykam'ı görevlendirmiştir. CHP bu vasıta ile üniversite gençliğini kendine çekmeyi hedeflemiştir (Demirel, 2011: 197, 227). On yıl süren Menderes hükümetleri boyunca başta Millî Eğitim Bakanlığı olmak üzere Başbakan Yardımcılığı ve çeşitli bakanlık görevinde bulunan Tefik İleri de 1933'te MTTB'nin Genel Başkanlığı görevinde bulunmuştur (Duman ve Yorgancılar, 2018: 38).

DP iktidarının ilk senesinde Mehmet Ali Sebük ve Ahmet Emin Yalman öncülüğünde Nazım Hikmet'in affedilmesine yönelik başlatılan kampanya üzerine, Suphi Baykam Başkanlığındaki MTTB, Nazım Hikmet'in affedilmesini "*millî bir suç*" olarak nitelendirmiştir. Birliğin 1933'te başkanlığını yapan dönemin Ulaştırma Bakanı Tefik İleri de bu konuda MTTB'ye Meclis'ten destek vermiştir. Ayrıca Menderes'in, ilk iktidara gelmesinin ardından okuduğu hükümet programında komünizmle mücadele edeceklerini belirtmesi üzerine Suphi Baykam, Menderes'e; komünizmle mücadelelerinden dolayı Türk gençliği adına teşekkürleri ileten bir telgraf göndermiştir (Duman ve Yorgancılar, 2018: 71; Şimşek, 2017: 103). Yukarıda belirtilen bu bilgilerden MTTB'nin solculuğa karşı kesin duruşu anlaşılmaktadır. Bunun en büyük sebebi ise solculuk ile komünizmin aynı kefede değerlendirilmesidir.

MTTB, Mareşal'in cenaze töreninde yaşanan olaylar ve Ticanilerin faaliyetleri ile ilgili yayımladığı bildiriye, "*Türk Gençliği İnkılabı bütün mana ve icaplarıyla benimsemiştir. İnkılabın ruhuna hâlel getirecek her teşebbüs, karşısında bizi bulacaktır*" ifadelerini kullanmıştır. Bunun yanında MTTB, İsmail Hami Danişmend'e ait *Osmanlı Tarihi Kronolojisi* isimli eseri "*cumhuriyet inkılaplarına aykırılık*" gerekçesiyle merasimle yakmış, kültürümüze uymadığı sebebiyle de "rock and roll" müziğinin ve "striptiz" in yasak edilmesini talep

---

¹⁵² Sâmiha Ayverdi'nin komünizmle mücadele konusundaki görüşlerinin MTTB'nin görüşleri ile benzer olduğu görülmüştür.

¹⁵³ Bahsi geçen karikatürler EK 12'de yer almıştır.

etmiştir¹⁵⁴ (Demirel, 2011: 225). Bunun yanında, Konya Kadınhanı DP İlçe Teşkilatı'ndaki konuşulanlar karşısında MTTB Genel Başkanı Suphi Baykam; cumhuriyet değerlerine inandıklarını, ülkede irticanın var olduğunu ve Cumhurbaşkanı'nın bu konuda kendilerini desteklediğini beyan etmiştir (Ulus, 24 Mart 1951: 1). MTTB'nin yayın organı olan *Yeni Millî Birlik*'in 2 Mayıs 1950 tarihli sayısında yer alan haberde “*Çirkin İsnatlar!*” başlığı altında; “*Mareşal Hadiseleri Dolayısıyla Tevkif Olunan Gençler Ne Komünist Ne de Mürtecidirler. Millî Heyecan ve Ruh Daima Yaşayacaktır*” cümleleri kullanılmıştır. Ardından Avukat Burhan Apaydın'ın: “*Savcıyı elini vicdanına koymuş bir şahıs olarak değil, kulağını Adalet Bakanı'na vermiş bir insan olarak telakki ediyorum*” cümlesine yer vermiştir (Yeni Millî Birlik, 2 Mayıs 1950: 1). *Yeni Millî Birlik*'in aynı sayısında Cihad Baban¹⁵⁵ imzasıyla kaleme alınan “*Türk Gençliği Partilerin Dışındadır*” başlıklı yazı da, yukarıda bahsedilen olayla ilgili tutuklu gençleri koruma maksadıyla yazılmıştır (Baban, 1950: 1). Yine aynı sayıda, ilk sayfada yer alan ve sekizinci sayfada devamı olan “*Gençliğe Dil Uzatmayınız*” başlıklı yazı Yeni Millî Birlik müstear ismiyle kaleme alınmıştır. Bahsi geçen yazıda, Mareşal'in cenaze törenine katılanların irtica ile alakalarının olmadığı vurgulanmıştır (Yeni Millî Birlik, 2 Mayıs 1950: 1, 8). Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde yaşananların; CHP, laik çevre ve basın tarafından “*irtica*” olarak nitelendirilmesi, bu cenazede bulunan gençlerin de “*mürteci*” olarak belirtilmesi ve bazı gençlerin tutuklanması sebebiyle bu haberin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Avukat Burhan Apaydın'ın yukarıda belirtilen sözlerinde değindiği Adalet Bakanı CHP'li Fuat Sirmen'dir.

Aynı sayının dördüncü sayfasında yer alan karikatürde Ahmet Emin Yalman tavuk olarak resmedilmiş. Resmin altında ise “*Cins tavuğun yeni yumurtası*” ifadelerine yer verilmiştir. Karikatürdeki yumurtanın üzerinde de “*NAZİM HİKMETİ AFFEDİN*” yazmaktadır (Yeni Millî Birlik, 2 Mayıs 1950: 4). *Yeni Millî Birlik*'in 5 Mart 1954 tarihli sayısında Başbakan Menderes'in MTTB heyetini kabul ettiği haberi verilmiştir. İlgili haberde, Menderes'in, Birliğin sempatzanı olduğunu söylediği, bütün birlik mensuplarına samimi sevgilerini iletmediği belirtilmiştir. Ardından Başbakan'ın; MTTB'nin Türk gençliğine yaptığı hizmetleri takdir ettiği, faaliyetlerini takip ettiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca aynı sayıda, Eminönü Halkevi'nin MTTB'ye devredildiği¹⁵⁶ haberi de verilmiştir (Yeni Millî Birlik, 5 Mart 1954: 1). Aynı gazetenin 20 Mart 1954 tarihli sayısında, MTTB'nin Çanakkale Zaferi

---

¹⁵⁴ Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere MTTB, millî ve manevi değerler üzerinde hassasiyetle durmuştur.

¹⁵⁵ Bahsi geçen dönem öncesinde Millî Türk Talebe Birliği Genel Sekreterliği yapmıştır.

¹⁵⁶ 1932'nin Şubat ayında açılan Halkevleri Nisan 1931'de kapatılan Türk Ocakları'nın bir bakıma maddi mirasına kondurulmuştur. Halkevlerinin kapatıldığında ise maddi mirasının bir kısmının bir başka millî değerler üzerine kurulu cemiyet olan MTTB'ye devredilmiş olması oldukça ilgi çekicidir.

kutlaması yapmasının dönemin Ulaştırma Bakanı Yümnü Üresin tarafından takdir edildiği belirtilmiştir. Aynı sayının aynı sayfasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın MTTB heyetini kabul ettiği, kendisini ziyarete gelen heyete imzalı resmini verdiği, MTTB'nin İstanbul Üniversitesi bahçesine koymayı düşündüğü Atatürk heykelinin yaptırılmasında Cumhurbaşkanı'nın da yardım edeceğinin bilgisi aktarılmıştır (Yeni Millî Birlik, 20 Mart 1954: 1). MTTB'nin yayın organı vazifesi gören *Yeni Millî Birlik*'ten aktarılan yukarıdaki haberlerden dönemin iktidarı tarafından MTTB'ye yakın davranıldığı açık bir şekilde görülmüştür.

Aşağıda ise Resmî Gazete'de yayımlanan, Türk Talebe Birliği'ne “*Millî*” unvanının verilmesi ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararı verilmiştir.

“11 Mart 1947 Salı, Sayı: 6553, s. 11989, Karar Sayısı: 35488

Merkezi İstanbul'da olmak üzere kurulmuş bulunan «Türk Talebe Birliği»nin, «Millî» unvanını kullanmasına izin verilmesi; İçişleri Bakanlığının 15/2/1947 tarihli ve 30-832/7604 sayılı yazısı üzerine, 3512 sayılı kanunun 16 ncı maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 27/2/1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

27/2/1947

CUMHURBAŞKANI

İSMET İNÖNÜ

Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı
R. PEKER	Başbakan Yardımcısı	M. A. RENDA	Ş. DEVRİN	C. C. TOYDEMİR
	M. ÖKMEN			

İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı	Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı
Ş. SÖKMENSÜ	H. SAKA	H. N. KEŞMİR	R. Ş. SİRER	C. K. İNCEDAYI

Ekonomi Bakanı	Sağlık ve So. Y. Bakanı	Gümrük ve Tekel Bakanı	Tarım Bakanı
T. B. BALTA	Dr. B. UZ	T. COSKAN	F. KURDOĞLU

Ulaştırma Bakanı	Ticaret Bakanı	Çalışma Bakanı
S. KOÇAK	A. İNAN	Dr. S. IRMAK”

(Resmî Gazete, 11 Mart 1947: 11989)

2.2.4. Nakşibendilik

Yaşar'a göre; Nakşibendilik kavramı Allah'ın isimlerini kalplere nakşeden anlamından gelmiştir. Klasik tarikat olmaktan ziyade tüm tasavvuf tarikatlarının olmazsa olmaz esaslarını barındıran ve yaşatan bir gelenek olarak tanımlanmıştır. Nakşibendilik zamanın ve ortamın

şartlarına uyum sağlayabilen bir yapılanma olduğundan cumhuriyet döneminde de varlığını devam ettirmiştir (Yaşar, 2004a: 324; Bora, 2017: 422). Mardin'e göre 1950'de Menderes iktidarı ile birlikte Nakşibendilik gibi geleneksel tarikatlar daha yoğun çalışmalar yapabilmıştır (Mardin, 2017a: 101).

Günümüz Türkiye'sindeki Nakşibendiliğin içinde yer alan pek çok yapılanmadan biri de İskenderpaşa Cemaati'dir (Yaşar, 2004a: 323; Bora, 2017: 423). Bu oluşumun temeli, Nakşibendiliğin Halidî kolundan olan, 1894'te vefat eden Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî tarafından kurulan Gümüşhanevî Dergâhı'na dayanmaktadır. Dergâh, 30 Kasım 1925'te kabul edilen Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ile İlgili Kanun gereği kapatılmıştır (Resmî Gazete, 13 Aralık 1925: 735; Yaşar, 2004a: 325; Bora, 2017: 423). Gümüşhanevî Dergâhı'nın fiili olarak liderliğini Hasib Efendi, 1926'dan 1949'da vefatına kadar devam ettirmiştir. Kendisinden sonra Dergâh'ın başına Abdülaziz Bekkine Efendi geçmiştir. Dergâhın başında olduğu üç yıl gibi kısa bir sürede gerek bürokratlara gerek akademik dünyaya¹⁵⁷ gerekse pek çok üniversite talebesine hitap edebilmiştir (Yaşar, 2004a: 326; Şentürk, 2019: 101). Abdülaziz Bekkine Efendi'nin 1952'de vefatı üzerine Dergâhın yeni şeyhi Mehmet Zahit Kotku olmuştur (Yaşar, 2004b: 327; Şentürk, 2019: 100; Mardin, 2017a: 30). Kotku zamanında DP iktidarının hoşgörüsü ile politik baskılardan uzak bir dönem sürülmüştür (Yaşar, 2004b: 328). Kendisi döneminde dindar bir neslin yetişmesi ve geleceğin Türkiye'sini oluşturabilmesi adına Anadolu'dan gelen talebelerin kazanılmasına çalışılmıştır. Nitekim 1960'ların sonlarında oluşan Millî Görüş Hareketi, Kotku dönemindeki çalışmaların neticesi olmuştur (Bora, 2017: 423; Algar, 2019: 481; Şentürk, 2019: 102; Öğün, 2006: 540). Kotku, 1958'den vefat ettiği 1980'e kadar Fatih'te bulunan İskenderpaşa Camii'nde imamlık vazifesinde bulunur (Yaşar, 2004b: 327; Algar, 2019: 481). İskenderpaşa Cemaati olarak bilinen yapılanma ismini bu vesileyle almıştır.

Algar'a göre, Nakşibendiliğin Halidî kolunun Anadolu'daki geçmişi 19. yüzyıla dayanmaktadır. Nakşibendiler gerek Birinci Dünya Harbi'nde gerekse Millî Mücadele'de cephelelerde savaşmıştır (Algar, 2019: 379, 381). Örneğin Üsküdar'da bulunan Özbekler Tekkesi Şeyhi Atâ Efendi, Kurtuluş Mücadelesi sırasında İstanbul'da işgalci güçler tarafından aranan pek çok kişiyi tekkesinde saklamıştır (Algar, 2019: 475; Mardin, 2017a: 30). Algar, bunlardan birinin de İnönü olduğunu belirtmiştir. Yine Algar, Fevzi Çakmak'ın Atâ Efendi'yi hayır dualarını almak için ziyaret ettiğini de ifade etmiştir. Ayrıca yine dönemin Nakşibendi

---

¹⁵⁷ Daha önce belirtildiği gibi, Nurettin Topçu gibi bir entelektüel ve düşünce adamı da Abdülaziz Bekkine Efendi'den etkilenmiştir.

Şeyhlerinden olan Erzincanlı Hasan Fevzi Efendi kendisine intisap edenlerle birlikte Millî Mücadele'ye dâhil olmuş, Birinci Meclis'te Erzincan Mebusluğu yapmıştır (Algar, 2019: 475, 476).

Nurettin Topçu gibi Necip Fazıl da bir Nakşibendî şeyhinden etkilenmiştir¹⁵⁸ (Bora, 2017: 422). Türkiye'de Nakşibendiliğin bir başka temsilcisi 1943'te vefat eden Abdülhakim Arvâsî'dir. Algar, Arvâsî'nin liderliğindeki oluşumun "*cemaat*" olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Bahsi geçen cemaat, Arvâsî'nin vefatının ardından hem talebesi hem de damadı olan Hüseyin Hilmi Işık liderliğinde devam etmiştir (Algar, 2019: 485; Şentürk, 2019: 129; Mardin, 2017a: 30).

Cumhuriyet döneminde, Erenköy Cemaati olarak bilinen Nakşibendiler de günümüze kadar varlıklarını devam ettirebilmiştir (Bora, 2017: 423). Erenköy Cemaati; Menemen Olayı bahanesiyle tutuklanıp, hapisanede vefat eden Şeyh Esat Erbilli Efendi'ye dayanmakta olup kendisinin vefatından sonra Mahmut Sami Ramazanoğlu liderliğinde tanınmıştır (Algar, 2019: 382; Şentürk, 2019: 121,122; Mardin, 2017a: 30).

Nakşibendiliğin Tek Parti Dönemi temsilcilerinden Süleyman Hilmi Tunahan, mezuniyeti sonrası medresede dersiam olarak göreve başlamışsa da medreselerin kapatılması üzerine Sultanahmet, Süleymaniye, Yeni Cami, Şehzadebaşı ve Piyale Paşa Camii gibi camilerde vaizlik yapmıştır (Şentürk, 2019: 88; Mardin, 2017a: 30). Çok partili hayata geçişin getirdiği ortam vesilesiyle 1949'da ilk Kur'an kursunu açma girişiminde bulunsa da bu hedefine ancak 1951'de ulaşabilmiştir. Resmî ilk Kur'an kursunu ise 1952'de Üsküdar'da açmıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde Kur'an kursu açmaya yönelik çalışmalarda bulunmuş olan Tunahan, Tek Parti döneminde olduğu gibi DP iktidarında da soruşturmalara karşılaşmıştır (Çalılıkşu Aykanat, 2017: 2902; Algar, 2019: 485, 486; Ateş, 2018: 257). 16 Eylül 1959'da vefat edince Fatih Medresesi eski dersiamlarından olması sebebiyle Fatih Camii haziresine defnedilmesi beklenirken dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in izni olmadığı gerekçesiyle Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir¹⁵⁹ (Şentürk, 2019: 88).

Nurcular DP'yi desteklemesine rağmen Tunahan MP'ye destek vermiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 90; Ateş, 2018: 257). Süleyman Hilmi Tunahan zamanında, günümüzde Süleymancılık olarak adlandırılan oluşum mevcut değildir. Bu oluşum kendisinin vefatı

---

¹⁵⁸ Necip Fazıl'ın etkilendiği kişi Abdülhakim Arvâsî'dir.

¹⁵⁹ Muhafazakârlar tarafından destek gören Menderes iktidarının başlamasının üzerinden 9 yıl geçmesine rağmen Süleyman Hilmi Tunahan'ın Fatih Camii'ne defnedilmesini istemeyecek bir İçişleri Bakanı'nın bulunması oldukça dikkat çekicidir.

sonrası, yolundan gidenler tarafından oluşturulmuştur (Şentürk, 2019: 89). Dolayısıyla tezde Süleyman Hilmi Tunahan'ın Nakşibendi olmasından dolayı kendisinin faaliyetleri “Nakşibendilik” başlığı altında incelenmiştir.

İkinci Menderes Hükümeti sırasında diğer dini cemaatlere ve kişilere olduğu gibi Nakşibendilere de CHP döneminde yapılan uygulamalara devam edilmiştir. Bu dönemde de Nakşibendiler laikliğin korunması adına irtica bahanesiyle mahkemelere verilmiş, haislere atılmıştır (Hür Adam, 8 Ocak 1952: 1; Vatan, 13 Temmuz 1952: 3). *Hür Adam*'da Hristiyanların İstanbul'da Boğaz'a attıkları Haç'ı denizden çıkarma merasimine karışılmadığı halde Nakşibendilere ceza verilmesi, kabir başında dua edenlerin mürteci sıfatıyla muamele görmesi eleştirilmiştir (Hür Adam, 11 Ocak 1952: 1). Bahsi geçen konu ile ilgili yayımlanan karikatürde durumun çarpıklığı resmedilmiştir (Hür Adam, 18 Ocak 1952: 1). İncelenen dönemde Nakşibendiler bu tür muamelelere maruz kalsalar da yaşadıklarına sebep olarak dine düşman olan devlet içindeki grupları görmüşlerdir. Menderes'i ise bu grupların haricinde tutmuşlardır. Dolayısıyla Başbakan'a karşı Nakşibendilerin besledikleri hüsnüzan had safhada olmuştur.

Aşağıda ise Nakşibendilik'in bir kolu olan, günümüzde İstanbul Fatih'te İsmail Ağa Cemaati olarak bilinen yapılanmanın temsilcilerinden Ahmet Mahmut Ünlü (Cübbeli Ahmet Hoca) ile tez konusu hakkında yapılan mülakat yer almıştır.

İlker Bayram - Adnan Menderes İktidarı döneminde Nakşibendilik Tarikatı mensuplarının hükümete bakışı hakkında bilgilerinizi paylaşabilir misiniz?

Ahmet Mahmut Ünlü – DP hakkında o dönemin en büyük şeyhi olan Ali Haydar (Gürbüzler) Efendi Hazretlerine kavuşmasak da Mahmut (Ustaosmanoğlu) Efendi Hazretlerinden birçok meseleyi dinlediğimiz için ilk ağızdan bu hususta haberdar olduğum kadarıyla kendisi, çok yaşlı bir zat ve çok çile çekmiş. Yirmi dört kere hapsedilmiş ve dört kere idam damgası yediği halde Allah-u Teâlâ'nın kendisini halas eylediği bir zat. Hapishanelerde çok çile çektiği için daha sonra kapısına karakol kurulmuş. Giren çıkan denetlenmiş. 50'ye (1950'ye) kadar bu şekilde çok çile çekmiş. Adnan Menderes iktidarı ile genel manada Müslümanlara bir rahatlama olmuş. Kendisi de bundan istifade etmiş. Bu vecihle kendisine (Menderes'e) dua edermiş.

İki üç şey sayabilirim. Bir tanesi, “beş vakit namazından sonra Adnan Menderes'e dua etmeyen namazı kabul olunmaz.” Bu şekil bir sözünün olduğunu işittim. Süleyman Göktaş

diye bir büyüğümüz, ağabeyimiz Ali Haydar Efendi Hazretlerine yetişmişti. Bizzat Ali Haydar Efendi Hazretlerinden işittiği bunu. Çünkü o çileleri çekenler biliyor bu durumu. Onun için onun (Adnan Menderes'in) muvaffak olması için, Tek Parti düzenine karşı başarılı olması için dua edilmesini istemiş. Yine İhsan Efendi Hocamız vardı. Mahmut Efendi Hazretlerinin yardımcısı kabul edilirdi. Ondan da işittim. Ali Haydar Efendi Hazretleri şöyle buyurmuştu. “*Ya Rabbi Adnan kuluna yardım et*” diye devamlı sohbetlerde söylemiş. Yine Mahmut Efendi Hazretlerinden işittiğim “*Benim gibi yüzlerce Ali Haydar'ın tekke köşelerinde sabaha kadar zikretmesindense Adnan Menderes'in Meclis'te bir “Allah” demesi daha faziletlidir evladım*” buyururlarmış. Çünkü “*zalim sultana, (düzene) karşı hakkı söylemek efdal cihaddır*” hadisine binaen bunu söylüyor.

Daha sonra 1960 Ağustosunda vefat etti. O vefattan evvel de Menderes'le ilgili, hapse atılması, iktidardan indirilmesi gibi bu haberler kendisini çok üzdü. Yüz yirmi (bir rivayet yüz on) yaşına kadar yaşamıştı. Bu üzüntünün de onun vefatına sebep olduğunu oğlu Halit Gürbüzler Beyefendi'den dinlemiştim: “*Menderes'in başına gelenlerin üzüntüsünden konuşmaz oldu. Çok mahzun oldu.*” diye. Ali Haydar Efendi Hazretleri denince Mahmut Sami Ramazanoğlu, Muhammed Lütfi Efe Hazretleri (Erzurumlu), Mehmet Zahid Efendi gibi bütün o zamanın şeyhleri, yaşça ve ilimce kendisinden merteye bakımından daha düşük olduklarından dolayı hepsi onu ziyaret ederlerdi. Hepsi ona tazim ve itibar ederlerdi. Ömer Nasuhiler... gibi. Ali Haydar Efendinin durumu bu olduğuna göre genel manada Nakşibendiler ve o zamanki ulema çevresinin Menderes hakkındaki kanaatlerini edinebilirsiniz (Ünlü, 2021: 1).

2.2.5. Nurculuk

I. Dünya Savaşında Said Nursi, Gönüllü Alay Kumandanı olarak talebeleri ile Doğu Cephesi'nde Ruslara ve Ermenilere karşı Van ve Bitlis'in savunmasında mücadele etmiştir. Bu sırada Ruslara esir düşmüş yaklaşık iki yıl esaretinin ardından Bolşevik İhtilali'nin oluşturduğu kargaşa vasıtasıyla İstanbul'a gelmiş, Enver Paşa'nın teklifiyle¹⁶⁰ kendisine 25 Şubat 1918'de dinî konularda danışılma amacıyla kurulan Darülhikmeti'l İslamiye üyeliği verilmiştir (Şentürk, 2019: 40; Ateş, 2018: 251). Mondros Mütarekesi sürecinde İstanbul'da bulunan Said Nursi, İngilizler tarafından yapılan işgali sert bir dille eleştirdiği *Hutuvat-ı Sitte* isimli eserini yazmıştır. Nursi, Kuva-yı Milliye hareketine isyan diyen Şeyhülislam'a karşı fetva hazırlayarak Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının

¹⁶⁰ Sebilürreşad'ta kaleme alınan yazıda bahsi geçen teklif Talat Paşa tarafından yapılmıştır. Bkz. Sebilürreşad, Mart 1952, S. 123, s. 353.

ardından Mustafa Kemal'in daveti ile Ankara'ya geçmiş, kendisi ile görüşmesinde ülkenin geleceğinin şekillenmesi hakkında ortak ideallerinin olmadığını anlaması üzerine Ankara'dan ayrılmaya karar verip Van'a hareket etmiştir. Bu süreç kendisine; İslam'a hizmet etme yolunun siyasetle olamayacağı, imanın kuvvetlenmesiyle olabileceği kanaatini vermiştir. Ardından bu doğrultuda çalışmalarına başlamıştır¹⁶¹ (Çalığışu Aykanat, 2017: 2903; Yavuz, 2004: 266; Ateş, 2018: 251, 253). Zaten Said Nursi, Nur Talebelerine siyasetten uzak durmalarını tavsiye etmiştir (Kırçak, 1993: 36; Şentürk, 2019: 47).

Şeyh Sait, halifeliğın kaldırılmasının ardından Said Nursi'ye gönderdiği mektupta, Türklerle aralarındaki bağı İslam'ın oluşturduğunu bunun kaldırılmasıyla bağıın kalmadığını bu sebeple yapacağı isyana destek istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Nursi; Şeyh Sait'in yapmayı planladığı işın asırlardır İslam'a bayraktarlık yapmış milletin torunlarına kılıç çekerek kan dökmek olacağını, dolayısıyla bu düşüncesinden vaz geçmesi gerektiğini bildirmiştir. Buradan da halifeliği kaldırmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bakışının ılımlı olduğu ve devlete isyanın söz konusu olamayacağı düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sonraki yıllarda Şeyh Sait ayaklanmasına katıldığı gerekçesiyle suçlanıp mahkemeye çıkarılmıştır. Buna rağmen çağdaşları olan İslam âlimlerinin çoğu gibi bu milletten ve topraklardan asla vazgeçmemiş, milletin yeniden aslına rücu edeceğine inanmıştır (Aktay, 2004a: 90; Ateş, 2018: 252, 253).

Pozitivizmin etkisiyle imani konularda gerçekleşen tahribatlardan dolayı Said Nursi, mantık temeline oturtulmuş, ilimlere dayanarak din ve iman esaslarıyla ilgili Risale-i Nur'u kaleme almıştır (Yavuz, 2004: 282; Bora, 2017: 427; Şentürk, 2019: 44; Kara, 2019: 476; Mardin, 2017b: 280; Subaşı, 2013: 576). CHP'nin iktidarı döneminin dinî alanda en dikkat çeken gelişmelerinden biri Said Nursi'nin Risale-i Nur isimli eserinin etrafında şekillenen hareket olmuştur. İman esaslarının ve dinî hükümlerin açıklanması üzerine yazılmış Risale-i Nur, Said Nursi tarafından bizzat kendinden önde tutulmuştur. Bu sebeple vefatı sonrası liderliği üstlenecek bir halife bırakmamıştır. Nur Talebeleri varlıklarını Risale-i Nur etrafında devam ettirmiştir. Kendisi ve Nur Talebeleri bu dönemde "*potansiyel rejim karşıtı*" ön kabulüyle sıklıkla adli takip altında tutulmuştur. Buna rağmen "*Nurcular*" olarak tanımlanan talebelerin sayısında gün geçtikçe artış gerçekleşmiştir (Subaşı, 2004: 223; Yavuz, 2004: 264; Algar, 2019: 409; Jaschke, 1972: 139; Mardin, 2017a: 169; Mardin, 2017b: 288).

Said Nursi, yasaklardan dolayı kitaplarını matbaalar vasıtasıyla çoğaltmanın mümkün

---

¹⁶¹ Said Nursi vatanına ve milletine hizmet etmenin en doğru yolunun imana hizmet etme olduğu kanaatine varmasının ardından kendisiyle anılan Risale-i Nur isimli eserlerinin telifine başlamıştır.

olmadığı dönemde eserlerini yazarak çoğaltma yolunu seçmiştir (Doğan, 2016: 7). Bu dönemde talebeleri vasıtasıyla yazılarak çoğaltılan eserlerinin sayısı altı yüz bini bulmuştur (Şentürk, 2019: 43). 1925'te Şeyh Sait İsyanı'nın ardından kendisi hakkında başlayan süreçte; Burdur'da, Barla'da, Isparta'da, Kastamonu'da, Emirdağ'da, Afyonkarahisar'da yaşadığı sürgünlerde, girdiği hapislerde Risale-i Nur eserlerinin büyük çoğunluğunu tamamlamıştır (Yavuz, 2004: 266; Bora, 2017: 428; Kara, 2017b: 980; Ateş, 2018: 254). Kara'ya göre 1924 ile 1950 tarihleri arasında Said Nursi'nin el ile çoğaltılan eserleri ve birkaç yayının haricinde dinî kitapların tamamı resmî kurumlarca çıkartılmıştır. Bu da dönemin idaresinin dini, kontrol altında tutmaya çalıştığını göstermektedir (Kara, 2019: 419-420).

Risale-i Nur'un telifi zamanında, 1925 sonrası yukarıda bahsedilen gelişmeleri yaşadığı süreç ile ilgili olarak Said Nursi; *"Karşımda müthiş bir yangın var. Alevleri göklere yükseliyor. İçinde evlâdım yanyor; imanım tutuşmuş yanyor. O yangını söndürmeye, imanımı kurtarmaya koşuyorum Yolda biri beni kösteklemek istemiş de ayağım ona çarpmış; ne ehemmiyeti var? O müthiş yangın karşısında bu küçük hâdise bir kıymet ifade eder mi?"* ifadelerini kullanmıştır (Şentürk, 2019: 44; Nursi, 2017: 13). Said Nursi'nin bu sözlerinden Nurcuların tüm yaşadığı olumsuzluklara rağmen asla sertlikten yana olmadığı anlaşılmaktadır¹⁶² (Tunaya, 1998: 64). Said Nursi dönemin şartları gereği, tarikatlardan daha ziyade imanı kurtarmanın, kuvvetlendirmenin ehemmiyeti üzerinde ısrarla durmuştur (Bora, 2017: 424; Yavuz, 2004: 265; Kırçak, 1993: 36; Algar, 2019: 410; Mardin, 2017b: 288). Nitekim kendisi, tarikat ile işigaline ilim ile meşguliyetinin engel olduğunu belirtmiştir (Algar, 2019: 419). Bunun yanında telif ettiği Risale-i Nur Külliyyatı'nın öncesinde, Abdülkadir Geylani'den ve İmam-ı Rabbani'den edindiği kazanımları önemseydiğini de belirtmiştir (Algar, 2019: 425).

Nursi, kendisinin dindar bir cumhuriyetçi olduğunu belirtmiştir. Karıncaları ve arıları cumhuriyetçi oldukları gerekçesiyle övmüştür. Laiklik adı altında dine şekil verilmesine ve dinin yönlendirilmesine karşı çıkmıştır (Bora, 2017: 424, 425).

Ayrıca Nursi kendisine yöneltilen dini siyasete alet etme suçlamasını reddedip ancak siyasetin dine alet edilebileceğini belirtmiştir (Çalığışu Aykanat, 2017: 2904; Nursi, 2016: 81; Şentürk, 2019: 47). Bu suçlamaya karşı Nursi, tam tersine kendilerine eziyet edenlerin siyaseti dinsizliğe alet ettiklerini belirtmiştir (Çalığışu Aykanat, 2017: 2904; Nursi, 2016: 17). Nitekim insanları manevi köklerinden koparan uygulamaların insanları komünizme sevk

---

¹⁶² Said Nursi'nin, talebelerine sürekli olarak müspet hareketi tavsiye ettiği eserlerinde de görülmüştür.

ettiğini belirtmiştir (Bora, 2017: 430).

Said Nursi'nin komünizm hakkındaki yukarıdaki görüşünden sonra sosyalizme dair fikirleri de şu şekildeydi:

“Sosyalistlik desatiri İslâmiyetin esasatını bozamaz. Şu medeniyet-i sefihe bozuyor. Hem çok pahalı düşüyor. Zirâ maddiyunluk ve engizisyonluk mayasıyla neşvü-nema bulan medeniyet-i hâzıra, pek çok aldatıcı ve müşevvik vesâit ile mücehhez ve câzibedârdır. O sehâre, din ve namus ve fazilet mukabilinde kendini satıyor. Şa'şalı bir hayatı gösterip takdim ettiğinden; dinden, namustan, faziletten fazla rüşvet alıyor. Sosyalistlik ise; basit, sade bir hayatı takdim ediyor. Ona mukabil, kimseyi dininden, imanından, namusundan büyük bir hisseyi fedâ etmeye icbar etmediği gibi; kimse de kendinde mecburiyet hissetmez. İnsan, gıdaya ihtiyacı gibi, zevke de bir ihtiyacı var... Nefs ve heva cihetinde tatmin edilmezse; ruh ve hûda canibinde zevkini arayacaktır. İki adam; birisi seni müşa'sa' cazibedâr, eğlenceli bir ziyafete teşriflerle davet eder. Diğeri: Sade bir yerde basit bir çorbaya seni çağırır. Birincisine değil cemaat sünnet, belki namazı da terk edersin gidersin, ikincisine sünneti de terk etmezsin. Birincisi medeniyet ikincisi sosyalistliktir” (Nursi, 2010; 672, 673).

Aşağıdaki yazıda¹⁶³ da aynı konu ile ilgili; *“Medar-ı hayret bir taarruzdur ki; kırk küsür sene evvel yazılmış ve mükerreren tab' edilmiş bir meseleyi, Urfa Ehl-i Vukufu bütün bütün yanlış mana vererek; hem güya bu sene yazılmış diye bir propaganda namı vermişler. O mesele de budur: Eski Harb-i Umumi'nin bidayetinde ve içinde, o harpte müttfikimiz olan Alman'la alâkamızı kırmak ve Garplılaşmak perdesi altında bir purutluğa, yani siyaseti dinsizliğe alet yapmaya çalışan bazı münafıklar diyordular ki: "Alman sosyalistlikle gidiyor, bizim dinimize zarar verecek..." Ben de o zaman demiştim: "Sosyalistlik İslâmiyete ilişemez ve dinimize zarar veremez. Hem bizi sosyalistliğe sokamaz. Fakat Garplılaşmak, İngiliz ve Fransızın medeniyetinin fena kısmı, bizim dinimizi kısmen terk etmeye mukabil, zararlı bir medeniyete bizi mecbur edecekler. Onun fenalıkları iyiliklerine galebe eden böyle medeniyet; bizim müttfikimiz olan Almanın sosyalistliği dinimize ilişmediği ve bizi sosyalistliğe sevk etmediği için tercih ediyorum" diye o zaman demiştim. İşte meselenin hakikati bu iken, kırk sene evvel bu mesele yazılmış ve neşredilmiş, kimse ilişmemiş ve mahkemelerde beraat görmüşlerdir. Şimdi hasta olduğum için, müdde-i umumî ifademi almaya yanıma geldi ve dedi ki: "Urfa'daki ehl-i vukuf Hutbe-i Şamiye'nin zeylindeki vecizelerden, "sosyalistlik Garbi medeniyetlere müreccahtır" diye olan kelimesine bolşevikliğin lehinde bir propaganda yapılıyor" demişler. Ben de dedim. Bolşeviklik ayrı, sosyalistlik ayrıdır. Sosyalist Alman nerede? Komünist Rus nerede?" ifadelerini kullanmıştır (Nursi, 2010; 693).*

Said Nursi'nin bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere kendisi, modernizm ile sosyalizmi din bağlamında değerlendirmiş, sosyalizmi İslam esaslarına daha uygun görmüştür. Sosyalizm ile komünizmi bir kabul etmemiştir. Bu anlayışın Nurettin Topçu'nun *“İslam Sosyalizmi”* olarak adlandırdığı kavramın içeriğiyle benzer fikirler olduğu anlaşılmaktadır.

Said Nursi kendisinin ve talebelerinin rejimi yıkmak gibi bir amaçlarının olmadığını ayrıca böyle bir faaliyetin Risale-i Nur'un anlayışı ile örtüşmediğini, bunun yanında rejimin

¹⁶³ 1953'te kaleme alınmıştır.

din ile ilgili uygulamalarını da kabul etmediklerini belirtmiştir (Karabaşoğlu, 2004: 287). Ayrıca 1948’de Afyonkarahisar’da hakkında verilen yirmi ay hapis cezasının duruşması sırasında Savcı, beşyüz bin Nur Talebesi olduğunu belirtmiştir (Şentürk, 2019: 43).

Said Nursi, talebelerine gönderdiği mektupta; Nurcuların siyasetle alakalarının olmadığını, sadece iman esasları ve hakikatleri ile ilgilendiklerini belirtmiştir. Ardından o zamana kadar siyaseti dinsizliğe alet edenler tarafından Nurculara eziyetler çektiildiğini, bir sebeple bu baskının kırılmasını beklediğini ifade etmiştir. Bu mektubuna DP iktidarı döneminde düştüğü notta, bu baskıyı Demokratların kısmen kırıdığını belirtmiştir¹⁶⁴ (Karabaşoğlu, 2004: 279; Bora, 2017: 429; Şentürk, 2019: 49).

Said Nursi, DP’ye olan desteğinin sebebini; yukarıda belirtilen siyaseti dinsizliğe alet edenlere karşı DP vasıtasıyla siyaseti dine dost ve hizmetkâr edebilmek olarak açıklamıştır (Karabaşoğlu, 2004: 281; Şentürk, 2019: 47; Şeyhanlıoğlu, 2020: 229; Küçükcalcan, 2015: 112; Karabaşoğlu, 2013: 238). Nitekim önceki iktidar döneminde Risale-i Nurlar ancak el ile çoğaltılabılırken DP iktidarı döneminde matbaalarda çoğaltılabılmıştır. Bu da Risale-i Nurların daha fazla sayıda kişiye ulaşabilmesini sağlamıştır (Şentürk, 2019: 49; Kara, 2019: 476). Akgündüz’e göre; DP Milletvekilleri kendisini ziyarete geldiğinde Said Nursi onlara, Nurcular olarak DP’yi desteklediklerini belirtmiştir. Bunun yanında Said Nursi Halk Partililerle de görüşmüş ve onlara da imani konularda nasihatlerde bulunmuştur (Akgündüz, 2015: 954). Bununla birlikte DP iktidarının başlamasından kısa bir süre sonra 1951’de Emirdağ’da şapka takmadığı gerekçesiyle hakkında dava açılmıştır. Ardından Latin Alfabeti ile bastırılan ilk eseri olan *Gençlik Rehberi*’nden dolayı 163. Madde’ye istinaden İstanbul’da hakkında dava açılmışsa da¹⁶⁵ 1952’de bu davadan beraat etmiştir (Sebilürreşad, Haziran 1952, S. 128, s. 45, 46; Kara, 2017b: 980, 981; Şahiner, 1990: 385, 389, 395; Akgündüz, 2015: 79). DP iktidarı döneminde gerek muhafazakâr basında gerek laik basında gerekse halk arasında en fazla ilgi çeken oluşum Nurcular olmuştur. Bu dönemde de önceki dönemde olduğu gibi adli takibe uğrasalar da DP’ye olan desteklerini devam ettirmişlerdir (Kaçmazoğlu, 2012: 89; Şentürk, 2019: 48; Mardin, 2017b: 253; Mardin, 2017a: 170). Dönemin; *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad*, *Hür Adam* gibi muhafazakâr yayınlarında Said Nursi ve Nurcularla ilgili haberlere sıklıkla yer verilmiştir (Şentürk, 2019: 49). Said Nursi hakkında DP döneminde de davalara devam edilmesine rağmen kendisi meseleyi kişisel olarak

¹⁶⁴ Nurcular CHP döneminde olduğu gibi DP iktidarında da mahkemelerde yargılanmıştır. Daha önceki dönemde olduğu gibi DP döneminde de Said Nursi’nin Risale-i Nur isimli eserleri serbest bırakılmıştır. Bkz. Büyük Cihad, 16 Ocak 1953, s. 1.

¹⁶⁵ Konu ile ilgili ayrıntılı haber *Sebilürreşad*’ta verilmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Ocak 1952, S. 119, s. 302, 303.

değerlendirmemiş din ve İslam'ın yaşanabilmesi adına Demokratlara desteğinden vaz geçmemiştir (Ateş, 2018: 256). Said Nursi'nin talebelerinden Salih Özcan'ın Menderes hakkında münafik demesi üzerine kendisi talebesine böyle söylememesini, Menderes'in İslam'a hizmet etmeyi çok istediğini ancak yanında bu konularda kendisine engel olanların olduğunu belirtmiştir (Akgündüz, 2015: 335). Bu hatıra Ateş'in bir üstte yer alan, meseleyi kişiselleştirmedığıne dair yorumunu destekler niteliktedir.

Meriç'e göre Said Nursi'nin zamanında etrafında toplananlar; kutsalları değersiz kendileri hor görülen kişilerden oluşmuştur (Meriç, 2005: 231). Said Nursi'nin talebeleri içinde; milletvekilleri, subaylar, öğretmenler, ilim adamları, üniversite öğrencileri gibi kişilerin de olmasından dolayı Meriç'in bu sözlerinden Said Nursi'nin etrafında toplananların tamamının eğitim seviyeleri düşük, maddi gelirleri az ve sosyal statüleri yüksek olmayan insanlar olduğu anlaşılmamalıdır. Meriç'in "kutsalları değersiz ve hor görülen kişiler" ifadelerinden kendilerinin değersizliği değil fikirlerinin ve inançlarının değersiz görüldüğü kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemde ülkede, ateizmle özdeşleştirdiği komünizmin yayılmaması için olabildiğince gayret sarf eden Said Nursi, hakiki bir Müslüman'ın dinden çıktığı takdirde anarşist olacağını belirtmiştir. Komünizmle mücadeleye o kadar önem vermiştir ki gerekirse bu sebeple dindar Hristiyanlarla da iş birliği yapılabileceğini ifade etmiştir. Bunun yanında komünizmle mücadelede hükümetin Risale-i Nurlardan istifade etmesini de salık vermiştir (Bora, 2017: 429; Mardin, 2017b: 275). Bu doğrultuda Said Nursi'nin komünizmle mücadele için Risale-i Nurların serbest bırakılmasına dair mektubu *Büyük Cihad*'da yayımlanmıştır (Nursi, 4 Ocak 1952: 1, 3).

DP'nin iktidara gelmesinin ardından kısa süre sonra ezanın aslından okunması yasağının kaldırılması, radyodan Kur'an okunmaya başlanması gibi sebeplerden dolayı Said Nursi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a gönderdiği telgrafta, kendisini tebrik edip "*Cenab-ı Hak sizi İslâmiyet, vatan ve millet hizmetinde muvaffak eylesin*" temennilerini iletmiştir (Şentürk, 2019: 50,51; Nursi, 2016: 16; Şahiner, 1990: 381). Cumhurbaşkanı da bu tebrik telgrafına karşılık Said Nursi'ye iletmiş telgrafta; "*Samimi tebriklerinizden fevkalade mütehassis olarak teşekkür ederim*" ifadelerini kullanmıştır (Şentürk, 2019: 51; Nursi, 2016: 56; Şahiner, 1990: 382). Şahiner, Said Nursi'nin bu telgrafı göndermesinin sebebini; "*Şimdi Halkçılar Demokratlara derler ki: 'Said ne sizdendir ne bizdendir. Onun gayesi ve maksadı ayrıdır. O, ayrı bir gaye peşindedir' diyerek onları kandırırlar, ellerindeki devlet kuvvetini dindarların ve*

Nur talebelerinin aleyhinde kullandırırılar. Tebrik telgrafını alan Demokratlar onlara: 'Said bize dosttur' derler. Devlet kuvvetlerini yanlış olarak dindarların aleyhinde kullanmazlar." olarak açıkladığını belirtir. Menderes Hükümeti'nin 1950'nin Eylül ayında Kore'ye asker gönderme kararı üzerine dinen Kore'ye asker gönderilmesinin caiz olup olmadığı ile ilgili söylentilere karşı da Said Nursi, "*inkâr-ı Ulûhiyete karşı gitmek lazım*" ifadelerini kullanmıştır (Şahiner, 1990: 382, 383). Said Nursi'ye göre, ezanın aslından okunma yasağını kaldırması Demokratları on kat güçlendirmiştir. Ayrıca akabinde Ayasofya'nın camiye yeniden çevrilmesi¹⁶⁶ gerektiğini de belirtmiştir (Akgündüz, 2015: 52; Ateş, 2018: 255).

Said Nursi'nin "*hem sizin hem memleketin hem âlem-i İslam'ın mühim bayramlarının mukaddimesi olan, bu memlekette şair-i İslamiyenin yeniden parlamasının bir müjdecisi olan ezan-ı Muhammedi'nin kemal-i ferahla on binler minarelerde okunmasını tebrik ediyoruz*" sözlerinden DP'nin din ile ilgili politikalarını takip ettiği ve din lehine olan konularda CHP'ye karşı DP'yi desteklediğini anlayabilmekteyiz (Çalığışu Aykanat, 2017: 2904; Nursi, 2016: 20; Yavuz, 2004: 268; Karabaşoğlu, 2004: 279; Şentürk, 2019: 47; Akgündüz, 2015: 53; Karabaşoğlu, 2013: 238).

Haklarında açılan davaların haksızlığının farkına varılması için Said Nursi, Cumhurbaşkanı'na, Bakanlar Kurulu'na, Başbakan'a, Adalet Bakanı'na, Diyanet İşleri Başkanı'na hitaben de şu mektubu yazmıştır.

"...şimdi vatan ve milleti eski partinin garazkarane istibdadından kurtaran hamiyetkar, vatanperver bazı Demokrat liderleri kemal-i istihsan ile o risaleleri kabul edip sahip oldukları halde, üç senedir hiç sebepsiz binler lira bizim gibi fukaraya zarar vermek, üç defa beraat etmiş bir mahkemeyi üç sene uzatıp-acip bir zulüm içinde şahsi bir garazkârlık vardır ki- yirmi ay tecrid-i mutlakta hizmetçisiyle temas ettirmediler... Demokratların zamanında madem ezan-ı Muhammedi ve din dersleri gibi şair-i İslamiye ile Kur'an'a hizmet ve eskilerin Kur'an zararına tahribatları tamire başlanılmıştı. Ve madem dinsizlerin ve masonların ve komünistlerin eserleri intişar ediyor. Elbette âlem-i İslam'ın Mekke, Medine, Şam gibi yerlerinde büyük âlimlerin takdir ve tahsinlerine mazhar olmuş ve Diyanet Riyaseti'nde hocalara okutturulan Zülfikar, Asa-yı Musa ve Siracü'n-Nur gibi feylesofları susturan mübarek mecmuaları müsadere etmek, üç sene onlarla beraber binler lira kıymetinde değerli, mucizatlı altınla ism-i Celal yazılmış, Diyanet reisi bütün takdir ile tab'ına çalıştığı Kur'an'ı müsadere eden adamlar, elbette adalet ve adliye ve hakikat hesabına değil, belki komünist, masonluk hesabına bir garazkârlık ediyorlar" (Çalığışu Aykanat, 2017: 2904; Nursi, 2016: 23,24).

Emirdağ Lahikası isimli eserinden alıntı yapılan ifadelerden anlaşıldığı üzere Said Nursi gerek doğrudan kendi gerekse talebeleri vasıtasıyla Demokratlar ile iletişim halinde

¹⁶⁶ Bu konuda dönemin muhafazakâr basının da aynı beklentideydi. Bkz. Hür Adam, 26 Şubat 1952, s. 1, 4. İslamiyet, 11 Temmuz 1952, s. 1, 2.

olmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda “*Nur Talebeleri*” imzasıyla “*Risale-i Nur imha edilemez*” başlığı ile kaleme alınan yazı; Başbakan ve Adalet Bakanı’nın ikametgâhlarına, diğer Bakanların ise Bakanlık adreslerine gönderilmiştir. Aynı mektupta Isparta Milletvekili Tahsin Tola’nın konuyla ilgilendiği belirtilmiş ve kendisinin; “*hükümet şimdi komünistlikle mücadele etmeye başladı. Bu mücadele yalnız zabıta ile olamaz. Nurcular yirmi seneden beri mücadele ediyorlar. Ve hükümete büyük yardımda bulunuyorlar. Ve bugün memleketteki muhtelif cereyanların en hayırlısı ve en tesirlisi Nurculardır*” şeklindeki sözleri aktarılmıştır. Bahsi geçen mektupta; Erzurum Milletvekili Fehmi Çobanoğlu’nun, Ankara Milletvekili Ömer Bilen’in ve Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu’nun Said Nursi’ye selamları, kendisinden dua bekledikleri ve kendisini ziyaret etmeyi düşündükleri belirtilmiştir (Çalığışu Aykanat, 2017: 2905; Nursi, 2016: 51).

Ayrıca EK 13’te, Said Nursi’nin ve eserlerinin serbest bırakılması için 3 Temmuz 1952’de Başbakan Adnan Menderes’e hitaben *Nur Talebeleri*’nin yazdığı mektup yer almıştır. Mektup öncesinde yer alan Osmanlı Türkçesi ile el yazısı halinde yazılmış notta: “*Bediüzzaman’ın DP’ye hizmet için serbest olması ve kitaplarının hakkında müsaade olunması talep olunmaktadır.*” ifadelerine yer verilmiştir.

Ancak 22 Kasım 1952’de gerçekleşen Malatya Suikastı üzerine laik kesimdeki gazete ve gazeteciler muhafazakârlar aleyhinde karalama kampanyalarına başlamıştır (Şahiner, 1990: 397). Örneğin *Dünya*’nın 10 Aralık 1952’deki sayısında, suikastla ilgili yapılan incelemelerde elde edilen belgelerde en fazla isimleri geçenler arasında Said Nursi’nin, Samsun’da yayın yapan *Büyük Cihad*’da yazıları yayımlanan Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu’nun ve Osman Yüksel’in bulunduğu dair haberler yapılmıştır (Akgündüz, 2015: 601). Ayrıca hükümetin yayın organında, Nurcular hakkında tahkikatın genişletildiğine dair haberler de yer almıştır (Zafer, 28 Ocak 1953: 1, 5). Bahsi geçen hadise sonrası muhafazakâr yayınlar kapatılmış, pek çok muhafazakâr tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında *Nur Talebeleri* de bulunmuştur. Hatta Said Nursi hakkında Samsun’da dava açılıp mahkûmiyet kararı verilmişse de temyiz mahkemesi kararı bozmuştur (Şahiner, 1990: 397). Tutuklanma gerçekleşmeden önce Milletvekillerine Açık Mektup başlığı ile *Büyük Cihad*’da Said Nursi ve Talebelerinin Malatya Hadisesi ile bir ilgilerinin olmadığı beyan edilmiştir (Akgündüz, 2015: 601, *Büyük Cihad*, 4 Ocak 1952: 1,3).

Dönemin önde gelen muhafazakâr isimlerinden olan Serdengeçti’nin, Said Nursi hakkındaki ilk düşünceleri hiç de olumlu değildi. Bakiler, Serdengeçti’nin daha sonra gördüğü

bir rüya sonrasında Said Nursi hakkındaki fikrinin tam tersine döndüğünü iddia etmiştir. *Gençlik Rehberi* hakkında açılan davadan dolayı Said Nursi'nin İstanbul'da olduğu bir dönemde Serdengeçti, kendisini ziyarete gitmiş, Nursi Serdengeçti'ye, bir oğlu olsaydı ismini "Osman Yüksel" koyardım diyerek kendisine olan muhabbetini belli etmiştir (Bakiler, 2019: 240) . Bilahare Serdengeçti, Said Nursi ve Talebeleri hakkında sitayişkârane bir makale kaleme almış (Bakiler, 2019: 243, 244), bu yazı Risale-i Nur Külliyyatı'nda da yer almıştır.

29 Mayıs 1953'te İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılında yapılan törene Said Nursi de talebeleri ile katılmıştır (Şahiner, 1990: 405). Said Nursi bu tutumuyla manevi değerlere verdiği önem ölçüsünde millî değerlere de önem verdiğini göstermiş ayrıca hükümetin kutlamalarla ilgili aldığı kararda hükümeti desteklediğini de göstermiştir.

1954 seçimleri öncesinde; "*Demokratlar azalarından Nur talebeleri: Mustafa, Nuri, Nuri, Hazma, Süleyman, Hasan, Seyda, Receb, İbrahim, Faruk, Muzaffer, Tahir, Sadık, Mehmed*" imzalarıyla Said Nursi'nin DP'ye bakışını içeren aşağıdaki mektup doğrudan Başbakan'a yazılmıştır.

"*Otuz beş seneden beri siyaseti terk eden Üstadımız Bediüzzaman Hazretleri, şimdi Kur'an ve İslamiyet ve vatan hesabına bütün kuvvetiyle ve talebeleriyle, dersleriyle DP'nin iktidarda kalmasını muhafazaya çalıştığına, biz DP mensupları ve Nur Talebeleri kat'i kanaatimiz gelmiştir. Üstadımızdan, ne için DP'yi muhafazaya çalıştığını sorduk, cevaben; 'Eğer DP düşse, ya Halk Partisi veya Millet Partisi iktidara gelecek. Halbuki, ... bu asil Türk milleti ihtiyarıyla o partiyi kat'iyen iktidara getirmeyecek. Çünkü Halk Partisi iktidara gelecek olursa, komünist kuvveti aynı partinin altında ve bu vatana hâkim olacaktır. Halbuki bir Müslüman katiiyen komünist olamaz, anarşist olur. Bir Müslüman hiçbir zaman ecnebilerle mukayese edilemez. İşte bunun için hayat-ı içtimaiye ve vatanımıza dehşetli bir tehlike teşkil eden bu partinin iktidara gelmemesi için, DP'yi, Kur'an ve vatan ve İslamiyet namına muhafazaya çalışıyorum' dedi. Milletçilere gelince: Eğer bu partide surf İslamiyet esas olsa, DP'ye yardım ettiği gibi, muhalif ve muarız olmayarak, iktidara gelmesine çalışmaz. Eğer bu partide: Irkçılık ve Türkçülük fikri esas ise, birden: İslamiyet milleti her şeye kâfidir. Din, dil bir ise, millet de birdir. ... Kur'an ve Vatan ve millet hesabına, dindar ve dine hürmetkâr DP'nin iktidarda kalmasını temin etmeleri için ders veriyorum' dedi. Sayın Adnan Menderes, Bütün gayesi vatan ve milletin selameti uğruna çalışan ve ders veren Üstadımız Bediüzzaman gibi mübarek ve muhterem bir zatın DP'ye yaptığı yardımı kıskanan Halk Partisi ve Millet Partisi elemanları, iktidar partisi yapıyormuşçasına çeşit çeşit bahane ve eziyet yaparak Üstadımız DP'den soğutmak için var kuvvetleriyle çalıştıklarına kat'i kanaatimiz gelmiş. Sizin gibi 'Dinin icablarını yerine getireceğiz, din bu memleket için hiçbir tehlike teşkil etmez' diyen bir başvekilden, vatan millet İslamiyet adına partimize maddi ve manevi büyük yardımları dokunan bu mübarek Üstadımızın kitablarının ve kendisinin tamamen serbest bırakılarak bir daha rahatsız edilmemesini teminini saygı ve hürmetlerimizle rica ediyoruz." (Çalığışu Aykanat, 2017: 2905,2906; Nursi, 2016: 206,207). Bu mektuptan 1954 seçimlerinde DP'nin Nurcular tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır (Demirli, 2020: 71). Said Nursi'nin Demokratlara olan bu desteğine karşı, Küçükcalcan'a göre*

Başbakan Menderes, Emirdağ'a geldiğinde Said Nursi'yi de ziyaret etmiştir (Küçükcalcan, 2015: 114).

Ayrıca Akgündüz'e göre; Menderes 1954'te Isparta Milletvekili Tahsin Tola'ya, DİB'e gidip Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu ile Risale-i Nurları basması için konuşmasını söylemiştir. Said Nursi, Menderes'in din kahramanı olduğunu, dine büyük hizmetlerinin olduğunu ve olacağını belirtmiştir (Akgündüz, 2015: 53; Mardin, 2017b: 254). Her ne kadar Diyanet tarafından Risale-i Nurlar, belki de zamanın şartları gereği, basılmamışsa da 1957-1959 arasında Menderes'in kâğıt temin edip Risale-i Nurların basımına yardım ettiği belirtilir.

Said Nursi, dinin herkese ait olduğunu, dolayısıyla belirli bir siyasî partiye veya zümreye mahsus olamayacağını bu sebepten halkın ekseriyetinin dindar olmadığı bir memlekette İslam adına çıkan bir siyasi partiye sıcak bakmadığını belirtmiştir (Karabaşoğlu, 2004: 282, 289; Nursi, 2016: 168-170; Şentürk, 2019: 49). Said Nursi'nin avukatlığını yapan, öncesinde Milliyetçiler Birliği Başkanlığını yapan Bekir Berk, Said Nursi'nin DP'den daha dindar olan partiler olmasına rağmen DP'yi desteklemesinin sebebini; diğerlerinin CHP karşısında iktidarı alabilecek güçlerinin olmaması olarak açıklamıştır (Şentürk, 2019: 50).

2.2.6. Türk Milliyetçiler Derneği

1950'de milliyetçi yapıya sahip; Genç Türkler Cemiyeti, Kayseri Türk Kültür Birliği, Türk Gençlik Teşkilatı, Türk Kültür Çalışmaları Deneği, Türk Kültür Derneği ve Türk Kültür Ocağı gibi dernekler Milliyetçiler Federasyonu ismi altında birleşmiştir. Federasyon Başkanı Avukat Bekir Berk bu sırada Nazım Hikmet'in Genel Af kapsamına girmesinden duydukları rahatsızlığı dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'ye ve Başbakan Menderes'e telgraf vasıtasıyla iletmiştir. Bu Federasyon Nisan 1951'de TMD'yi kurmuştur. Bu birleşmeye karar verenler arasında; Bekir Berk, Faruk Kadri Timurtaş, Nurettin Topçu, Rahmi Eray, Sadettin Bilgiç ve Said Bilgiç gibi isimler bulunmuştur. TMD ilk kurulduğunda Said Nursi'nin avukatı olan Bekir Berk gibi dindar üyesi çok olmamıştır (Küçükcalcan, 2015: 112). DP, derneğin kurulmasından itibaren derneğe ilgi göstermiştir. Dernek üyelerini bir arada tutan "*komünizmle mücadele*" harcı olmuştur. 1951'de Hüsnü Çınar tarafından hazırlanan, derneğin Konya Şubesi'nce yayımlanan metne göre derneğin merkezi Ankara'da bulunmuştur. Bahsi geçen metinde TMD'nin amacı; "*Allah, vatan, tarih, dil, an'ane, sanat, aile, ahlak, hürriyet ve millî mukaddesat esaslarına dayanan Türk milliyetçiliğini işlemek ve bütün milliyetçileri teşkilatlandırmak*" olarak belirtilmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde milliyetçilik, İslam ile birlikte kabul edilir olmuş ve bu süreçte Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* isimli yayını etkili

olmuştur (Koçak, 2017: 251; Bora, 2017: 396; Küçükcalcan, 2015: 57-59; Ögün, 1992: 51; Okay O. , 2000: 62; Akkuşak, 2000: 91). Görüldüğü üzere incelenen dönemin şartları gereği milliyetçiler İslami düşünüş ile bir bütün olmuş ve bu yapıdaki oluşumlar ama dolaylı ama doğrudan hükümet tarafından desteklenmiştir.

TMD ilk etkili faaliyet olarak, yayımladığı Ayasofya Risalesi ile Ayasofya'nın yeniden cami olarak ibadete izin verilmesini istemiştir. İlgili yazıda; “*Yüzyıllarca içinde insanların Tanrı'yı andıkları bir binanın müze yapılması hem insan ruhuna tecavüz hem de o binaya karşı en alçaltıcı muameledir.*” ifadeleri kullanılmıştır¹⁶⁷ (Büyük Cihad, 16 Mayıs 1952: 1, 4; Sebilürreşad, Nisan 1952, S. 125, s. 386; Küçükcalcan, 2015: 60). Derneğin herhangi bir siyasi yapı ile ilgisi olmadığı dernek tarafından açıklanmıştır (Koçak, 2017: 252). Dernek komünizmle mücadelede Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes tarafından faydalı görülmüştür (Demirel, 2011: 226). Derneğin ilk ve tek kurultayında DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç genel başkan, DP Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık¹⁶⁸ ise başkanvekilliğine seçilmiştir. Bilgiç, 1944 Eylül'ünde başlayan Irkçılık-Turancılık Davası'nda Alparslan Türkeş, Zeki Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız gibi kişilerle yargılanmıştır (Küçükcalcan, 2015: 33, 61; Koçak, 2017: 254; Koca, 2016: 304; Ögün, 1992: 51). Buradan da anlaşıldığı üzere Dernek milliyetçilik esası üzerine kurulmuş maneviyata da sahip çıkmıştır.

22 Kasım 1952'de *Vatan* yazarı Ahmet Emin Yalman'ın suikasta uğraması üzerine Başbakan Menderes 17-18 Ocak 1953'te Gaziantep'te yaptığı konuşmada; “*Siyasi mürteci, dinî mürteci, komünist ve diğer sapıklar hürriyetin düşmanlarıdır. Bunlarla mücadele edeceğiz.*” ifadelerini kullanmıştır. Başbakan ayrıca, TMD'nin de siyasî davrandığına dair konuşmalarda bulunmuştur. Küçükcalcan'a göre TMD'nin Malatya Şubesi bulunmamasına rağmen, Başbakan'ın Gaziantep'te yaptığı konuşmadan beş gün sonra, Malatya Suikastı faili Hüseyin Üzmez'in TMD üyesi olduğu belirtilerek, dernek hakkında dava açılmıştır¹⁶⁹. Başlatılan dava akabinde, 28 Haziran 1938'de kabul edilen, Cemiyetler Kanunu'nun 33. Madde'si gereğince 100'e yakın¹⁷⁰ şubesiyle TMD kapatılmış (Zafer, 5 Nisan 1953: 1), Derneğin Genel Başkanı olan Isparta Milletvekili Sait Bilgiç ve Yönetim Kurulu Üyesi olan yine Isparta Milletvekili Tahsin Tola da DP'den çıkarılmıştır. Bu arada Derneğe yardım

---

167 TMD'nin konu ile ilgili girişiminin ardından *Büyük Cihad*'da Hikmet Arifoğlu imzasıyla aynı konuda bir başka yazı kaleme alınmıştır. Bkz. Arifoğlu, 25 Temmuz 1952, s. 1, 4.

168 1952'de DP'den ayrılarak TKP'yi kurmuştur.

169 Malatya Hadisesi üzerine kendi isimleri de laik kesim tarafından gündeme getirilince TMD İstanbul Şubesi tarafından *Büyük Cihad*'da yayımlanan, yaşananlarla kendilerinin hiçbir alakalarının olmadığını içeren bir yazı kaleme alınmıştır. Bkz. Büyük Cihad, 23 Ocak 1953, s. 1, 2.

170 Rıfki Salim Burçak'a göre kapatılan şube sayısı 80 kadardır.

yaptığı gerekçesiyle basında, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin üzerine gidilmiştir. DP'nin yayın organı olan *Zafer* Başyazarı Mümtaz Faik Fenik ise Derneği "Faşizm" ile ilişkilendirmiştir. (Zafer, 26 Ocak 1953: 1; Duman, 1997: 44; Burçak, Rıfkı Salim, 1998: 139, 141; Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938: 10272; Aydemir ve Karataş, 2020: 68; Bozkurt, 2020: 132; Göktürk Çetinkaya, 2019: 126; Küçükcalcan, 2015: 63, 64, 66; Bora, 2017: 396; Demirel, 2011: 226). Basında ayrıca TMD'nin idarecileri hakkında dava açıldığına dair haberler de yer almıştır (Zafer, 1 Şubat 1953: 1). Bunun yanında bir başka gazeteci ve Malatya Olayı'nın azmettiricileri arasında olduğu iddia edilen Necip Fazıl, kendi cemiyetinin Büyük Doğu olmasına rağmen TMD'nin kapatılmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Atsız seneler sonrasında, TMD'nin kapatılmasının asıl sebebinin; 80'den fazla şubesiyle TMD'nin, 1952'de kurulan Köylü Partisi'ne (TKP'ye) destek vereceği endişesinin hükümet tarafından yaşanması olarak açıklamıştır (Küçükcalcan, 2015: 63, 66). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere sosyal bir olay gerektiğinde siyasi bir olay olarak da değerlendirilebilmektedir.

NATO'ya Türkiye'nin üyelik sürecinde önemli bir adım olarak görülen Kore'ye asker gönderme merasimi sırasında TMD; bozkurt resmi olan "*Türkler geliyor*" yazılı pankartlar hazırlamış, "*Bir kızıl öldürenin sevabı bin yazılır*" sloganları atmıştır. Dernek komünizm karşıtı katı bir duruş sergilemiştir. Bora'ya göre tüm bu vatansever çalışmalarına rağmen TMD'nin kapatılması sağda bulunan aşırılığa eğilimli oluşumları hizaya sokma maksatlı olmuştur. Ardından kurulan Milliyetçiler Derneği de Nurettin Topçu'nun fikirlerinin etkisi altında varlığını devam ettirmiştir. Topçu ise, TMD'nin kapatılmasını eleştiren fikirlerini açıktan beyan etmekten çekinmemiştir (Bora, 2017: 396; Öğün, 1992: 51; Erverdi, 2000: 16; Akkuşak, 2000: 90). Derneğin kapatılmasının ardından yeniden yapılanmaya gidilerek Ferruh Bozbeyli171 başkanlığında 1953'ün yaz aylarında Milliyetçiler Derneği kurulmuştur. Ancak kapatılma korkusuyla şubeleri olmamıştır. Sait Bilgiç de bu derneğin başkanlığını yapmıştır. Derneğin, siyasetle ve siyasi partilerle alakasının olmadığı belirtilmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 127; Bora, 2017: 396; Koçak, 2017: 254, Küçükcalcan, 2015: 93, 95).

Malatya Suikastı sonrasında 23 Temmuz 1953'te Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Kanunun çıkarılma sebebi olarak din ile dünya işlerinin birbirlerine karıştırılmamasını sağlamak olarak belirtilmiştir (Aydemir ve Karataş, 2020: 68). Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından bu kanun dayanak gösterilerek pek çok muhafazakâr cezalandırılmıştır. Aslında Malatya Suikastı'na kadar DP iktidarı milliyetçilere öyle yakın

---

171 1961-1970 arasında Adalet Partisi İstanbul Milletvekili iken 1965-1970 arasında Meclis Başkanlığı yapmış, 1970-1977 arasında ise başkanı olduğu Demokratik Parti'den İstanbul Milletvekili olmuştur.

davranmıştır ki; 1944'teki Irkçılık-Turancılık Davası'nda yargılanan Nihal Atsız'ın edebiyat öğretmeni olarak Haydarpaşa Lisesi'ne ataması yapılmıştır. 172 Atsız ile aynı davada yargılanan Sait Bilgiç ise DP Isparta Milletvekili olmuştur (Küçükcalcan, 2015: 33). Küçükcalcan'a göre, Atsız'ın DP'ye olan desteğinin temel sebebi, CHP'ye olan karşı duruşudur (Küçükcalcan, 2015: 41). Atsız DP iktidarından memnuniyetini; “*Nerede o mukaddesata saldıran Kemalist inkılapları? Millettin dinine tahakküm artık sökmüyor değil mi? Ecdat türbeleri artık kilitlenemiyor, Kore'ye giden tugayın kumandanı Kuran'ı öpmekten men edilemiyor değil mi?*” sözleriyle dile getirmiştir (Küçükcalcan, 2015: 43).

İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü kutlamaları için hazırlık yapan iki ayrı merkezden biri Sâmîha Ayverdi ve abisi Ekrem Ayverdi'nin diğeri ise TMD'nin oluşturduğu yapılanmadır (Göze, 2000: 80). Buradan da anlaşıldığı üzere TMD gençler için fikir ve hareket merkezi vazifesi görmüştür (Kök, 2000: 85). Görüldüğü gibi, TMD sosyal konularda ve halkın millî ve manevi değerleri hususunda kendini vazifeli addetmiş ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmuştur.

---

172 Bununla birlikte *Serdengeçti*'nin Haziran 1952 tarihli sayısında; Atsız'a konferans vermesi için Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi salonunun verilmediği, ancak Ankara'da bir lisenin salonunda konferans verebildiği, konferans sonrasında ise kendisinin Bakanlık emrine alınmasına karar verildiği belirtmiştir. Bu konferans sırasında Atsız özellikle Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'ye seslenmiş, kendisinden din konusunda yapılan baskılara boyun eğmemesini istemiştir. Bu sözleri üzerine laik basından Atsız'ın aleyhinde propagandalar yapılmıştır. Bkz. *Serdengeçti*, Haziran 1952, S. 15-16, s. 8.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE MUHALEFET PARTİLERİNİN DİN SİYASETLERİ (1951-1954)

1. Cumhuriyet Halk Partisi Politikalarında Dinî Söylemler

DP iktidara geldiği ilk günden itibaren, ana muhalefette bulunan CHP tarafından irticaya¹⁷³ ortam hazırlamakla ve cumhuriyet kazanımlarına sahip çıkmamakla suçlanmıştır (Ateş, 2018: 241). Bu doğrultuda *Ulus*'ta İnönü'nün, dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğine dair sözlerine yer verilmiştir (Ulus, 23 Mart 1951: 1). Ayrıca yine *Ulus*'ta Menderes Hükümeti'ni irtica ile ilişkilendiren bir karikatüre yer verilmiştir¹⁷⁴ (Ulus, 3 Nisan 1951: 6). Aydın'daki CHP İl Kongresi'nde ise laikliği dinsizlik olarak algılamadıkları belirtilmiştir¹⁷⁵ (Ulus, 18 Nisan 1951: 3). Falih Rıfkı Atay ise FATAY imzasıyla kaleme aldığı yazısında, irticanın ne olduğunu iyice anlatmak gerektiğini ve irticaya yönelik yayın yapanları, uyuşturucu satışına yapılan yasak gibi, engellemek gerektiğini belirtmiştir (Atay, 8 Mayıs 1951: 3). Nihat Erim de *Ulus*'ta kaleme aldığı yazıda; gerçek dinin irtica ile ilgisinin olmadığını gerçek İslam âliminin her zaman iyiyi, güzeli salık verdiğini belirtmiştir. Aynı yazıda irticayı, dünya işlerinde gerçeklerle ilgisi olmayan uydurmalar, olarak tanımlamıştır (Erim, 13 Mayıs 1951: 2). *Ulus*'ta bu konu ile ilgili bir başka yazıda irticanın kaynağının Menderes'in oy hırsı olduğu ifade edilmiştir (Ulus, 14 Mayıs 1951: 6). Ateş'e göre DP de bu suçlamalara karşı, TCK'nın 163. Madde'sinin kapsamını genişleterek muhafazakârlar arasında, dinî özgürlüklerde geriye gidileceği endişesine sebep olmuştur (Ateş, 2018: 246). Yine Ateş'e göre bahsi geçen dönemde din adamları ve dindarlığı ile tanınan kişiler tutuklanmıştır.¹⁷⁶

Muhafazakâr olan halk tarafından ise Demokratlar, din ve vicdan özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmada etkili olamamakla eleştirilmiştir. İki taraflı eleştiri arasında kalınması üzerine DP'den Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık; imam hatip kurslarının ve

¹⁷³ İrtica olduğuna dair suçlamalara karşı Fenik, *Sebilürreşad*'ta; irtica yaftasının milletin dinine saldıranlar tarafından kullanıldığını, dini eğitime ve dine karşı olmanın asıl irtica olduğunu belirttiği bir yazı kaleme almıştır. Bkz. Fenik, Nisan 1953, S. 148, s. 363.

¹⁷⁴ Bahsi geçen karikatüre EK 21'de yer verilmiştir.

¹⁷⁵ Benzer bir açıklama CHP Eminönü İlçe Kongresi'nde yapılmıştır. İlçe Başkanı; laikliğin dine hürmet anlamı taşıdığını, irticayı canlandıranların Demokratlar olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ulus, 22 Nisan 1951, s. 4. Aynı şekilde bir açıklama da CHP Nevşehir Avanos İlçe Kongresi'nde yapılmıştır. Bkz. Ulus, 29 Mayıs 1951, s. 5.

¹⁷⁶ Tokat'ın Turhal İlçesi'nde bir grup insan hakkında sokaklarda ilahiler okudukları gerekçesiyle soruşturma başlatılmıştır. Bu kişiler yaptıkları açıklamada; kurak hava sebebiyle yağmur duasına çıkma isteklerini DP İlçe Başkanı'na danıştıklarını, Başkan'ın kendilerine iktidar partisi olarak arkalarında olduklarını söylediğini belirtmişlerdir. DP İlçe Başkanı ise kalabalığı dağıtmak için yanlarında bulunduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ulus, 13 Nisan 1951, s. 3.

ilahiyat okullarının açılmasının ve dinî alanlarda başlayan ilk serbestliklerin CHP döneminde gerçekleştiğini dolayısıyla bu türden eleştirilerin DP'yi yıpratma maksadıyla yapıldığını belirtmiştir. Remzi Oğuz Arık, baskı yapılan her yerde ihtiyaç olan faaliyetlerin gizliden gerçekleşeceğini bu sebeple hürriyet ortamını oluşturmaya çalışarak devletin konu ile ilgili hâkim konumda olmasını sağlama hedefinde olduklarını ifade etmiştir. Arık, CHP'nin son zamanlarında uygulanan gevşeme ile dinî yapıların kontrolsüzce genişlediğini halbuki kendilerinin devletin kontrolünü sağlamaya yönelik çalıştıklarını belirtmiştir (Ateş, 2018: 242-244). Arık'ın yaptığı bu açıklamadan anlaşıldığı üzere CHP döneminde muhafazakâr halkın en çok muzdarip olduğu konularda DP daha yumuşak davranmış gibi görünse de aslında DP laik devlet anlayışını devam ettirmiştir.

MP'nin Ankara'daki İkinci Büyük Kongresi'nde Mustafa Kentli'nin yaptığı konuşma ise *Ulus* tarafından fazlasıyla dini içerikli bulunmuştur (Ulus, 1 Haziran 1951: 2). CHP Kütahya İl Kongresi'nde ise Şemsettin Günaltay, CHP'lilerin hakiki Müslümanlık yolunda olduğunu ifade etmiştir 177 (Ulus, 28 Haziran 1951: 4). 17 Eylül 1951'de yapılan milletvekilliği ara seçimleri öncesinde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de Bilecik'te bir köyde, partilerinin İslam'a bağlı olacağını belirtmiştir (Toker, 2020: 309). Görüldüğü üzere CHP bir taraftan kendisi dışındaki partileri dini siyasete alet etmekle suçlarken bir taraftan da dinî konularda sıcak mesajlar vermektedir.

26 Kasım 1951'de CHP 9. Büyük Kurultayı'nda İsmet İnönü; İktidarın zemin hazırlayan politikalarından dolayı ülkede irticanın etkili olup Atatürk heykellerine saldırılar düzenlendiğini, iktidarın ancak bu gelişmelerden sonra irticaya karşı önlemler aldığını belirtmiştir 178 (Albayrak, 2004: 242; Kalkanoğlu, 1991: 151). Halk Partisi'nin dinsiz olduğuna dair yapılan suçlamalar için Kasım Gülek de 1952'nin başlarında; *"Partimize yapılan isnadlardan en ağırı dinsizlik isnadıdır. Din insanların en ulvi hissidir. Ferd ile Allah arasına kimsenin girmemesi lazımdır. Bilhassa mensubu olmakla övündüğümüz İslâm dininde Müslüman bir şahsın dinsiz olduğunu söylemek en büyük günâhtır. Bizler de Müslüman ana ve babadan doğduk. Biz dini o kadar yüksek, ulvi her şeyin üstünde sayarız ki onun günlük âdi işlere karıştırılmamasını ve bunların üstünde tutulmasını isteriz. Parti ve fert olarak dinsizliği*

---

177 Benzeri bir haberde ise, Ankara CHP Merkez İlçe Toplantısında, Toplantı Başkanı Şükrü Sökmensüer'in; CHP'ye dinsizlik suçlamasında bulunanların bu ithamlarının haksız olduğuna, CHP'nin dinsizleri dine kavuşturan bir parti olduğuna dair sözlerine yer verilmiştir. Bkz. Ulus, 7 Ocak 1952, s. 4. Bu türden beyanatlarla CHP'nin çokça eleştirdiği dini siyasete alet etme işini yaptığı görülmüştür.

178 Aynı içerikli konuşmayı muhalefet lideri 5 Ekim 1952'de İzmir'de de yapmıştır. Bu konuşmada ayrıca iktidarı dini siyasete alet etmekle de eleştirmiştir. Bkz. Sebilürreşad, Ekim 1952, S. 136, s. 172; Albayrak, 2004, 245).

terviç edemeyiz. Partimize ve şahsımıza dinsizlik isnad etmek isteyenler bu memlekete kötülük yapmış oluyorlar. Lâiklik dine lâyük olduğu mevkiî vermek demektir" sözlerini kullanmıştır (Ulus, 10 Ocak 1952: 4).

Bununla birlikte *Serdengeçti*'de yer alan habere göre yine 1951'deki milletvekilliği ara seçimleri için CHP'nin Zonguldak Teşkilatlanması'nda partililerden kendi seçim bölgelerindeki halka; CHP'nin Cenab-ı Hak Partisi anlamına geldiğini ifade etmeleri istenmiştir (Serdengeçti, Mart 1952: 11). İnönü 20 Mayıs 1952'de Rize ve ilçelerine yaptığı ziyaretler sırasında vatandaşlara, gerçek dindar bir Müslüman'ın, görmediği tanımadığı diğer Müslümanları dinsizlikle suçlayamayacağını belirtmiştir 179 . Bu vesileyle kendileri hakkındaki Demokratlar tarafından yapılan ithamlara cevap vermiştir. Aynı ziyaretler sırasında Çayeli'de İnönü; kendisi hakkındaki, Demokratlar'ın Samsun'da cami yaptırılmasına gerek olmadığını söylediğine dair ithamları reddetmiştir (Kalkanoğlu, 1991: 156). İsmet İnönü Ege gezisi sırasında 7 Ekim 1952'de Akhisar'daki konuşmasında ise; yine CHP hakkında iktidarın yaptığı dinsizlik suçlamasını reddetmiş, iktidarın bu sayede irticai bir yönetim kurmayı planladığını iddia etmiştir (Kalkanoğlu, 1991: 159). CHP'ye bu türden eleştiriler iktidarda olduğu dönemde de yapılmıştır. Ancak o sıralarda CHP, iktidarda kalmak için bu türden eleştirilere kulak kabartmaya gerek görmemekteydi.

1952'nin sonlarına doğru ise Günaltay, CHP için sarf edilen dinsizlik ithamlarına karşı savunmada bulunarak öncelikle bu yöndeki suçlamaları reddetmiş ardından dini konularda halk ile iş birliğine gidilmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁸⁰ (Akkır, 2019: 77). Bununla birlikte Başbakan'ın 18 Ocak 1953'te Gaziantep'te DP İl Kongresi'nde gerçekleştirdiği konuşmasında, aşırı milliyetçileri ve dinde aşırıya gidenleri kendi düşünceleri doğrultusunda milleti gerektiğinde zorlayabilecek kişiler olarak değerlendirmiştir. Başbakan'ın bu değerlendirmesine mukabil İnönü 21 Ocak 1953'te yaptığı konuşmada, iktidarın inkılapların korunması ile ilgili açıklamalarından memnuniyet duyduklarını, ülkedeki mürtecilere karşı hükümetle iş birliğine hazır olduklarını belirtmiştir (Burçak, 1998: 132, 133). Menderes'in yukarıda belirtilen açıklaması ile ilgili CHP Samsun İl Kongresi'nde konuşan Günaltay ise; 1954 seçimlerinde yeniden Başbakan olursa¹⁸¹ dinin hayatta nasıl uygulanması gerektiğini

---

179 Benzer bir açıklama CHP Amasya İl Kongresi'nde gelmiştir. Kongrede Arif Topaloğlu ismindeki delege alnı secdeye gitmeyenlerin kendilerini dinsizlikle suçlayamayacağını belirtmiştir. Bkz. Ulus, 29 Haziran 1951, s.5.

180 Bununla birlikte bahsi geçen dönemde İnönü'nün Said Nursi hakkında İzmir'de olumsuz sözler sarf etmesi, dönemin muhafazakâr basınında eleştirilmiştir. Bkz. Hür Adam, 10 Ekim 1952, s. 1, 4.

181 *Sebilürreşad*'ta yer alan habere göre Günaltay; İstanbul Kasımpaşa'da yaptığı konuşmada kendisini dinleyenlerden, sonraki seçimlerde oy verirken, Allah'tan korkan, milletten utanan ve çalışan kişilere oy vermelerini istemiştir. Bkz. Sebilürreşad, Mayıs 1953, S. 152, s. 32.

Menderes'e öğreteceğini ifade etmiştir (Sebilürreşad, Ocak 1953, S. 143, s. 285). *Ulus* gazetesi de; iktidarın gerçekte hem irticaya hem de irticaya destek olan basına karşı olduğuna, rejime karşı çıkanların karşısında İnönü'nün de iş birliğine hazır olduğuna dair açıklamada bulunmuştur (Albayrak, 2004: 248). 18 Mayıs 1952 tarihli *Akşam* gazetesindeki "Atatürk'e Rahmet" başlığıyla yer alan makalede ise; DP'nin Balıkesir İl Kongresi'ndeki, radyolarda din ile ilgili derslerin okunmasının istenmesi, Türkçeye tercüme edilen Kur'an'ın, aslının yerini tutamayacağı belirtilmesi, inkılaplara aykırı bulunarak eleştirilmiştir. (Göktürk Çetinkaya, 2019: 119). CHP'nin dine ve dindarlara yönelik en müsamahakâr olduğu dönemde dahi laik yapısını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

CHP'nin gayriresmî yayın organı olan *Ulus*'ta din ve dindar kişilerle ilgili farklı sayılarda farklı haberler verilmiştir. Bu haberlerin ortak özelliği; dindarları olumsuz resmetmek, bu vesileyle irticanın varlığını ispat etmek, nihayetinde DP İktidarı'nı yıpratmak olarak belirtilebilir. Bahsi geçen haberler neticesinde özellikle Menderes had safhada etkilenecek dindarlar üzerindeki baskılarını arttırmıştır. Aşağıda ise yukarıda değinilen türdeki *Ulus*'ta yayımlanan haberlerden örnekler verilmiştir.

CHP İzmir İl Kongresi'nde CHP'nin irticaya karşı her zaman mücadele edeceği belirtilmiştir (Ulus, 23 Mayıs 1951: 7). CHP Isparta İl Kongresi'nde yapılan hükümetin dini siyasete alet ettiği eleştirisi aktarılmıştır (Ulus, 12 Haziran 1951: 6). Eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın İstanbul İl Kongresi'nde, CHP'yi dinsizlikle suçlayanların aslında laikliği istemeyip şeriatı istediklerini belirttiği ifade edilmiştir (Ulus, 25 Haziran 1951: 5). Adana'da Kadiri bir tarikat tekkesinin basılıp 150 kadının ayın yaparken yakalandığı haberi verilmiştir (Ulus, 30 Haziran 1951: 1). Nakşibendi Tarikatı'na bağlı 63 kişinin tutuklandığı ifade edilmiştir. İlgili haberde bizzat Emniyet Müdür Yardımcısı tarafından yürütülen operasyon ile yakalananlara suçüstü yapıldığı da yazılmıştır (Ulus, 3 Temmuz 1951: 1). Atatürk heykel ve büstlerine saldıran Ticanilerin eylemlerini ve bu eylemler karşısında gençliğin protestoları yanında Menderes'i ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nu endişeli bir halde gösteren karikatür 182 paylaşılmıştır (Ulus, 3 Temmuz 1951: 8). CHP'nin Ankara İl Kongresi'nde Çubuk Delegatesi Arif Öcal'ın, DP'nin dini istismar ettiğine dair sözleri verilmiştir (Ulus, 9 Temmuz 1951: 5). DP'nin Urfa'da tüm kongrelerini cami avlularında yapması eleştirel biçimde verilmiştir (Ulus, 30 Temmuz 1951: 5). DP Bilecik Milletvekili Mehmet Korkut'un seçim öncesinde köyleri ziyaretinde namaz vakitlerinde ezan okuduğu ve sakallı olduğu ancak seçildikten sonra bunların hiçbirini Korkut'un yapmadığı belirtilmiştir (Ulus, 31 Temmuz

---

182 Bahsi geçen karikatüre EK 23'te yer verilmiştir.

1951: 5). 1951'deki Ara Seçimlerde DP'nin, özellikle Millî Eğitim Bakanı İleri'nin, seçim çalışmaları sırasında din propagandası yaptığı ifade edilmiştir (Ulus, 17 Eylül 1951: 3). Mısır'dan, irticanın daha da artmasına sebep olacak, Arapça kitapların getirildiği haberi verilmiştir¹⁸³ (Ulus, 23 Ekim 1951: 3). Antalya'da bazı DP'lilerin Cuma Namazı sonrası cemaati Menderes için dua ettirmeye çalıştığı bildirilmiştir (Ulus, 29 Aralık 1951: 3). Genç kadınların kısmetini açmak bahanesiyle onlara sarkıntılık yapan bir üfürükçünün yakalanıp tutuklandığı bildirilmiştir (Ulus, 27 Temmuz 1951: 4). Evlenemeyen kızlar ve dullar için, çocuğu olmayan, kocası ile geçimi iyi olmayan kadınlar için büyü yaptığı belirtilen Zahit Hoca olarak anılan kişinin emniyet güçlerince yakalanıp savcılığa sevk edildiği belirtilmiştir (Ulus, 25 Ocak 1952: 4). Ayrıca falcılık yapan bir karı kocanın da suçüstü yapılarak yakalandığı haberi verilmiştir (Ulus, 2 Şubat 1952: 4). Aynı şekilde falcılık yapmaktan suçüstü yapılarak tutuklanan Mevlüt Güneş hakkında yapılan haberde Güneş'in; hasta çocuklara reçete, evlenmek isteyen genç kızların göğüslerine de yazılar yazdığı belirtilmiştir (Ulus, 22 Şubat 1952: 2).

CHP'nin 22 Haziran 1953 tarihinde yapılan 10. Kurultay'ında divan başkanlığı yapan Günaltay, partilerinin laiklik ile ilgili anlayışlarının gözden geçirilmesini teklif etmiştir¹⁸⁴ (Altun, 2004: 163). Bu kurultayda laiklik ile ilgili; dinin dünya işleri ve siyasetten ayrı tutulmasının benimsendiği, vicdan hürriyetinin herkesin yaratılıştan gelen hakkı olduğu, bu sebeple kişilerin ibadetlerine karışılmasının doğru olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte kurultayda hazırlanan raporda gençliğin içinde var olan dinci gruptan bahsedilmiştir. Rapora göre bu grup; İslam dinine göre bir toplum oluşturmayı planlamış, cumhuriyeti Yahudilerin ve siyonistlerin kurduğunu inandığından, halkı ayaklandırıp rejimi yıkmayı hedeflemiştir. Ayrıca tüm çağdaş yapılanmaların ve toplumun önde gelen liderlerinin düşmanıdır ve onları kâfirlikle suçlamıştır (Akkır, 2019: 78, 79).

MP'nin Ankara'da 27-29 Haziran 1953 tarihlerinde gerçekleştirdiği Büyük Kongre'de yaşananlar da laiklik karşıtı olarak değerlendirilmiş, ayrıca Başbakan da konuyla ilgili rahatsızlığını belirtmiştir (Demir, 2011: 76). Kongredeki yapılanların cezasız kalmayacağını bildirmiş, hemen ardından Ankara Sulh Ceza Mahkemesi de 8 Temmuz 1953'te tahkikat tamamlanana kadar parti şubelerinin ihtiyati tedbir kapsamında kapatılmasına karar vermiştir. Bu gelişme iktidar ile muhalefetin arasının soğumasına sebep olmuştur. Konu ile ilgili

---

¹⁸³ Burada bahsi geçen, Mısır'dan getirilen Arapça kitaplar Öztemiz'e göre Kur'an-ı Kerim'dir. Bkz. Öztemiz, 1997: 65.

¹⁸⁴ Şemsettin Günaltay CHP'de 1954 seçimlerine kadar görev yaptığı sürece halk ile parti arasındaki soğukluğu gidermek için gayret göstermiştir. Bu sırada da laiklikten ödün vermemeyi de esas almıştır.

tepkisini göstermek maksadıyla CHP'nin 15 Temmuz 1953'te bildiri yayımlaması karşısında da iktidar partisi rahatsızlığını göstermiştir (Demir, 2011: 77; Albayrak, 2004: 249). MP'nin kapatılmasını eleştirenler arasında Ulus'taki yazısıyla Nihat Erim de bulunmuştur (Burçak, 1998: 138). İrtica sebebiyle MP'nin kapatılmasına Halk Partisi'nin tepki göstermesine Demokratlar anlam verememiştir. Menderes bu konuda Halk Partisi'nin, aksine kendilerine destek vermesinin gerektiğini belirtmiştir. CHP'nin gösterdiği tepki DP tarafından kendisinin de kapatılabileceği endişesinden kaynaklanmıştır (Demir, 2011: 77, 78; Koca B., 2016: 310; Göktürk Çetinkaya, 2019: 133.) CHP'nin bildiri yayımlamasından sonraki gün olan 16 Temmuz 1953'te Meclis'teki DP Grubu'nda yaptığı konuşmada Başbakan; iktidar vazifesindeki bir parti olarak, rejimin korunması adına, dinin politikaya alet edilmesini engelleyen bir kanun çıkarmaları gerektiğini belirtmiştir. (Burçak, 1998: 138).

1954 seçimleri öncesinde CHP, Celal Bayar'ın bir baloda çekilmiş resmini ülkeye yayarak Demokratların aslında dindar olmadığını halka anlatmaya çalışmıştır. Bunun yanında CHP, irtica sebebiyle kapatılan MP'nin devamı olan CMP ile ittifak görüşmeleri yapmıştır. Bu gelişmeler olurken CHP yanlısı yayınlar Demokratların dini siyasete alet ettiklerine dair eleştirilerine devam etmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 75). Halk Partililerin bu türden tüm gayretlerine rağmen 1954 seçimlerinde CHP'nin kaybetmesi üzerine partililerden bazıları, laikliği ve ilkeleri tamamen terk ederek ancak Demokratlar ile baş edebileceğini belirtmiştir. Hıfzı Oğuz Bekata, Raif Karadeniz, Şevket Raşit Hatipoğlu gibi CHP milletvekilleri de muhalefet lideri İnönü'ye gönderdikleri mektupta, partideki laiklik anlayışının halk tarafından yanlış anlaşıldığını bu sebeple halka doğru anlatabilmek için çalışmalarında bulunulması gerektiğini ifade etmişlerdir. İnönü ise bu konuda Demokratlar ile yarışamayacaklarından asıl yapmaları gerekenin özlerine yani 1946 öncesine dönmek olduğuna dair kanaatini bildirmiştir (Kırçak, 1993: 42, 43). Dolayısıyla 1954 seçim sonuçlarının CHP politikaları için bir dönüm noktası olduğu belirtilebilir (Varel, 2016: 223). 1954 seçimleri sonrasında İnönü din politikasında 1946 öncesine dönülmesine karar verirken kendisinin 1946 sonrasında din konularını halkın, muhafazakârların istediği şekilde işlediği görülmüştür.

CHP'nin 1954 seçimleri için izlediği politikaya bakılacak olursa, CHP'nin CMP ile ittifak arayışına girdiği ve 1946'dan sonra geliştirdikleri din politikası ile elde ettiği oyu artırabilmek adına aynı yolu takip ederek türbeleri kendilerinin açtığı söylemlerine yöneldiği görülmüştür. Demokratlar ise aynı dönemde Halk Partililerin bu politikası karşısında benzer bir yola girerek; *“ezanın aslından okunması yasağını kaldırdıkları, radyoda dinî yayınları başlattıkları, okullarda din derslerinin müfredata girmesini sağladıkları”* gibi konuşmalarla

oy toplama gayretine girmiştir (Koca B., 2016: 311). Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere dönemin hem iktidarı hem de ana muhalefeti seçim çalışmalarında dini konuları muhafazakârların lehine gündemde tutup sahiplenmiştir.

2. Millet Partisi'nin Din Siyaseti

Hem Osman Bölükbaşı şahsen hem de parti olarak MP, DİB'in devletin kontrolünde olmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca Osman Bölükbaşı, İkinci Menderes Hükümet programının Menderes tarafından okunmasının akabinde, ezanın aslından okunmasının önündeki engelin kaldırılmasıyla dinî özgürlüklerin tam olarak sağlanmadığını, gerçek manada din hürriyetinin sağlanması için cemaatlere engel olunmaması gerektiğini belirtmiştir. MP, Cemiyetler Kanunu'na göre dinî esaslı cemiyetlerin kurulmasının yasak olmasının din özgürlüğüne engel olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca MP, laiklik adı altında din ile ilgili yapılan uygulamaların hem hürriyetleri engellediği hem de demokrasi ile bağdaşmadığı fikrini savunmuştur. Bölükbaşı dinî değerlerin devletin kontrolünde olmasının bu değerlerin gelişimi açısından en büyük engel olduğunu belirtmiştir. Devletin; yeni bir din oluşturma, dinde reformlar yapma, toplumun genel ahlak değerlerini değiştirme, toplumun mevcut bulunan manevi değerlerine müdahale etme gibi vazifelerinin bulunmadığını belirtmiştir. Bölükbaşı ardından partisinin, halkın inanç, ibadet ve vicdan özgürlüğünü savunduğunu ifade etmiştir (Ateş, 2018: 240, 241; Kaçmazoğlu, 2012: 76, 77; Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938: 10272).

MP'nin; ahlakın toplumda hâkim olması, aile mefhumunun sağlamlaşıp manevi hissiyatın toplumda kuvvetlenmesi gibi hedeflerinin olduğu belirtilmiştir (MP Program ve Tüzüğü, 1948: 4; Kaçmazoğlu, 2012: 76). Toker'e göre; Millet Partililer sağ görüşlü çevrelere, aradıkları partinin ve halkın içinden olan partinin MP olduğu mesajını vermek istemiştir (Toker, 2020: 369). MP'yi destekleyen muhafazakâr basın, parti içindeki laiklikten yana olanları "*inkılap yobazları*" olarak nitelendirip onların partiye zarar verdikleri yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Nitekim *Büyük Doğu* ve *Seblürreşad*; kendileri gibi düşünmeyen, laiklikten taviz vermeyen MP yöneticilerine olumsuz tavır takınmıştır. Örneğin 17 Haziran 1950'de MP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde Genel Başkan Hikmet Bayur'un sıklıkla laiklikten ve Atatürk'ten bahsetmesine yukarıda bahsi geçen dergilerin yazarları tepki göstermiştir¹⁸⁵. Yukarıda belirtilen dergilerdeki yazarlar DP'ye tam güvenemediğinden MP'ye yönelmiştir, kesin çizgilerle muhafazakâr yolda yürümesi doğrultusunda telkinde

---

185 Bununla birlikte sonraki dönemin MP Genel Başkanı Mustafa Kentli, Allah'ın ve milletin kendileriyle beraber olduğunu inandığına dair açıklamada bulunarak MP'den muhafazakârların beklentilerini karşılama yolunda bir adım atmıştır. Bkz. Kudret, 24 Aralık 1951, s. 1.

bulunmuştur (Edib, Haziran 1950b. S. 82. s. 110-112; Kaçmazoğlu, 2012: 76, 77). MP'nin Ankara İl Kongresi'nde de Ahmet Tahtakılıç, DP'nin dini istismar ettiğini ancak ülkede irticanın olduğuna dair propagandayı da uygun görmediğini belirtmiştir (Ulus, 21 Mayıs 1951: 4). Görüldüğü üzere MP, muhafazakâr halka yönelik politikalar üretirken muhafazakârların söz sahibi olanları da MP'den beklentilerini aktarmıştır. Aslında bu beklentiler ve Parti idarecilerinden bir kısmının bu beklentilere yönelik hareket etmeleri MP'nin bölünmesine sebep olmuştur.

Malatya Suikastı'nın gerçekleşmesinin ardından muhafazakâr çevreler hükümet tarafından sert, toleranssız tavırlarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine MP bu kesimlere yönelmiş, onların yakınlarında olduğunu hissettirmiştir 186 (Toker, 2020: 382). Fenik *Zafer*'deki köşesinde “*MP Karanlık Yoldadır*” başlığı ile kaleme aldığı yazıda Malatya Hadisesi sonrasında MP'nin irtica ile etkili bir mücadeleye girişmek yerine dini siyasete alet ettiği eleştirisinde bulunmuştur (Fenik, 28 Şubat 1953: 1, 3). Başbakan Adnan Menderes 12 Mayıs 1953'te Kırşehir'e yaptığı ziyaret sırasında MP ve Osman Bölükbaşı hakkında; “*birileri dini kurtarmak maksadıyla memleketi dolaşılıyor, halbuki o kişiler bir zamanlar dini baskı altında tutanlara hizmet edip destek olmuştur*” ifadelerini kullanmıştır. Bu itham üzerine Bölükbaşı; o baskılar yapıldığında kendisinin öğrenci Menderes'in ise İnönü'ye methiyeler düzen bir CHP milletvekili olduğunu, bu baskıya destek veren varsa onların Menderes ve Menderes gibiler olduğunu belirtmiştir (Bölükbaşı, 2005: 151-153). MP'nin dini siyasete alet ettiği suçlamalarının artması üzerine Osman Bölükbaşı 6 Haziran 1953'te Meclis'te, Başbakan'a MP'ye yöneltilen bu suçlamanın neye dayanarak yapıldığını dair soru önergesi sunmuş ancak önerge reddedilmiştir. Bunun üzerine Bölükbaşı; Başbakan tarafından din ticareti yapmakla suçlanan *Büyük Doğu*'ya, devlet kasasından on iki bin lira verildiğini iddia etmiştir (Albayrak, 2004: 234; Bölükbaşı, 2005: 154). Görüldüğü üzere iktidar ile kendine rakip gördüğü muhalefet partisi arasında tartışma konusu ekseriyetle dini konular olmuştur. Halbuki o dönemde ekonomi, dış politika gibi çok önemli tartışma konuları vardır.

2.1. Parti İçi Anlaşmazlıklarda Din Siyasetinin Etkisi ve Parti'nin Kapatılma Süreci

1950 seçimleri sonrasında MP'de gruplaşmalar ve çatışmalar oluşmuştur (Yücel, 2006: 32). Bunun en büyük sebebinin dinî konularda fikir ayrılığı yaşamaları olarak görülmüştür.

---

186 MP'nin muhafazakârlara yönelik politikası iktidar partisi tarafından hoş karşılanmamıştır.

18 Mayıs 1952 tarihli *Cumhuriyet*'te yer alan habere göre Osman Bölükbaşı; Menderes'in, kendisine MP'nin gelişmesine karşı ne yapılacağını soranlara, partiyi kapatacaklarını söylediğini belirtmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 120). MP'nin 15 Mayıs 1952'de başlayan Üçüncü Büyük Kongresi sonrası Hüseyin Cahit Yalçın, bazı konuşmacıların “Allah” ve “Allah korkusu” kelimelerini sarf etmelerinden dolayı MP'nin irtica partisi olduğu belirtmiştir¹⁸⁷ (Bölükbaşı, 2005: 136, 143). Yalçın'dan bu türlü bir eleştiri gelirken bir taraftan da *Büyük Doğu*'da Şadi Pehlivanoglu imzasıyla MP içindeki dinsizlerin muhafazakârları dışlama çalışmalarında oldukları belirtilmiştir (Pehlivanoglu, 20 Mayıs 1952: 6).

22 Kasım 1952'de gerçekleşen Malatya Hadisesi sonrası, Demokratların kendilerine rakip olarak gördükleri MP'yi saf dışı bırakabilmek adına, konu ile ilgili soruşturmaya MP de dâhil edilmiştir (Koca B., 2016: 310; Albayrak, 2004: 235; Burçak, 1998: 136; Göktürk Çetinkaya, 2019: 132). Partinin eski Genel Başkanı Mustafa Kentli'nin yaptığı konuşmada, CHP iktidarı döneminde verilmeyen dini eğitim sorununun “irtica var” demekle halledilemeyeceği, basiretle ve akıl ile halledilebileceği bunun da ancak MP tarafından gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir (Sebilürreşad, Ocak 1953, S. 143, s. 282). Kentli konuyla ilgili *Sebilürreşad*'ta kaleme aldığı yazıda; Türkiye'de vicdan hürriyetinin tam olarak gerçekleştirilemediğini ancak bu konudaki sıkıntıları yalnızca Müslümanların yaşadığını beyan etmiştir (Kentli, Nisan 1953, S. 149, s. 370-372). Osman Bölükbaşı ise 28 Şubat 1953'te kendilerine yapılan irtica suçlamaları ile ilgili basına yaptığı söylevde; eğer dini siyasete alet ediyorlarsa o zaman haklarında soruşturma açılması gerektiği halbuki soruşturmanın olmadığını dolayısıyla bu iddiada bulunanların şantajcı durumuna düştüklerini belirtmiştir.

Menderes 4 Mart 1953'te Başbakanlık'ta yaptığı basın açıklamasında hem MP'yi hem de TMD'yi irticai faaliyetlerde bulunmakla itham etmiş ve MP'yi hedef göstererek, dini siyasete alet eden partilerle ilgili seçim öncesi tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Konu ile ilgili Hüseyin Cahit Yalçın ve Cemil Sait Barlas'ın Başbakana, MP'ye karşı tedbir almasını tavsiye ettiği belirtilmiştir (Bölükbaşı, 2005: 146, 160). Görüldüğü üzere MP konusunda laik basının temsilcileri ile iktidar arasında tam bir uyum gerçekleşmiştir. Bu

---

187 Hem CHP kanadından hem de Demokratlardan kendilerine gelen irtica suçlaması karşısında, partiye sonradan dâhil olan Boyacıgiller'in *Kudret*'te kaleme aldığı yazıda; MP'yi irtica ile suçlayan DP ve CHP'nin dini siyasete alet ettikleri örnekleri ile ifade edilmiştir. Bkz. Boyacıgiller, 24 Mayıs 1952, s. 1. Bir taraftan da Boyacıgiller, ülkede var olan Halveti Tarikatı mensuplarını ve Nur Talebelerini tehlikeli birer unsur olarak ifade eden açıklamalarda bulunmuştur. Bkz. Vatan, 18 Temmuz 1952, s. 3. Serdengeçti, O. Y., Ağustos 1952, s.2.

doğrultuda hem laik basın istemediği fikirlerin toplanma merkezine engel olunacaktır hem de iktidarın dini konularda kendine rakip gördüğü parti engellenecektir.

MP, bir taraftan iktidarın bir taraftan ana muhalefetin yönelttiği “irtica” suçlamalarına karşı devlet radyosundan cevap veremediğinden dolayı Anadolu’da yapılan mitinglerle cevap verme yolunu seçmiştir. Bu doğrultuda Osman Bölükbaşı 7 Nisan 1953’te Niğde’de yaptığı mitingde; dörder kadın ile evlenmeye izin verme, peçeyi, fesi, halifeliği ve saltanatı geri getirme gibi kendilerine yapılan ithamları reddetmiştir. Partilerini “dini siyasete alet etmek”le suçlayanların; doğu illerinde tarikat şeyhlerini milletvekili adayı gösterdiklerini, her yerde ezanı aslından okumanın önündeki engelleri kaldırdıklarını ifade ederek dinî hisleri kullandıklarını, radyodan Kur’an okutarak din hürriyeti getirdiklerini dile getirdiklerini ancak tüzüğünde “Allah” kelimesi var diye TMD’nin mahkemeye verilmesini sağlayacak olan kanunları değiştirmediklerini belirtmiştir. Ardından tüm bunların, kendilerine suçlamalarda bulunanların samimiyetsizliğini gösterdiğini ifade etmiştir.

Bölükbaşı, partileri ile ilgili yürütülen “irtica” eksenli propagandada Halk Partililerin ve Demokratların iş birliğine şaşırıldığını çünkü yakın zamana kadar CHP’nin DP’yi irticaya zemin hazırlamakla suçladığını belirtmiştir. Bayar’ın sarf ettiği; “CHP’den ayrılırken büyük üzüntü duyuyorum, ancak İsmet İnönü’nün muhalefet görevinde bana yardımcı olacağını söylemesi, bu üzüntümü hafifleten tesellidir” sözlerini aktararak aslında iki partinin özünde aynı olan yapıya sahip olduklarını ima etmiştir¹⁸⁸ (Bölükbaşı, 2005: 148-150). Görüldüğü üzere CHP, MP kapatılana kadar DP ile MP konusunda ortak hareket etmiştir. Bu da Osman Bölükbaşı’nın DP hakkındaki yorumlarını doğrulamaktadır. Ancak bu durum yani muhafazakâr halkın oyunu ekseriyetle alan DP’nin MP’yi dini konulara fazla eğilmekle suçlaması, DP’nin yaptıkları ile söylemleri arasında çeliştiğini göstermektedir. Bunun sebebi ise; DP’nin dolayısıyla Menderes’in MP vesilesiyle oy kaybetme endişesi olarak açıklanabilir.

27-29 Haziran 1953’te yapılan Dördüncü Büyük Kongre’de Genel Başkanlığa Dr. Mustafa Kentli seçilmiş, Osman Bölükbaşı da Genel Yürütme Kurulu Üyesi seçilmiştir (Albayrak, 2004: 234; Bölükbaşı, 2005: 156). Bahsi geçen kongrede bazı Millet Partili delegelerin; inkılaplara karşı çıkarak, İslam birliğinin sağlanabilmesi için halifeliğin yeniden tesis edilmesini, Osmanlı Hanedanı’ndaki yönetimin yeniden oluşturulmasını, Medenî Kanun’un yerine Mecelle’nin uygulanmasını, Kur’an harflerinin yeniden yazı dilinde kullanılmasını istemeleri iktidarın MP’ye karşı sertleşmesine sebep olmuştur (Albayrak, 2004:

---

¹⁸⁸ Bölükbaşı bu ayrıntıyı paylaşarak DP ve CHP’nin kendileri aleyhinde iş birliğinin sebebini de açıklamış olmuştur.

496; Karpat, 2021: 517). Nitekim yukarıda bahsi geçen konular MP'nin kapatılmasına dayanak olarak gösterilmiştir (Zafer, 27 Ekim 1953: 1). Bu gelişmeler üzerine MP'deki devrimci grup MP'nin Atatürk inkılaplarına bağlı olduğunun ilan edilmesini istemiştir. İstekleri kabul edilmeyince, 29 Haziran 1953'te Hikmet Bayur, Vasfi Raşit Sevig, Ankara Ankara İl Başkanı Hüseyin Orak ve İl İdare Heyeti, Hatay İl Başkanı, Tekirdağ İdare Heyeti ve Beyoğlu İlçe Heyeti üyeleri, "MP'nin gerici ve Kemalizm aleyhtarı bir tutum benimsediği" iddiasıyla istifa etmiştir (Zafer, 30 Haziran 1953: 1; Albayrak, 2004: 234; Karpat, 2021: 157; Bölükbaşı, 2005: 156; Toker, 2020: 383). Hikmet Bayur ayrıca, parti olarak ya inkılapçı ya da muhafazakâr olmaları gerektiğini orta yolun kabul edilemeyeceğini belirtmiştir (Burçak, 1998: 136; Göktürk Çetinkaya, 2019: 131; Bölükbaşı, 2005: 155). Bunun yanında Bayur MP'de, Osman Bölükbaşı gibi Atatürk inkılaplarına ve cumhuriyete bağlı olanlarla birlikte mevcut düzenin yıkılıp devletin dinî esaslara göre idare edilmesini isteyenlerin olduğunu belirtmiştir (Albayrak, 2004: 235; Kaçmazoğlu, 2012: 76).

MP'nin yayın organı olan *Millet* gazetesi partiden ayrılanlardan Ali Rıza Baskan'ın matbaasında basılmıştır. Gazeteyi yayına hazırlayanlar; "Bazı mürteci fikirlilerin tertiple kongreye hâkim olmaları partiyi ikiye böldü." başlığını kullanmak istemiştir. Ancak gazetenin imtiyaz sahibi Abdurrahman Boyacıgiller¹⁸⁹ ile Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç, Fuat Arna, Ertuğrul Akça, Nurettin Ardiçoğlu gibi bazı partililer ve milletvekilleri matbaaya gelip gazetenin bahsedilen başlıkla çıkmasını engellemiştir (Zafer, 1 Temmuz 1953: 1; Toker, 2020: 383). Bu gelişmelerin ardından, partiden istifa eden Saffet Olgaç'ın; partinin dinci, Mecelleci, şeriatçı, hilafetçi olduğuna dair açıklamaları üzerine MP aleyhine dava açılmıştır (Yücel, 2006: 32; Burçak, 1998: 136; Göktürk Çetinkaya, 2019: 132). Görüldüğü üzere MP'de laik yapıda olanlar, kendilerine partide yer olmadığını anlayınca sessizce ayrılmak yerine, MP'ye hâkim olan güce ülkenin adeta sinir uçları olan laiklik ve irtica ile vurma yolunu tercih etmiştir.

İktidar ise yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı MP'yi protesto etmiş, aynı günde yaptığı üç ayrı gizli oturum sonucunda MP'nin "gerici bir parti" olması sebebiyle kapatılması gerektiği kararını almıştır (Albayrak, 2004: 215; Barutçu, 2016: 535). Toker'e göre, Demokratların asıl derdi muhafazakâr oyların MP'ye gitmesini engellemek olmuştur (Toker, 2020: 385). Bununla birlikte 2 Temmuz 1953'te MP Genel Başkanı Mustafa Kentli

---

189 1950'deki seçimlerde MP Meclis'e yalnızca Osman Bölükbaşı'yı gönderebilmesine rağmen aynı seçimlerde DP'den milletvekili seçilen Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller ile Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, Diyarbakır Milletvekili Nazım Önen MP kapatılmadan önce Meclis'te MP'yi temsil etmiştir. Bkz. Kudret, 11 Mart 1952, s. 1. Kudret, 22 Mart 1952, s. 1.

yayımladığı bildiride, partinin Dördüncü Kongresi'ni karıştırmak isteyen küçük bir grubun hedefine ulaşamayınca önce partiden istifa ettiğini ardından MP'ye zarar verici açıklamalarda bulunduğunu belirtmiştir (Bölükbaşı, 2005: 158). Bu açıklamadan kısa süre sonra MP, 5. Sulh Ceza Mahkemesince 8 Temmuz 1953'te faaliyetten geçici men edilmiştir (Koca B., 2016: 310; Albayrak, 2004: 235; Burçak, 1998: 136; Göktürk Çetinkaya, 2019: 132; Bölükbaşı, 2005: 157).

Bölükbaşı'ya göre yargıya intikal etmiş bir meselede iktidarın yorum yapmaması gerekirken DP, 7 Temmuz 1953 tarihli Meclis Grubu'ndaki oturumunda, üç gün önce MP hakkında başlatılan soruşturma ile ilgili görüş bildirmiştir. Bu oturumda Başbakan; MP'nin irticayı nasıl beslediğinin, kanunsuz yollara nasıl saptığının soruşturma sonunda ortaya çıkacağını belirtmiştir (Bölükbaşı, 2005: 161). Aynı gün yapılan grup toplantısında Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ yaptığı açıklamada, Dernekler Kanunu'na göre dine dayalı derneklerin kurulamayacağını hatırlatmıştır (Albayrak, 2004: 235). DP'ye yakınlığı ile bilinen Mümtaz Faik Fenik de MP'den Ankara İl Başkanı iken istifa eden Hüseyin Orak'ın Raif Yesari Bilgisev'e ait dosya hakkında verdiği bilgilerden bahsetmiştir. Bahsi geçen bilgide; MP'deki sağcıların inkılapları yok etmek ve cumhuriyeti yıkmak, Halife liderliğinde İslam birliğini sağlamak gibi hedeflerinin olduğu, bu fikirlere sahip olanların aslında dindar olmayıp yalnızca dini kullandıkları belirtilmiştir (Göktürk Çetinkaya, 2019: 132). Orak'ın kullandığı ifadeler ile 27-29 Haziran 1953'te yapılan Dördüncü Büyük Kongre sonrası MP'den istifa edenler arasında bulunan Saffet Olgaç'ın kullandığı sözlerin bire bir örtüştüğü görülmüştür. Bu durum iki ihtimali ortaya çıkarıyor. Ya MP'den ayrılanlar MP'ye zarar vermek adına ağız birliği yapmışlar ya da bahsi geçen kişiler MP'deki yaşananları doğru olarak anlatmıştır. Yukarıdaki belirtilen bilgilerden anlatılanların doğru olduğu anlaşılmaktadır.

CHP temelde irticaya karşı olduğu halde 15 Temmuz 1953'te yayımladığı bildiride, yargı kararı olmadan DP'nin MP'nin kapatılmasına dair karar almasını eleştirmiştir (Albayrak, 2004: 215). Halk Partisi'nin bu tutumu için Hikmet Bayur, MP'nin oylarına CHP tarafından talip olduğu yorumunda bulunmuştur. Nitekim, MP'nin kapatılmasının hemen ardından kurulan CMP ile İnönü'nün seçimlerde ittifak arayışı, Bayur'u doğrular nitelikte olmuştur (Göktürk Çetinkaya, 2019: 134).

Başbakan Menderes kendilerinin din aleyhinde olmadığını fakat irticaya karşı olduğunu belirtmiştir. Ardından; geçmişte din üzerindeki baskıları, ezanın aslından okunmasının önündeki engeli kaldırmışlarken, radyoda Kur'an okunup dinî konuşmalar

yapılırken, okulların müfredatına din derslerini eklemişlerken, camilerin yapılmasına destek olmuşlarken hâlâ din üzerinde baskı varmış gibi anlatılmaya çalışılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. DP yanlısı yayın yapan *Zafer* gazetesinde MP'nin yukarıda belirtilen görüşlerinden rahatsız olduğu belirtilip yazar Mümtaz Faik Fenik tarafından kaleme alınan "*Parti Değil Adi Bir İsyân Çetesi*" başlıklı yazıda MP Genel Başkanı Mustafa Kentli'nin saltanat ve halifelik taraflısı olduğu yazılmıştır (Albayrak, 2004: 235; Fenik, 9 Temmuz 1953: 1). 9 Temmuz 1953 tarihli *Cumhuriyet*'te isimsiz yayımlanan başmakalede MP, laiklik karşıtı duruşu sebebiyle eleştirilmiştir. Aynı yazıda Yusuf Hikmet Bayur'un bazı sözlerine yer verilmiş, MP'nin ülkeye baskıcı bir irtica getireceği yorumunda bulunulmuştur. Falih Rıfkı Atay da MP'nin, politikalarında dini siyasete alet ettiğine dair eleştiride bulunmuştur (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1953; 1, 3; Albayrak, 2004: 236). 14 Temmuz 1953'te Meclis'teki grup toplantısında Menderes de MP'ye Falih Rıfkı Atay'ın eleştirisinin aynısını yapmıştır (Göktürk Çetinkaya, 2019: 133). Bir taraftan MP hakkında gerici ve irtica kaynağı olduğuna dair basında yer alan haberlerin bir taraftan da partiden ayrılanların partiyi irtica ile itham etmelerinin etkisiyle MP kapatılmıştır¹⁹⁰ (Barutçu, 2016: 535). MP'nin kapatılmasıyla ilgili Savcı Mehmet Cemil Mengü¹⁹¹, parti programının 7'nci¹⁹², 12'nci ve 13'üncü¹⁹³ Madde'lerinin içeriğinin gizli bir şekilde dine dayalı bir parti olduğunu göstermekte olduğu iddiasında bulunmuştur (Albayrak, 2004: 237; Bölükbaşı, 2005: 169). MP hakkında dava devam ederken MP'nin kurucularından olan Nurettin Arıçoğlu, MP kapanırsa CHP ile birleşeceklerine dair beyanatta bulunmuştur (Zafer, 22 Ekim 1953: 1). Arıçoğlu'nun bu konuşmasından, MP'nin kapatılmasının DP aleyhine olacağına dair iktidara bir mesaj verdiği anlaşılmaktadır.

4 Temmuz 1953'te hakkında soruşturma başlatılan, 8 Temmuz'da faaliyetlerine geçici son verilen (Zafer, 22 Ekim 1953: 1), 15 Eylül 1953'te hakkında dava açılan MP, gizliden dinî esasa dayanan bir cemiyet olduğu gerekçesiyle 27 Ocak 1954'te Ankara Asliye Ceza Mahkemesince kapatılmıştır (Hür Adam, 30 Ocak 1954: 1; Bozkurt, 2020: 23; Yücel, 2006: 32; Koca B., 2016: 310; Burçak, 1998: 136; Uyar, 2017: 104; Bölükbaşı, 2005: 157;

190 MP'nin kapatılmasıyla ilgili *Zafer*'in 09.07.1953 tarihili sayısında yayımlanan resim, EK 17'de yer almıştır.

191 1954 seçimlerinde DP Ordu Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir.

192 Programın 7 ve 12'nci Maddelerinin içeriği ile ilgili bilgilere 2. Bölüm'de yer alan "3. Millet Partisi ve Din Siyaseti" başlığı altında yer verilmiştir.

193 MADDE 13 - Bizim kabul ettiğimiz devrimcilik; insan tabiatını ve içtimai amil ve şartları zorlamadan daima ilerlemek manasında tekâmülçülüğün başka bir kelime ile ifadesinden ibarettir. Millet ve memleketi her sahada müterakki memleketlerle muvazi yürütecek ve medeniyet icaplarına uyacak her faaliyette istikbalî göz önünde tutarak, sarsıntı vücade getirmeden millî ve içtimai faaliyeti idare etmeye taraftarız. Her devrin icabatını tesbit etmek o devirde yaşayan neslin mukaddes hakkı olduğunu kabul ediyor; ancak her hamlenin geriliğe imkân bırakmadan ananelerimize ve milletin iradesine uygun ve hakiki ihtiyaca tetabuk eder şekilde tanzimini istiyoruz. Bkz. MP Program ve Tüzüğü, 1948, s. 5.

Albayrak, 2004: 236). MP'nin kapatıldığında yaklaşık yirmi bin ocağı ve bir buçuk milyon üyesi olup, tüm yurttaki teşkilatlanmasını tamamlamıştır (Bölükbaşı, 2005: 157).

Bazı Millet Partililerin Atatürk'ün mozolesine çiçek bırakmayı kabul etmemesi, Atatürk inkılaplarını tehdit olarak kabul etmesi de partinin kapatılmasının gerekçeleri arasında yer almıştır (Koca B., 2016: 310). Kapatma davasında savcının iddianamesinde; Parti'nin Malatya'daki bir programında Mustafa Kentli'nin "*dinde zorlama yoktur*" ayetini 194 söylemesi, Ankara Mamak'ta Gülveren Mahallesi'ndeki Parti'ye ait lokallerde ve ocaklarda bulunan Hacerülesved resimleri irticaya delil olarak gösterilmiştir (Bölükbaşı, 2005: 169). Bu arada MP idarecileri tarafından yapılan reddihâkim talebi kabul edilmemiştir (Zafer, 09.10.1953: 1). Konu ile ilgili başsavcılığın hazırladığı iddianamede, parti yöneticisi sanıkların "*dini mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, amacı gizli tutulan dernek kurmak*" suçuyla cezalandırılması istenmiştir. Davada; Dr. Mustafa Kentli, Enis Akaygen, Fuat Arna, Ahmet Tahtakılıç, Dr. Yesari Bilgisev, Nurettin Ardıçoğlu, Ertuğrul Akça, Lütfü Bornovalı, Galip Bilge, Suphi Batur, Cemal Işlak, Mehmet Ali Derman ve Hasan Dinçer olmak üzere 13 yönetici yargılanmıştır (Bölükbaşı, 2005: 168). Mahkeme sonunda sanıkların tamamına 250'şer kuruş para, sanıklardan dokuzuna 195 ise birer gün hapis cezası verilmiştir¹⁹⁶. Kalan dört¹⁹⁷ partili yönetici hakkında da beraat kararı verilmiştir (Bölükbaşı, 2005: 172; Albayrak, 2004). MP yöneticileri, çıkan bu kararı temyiz için başvuruda bulunmuşlar, Yargıtay 2. Ceza Dairesi de 2 Mayıs 1954'te itirazı kabul edip kararı esastan bozmuştur. Yargıtay bu kararındaki gerekçeyi; "*Millet Partisi'nin din, mezhep ve tarikat esaslarını güden bir dernek haline gelmiş olması, ancak tüzel kişilikle tanımlanan amaç dışı kanunsuz etkinlik göstermekle mümkündür. Partiyi kapatmak için dosyada delil bulunmamaktadır. Aynı şekilde gerek parti hükmî şahsiyetine gerekse Genel İdare Kurulu'nu temsilen yargılanan sanıklara ne gibi suçlar yüklendiği dosyada belirtilmemiştir.*" olarak belirtmiştir. Ancak Yargıtay'ın bu kararına Cumhuriyet Başsavcısı'nın itirazı üzerine dava dosyası Temyiz Ceza Daireleri Genel Kurulu'na sevk edilmiş, burada 5. Sulh Ceza Mahkemesi'nin verdiği kapatma kararının 21 Haziran 1954'te onaylanması üzerine 20 Temmuz 1954'te Maliye Bakanlığı vasıtasıyla MP'nin malları hazineye devredilmiştir (Bölükbaşı, 2005: 173). Kaçmazoğlu, MP'nin her ne kadar irtica sebebiyle kapatılmışsa da kapatıldığında 1950 öncesi durumuna göre daha laik bir görüntü verdiğini belirtmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 77). Bahsedilen bu bilgilerden de verilen

---

194 Bakara Suresi, 256. Ayet.

195 Dr. Mustafa Kentli, Ahmet Tahtakılıç, Enis Akaygen, Fuat Arna, Ertuğrul Akça, Lütfü Bornovalı, Suphi Batur, Yesari Bilgisev ve Nurettin Ardıçoğlu.

196 Ancak Enis Akaygen ve Yesari Bilgisev'in, 65 yaşını doldurmuş olmalarından dolayı cezaları ertelenmiştir.

197 Mehmet Ali Derman, Galip Bilge, Hasan Dinçer ve Cemal Işlak beraat etmişlerdir.

kapatma kararının, siyasi ağırlıklı bir karar olduğu sonucu çıkmaktadır.

Aşağıda, MP aleyhine açılan tahkikatla ilgili Başbakan Adnan Menderes'e, 23.07.1953 tarihli MP Genel Başkanı Dr. Mustafa Kentli'nin yazdığı mektubun Latin harflerine çevrilmiş hali, EK 14'te ise mektubun Osmanlı Türkçesi ile yazılmış hali yer almıştır.

“-Telgraf-

Sayın Başvekil Adnan Menderes'e

Ankara

23/7/1953

İzmir

Millet Partisi aleyhine açılmış tahkikatın selametini temin için ben ve bütün partili arkadaşlarım heyetimizi adalete açık tuttuk.

Üzerlerimiz, evlerimiz, işyerlerimiz kütüphanelerimiz ve gün görmemiş hatıra defterlerimiz ve onbini geçen siyasi merkezimiz arandı. Ümid ederim ki ilk tahkikatı açan makam, hakkımızda bir kanaate sahip olmuştur. Büyük bir partinin muvakkat dahi olsa uzun müddet faaliyetden men edilmesi medeniyet dünyasında Türkiyemizin itibarını sarsabilir. Buna meydan vermemenizi müslim olan vatanperverliğinizden bekliyorum. Kararın kaldırılması için Adalet Vekili mahkemeye müracaat etsin. Suçumuz varsa müddeiumumi aleyhimize kati kapatma davası açsın. Adaletin son sözüne hepimiz boyun eğelim. Hele iktidarı destekleyen bazı gazetelerin açtığı hayâsızca akımı lütfen durdurunuz. Partime normal faaliyet ve müdafaa imkânları verilsin. İdare kurullarımız partiye yapılan isnad ve iftiralara bir hamiyet olarak cevap vermek için asgari hürriyete malik olsunlar.

Sayın Başvekil Türk milleti ve şerefli tarihimiz sizden itidal ve adalet bekliyor.

Genç demokrasimizi yüz sene geriye götürmeyiniz.

Saygılarımla.

Millet Partisi Genel Başkanı

Doktor Mustafa Kentli” (CA, 30.1.0.0/ 50.302.4).

2.2. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Kuruluşu ve Din Siyaseti

1953'teki Dördüncü Büyük Kongre ile birlikte MP'nin muhafazakârların yönetimine geçmesinin ardından, partinin irticai ve Kemalizm karşıtı bir hal aldığı gerekçesiyle, Hikmet Bayur istifa etmiştir. Bu gelişmeler üzerine MP'nin 27 Ocak 1954'te kapatılmasının ardından MP üyeleri 10 Şubat 1954'te CMP'yi kurmuştur (Hür Adam, 13 Şubat 1954: 1; Albayrak, 2004: 238; Barutçu, 2016: 536; Uyar, 2017: 104; Karpat, 2021: 517; Bölükbaşı, 2005: 177; Zürcher, 2000: 324). Enis Akaygen, Abdurrahman Boyacıgiller, Osman Bölükbaşı, Fuat Arna, Ahmet Tahtakılıç, Sadık Aldoğan, Ertuğrul Akça, Suphi Batur, Mehmet Ali Derman, Cemal

Islak, Lütfü Bornovalı, Enver Kök, Saadet Kaçar ve Ahmet Oğuz CMP'nin kuruluş dilekçesinde yer alan kurucular olmuştur (Bölükbaşı, 2005: 177). Ahmet Tahtakılıç Genel Başkan seçilmiştir ve ilk şube Kırşehir'de açılmıştır (Albayrak, 2004: 499; Burçak, 1998: 137; Karpat, 2021: 517). CMP, TBMM'de Abdurrahman Boyacıgiller ve Osman Bölükbaşı'dan oluşan toplam iki milletvekiliyle temsil edilmiştir.

CMP'nin programında partinin kuruluş amacı, ülkede devlet tarafından insan haklarının güvence altına alınması olarak belirtilmiştir (CMP Ana Nizamname ve Programı, 1954: 3; Bölükbaşı, 2005: 177). Programında belirtildiği gibi laiklik ile din ve vicdan hürriyetinin devlet güvencesinde olması beklemiştir (Barutçu, 2016: 536; Albayrak, 2004: 500). Albayrak'a göre, yeni kurulan partinin MP'den ayrılan en önemli farkı, içinde gericilerin bulunmaması olmuştur. CMP'de irticai eğilimler desteklenmemiş çağın gerekleri doğrultusunda siyaset yapılmıştır (Albayrak, 2004: 499; Kaçmazoğlu, 2012: 77). Parti üyeleri ekseriyetle inkılapçı Atatürkçü gençlerden oluşmuştur. Kurucu üyeler arasında yer alan Ahmet Tahtakılıç, Fuat Arna, Nurettin Ardıçoğlu gibi kişiler irticai faaliyetlere karşı mesafeleri ile tanınmıştır (Albayrak, 2004: 500). MP'nin programında olduğu gibi CMP'nin programında da 12. Madde'de; laikliğin din ile devlet işlerinden ayrılması, din ve vicdan özgürlüğünün diğer insan hakları gibi devletin güvencesi altına alınması olarak kabul edildiği ve asla din düşmanlığı olarak görülmediği belirtilmiştir (CMP Ana Nizamname ve Programı, 1954: 9; Bölükbaşı, 2005: 178). Burada görüldüğü üzere CMP, MP'nin yaşadıklarından ders çıkararak tepki çekecek bir tutumda bulunmamıştır.

CMP, kuruluşundan yaklaşık bir ay sonra 12 Mart 1954'te yayımladığı bildiri ile muhalefet ile iş birliği niyetini açıklamıştır. İki gün sonra Halk Partisi ise; laik cumhuriyete ve inkılaplara bağlı olan herkes ve her parti ile iş birliğinin, mevcut olan düzenin devamlılığı bakımından, büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Bu gelişmelere Halk Parti içinden tepki gelince İnönü, yeni kurulan partinin iktidar partisine göre daha az gerici olduğunu belirterek kendini savunmuştur¹⁹⁸ (Albayrak, 2004: 253, 254). CHP'nin irtica sebebiyle kapatılmış olan bir partinin devamı niteliğindeki CMP ile iş birliği yapma girişimi *Zafer*'de, iki ayrı sayıda yazı ile bir sayıda da karikatür¹⁹⁹ ile eleştirilmiştir (Zafer, 04 Mart 1954: 1; Zafer, 11 Mart 1954: 1; Zafer, 18 Mart 1954: 1).

CMP, kurulmasının üzerinden yaklaşık üç ay sonra, 2 Mayıs 1954 Genel Seçimlerine, MP'den farklı olan yeni söylemleri ile katılmıştır (Uyar, 2017: 104). MP'nin 1950

---

¹⁹⁸ Bununla birlikte milletvekili sayısında anlaşılamayınca ortaklık gerçekleşmemiştir.

¹⁹⁹ Bahsi geçen karikatüre EK 19'da yer verilmiştir.

seçimlerinde elde ettiği hem oy oranını hem de milletvekili sayısını CMP 1954 seçimlerinde geçmiştir. 1950 seçimlerinde olduğu gibi Bölükbaşı'nın katıldığı Kırşehir'den, bu sefer beş milletvekili Meclis'e göndermiştir (Barutçu, 2016: 536; Zürcher, 2000: 324). MP'nin muhafazakârlara yönelik politikasına rağmen, laik duruşuyla politika yapan ve kurulmasının üzerinden daha üç ay bile geçmeden seçimlere giren CMP'nin MP'den daha fazla oy oranına ve milletvekiline sahip olması dikkate değerdir. Bu durumdan, CMP'nin oylarını DP'den değil de CHP'den aldığı anlaşılmaktadır.

3. Türkiye Köylü Partisi'nin Kuruluşu ve Din Siyaseti

1951 Mayıs'ında DP Seyhan İl Kongresi'nde yaşanan tartışmalar sonrasında Seyhan milletvekilleri Remzi Oğuz Arık, Cezmi Türk, Ahmet Tevfik Coşkun, Reşat Güçlü ve Yusuf Ziya Eker partilerinden istifa etmiştir. 200 Ardından yeni bir parti kurma için çalışmalara başlanmıştır (Pınar, 2017: 320; Albayrak, 2004: 497; Göktürk Çetinkaya, 2019: 115; Yücel, 2001: 91; Tunaya, 1952: 744). Parti'nin adı yapılan anketler neticesinde kararlaştırılmıştır. Kuruluş aşamasında; Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Halide Edib Adıvar, Hikmet Bayur, Rauf Orbay, Selahaddin Adil Paşa, Nihat Reşat Belger gibi kişilerin fikirlerinden yararlanılmıştır. Pınar, TKP'nin kuruluş öncesindeki fikir alış verişi için yapılan toplantılara Şemsettin Günaltay'ın da katıldığını ancak kuruluşunun açıklanacağından bir gün önce TKP'de yer almaktan vaz geçtiğini bu sebeple kendisiyle birlikte beş Halk Partili milletvekilinin daha geri çekildiğini belirtmiştir (Pınar, 2017: 320, 321).

Seyhan DP İl Kongresi'nde yaşananlardan bir yıl sonra TKP, 19 Mayıs 1952'de kurulmuştur (Büyük Doğu, 20 Mayıs 1952: 1; Karpat, 2021: 522; Albayrak, 2004: 497; Göktürk Çetinkaya, 2019: 115; Yücel, 2001: 91; Yücel, 2006: 34). *Akşam*'ın 21 Mayıs 1952 tarihli sayısında TKP'nin Genel Başkanı Remzi Oğuz Arık'ın, Türk Ocağı kökenli olmasından, parti isminin Marksizm'den öykünerek değil yurdun genel yapısını oluşturan köylüleri temsilen koyulduğu belirtilmiştir (Akşam, 21 Mayıs 1952: 1, 2; Pınar, 2017: 322). Zaten TKP'nin, köylünün yaşam standartlarını yükseltmek eksenli bir politikası mevcuttur (TKP Nizamnamesi, 1952: 3; Karpat, 2021: 522). Görüldüğü üzere TKP de MP gibi fikri anlaşmazlıklar sebebiyle DP'den ayrılanlar tarafından kurulmuştur. Ayrıca TKP'nin kuruluş aşamasında ülke çapında tanınan pek çok kişi tarafından destek görmüştür. Ancak kuruluşu ile birlikte bu kişilerin çoğu TKP'nin yanında durmamıştır

---

200 Bununla birlikte TKP kurulduğunda Meclis'te; Seyhan Milletvekilleri olarak Remzi Oğuz Arık, Cezmi Türk ve Yusuf Ziya Eker ile Çanakkale Milletvekili Mustafa Süreyya Endik olmak üzere toplamda dört milletvekili ile temsil edilmiştir. Sonrasında DP Çankırı Milletvekilleri Kazım Arar ve Kemal Atakurt partilerinden ihraç edildikten sonra 18 Mart 1953'te TKP'ye katılmasıyla partinin Meclis'teki temsilcisi altıya yükselmiştir.

Parti'nin Fahri Genel Başkanlığına Ethem Menemencioğlu seçilmiştir. Merkez İdare Kurulu Üyeleri arasında Çanakkale Milletvekili Dr. Mustafa Süreyya Endik de bulunmuştur (Albayrak, 2004: 497; Göktürk Çetinkaya, 2019: 115; Yücel, 2001: 91). Parti Genel Sekreteri Tahsin Demiray dindarlığı ile öne çıkmıştır (Karpaz, 2021: 522). Kurucu Genel Başkan Arık da, Türk köylü kadınlarının erkeklere göre daha sağlam dini kurallara uymaları vesilesiyle Anadolu'yu manevi iflastan kurtardığını belirtmiştir (Pınar, 2017: 319). Parti programına bakıldığında ise 5. Madde'de laikliği, din düşmanlığı olarak değil aksine vicdanın ve dinin özgür kalmasının teminatı olarak anladıkları ifade edilmiştir. Bunun yanında 13. Madde'de halkın arasında din, mezhep farkı gözetmeden halka eşit muamele yapma hedefinde oldukları belirtilmiştir (Albayrak, 2004: 498; Tunaya, 1952: 747; TKP Nizamnamesi, 1952: 4,5).

Kaçmazoğlu TKP'yi “İslamcı” yerine “*muhafazakâr*” olarak tanımlamanın daha doğru olduğunu belirtmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 77). Bunu doğrulayacak biçimde; TKP'nin Ana Nizamnamesinde “*Üyeler*” başlığı altında yer alan, Parti'ye kimlerin üye olabileceğini belirten 4. Madde'nin d bendinde; “*Komünistlikten, irticadan ve mukaddesata hüürmetsizlikten hüküm giymemiş olmak*” şartının yer aldığı görülmüştür (TKP Nizamnamesi, 1952: 7,8). Parti Programı'nın “*Din İşleri*” başlığı altında yer alan 16. Madde'sinde; “*Türkiye 'de bütün dinlere, din müesseselerine, din bilgini yetiştirmek için açılan müesseselere eşit haklar tanınmasını millet hayatı bakımından gerekli bulmaktayız*” ifadeleri yer almıştır (TKP Nizamnamesi, 1952: 29,30). “*Millî Eğitim İşlerimiz*” başlığı altında yer alan 50. Madde'de ise: “*Yüksek din öğretimi yapacak müstakil ilahiyat fakültesinin kurulmasını uygun görmekteyiz. Liseleri bitiren gençlerden istekli olanlarının yüksek din tedrisatı yapan müessesede yetişmelerini temin edeceğiz*” ifadeleri kullanılmıştır (TKP Nizamnamesi, 1952: 38). Bu maddelerden Parti'nin manevi değerlere önem verdiği, dinler arasında fark gözetmediği, aşırılıklara müsamahakâr olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında TKP'nin kurucularının da genelde millî ve manevi değerlere saygılı kişilerden oluştuğu görülmüştür.

İnönü'nün de katıldığı, TKP'nin 26 Ekim 1952'de yapılan ilk kongresinde Genel Başkan Arık, Halk Partisi'nden olumlu bahsederken iktidar partisine ağır eleştirilerde bulunmuştur (Göktürk Çetinkaya, 2019: 116; Yücel, 2001: 92). 1953 senesine gelindiğinde ise TKP Malatya İl Kongresi'nde partinin kurucularından Hamit Fendioğlu, Başbakan'ın Papa'yı defaat ile ziyaret etmesi fakat Diyanet İşleri Başkanı'nı ziyaret etmemesinden dolayı, Başbakan'a dinsizlik ithamında bulunmuştur (Pınar, 2017: 331). Pınar'a göre ise Köylü Partisi, iktidardan ziyade muhalefeti eleştirmiştir. Örneğin MP'yi, kendini dindar göstererek muhafazakâr kesimin oyuna talip olmakla suçlamıştır. Pınar bunun sebeğini, Köylü

Partililerin iktidarın gücünü kabul edip muhalefetin başında olmayı hedeflemesi olarak açıklamıştır (Pınar, 2017: 332).

3 Nisan 1954'te uçak kazası neticesinde Kurucu Genel Başkanları Remzi Oğuz Arık'ın vefatı sonrası TKP toparlanamamıştır (Göktürk Çetinkaya, 2019: 116). 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Türkiye genelinde kullanılan oyların % 0,56'sına denk gelen altmış bin dokuz yüz oy alabilmiştir. Teşkilatlanmasına bakılacak olursa, toplamda otuz ilde ve yüz yirmi ilçede temsilcilik açabilmiştir (Karpaz, 2021: 522). Görüldüğü üzere TKP'ye kuruluş aşamasında çok farklı yerlerden ve kişilerden verilen destek, kuruluş sonrasında çok da etkili devam etmemiştir. Parti yöneticilerinin şahsi gayretleri ile devam eden faaliyetler, kendilerinden sonra süreklilik gösterememiştir. Bu da TKP'nin siyasi hayattaki varlığının sona ermesine sebep olmuştur.

4- İslam Demokrat Partisi'nin Din Siyaseti²⁰¹

Demokratların iktidara gelmesinin ardından oluşan hürriyet havasıyla muhafazakârlar; bir hayli rahatlamış, çok sayıda yayın ortaya çıkarmış ve dernekler altında birlikler meydana getirmiştir (Şentürk, 2019: 478). 1950'lerde kurulan İDP kısa sayılabilecek bir zaman diliminde on ilde, yüz elli şube açmış ve iki binden fazla üyeye sahip olmuştur. Kendi dönemindeki muhafazakâr basın DP'ye göstermediği ilgiyi İDP'ye göstermiştir (Ünal, 2015: 126; Yücel, 2006: 34). Ünal'ın Parti'nin kuruluşu ve örgütlenmesine yönelik yukarıdaki değerlendirmesine rağmen Şentürk, Parti'nin örgütlenmede ağır ilerlediğini ve kurulmasından sonra dahi muhafazakâr basının ilgilenmediğini belirtmiştir (Şentürk, 2019: 480). Atilhan'ın İslam, İslam dünyası ve Müslümanlar hakkındaki söylemlerinin; İDP'nin dönemin muhafazakâr basını tarafından destek görmesine sebep olduğu anlaşılmıştır.

Parti lideri Atilhan; Avrupa'yı İslam dünyasını sömüren bir güç olarak görmüş, bu sömürüyü engellenmek için de İslam dünyasının Türkiye'nin liderliğinde bir araya gelmesi gerektiğini düşünmüştür (Bozkurt, 2020: 42; Bora, 2017: 386; Bozkurt, 2012: 213). Hindistanlıların meşhur lideri Mahatma Gandhi de; Türkiye'nin yalnızca İslam dünyasının değil aynı zamanda tüm Asya'nın lideri olduğunu belirtmiştir (Bozkurt, 2012: 369). Atilhan, Türkiye'nin yerinin İslam dünyası olmasına rağmen devlet idarecilerinin bu konuya ehemmiyet vermediğini ifade etmiştir. Ayrıca Millî Mücadele'de bir din savaşı yapıldığını bu sebeple mücadelemiz sırasında İslam dünyasının bize oldukça destek verdiğini belirtmiştir

---

²⁰¹ Tezde, 1951-1954 arasında TBMM'deki Partilerin Din Siyaseti incelenmesine, İDP'nin Meclis'te temsilcisi olmamasına rağmen Parti'nin kurulmasının ardından kısa süre içinde örgütlenmesiyle ve İslami söylemiyle dikkat çekmesi sebebiyle İDP çalışmaya dâhil edilmiştir.

(Bozkurt, 2012: 213; Bozkurt, 2020: 42). Atilhan, Türklerin İslamiyet vesilesiyle cihana adalet dağıtabildiğini belirtmiştir (Bozkurt, 2020: 47). İslam devletleri ile birleşmenin komünizm ve Yahudilik'e karşı olması gerekliliğini ve bu birleşmede dindar Hristiyanlarla da iş birliğine gidilmesinin zorunluluğunu ısrarla vurgulamıştır. Konu ile ilgili Hristiyan ülkelerin de dikkatini çekebilmek adına *The Islamic United Nations* gazetesini çıkarmıştır. Atilhan'ın İslam dünyasına ilgisi bununla sınırlı kalmamıştır. Filistin konusunda İsrail karşısındaki düşülen çaresizlikten devamlı surette dert yanmıştır (Bozkurt, 2020: 42, 43).

Parti'nin ismindeki “İslam” kelimesi hem laikler hem de liberallerce tepkiyle karşılanmış, yeni bir irtica hareketi olarak değerlendirilmiştir. Laik duruşu ile tanınmış Hüseyin Cahit Yalçın *Ulus*'ta kaleme aldığı yazıda, komünist bir partiye izin verilmezken böyle bir partiye nasıl izin verildiğini sorgulamıştır²⁰² (Yalçın, 24 Şubat 1952: 1; Bozkurt, 2020: 51; Bozkurt, 2012: 215). Atilhan, bu yazısı sebebiyle Yalçın'ı; mason olmakla, hükümeti İDP'nin aleyhine kışkırtmakla, CHP'nin kalemsörü olmakla ve 31 Mart Vakası'nın provokatörü olmakla suçlamıştır (Bozkurt, 2012: 215; Bozkurt, 2020: 53). İstanbul'da basılan *Demokrasi'nin Müdafii* isimli gazete yayımladığı bir haberde, camilerde İDP için üye toplandığı bildirilmişse de aynı gazetede yayımlanan İstanbul Müftülüğü'nün tekzip yazısı ile haber yalanlanmıştır. İDP de bu haber üzerine, gazetenin bu vesileyle daha fazla ilan kapma hevesinde olduğunu belirtmiştir (Bozkurt, 2020: 59).

Akın gazetesinde 29 Şubat 1952'de İDP ile ilgili bir yazı kaleme alan emekli hukuk profesörü Halil Nimetullah Öztürk, Parti'yi 31 Mart'taki Derviş Vahdeti'nin partisine benzetmiştir. İDP'nin, siyaset için dini alet eden hem laikliğe hem de cumhuriyete ve cumhuriyet esaslarına karşı bir parti olduğunu iddia etmiştir. Ardından hükümetin böylesi bir partiyi devam ettirmemesi gerektiğini belirtmiştir²⁰³ (Bozkurt, 2020: 62; Bozkurt, 2012: 216; Şentürk, 2019: 483). Gazetelerde aleyhlerinde çıkan bu tür yazılar sonrasında Atilhan yayımladığı bildiride; Partilerinin Ticaniler gibi sakallı tiplerden oluştuğu ve laiklik karşıtı siyaset yaptığı gibi ithamların haksız olduğunu belirtmiştir (Şentürk, 2019: 484). Bunun yanında İDP'den partililere yapılan açıklamayla; siyonistlerin, komünistlerin ve masonların kendileri aleyhlerinde çalıştıkları, dezenformasyon uyguladıkları bu sebeple dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir (Bozkurt, 2012: 216; Bozkurt, 2020: 60; Şentürk, 2019: 485).

---

202 Bahsi geçen yazıda Yalçın; İslam Demokrat Partisi demenin mefhum-u muhalifinden düşünülecek olunursa Demokrat Parti'nin İslam olmadığı anlamı taşıdığını halbu ki DP'nin söylemlerinde “İlk Müslüman Başbakan” sözlerinin kullanıldığını dolayısıyla İDP'nin DP'ye rakip olarak siyaset meydanına çıktığını belirtmiştir. Yalçın'ın bu vesileyle pek hoşlanmadığı, İslam adına çıkan bir partiyi iktidar partisinin hedefi haline koyduğu görülmüştür.

203 İDP'nin kapatılmasına delil olarak sunulan belgeler arasında Nimetullah Öztürk'ün bu yazısı da yer almıştır.

Görüldüğü üzere İDP, dönemin laik basınında oldukça tepkiyle karşılanmış, Atilhan ise ülke için politikalar üretmesi gerekirken bu türden tepkilere karşılık vermeye yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla İDP, liderin ekseninde ilerleyen ve çok geniş kitlelere hitap edemeyen bir siyasi oluşum izlenimi vermiştir.

İDP'nin Yahudilere karşı oluşu, hem yurttaki hem yurt dışındaki Yahudileri harekete geçirmiş İDP aleyhinde Yahudilerin propagandalar yapmalarına sebep olmuştur. Arjantin'de Yahudilere ait *Judische Woheshaw* adlı gazetede; “*Filistin’de Yahudilere zulüm ve işkence yapmakla meşhur bu adamın başına geçtiği bir parti, eğer bir gün muvaffak olursa o zaman Ortadoğu’nun ve İsrail’in vaziyeti ne olabilir? Bu adamdan Yahudiler intikamını almalı ve onun partisini hemen dağıtmalıdır.*” ifadeleri kullanılmıştır (Bozkurt, 2012: 217; Bozkurt, 2020: 70, 71). Görüldüğü gibi Yahudilerin ve kendilerine bağlı kuruluşların hem İDP’ye hem de Atilhan’a karşı olumsuz duruşları sebebiyle Yahudiler her fırsatta hem Atilhan’a hem de partisine karşı çalışmalarda bulunmuştur.

Parti'nin ismindeki İslam kelimesine dindar olmayanların hatta İslam karşıtı olan kişilerin karşı çıkmasının yanında muhafazakâr olanlardan da İslam kelimesinin bir parti isminde kullanılması tasvip görmemiştir (Şentürk, 2019: 479). Örneğin Said Nursi, Atilhan’a masonluk ile mücadelesinde 204 destek olmasına rağmen İDP’ye destek vermemiştir. Nursi ile irtibatı olan Eşref Edib kendisinden İDP’yi desteklemesini talep etmişse de Nursi bu desteği vermemiş hatta bu isimle ve söylemlerle siyaset yapan bir partinin hem Müslümanlara hem de İslam’a zarar vereceğini belirtmiştir. (Bozkurt, 2020: 69; Bozkurt, 2012: 216). Nursi konu ile ilgili görüşünü *Emirdağ Lahikası* isimli eserinde bildirmiştir (Akgündüz, 2015: 280; Nursi, 2016: 168-170). Bozkurt; İDP'nin 20 Ekim 1952’de kapatılmasının hemen ardından 22 Kasım 1952’de Malatya Hadisesi’nin gerçekleşmesini ve muhafazakâr olarak tanınan pek kişinin tutuklanmasını, Nursi’nin İDP ile ilgili görüşünün haklılığına delil olarak göstermiştir (Bozkurt, 2020: 70). Bununla birlikte Said Nursi ve talebelerine karşı duranlarla, Atilhan yazılarıyla mücadele etmiştir (Bozkurt, 2020: 68; Akgündüz, 2015: 280). Cevat Rıfat Atilhan’ın Said Nursi hakkındaki düşüncelerini içeren aşağıdaki makalesi *Hür Adam*’da ve Said Nursi’nin *Risale-i Nur Külliyyatı*’nda yer alan *Tarihçe-i Hayat* isimli eserde yer almıştır.

“*Bedüzzaman Said Nur*

Büyük ve dâhî adamların beşiği olan Türkiye, şimdiye kadar ne kadar mebzûl mücâhidler, müceddidler ve bütün manasıyla büyük insanlar görmüştür? Onların idrâk ettikleri hayat şartları ve gördükleri itibar,

---

204 *Sebilürreşad*’ta Atilhan’ın yayımlanan yazısında masonların bu milletin ahlak ve faziletini yok etmek için uğraştıkları belirtilmiştir. Bkz. Atilhan, Mayıs 1951, S. 103, s. 44.

buldukları ve mazhar oldukları hürmet, kadir ve kıymetlerine aslâ nakîse vermemekle beraber yürüdükleri hak yolunda muhakkak ki kendilerine büyük kolaylıklar temin etmiştir. Bu şartların mâkûs tecellisine ve zulmün en ağırına mâruz kaldığımız şu geçmiş yirmi beş yıl, bize ağır mücâdele ve mücâhedeler içinde yoğurulmuş, dâvâsının ve îmanının azametinden ilham almış ve büyüklüğünü dünyanın en ücrâ köşelerine yaymış bir dâhî, bir nur ve fazîlet timsâli hediye etmiştir.

Nûru birçok muzlim vicdanları aydınlatmış, kudreti birçok zayıf îmanlı insanlara cesâret vermiş, dehâsı birçok nasipsiz insanların rûhuna ilham serpmiş olan bu büyük adam, hiç şüphe yoktur ki, Said Nur Hazretleridir.

Ondan fazîlet ve fedâkârlık dersi alan birçok yolunu şaşırılmış insanlar kendilerini mes'ud ve aydınlık bir sahrânın ortasında bulmuşlardır. Dehâsı ve celâdeti kadar îmânî da kuvvetli olan bu muhterem insan, yirmi beş yıllık istibdat ve zulme gözlerini kırpmadan göğüs geren ve onun korkunç işkence adâletsizliğine îmandan doğan bir cür'etle karşı koyan tek şahsiyettir.

Bütün Müslüman dünyası, bu kutbun câzibesinden kendisini kurtaramamıştır. Türkiye'nin ıssız ve tenhâ bir köşesinde doğan bu nur, ziyâsını Pâkistanlara, Endonezyalara kadar yaymış ve kendisiyle beraber milletimizin de şan ve şerefine hâleler eklemiştir.

Ne yazık ki bağrımızdan fıskırmış, bize şeref kazandırmış, kararmış gönüllerimizi aydınlatmış, dalâlet yoluna sapmış insanları hak yoluna getirmiş olan bu muhteşem ve mübârek insan, bizden hürmet yerine sadece tazyik ve zulüm görmüştür.

Fakat o, bundan ne yılmış ne de yolunu değiştirmiştir. Bilâkis, o daha iyi biliyor ki mücâdelesiz, fedâkârlıksız, ıztırapsız hiçbir dâvâ kök tutamaz.

Ne de olsa, ne kadar biz bu güneşin ışığını söndürmek istesek de onun nûru karanlık gönüllerde birer meş'ale gibi yanıyor ve bizi aydınlatıyor. Bu, büyük insanın hakkı ve dâvâsının meyvesidir. Ne mutlu kendisine!" (Atılhan, 6 Kasım 1951: 1, 3; Akgündüz, 2015: 281; Nursi, 2017: 635, 636). Yine *Tarihçe-i Hayat*'ta Atılhan'ın Said Nursi hakkında yazdığı bir başka makale de yayımlanmıştır (Akgündüz, 2015: 282; Nursi, 2017: 636-638). Atılhan'ın bu tür yazıları, partisinin kurulmasının hemen akabinde kaleme alması hitap ettiği dindar halktan beklentisi olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

4.1. İslam Demokrat Partisi'nin Kuruluşu ve Programı

27 Ağustos 1951'de İstanbul'da kurulan İDP; 1946'da İstanbul'da kurulan, hiçbir siyasî faaliyeti olmayan ve kuruluşundan 55 gün sonra İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılan İslam Koruma Partisi'nden sonra, adında İslam ibaresini kullanan ikinci siyasi parti olmuştur (Bozkurt, 2020: 25; Şentürk, 2019: 477; Ünal, 2015: 128). Atılhan, Parti'nin isminde yer alan İslam kelimesi ile asıl demokrasinin İslamiyet'te olduğunu, Batı'daki demokraside olmayan, halkın egemenliğine bina edilmiş demokrasiyi gerçekleştireceklerini ima ettiğini

belirtmiştir (Bozkurt, 2020: 44; Bozkurt, 2012: 215; Şentürk, 2019: 479).

İDP'nin kurulmasından yaklaşık iki ay önce *Büyük Cihad*'da kaleme alınan isim belirtilmemiş yazıda; dönmelerin, masonların, siyonistlerin, komünistlerin yer alamadığı, Allah'ı ananların ve başları secdeye değenlerin bulunduğu bir parti düşünüldüğü ve bu beklenen partiye 205 de yakında kavuşulacağı ifade edilmiştir (Büyük Cihad, 22 Haziran 1951: 2). Nitekim yine *Büyük Cihad*'da İDP'nin açıldığı haberi verilmiştir (Büyük Cihad, 31 Ağustos 1951: 1). Aynı gazetenin bir diğer sayısında ise Atilhan imzasıyla kaleme alınan yazıda, İDP'nin kurulmasının üzerinden yaklaşık iki ay geçmesine rağmen tüm yurttaki tevaccüh gördüğü belirtilmiştir (Atilhan, 9 Kasım 1951: 1). Şentürk'e göre Atilhan, İslami oluşumların desteğini alabilmek amacıyla İDP'yi kurmuştur. Necip Fazıl liderliğinde kurulan siyasi oluşum olan Büyük Doğu Cemiyeti'nde görev almış olan Atilhan kendi partisini kurarken BDC üyeleri ile iş birliğinde bulunmuştur (Şentürk, 2019: 477, 478). Parti'nin kurucusu olan Cevat Rifat Atilhan 15 Ekim 1951'de Genel Başkanlığa seçilmiştir (Şentürk, 2019: 481; Yücel, 2006: 34). İDP'nin diğer kurucu üyelerinin de Kerim İnan, Hakkı Sadık Acarlı, Nuri Çallı ve Feridun Okyanus gibi asker emeklileri olduğu görülmüştür (Bozkurt, 2020: 26; Yücel, 2006: 34). Ayrıca Osman Yüksel Serdengeçti de Umum Riyaset Divanı üyesi olarak seçilmiştir (Bozkurt, 2020: 29; Şentürk, 2019: 481).

Atilhan'ın Parti'nin kurulmasından hemen sonra yayımladığı yazısında; Tanzimat'tan beri hem içerideki hem dışarıdaki düşmanların millete ve devlete yönelik maddî ve manevî tahribatlarına karşı mücadele etmeyi, partisinin kuruluş amacı olarak açıklamıştır (Bozkurt, 2020: 27). İDP'nin diğer bir kuruluş amacı olarak, maddi ve manevi ölçülerle Türk milletinin refah seviyesini yükseltmek, belirtilmiştir (Büyük Cihad, 7 Eylül 1951: 3; Bozkurt, 2020: 32; Bozkurt, 2012: 205). Parti'nin kuruluş nizamnamesinin 1. Madde'sinde; Türk milletinin tarihindeki tüm kutsî değerlere bağlı kalınacağı, 2. Madde'sinde; demokrasiye aykırı tüm kanunların kaldırılacağı, 4. Madde'sinde; laikliği insanların din ve vicdan özgürlüğünü sağlamak olarak anladıkları belirtilmiştir (Bozkurt, 2020: 33; Bozkurt, 2012: 206; Şentürk, 2019: 480; Büyük Cihad, 7 Eylül 1951: 3; Hür Adam, 4 Eylül 1951: 2). 3. Madde'de yer alan, milletin istek ve menfaatlerine uymayan prensiplerin kanun yoluyla kaldırılacağı yönündeki ifadeler, laik görüşü ağır basan basında tepkiyle karşılanmıştır. Söz konusu 3. Madde, İDP hakkında laiklik tartışmalarına sebep olmuştur (Bozkurt, 2020: 34; Bozkurt, 2012: 207; Şentürk, 2019: 480; Büyük Cihad, 7 Eylül 1951: 3; Hür Adam, 4 Eylül 1951: 2). Görüldüğü üzere İDP'nin nizamnamesinde yer alan maddeler başlıbaşına tartışma konusu olmuştur.

---

205 Burada ima edilen partinin İDP olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte İDP, *Serdengeçti*, *Sebilürreşad*, *Hür Adam* gibi yayınlar tarafından destek görmüştür. (Bozkurt, 2020: 29; Bozkurt, 2012: 203; Şentürk, 2019: 495). Ancak Cevat Rıfat Atilhan ile Necip Fazıl Kısakürek arasında bu dönemde olumlu bir münasebet bulunmamasından dolayı *Büyük Doğu*'nun İDP'ye desteği görülmemiştir (Bozkurt, 2012: 203,204). Atilhan, Sinan Omur tarafından yayımlanan *Hür Adam*'da başyazarlık da yapmıştır (Bozkurt, 2012: 152). *Büyük Cihad*'da ise CHP ve DP'yi ciddî anlamda eleştiren yazılar kaleme almıştır (Bozkurt, 2020: 30; Bozkurt, 2012: 203). Bozkurt'a göre, bahsedilen muhafazakâr yayınların İDP'ye olan bu ilgisi halkın genelinde pek de görülmemiştir (Bozkurt, 2020: 44; Bozkurt, 2012: 214).

Bursa İl Başkanlığı'nın açılışının dualarla yapılmasına valilik tarafından izin verilmemesi üzerine *Büyük Cihad*'ta konu ile ilgili bir yazı kaleme alınmıştır. Yayımlanan yazıda; Efes'te Hristiyanların dilediği dinî törenleri yaptığı,206 İngiltere ve ABD'de devlet başkanlarının önemli günlerinde dualar ile dinî konuşmalarda bulunduğu, ülkemizde ise bu türden yasakların olduğu ifade edilmiş bu durumun hem kendilerince hem halk tarafından makul karşılanmadığı belirtilmiştir. Bursa Teşkilatı'nın açılışında sancak çekilmesi ve dualarla açılmak istenmesi İDP'nin kapatılmasına gösterilen sebepler arasında yer almıştır (Bozkurt, 2020: 30, 31; Bozkurt, 2012: 204; Şentürk, 2019: 482; *Büyük Cihad*, 1 Şubat 1952: 1).

İDP; dinin asıl düşmanı olarak gördüğü komünizme, masonluğa ve Yahudiliğe karşı söylemleri sıklıkla kullanmıştır (Bozkurt, 2020: 10). Hatta kuruluş nizamnamesindeki 5. Madde'de masonluğu ve komünizmi kesin olarak engelleyecekleri belirtilmiştir (Şentürk, 2019: 481; *Büyük Cihad*, 7 Eylül 1951: 3). Zaten Atilhan'ın yazdığı eserlere bakıldığında; İslam, komünizm, Yahudilik ve masonluk konularının ağırlıklı olarak işlendiği görülmüştür (Bozkurt, 2012: 153). Genel Başkan Atilhan; hem İslam'ın hem de Türk kimliğinin tam manasıyla düşmanları olan masonlukla, siyonizmle ve komünizmle mücadelenin ancak siyasî yolla yapılabilir olduğunu ve ülkedeki irticai faaliyetlerin perde ardındaki sorumlusunun masonlar olduğunu ifade etmiştir. Atilhan'a göre, masonlar irticai faaliyetleri, milletin millî ve manevi değerlerine saldırmak için desteklemiştir (Bozkurt, 2020: 34; Bozkurt, 2012: 207;

---

206 *Ulus*'ta yer alan habere göre, Taksim'de Aya Triada Kilisesi'nde Romenlerin ayin yaptıkları belirtilmiştir. Bkz. *Ulus*, 11 Mayıs 1951, s. 3. *Ulus*'ta ayrıca Meryem Ana Kilisesi'nde ayin düzenlendiği haberi verilmiştir. Bkz. *Ulus*, 20 Ağustos 1951, s.4. *Vatan*'da yer alan haberde de, Papalık'ın verdiği izin ile Efes'te Meyem Ana Kilisesi'nde ayin düzenlendiği, bu ayine yurtdışından çok sayıda kişinin geldiği bildirilmiştir. Bkz. *Vatan*, 19 Nisan 1954, s. 5. Bu haberleri veren *Vatan* ve *Ulus*, Hristiyanların ayinini hiçbir olumsuz yorum yapmadan verirken Müslümanların yaptığı ibadetleri, "*tarikatçıların ayin yapması*" olarak görmüş dolayısıyla laikliğe aykırı bulduğundan tarikatların ya da cemaatların yaptığı ibadetlere karşı çıkmıştır. Aynı şekilde hükümet de bahsi geçen ayinler ile ilgili olumsuz bildirimde bulunmuştur. Haberde bir başka dikkat çeken ifade, ayinin yapılmasına Papalık'tan izin alınmasıdır. Aynı ayin için ayinin yapılacağı ülkeden izin alınmış mıdır? Bu da bir başka araştırma konusu olabilir.

Şentürk, 2019: 495). Atilhan ayrıca İslam'a zarar vermek için siyonizmin dönmeleri kullandığını düşünmüştür. Atilhan'ın iktidara geldikten sonra kararlılıkla mücadele edeceğini belirttiği dönmeler için Bozkurt, Müslüman olmadıkları halde Müslüman ismi taşıdığını ve Hz. Musa'nın dini ile de hiçbir alakaları olmayıp gizli inançlarının ve hedeflerinin bulunduğunu belirtmiştir (Bozkurt, 2020: 35). İDP'nin programında yer alan 14. Madde'de, çocuklara sağlanan eğitim ile her türlü Yahudi uydurmaların dinden arındırılacağı böylece çocukların gerçek bir Müslüman olarak yetiştirileceği belirtilmiştir (Bozkurt, 2020: 38; Bozkurt, 2012: 210; Büyük Cihad, 14 Eylül 1951: 3, 4). Atilhan'ın Yahudilikle ilgili fikirleri Yahudileri oldukça rahatsız etmiş ve Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) rahatsızlıklarını hem Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a hem de Başbakan Adnan Menderes'e bildirmiştir (Bozkurt, 2020: 10). Bu bilgilerden İDP'nin millî ve manevi değerler üzerindeki yapılacak eğitime ne kadar ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır.

Atilhan hakkında; “*dini siyasete alet etmek*”, “*laiklik karşıtı ifadeler kullanmak*” gibi suçlamalarla davaların açıldığı görülmüştür. Ancak bu davalarda Atilhan ceza almamıştır (Bozkurt, 2012: 155, 156). Atilhan ceza almasa da kendisi hakkında açılan davalardan elbette rahatsız olmuştur. Kendisinin rahatsız ettiği kesimlerin tesiriyle yapıldığı düşünülen bu muamelelerden bahsi geçen kesimlerin ülke yönetimi üzerindeki tesiri de anlaşılmaktadır.

4.2. İslam Demokrat Partisi'nin Dinî Söylemleri, Diğer Partilerin Din Politikalarına Bakışı ve Kapatılması

Dönem itibariyle İslamcı olarak nitelendirilebilecek tek siyasi parti İDP iken kuruluşundan yedi ay sonra, 3 Mart 1952'de, faaliyetlerine geçici olarak son verilmiştir (Şentürk, 2019: 477; Yücel, 2006: 34; Kaçmazoğlu, 2012: 77). İDP kısa süren siyasi yaşamıyla birlikte Türkiye'de İslamcı siyasetin ilk örneğini oluşturmuştur (Bozkurt, 2020: 10; Ünal, 2015: 128; Bozkurt, 2020: 146).

Hükümetten valiliklere gönderilen yazıda, İDP'nin kuruluş nizamnamesinde yer alan bazı muğlak ifadeler ve isminde yer alan İslam kelimesi gibi durumlardan dolayı Parti'nin dini siyasete alet edebileceği belirtilmiş ve âdeta valiliklerden, gözlerinin İDP'nin üzerinde olması istenmiştir (Bozkurt, 2020: 139; Bozkurt, 2012: 217). Dönemin İçişleri Bakanlığı'nın Adalet Bakanlığı'na gönderdiği yazıda; *Büyük Cihad*'ta Atilhan ve bazı partililerin yazılarının dinî propaganda içerdiği, bunun da Parti'nin din esaslı bir dernek olduğuna delil olduğu belirtilmiş ardından valiliklerin konu hakkında dikkatli olmaları talep edilmiştir. Aynı yazıda; Cemiyetler Kanunu'nun 33. Madde'sine dayandırılarak, İDP'nin faaliyetlerinin mahkemeye

verilmesi ve İDP'nin kapatılabilmesi için savcılığın mahkemeye başvurması gerektiği belirtilmiştir. Kısa bir müddet sonra İDP'nin Bursa İl Teşkilatı'nın açılışı ile ilgili “*dini siyasete alet etme*” gerekçesiyle dava açılmıştır (Bozkurt, 2020: 139; Bozkurt, 2012: 218; Şentürk, 2019: 484; Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938: 10272).

Şentürk, İslam kelimesi sebebiyle Parti hakkında olumsuz görüşlerin yerinde olmadığını, ülkedeki gayrimüslimlere Parti'de yer verildiğini bunun da İDP'nin taassuptan uzak olduğunun delili olduğunu aktarmıştır (Şentürk, 2019: 479). Yurt içinde laik kesimin yurt dışında Yahudilerin baskıları neticesinde İDP hakkında soruşturma başlatılmış konu ile ilgili yetkin bir kurul tarafından yapılan inceleme sonunda Parti'nin kapatılmasına gerek görülmemesine rağmen İDP, irtica sebebiyle kapatılmıştır (Bozkurt, 2020: 10). Mahkemenin rapor hazırlaması için konuyu incelemesini istediği kurulda; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Sıddık Sami Onar, Kemalettin Birsen ve Sosyoloji Bölümü'nden Hilmi Ziya Ülken bulunmuştur. Hazırlanan raporda, savcılığın iddialarının İDP'nin kapatılması için yeterli olmadığı belirtilmiştir (Büyük Doğu, 4 Temmuz 1952: 5; Bozkurt, 2012: 221; Bozkurt, 2020: 139). Geçici olarak 3 Mart 1952'de faaliyetlerine son verilmesinin ardından İDP'den ilk tepki olarak; kurucu üyelerden olan ve aynı zamanda Malatya İDP İl Temsilcisi olan İbrahim Galip Hamikoğlu'dan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a 17 Mart 1952'de şikâyet mektubu yazılmıştır. Hamikoğlu bu mektupta İDP'nin ismindeki “İslam” kelimesinden sebep kapatılmayacağını, ana muhalefetin ve iktidarın pek çok konuda kanun dışı iş yaparak milletin iradesi harici iş yaptığını belirtmiştir (Bozkurt, 2012: 223; Bozkurt, 2020: 111). Bahsi geçen mektuba EK 16'da yer verilmiştir.

Geçici kapatma kararının, inceleme tamamlanmadan, savcılığın talebi üzerine mahkeme tarafından verilmesinin hukuki olmaması sebebiyle Avukat Abdurrahman Şeref Laç'ın itirazını Asliye İkinci Ceza Mahkemesi haklı bulmuş ve kararı iptal etmiştir. Ancak buna rağmen Parti şubelerindeki mühürler kaldırılmamıştır. Bunun üzerine Avukat Laç, Başbakan'a ve Adalet Bakanı'na adaletin tesisi için müracaatta bulunmuştur²⁰⁷ (Şentürk, 2019: 487). İDP hakkında açılmış davanın son duruşması 20 Ekim 1952'de 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde yapılmış ve bilirkişi raporuna rağmen partinin kapatılmasına ve kurucularının onar bin lira ödemelerine karar verilmiştir. Ayrıca bu kararın temyize kapalı olduğu belirtilmiştir (Bozkurt, 2020: 109; Bozkurt, 2012: 222; Şentürk, 2019: 492).

Parti'nin yayın organı gibi hareket eden *Büyük Cihad* kapatılma kararının ardından

---

²⁰⁷ Belirtilen bu gelişmelerden, İDP'nin kapatılma kararının hukukî olmaktan çok siyasi olduğu anlaşılmaktadır.

siyasî açıdan tarafsızlık kararı aldığını duyurmuştur. Aslında İDP'nin kapatılma gerekçelerinden biri de *Büyük Cihad*'da yayımlandığı, irticai olduğu iddia edilen yazılar ve yayınlar olmuştur (Bozkurt, 2020: 110, 111; Bozkurt, 2012: 222). İDP'nin kapatılması, laik basında memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü onlara göre İDP, irticai bir oluşum olup laikliğe karşı çıkmıştır. Memnun olanlardan biri de *Cumhuriyet*'ten Nadir Nadi olmuştur. Nadi, eğer İDP kapatılmasaydı çok daha keskin ve uçlarda dolaşan bölücü partilere kapı açılacağı değerlendirmesinde bulunmuştur. Nadi bu tür oluşumların içinde bulunanları “kara softa” olarak nitelendirmiş ve bu yapıda olanları komünistler kadar ülkeye ve millete zararlı görmüştür. Hüseyin Cahit Yalçın da Nadi'nin bu görüşlerine katılmış ayrıca İDP'nin kurulmasına izin vermekle iktidar partisinin ülkede irticai oluşumlara ortam hazırladığını düşünmüştür (Bozkurt, 2020: 122, 124; Bozkurt, 2012: 227).

Falih Rıfki Atay ise Menderes'in; İDP'nin ismindeki İslam kelimesinden dolayı, DP'nin İslam ile alakasının olmadığı anlamına geleceğinden, İDP'yi kapattığını iddia etmiştir. Ayrıca Atay; hem CHP'nin hem de DP'nin dinî ve kutsal değerleri kullanan politikalar uyguladığını bu sayede irticanın ülkede geliştiğini, İDP'nin de bu politikanın sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir (Bozkurt, 2020: 127, 139).

İDP yönetimi kendilerinin kapatılmalarının arkasında masonların etkili olduğunu düşünmüştür. Nitekim Bozkurt; masonların uyarısıyla Ahmet Emin Yalman'ın Hindistan seyahatini yarıda keserek Türkiye'ye dönüp Celal Bayar ile görüştüğünü, İDP hakkında olumsuz propagandalarda bulunduğunu ifade etmiştir (Bozkurt, 2012: 223; Bozkurt, 2020: 117). Şentürk'e göre; masonların Ahmet Emin Yalman'ı konu ile ilgili yönlendirdiği haberi, Atılhan'ın Amerikalı arkadaşı Mc. Tenney tarafından, tedbir alması için Atılhan'a bildirilmiştir (Şentürk, 2019: 483). Ahmet Emin Yalman'ın İDP hakkında kaleme aldığı yazıdan bir hafta sonra kapatılma kararının alınması üzerine Atılhan, Yalman'ı Müslüman olup olmadığını açıklamaya davet etmiş, Yalman'ın Sabatayist bir dönme²⁰⁸ olduğunu iddia etmiştir. Aynı yazıda Atılhan, dönmelerin Müslüman gibi görünerek Müslümanların saflığından istifade ederek ülkenin ticarî ve kültürel değerlerini ele geçirdiklerini belirtmiştir (Bozkurt, 2020: 118). Atılhan'a göre, Partilerinin kapatılmasında CHP ve DP'nin içinde yer alan siyonistler ve masonlar etkili olmuştur ve hedeflerini Celal Bayar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Bu düşüncesini desteklemek için de *The Jewish Chronicle* gazetesinin 5 Şubat 1954'te çıkan sayısında yer alan, Bayar'ın Amerika seyahati sırasında Amerika Yahudi

---

208 İslam Ansiklopedisi'nin “*Dönme*” maddesinde; “Osmanlı tebaasından olup dinî ve siyasî ideallerine daha rahat ulaşabilmek için İslâm'ı kabul etmiş görünen bir Yahudi cemaati.” olarak açıklanmıştır.

Topluluğu'nun Bayar'ı şeref konuğu olarak ağırladığı ve İDP'yi kapattırmasından dolayı kendisine madalya verdiği haberini belirtmiştir. Bozkurt, İDP'nin kapatılması ile dünyanın diğer yerlerindeki Yahudilerin de memnun olduğunu ifade etmiştir. Bozkurt bu fikrini desteklemek için de Union Internationale Antiraciste (Uluslararası Irkçılıkla Mücadele Federasyonu) isimli Yahudi birliğinin 14-15 Haziran 1952'de Paris'teki 7. Dünya Kongresi'nde oy birliği ile kabul ettiği, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne ilettiği, İDP'nin kapatılmasıyla ilgili memnuniyeti delil göstermiştir (Bozkurt, 2012: 225, 226; Bozkurt, 2020: 119-121).

Başbakan Menderes; 5 Mart 1953'te Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Nadir Nadi, İzzet Behice, Cihat Baban, Ali Naci Karacan, Selim Ragıp gibi dönemin laik gazetecileri ile yaptığı toplantıda, komünizmin ülkede azalması ile ortaya çıkan “yeşil faaliyet” olarak adlandırdığı oluşumları en az komünizm kadar tehlikeli gördüğünü açıklamıştır. Bozkurt, Menderes'in bahsettiği “yeşil faaliyet” içinde TMD, İDP ve BDC'nin de bulunduğunu belirtmiştir (Bozkurt, 2020: 140, 141). Bozkurt'a göre Demokrat Parti, İslami hassasiyet ile ilgili siyaset takip etmesine rağmen kendisine yöneltilen laiklik ile ilgili eleştirilerden dolayı muhafazakâr oluşumlara karşı keskin tedbirler alabilmiştir. Nitekim siyaset sahnesinde konuyla ilgili en etkili tedbirlerden biri de İDP'ye karşı uygulanmıştır (Bozkurt, 2020: 141; Bozkurt, 2012: 228). Hem İDP'nin hem de MP'nin kapatılması; İDP çevrelerinde, Demokratların Halk Partililer ile özünde aynı olduklarına dair yorumların yapılmasına sebep olmuştur (Bozkurt, 2012: 227).

Atilhan *Serdengeçti*'de kaleme aldığı yazıda iktidarı; millî iradeye aykırı davrandıkları, antidemokratik kanunları kaldırmadıkları, masonlara ilişmedikleri ancak İDP'yi kapattıkları konularında eleştirmiştir (Atilhan, Ekim-Kasım 1952, S. 19-20, s. 9). Atilhan'ın masonlara dokunulmadığı 209 görüşünü destekleyen *Sebilürreşad*'ta yer alan haberde, masonların hükümete verdiği nizamnamede tarikat olduklarını bildirmelerine rağmen hükümetten bir müdahale gelmediği belirtilmiştir (Sebilürreşad, Kasım 1951, S. 114, s. 224).

Bununla birlikte İDP'nin halktan tam manasıyla destek görememesinin sebepleri arasında; iletişim imkânlarının çok gelişmemiş olması, İDP'nin kendini çok iyi tanıtamaması,

---

209 Nitekim İDP'nin kapatılması için açılan davada savcı kapatılma gerekçeleri arasına; İDP'nin Ödemiş Teşkilatı'nın kurulması aşamasında Teşkilat Başkanı Mehmet Hamdi Pak'ın Keçiborlu Teşkilatı Kurucusu Mehmet Çakal'a yazdığı mektupta yer alan; “İslâm Demokrat Partisinin kurulmasını sevinçle karşıladık. Bize bir mühür ve bir de zimmet defteri gönderin. Müslümanları Siyonist ve Masonlardan koruyacak olan partimizin kuruluşuna çok sevindik. Allah muvaffak eylesin.” ifadelerini de dâhil etmiştir. Bkz. Ulus, 18 Nisan 1952, s. 3.

özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerin etkili olduğu yerlerde aşiret liderlerinin yönlendirmesiyle bölge halkının oylarını belirlemesi, devletin o güne kadar uyguladığı politikalar sonucu şehir insanının dinî eğilimli bir partiye yönelmemesi, yüzyıllarca devam eden iktidara bağlı kalma geleneğinin alternatif görüşle ortaya çıkan partinin benimsenmesine imkân vermemesi, Parti lideri Atilhan'ın demokrat bir kişiliğe sahip olmaması ve masonluk karşıtı söylemlerinin ötesinde devlet ve millet için politikalar üretmediği algısı, İDP'nin Atilhan'dan başka kamuoyu tarafından bilinen yöneticisinin bulunmaması ve özellikle dönemin basınının Parti'nin irtica yaptığına dair propagandada bulunması gibi sebepler belirtilmiştir (Şentürk, 2019: 496, 498).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri ile birlikte başladığı kabul edilen Batılılaşmanın, yaklaşık bir asırlık sürecin ardından Tanzimat Dönemi ile başka bir boyuta dönüştüğü, Avrupa'daki pozitivist düşünce dünyasının Osmanlı aydınını ve gençliğini etkilediği görülmüştür. Osmanlı'daki bu değişimin, Avrupa'ya eğitim alması için devlet eliyle gönderilen gençlerin bahsi geçen görüşlerden etkilenip bu görüşleri ve anlayışları Osmanlı Devleti'ne getirmesiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Avrupa'dan eğitim alıp yurduna dönen bu gençler etkilendikleri görüşlerle ilgili kaynakları da yanlarında getirmişler, görevlendirildikleri yükseköğrenim kurumlarında bu fikirler doğrultusunda eğitim vermişlerdir. Yeni devletin kadroları da bu eğitim kurumlarında yetişmiş kişilerden oluşmuştur. Ayrıca bahsi geçen kadronun gençlikleri hürriyet sevdasıyla yanıp tutuşan Genç Osmanlıların da yazılarını okuyarak geçmiştir. Nitekim bu hayale sahip kişiler İttihat Terakki marifetiyle hürriyeti gerçekleştirmiştir. Ancak İttihatçılar iktidarları döneminde her ne kadar okudukları fikirlere etkilenerek dini konularda millîleşmeye yönelik tartışmışlarsa da bu durum yalnızca fikir boyutunda kalmış, devlet eliyle uygulamaya geçilmemiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan çok güçlü biçimde çıkan Sovyet Rusya'nın gerek yönetim şeklini ihraç etme gerek sınırlarını genişletme gerekse yüzyıllardır hayali olan sıcak denizlere açılma politikasına yönelik İstanbul'u ele geçirme hedefini açıktan belli etmesi dönemin Türkiye'si yöneticilerini oldukça endişelendirmiştir. Bahsi geçen zamanın Cumhurbaşkanı İnönü iradesini kendi mutlak otoritesini devam ettirmek yerine devletin toprak bütünlüğünden ve komünizme karşı duruştan yana kullanmıştır. Bu doğrultuda Sovyet Rusya gibi bir gücün karşısında ancak ABD gibi bir kuvvetin desteği gerekmiştir. Bunun için de ABD'nin şiddetle karşı çıktığı komünizme karşı ülkede demokrasinin geliştirilmesi ve din üzerindeki kısıtların gevşetilmesinin lüzumu oluşmuştur. Tam bu süreçte Nuri Demirağ liderliğinde MKP'nin kurulması için başvuruda bulunulmuştur. İnönü'nün onayıyla her ne kadar bu siyasi oluşumun kuruluşuna onay verilmişse de kendisinin aklındaki "*muhalefet*" bu olmamıştır. İnönü'ye göre muhalefeti teslim edecek kişi, laik cumhuriyet değerlerinin ve inkılaplarının güvencesi olacak biri olmalıdır. Bu lider, İnönü'nün kendisinden emin olduğu, Atatürk'ün son başbakanlığını yapan Celal Bayar olmuştur. Bayar liderliğinde kurulacak bir muhalefet partisi ile hem ABD'nin yanında yer alabilmenin gereği olan demokrasinin önemli bir ayağı gerçekleşecek hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde oturtulmaya çalışılan değerler garanti altına alınmış olacaktır.

İsmet İnönü bu düşüncesini gerçekleştirmek için Bayar ile bir dizi görüşme yapmıştır. Neticede 7 Ocak 1946'da İnönü'nün nazarında “*gerçek bir muhalefet partisi*” olan Demokrat Parti kurulmuştur. İnönü'nün dünyasında; Demokratların görevi, yalnızca muhalefet partisi görevini icra etmektir ve daha on yıllarca kendileri iktidarda DP ise muhalefette kalacaktır. Ayrıca aynı yıl CHP Meclis Grubu, ülkede din eğitiminin laikliğe aykırı olmadığına dair karar almıştır. Bu karar doğrultusunda Kur'an kurslarının sayıları artırılmıştır. CHP'nin 1947'deki 7. Kurultay'ı ise Türkiye'de dinin ele alınışı ve din üzerindeki baskı ve kısıtların kaldırılması açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1948'in sonlarında uzun yıllardır ülkede resmî din eğitimi verilmemesinden dolayı oluşan din görevlisi boşluğunu kapatmak için imam hatip kursları açılmıştır. Ezanın yeniden aslından okunabilmesi bu dönemde açıktan konuşulabilmiştir. 1949'un başında ise medrese eğitimi, dindar kişiliği ile tanınan Şemsettin Günaltay başbakanlığa atanmıştır. Günaltay ile birlikte; İstiklal Mahkemeleri kaldırılmış, ilkokullarda velilerin izni şartıyla din eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken bir taraftan da kontrolü bütünüyle kaybetmemek adına; 1947 yılında ezanı aslından okuyan 29 kişi tutuklanmış, 1949'da TCK'nın 163. Maddesi'ne eklemeye yapılarak, siyasi maksatla dini telkinde bulunmak, suç kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere devrimin esaslarından ödün vermemek adına tedbirlerin alınmasıyla birlikte oluşan çok partili hayatta kendilerine karşı çıkabilecek rakiplerin bu alanlarda çalışma yapmasını engellemek için de tedbirler alınmıştır.

Kendisine İnönü tarafından “*ana muhalefet*” görevi verilen DP, din konusunda konuşmamayı bunun yerine insan hakları, vicdan özgürlüğü gibi mefhumları konuşmayı tercih etmiştir. DP'nin iktidara gelene kadarki bu tercihi aslında zorunluluktan oluşmuştur. Çünkü geçmişte dini konulardan dolayı kapatılan TpCF ve SCF örneklerini DP hiç aklından çıkarmamıştır. Demokratlar 1950 seçimlerine kadar konuları ve dönemin şartları gereği dini konulardan ne kadar uzak durmuşlarsa CHP bir o kadar dini konularda serbest davranmıştır. Örneğin CHP 1950 seçimlerinin hemen öncesinde Türk büyüklerinin türbelerinin yeniden ziyarete açılışına karar vermiştir. Türbelerin açılmasında temel kıstas sanatsal değere sahip ve Türk büyüklerine ait olması gerekliliğinden Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesinin açılışı Menderes iktidarında yapılabildiği görülmüştür.

1950 seçimleri öncesinde dönemin muhafazakâr basınının ve temsilcilerinin neredeyse tamamının; gerek dinî konulardaki fikirlerini açıkça belli etmemesinden gerek CHP'nin içinden çıkmış kişilerce kurulmasından gerekse Celal Bayar gibi laikliği ve Kemalistliği ile bilinen ve cumhuriyet inkılaplarından asla geri adım atmayan birinin partinin genel başkanı

olmasından dolayı DP'ye mesafeli yaklaştıkları görülmüştür. Hatta 1948'de DP'den ayrılanlar tarafından kurulan MP'ye daha yakın oldukları ve okuyucularını MP'ye yönlendirdikleri görülmüştür. 1950 seçimlerinde halkın yoğun teveccühü sonrası DP'nin iktidara gelmesinin ardından, muhafazakâr basın MP'nin CHP karşısında iktidara gelebilecek güçte olmadığını görmüştür. Aynı kanaat, 1951 Ekim'inde kurulup ancak bir yıl faaliyette kalabilen ardından mahkeme kararıyla kapatılan Cevat Rifat Atilhan'ın İslam Demokrat Partisi için de geçerli olmuştur. Nitekim 1950 seçimlerinde muhafazakâr halk, temelde kendileriyle aynı görüşe sahip yayın organlarının aksine, DP'ye teveccüh etmiştir. Bunun en etkili sebebi ise, CHP iktidarının devam etmemesi için karşısında en güçlü rakip olarak DP'yi görmüş olmalarıdır. Bu doğrultuda muhafazakârların tanınmış ve etkili simalarından Eşref Edib 1950 seçimleri öncesinde, seçimler için yaptığı bir değerlendirmede: “*İmanlı ile imansızın ayrılacağı büyük imtihan günü*” ifadelerini kullanmıştır. CHP'nin seçimler öncesinde tüm dinlere sıcak tavırlarına rağmen halk, dinî konularda CHP iktidarında yaşadıkları zorluklar sebebiyle kendilerine daha yakın gördüğü DP'ye yönelmiştir.

1950 seçimlerinin hemen ardından Cumhurbaşkanı Bayar'ın muhalefetine rağmen, Adnan Menderes'in şahsi gayretleriyle önce ezanın aslından okunabilmesi önündeki yasağın kaldırılması ardından radyoda dini yayın yapılabilmesi ve Kur'an okunmaya başlanması halkın nazarında Menderes'i önemli bir konuma yerleştirmiştir. Ezanın aslından okunması önündeki engelin kaldırılması sırasında Meclis'te bulunan CHP'lilerin tamamı olumlu oy kullanmıştır. Ancak başta İnönü olmak üzere konu hakkında olumsuz görüşü bulunan CHP'lilerin, böylesi halk nazarında hassas bir konuda halkın tepkisini çekmemek adına, oylama sırasında Meclis'te bulunmamayı tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Menderes iktidarıyla birlikte; Kur'an kurslarının sayısında gözle görülür artış yaşanmış, okullarda din derslerinin verilmesi için değil de verilmemesi için velilerden dilekçe şartı aranmış, imam hatip kursları imam hatip ortaokullarına ve liselerine dönüştürülmüş, ilahiyat fakültelerinin müfredatları gerçek anlamda dinî eğitim vermeye uygun hale getirilmiş, yıllardır Hac özlemi içinde olup da çeşitli sebeplerle gönderilmeyenlere Hac yolu açılmıştır. Ayrıca incelenen dönemde yurt genelinde çok sayıda cami ya tamir görerek ya da en baştan inşa edilerek ibadete açılmıştır. Başbakan Menderes'in İzmir'de yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Müslüman bir devlet olduğunu ve Müslüman kalacağını belirtmesi muhafazakârların nazarlarındaki yerini sağlamlaştırmıştır. Komünizm yuvasına dönüştüğü endişesiyle Köy Enstitüleri'nin Öğretmen Okulları ile birleştirildiğini de belirtmek gerekir. İlgili dönemde Menderes Hükümeti'nin temel hedefi dini, devletin kontrolünde öğretmek

olmuştur. Bu doğrultuda devlet kontrolü haricinde din eğitimine müsaade edilmemiştir. Bunun en önemli sebebi ise; irticaya ortam hazırlanarak laik çevreleri rahatsız etmeme isteğidir. Nitekim hem DP' nin kurucu başkanı hem de dönemin cumhurbaşkanı Celal Bayar gibi gerek hükümet içinde gerek muhalefette gerekse basında çok sayıda keskin laik duruşa sahip kişi mevcuttur.

Bunun yanında DP iktidarının üzerinden henüz bir yıl bile geçmemişken Cuma vaktinde cami içindeki cemaatin başlarındaki berelerin jandarma zoruyla toplatılıp cami önünde parçalandığı görülmüştür. Benzer bir başka hadisede de; Malatya Hadisesi'nden yaklaşık bir ay önce, bir hafızın başında takke ile evinde Kur'an okurken adeta suçüstü yapılcasına yakalanıp ağır biçimde dövüldüğü tespit edilmiştir. Hristiyanların dinî ayinlerine karışılmazken dönemin basınında, "*tarikatchılar ayin sırasında yakalandı*" şeklinde pek çok habere rastlanmıştır. Yukarıda bahsi geçen Malatya Hadisesi ise Menderes'in muhafazakârlara yaklaşımında bir dönüm noktası olmuştur. Bu hadise ile birlikte Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti gibi etkisi çok kuvvetli olan, siyasi konulara da değinen kalemler tutuklanmıştır. Said Nursi gibi dönemin önde gelen din adamlarının ise; siyasete karışmadıkları sürece, haklarında yalnızca davalar açılmıştır. Bu sırada tutuksuz yargılanmışlar neticede de beraat etmişlerdir. Yine Malatya Hadisesi akabinde Türk Milliyetçiler Derneği gibi yaygın ve etkin bir gençlik yapılanması ile Millet Partisi "*irtica*" ile ilişkili oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır. Tüm bunların yanında muhafazakârlar TCK'nın 163. Maddesi'nin sürekli aleyhlerinde kullanılmasından şikâyetçilerken İkinci Menderes Hükümeti Dönemi'nde, en az 163. Madde kadar etkili biçimde kullanılan, Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu yürürlüğe konmuştur.

Tezin konusu her ne kadar 1951-1954 arasında TBMM'de bulunan partilerin din siyaseti olsa da İnönü dönemindeki ilk muhalefet partisi olma özelliğini taşıyan Nuri Demirağ liderliğinde kurulan Millî Kalkınma Partisi'nin din politikasına da tezde yer verilmiştir. Parti, İstanbul'da İslam dünyasına hitap eden Teknik ve Ahlâk Üniversitesi kurmayı, Türkiye'de İslam Kongresi'nin toplanmasını planlamıştır. Bu sayede İslam dünyasının birliğini, maddi ve manevi gelişimini sağlamayı hedeflemiştir. Bu hedef içinde Türkiye'nin liderliğinde bir oluşum ve güç kurmak vardır. Bunun yanında Türkiye'nin yönetimini İslam esasına göre yapma gibi bir fikri yoktur. Partinin kurucusu olan Demirağ için esas olan ahlâktır.

Tezde işlenen partiler arasında DP ile başı çeken, 27 yıllık iktidar sonrası ana muhalefette bulunan CHP'nin din politikası da incelenmiştir. CHP'nin 1947'de yapılan 7.

Kurultay ile laiklik konusundaki katı tutumunu sona erdirdiği, bu yeni politikaya muhalefet görevine geçmesinin ardından da devam ettiği görülmüştür. Tezde incelenen dönemde CHP'nin söylemlerinde laiklik, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Aynı zamanda DP iktidarı sürekli olarak dini siyasete alet etmekle ve irticaya ortam hazırlamakla itham edilmiştir.

İncelenen dönemin, DP ve CHP'den sonra bir diğer etkili partisi olan Millet Partisi'nin din politikası da irdelenmiştir. MP'yi kuranlar DP içinden ayrılan politikacılar. Parti programında millî ve manevi değerlere önem verildiği belirtilmiştir. MP kurulduğu andan itibaren hem iktidar hem ana muhalefet hem de laik basın tarafından irticaya ortam hazırlamakla suçlanmıştır. Parti'nin kurucularından olan, dindar kişiliği ile tanınan Mareşal Çakmak'ın varlığı ve partinin söylemleri muhafazakârların MP'ye olan yönelimini sağlamıştır. DP'nin, ilkokullarda ve ortaokullarda din derslerinin konulmasının gerekliliğini açıktan ifade edemediği dönemde MP bu cesareti göstermiştir. Parti, İslam dünyası ile iletişimin daha sağlam kurulmasının önemine değinmiştir. Bunun yanında halkın din ile ilgili sorunlarına çare bulmak üzere fikirler geliştirmiştir. MP laik değerlere kökten karşı değildir. Din ile ilgili meselelerin devlet iradesiyle değil özerk bir yapıyla halledilmesinden yanadır. 1950 seçimleri sonrasında dinî konularda yaşanan fikir uyuşmazlıkları sonrasında önce partiden kopmalar yaşanmış ardından mahkeme kararı ile parti kapatılmıştır.

Kapatılan MP'nin üyeleri yaklaşık iki hafta sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurmuşlardır. CMP'nin programında laiklik kavramından, din ve vicdan hürriyetinin devlet güvencesiyle sağlanmasının anlaşıldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte CMP'nin laik duruşu, MP'ye göre daha belirgindir. Bu doğrultuda CHP, 1954 seçimleri için CMP ile iş birliğinin yollarını aramıştır.

İkinci Menderes İktidarı zamanında Meclis'te temsilcisi bulunan bir diğer parti Türkiye Köylü Partisi'dir. TKP de tıpkı MP gibi DP'den ayrılanlar tarafından kurulmuştur. Kurucuları milliyetçi-muhafazakâr yapılarıyla tanınmış kişilerdir. Laiklik, tıpkı CMP'de olduğu gibi; din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak değerlendirilmiştir. Parti'nin manevi değerlere önem verdiği, dinler arasında fark gözetmediği, hiçbir aşırılığa müsamahakâr olmadığı görülmüştür.

1951-1954 arasında İslam Demokrat Partisi'nin Meclis'te temsilcisi olmamasına rağmen gerek kurucusu olan Cevat Rıfat Atillhan'ın söylemlerinin oldukça dikkat çekmesi gerekse kurulmasının ardından kısa süre içinde örgütlenmesi sebebiyle İDP çalışmaya dâhil

edilmiştir. Atılhan, tıpkı Nuri Demirağ gibi Müslümanların Türkiye liderliğinde birleşmelerinin ehemmiyetinden bahsetmiştir. Atılhan'ın muhafazakâr kesime hoş gelecek ifadelerinin tesiriyle dönemin muhafazakâr basını DP'ye göstermediği ilgiyi İDP'ye göstermiştir. Ancak aynı nispette ilgi muhafazakâr halktan gelmemiştir. İslam'a zarar verdiğini iddia ettiği komünizme, siyonizime ve masonluğa karşı gerekirse Hristiyan dünyası ile de iş birliği yapılabileceğini savunmuştur. Parti'nin ismindeki "İslam" kelimesinden dolayı hem laik duruş sahibi olan kişilerin hem de hükümetin tepkisini çekmiştir. Neticede de kurulmasından 7 ay sonra "irtica" sebebiyle faaliyetine son verilmiştir.

Ayrıca tezde incelenen dönemde Türkiye'de yer alan muhafazakâr oluşumların ve muhafazakârlığı ile tanınıp öne çıkan kişilerin dönemin iktidarının din politikasını değerlendirmeleri de işlenmiştir. Elbette değerlendirilen 7 kişinin ve 6 oluşumun tamamı tek bir fikre sahip değildir. Bununla birlikte DP iktidarı öncesinde dinî konularda yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda, tam manasıyla bir rahatlık yaşamasalar da nispi bir rahatlığa kavuştukları ve bu durumun farkında oldukları görülmektedir. Bunun yanında hükümetin zaman içinde şartlar gereği inişli çıkışlı politikalarından da etkilendikleri ve bu sebeple duydukları rahatsızlıkları dile getirdikleri tespit edilmiştir.

Tezin içeriği "*Din Politikası*" olmasına rağmen İslamiyet haricindeki diğer dinlerin mensuplarına yönelik politikalara ayrı bir başlık altında yer verilmemiştir. Buna sebep ise müstakil bir başlıkta birleştirilecek kadar bilgiye ulaşamamasıdır. Bu nedenle Müslümanların dışındaki sair dinlere inananlarla ilgili politikalara yönelik bilgilere tezde muhtelif kısımlarda yer verilmiştir.

Neticede bu tez ile İkinci Menderes Hükümeti Dönemi'nde muhafazakâr halkın dini konuda mutlak bir rahatlama yaşamadığı ancak CHP dönemiyle kıyaslandığında nispi bir rahatlığa kavuştuğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bugüne kadar genel kabul gören, CHP iktidarının ardından Menderes hükümeti döneminde muhafazakârların dini konuda bütünüyle bir özgürlük yaşadığı görüşünün tam olarak doğruyu yansıtmadığı görülmüştür. Bunun yanında bu çalışma, gelecekte yapılacak olan; "*Türkiye'de din politikaları*", "*Üçüncü Menderes İktidarı Döneminde Din Politikaları*", "*Dördüncü Menderes İktidarı Döneminde Din Politikaları*", "*1950-1960 Arasında Türkiye'de Din Politikaları*" gibi konuları içeren araştırmalara ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F.** (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F.** (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ak, S.** (2016). *Necip Fazıl ve Büyük Doğu Sosyal, Siyasi Mücadele Tarihi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Akçura, Y.** (2012). *Üç Tarzı Siyaset*. İstanbul: Kilit Yayınları.
- Akgündüz, A.** (2015). *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursi ve İlmi Şahsiyeti / Beşinci Kitap (Yeni Said 1949-1957)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akın, M. H.** (2017). MillîTürk Talebe Birliği Gençliği ve Necip Fazıl Kısakürek. M. H. Akın, & S. Yorgancılar içinde, *100. Yılında MTTB* (s. 133-144). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Akıncı, A., & Usta, S.** (2016). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 275-288.
- Akkır, R.** (2019). *CHP'nin Din Politikaları*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Akkuşak, O.** (2000). Rahmi Ağabey. E. Erverdi içinde, *Elbistanlı Rahmi Eray*. s. 88-92. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akşam** (21 Mayıs 1952). Köylü Partisi Dün Gayelerini Belirten Bir Beyanname Neşretti. s. 1, 2.
- Akşin, S.** (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*. C. 2. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Akşit, B., & Coşkun, M. K.** (2004). Türkiye'nin Modernleşmesi Bağlamında İmam-Hatip Okulları. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 394-410. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktay, Y.** (2004a). Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz-Diyar Algısı. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 68-71. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktay, Y.** (2004b). Sunuş. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 13-25. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Aktay, Y.** (2006). İslamcılıkta Muhafazakâr Bakiye. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 346-360. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Albayrak, M.** (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Algar, H.** (2019). *Nakşibendilik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Altan, Ç.** (20 Mart 1951). Konya ve İrtica Bahçıvanları. *Kudret*, s. 2.
- Altun, F.** (2004). M. Şemseddin Günaltay. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 160-177. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Apaydın, B.** (2 Mayıs 1950). Çirkin İsnatlar. *Yeni Millî Birlik*, s. 1.
- Arabacı, C.** (2004). Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşad Üzerine. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 96-128. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıkan, Z.** (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Sebilürreşad*. C. 6. S. 23. s. 281.
- Arifoğlu, H.** (25 Temmuz 1952). Camiden Müze Ve Netice. *Büyük Cihad*, s. 1, 4.
- Armağan, S.** (2003). *Din-Vicdan Hürriyeti ve Laiklik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Arvas, İ.** (17 Eylül 1952). Dini Tedrisat Hakkında Muhterem Tefik İleri'ye İthaf. *Büyük Cihad*, s. 2.
- Aslan, H.** (2018). Adnan Menderes Dönemi Din Politikaları. *Uluslararası Türk Siyasi Hayatında Adnan Menderes Sempozyumu*. Aydın.
- Atay, F. R.** (8 Mayıs 1951). Politika. *Ulus*, s.3.
- Ateş, S.** (2018). *Türkiye'de Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Atılhan, C. R.** (Mayıs 1951). Kimler Bizimle Mücadele Ediyor? *Sebilürreşad*, S. 103. s. 44.
- Atılhan, C. R.** (1 Mayıs 1951). Zulmün Sesi Yükseldi. *Hür Adam*, s.1.
- Atılhan, C. R.** (6 Kasım 1951). Bediüzzaman Said Nur. *Hür Adam*, s.1, 3.
- Atılhan, C. R.** (9 Kasım 1951). Milletimiz Yeni Bir Zafer ve İytila Yolundadır. *Büyük Cihad*, s.1.

Atilhan, C. R. (Ekim-Kasım 1952). Sakarya ve Dumlupınar'da Yatan, Hakları Çiğnenmiş, Kefenleri ve Şerefleri Yağma Edilmiş Şehitlerin Buna Lanet Okudukları Muhakkak. *Serdengeçti*, S. 19-20. s. 1.

Atilhan, C. R. (9 Ocak 1953). Bu Gürültünün Arkasında Acaba Hangi Hakikat Gizlidir? Malatya'da Çirkefe Atılan Bir Taş İle Bir Anda Memleketin Dört Köşesine Sıçrayarak Ve Bir Çok Namuslu Ve Her Şeyden Habersiz Vatanperverleri de Kirleterek Gayet Acı Hakikatları Bir Defa Daha Gözlerimize Soktu! *Büyük Cihad*, s.1, 2.

Atilhan, C. R. (1972). *Türk ... İşte Düşmanın*. İstanbul: Aykurt Neşriyat.

Aydemir, A. (2021). Siyasal Reklamda Seçim Afişleri: CHP Seçim Afişlerinin Dönüşümü "1950 ve 2018 Seçimleri". *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 2. s. 128-143.

Aydemir, S. S., & Karataş, C. (2020). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti ve Laiklik*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Aydın, E. (2013). *İslamcılık ve Din Politikaları*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Ayışığı, M. (2011). Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yansıması. *Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. 2. s. 547-584. Aydın.

Ayvazoğlu, B. (2017). *Peyami / Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Ayverdi, S. (2019). *Millî Kültür Meselelerimiz ve Maarif Davamız*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Ayverdi, S. (2020a). *Mektuplar-10*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Ayverdi, S. (2020b). *Ne İdik Ne Olduk*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Azak, U. (2006). Sâmiha Ayverdi. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık* (Cilt 5, s. 248-260). İstanbul: İletişim Yayınları.

Baban, C. (2 Mayıs 1950). Türk Gençliği Partilerin Dışındadır. *Yeni Millî Birlik*, s. 1,7.

Bağrıyanık (10 Ağustos 1952). Hak Yolunda Bağrıyanık Yolcular. s. 1.

Bakan, S., & Özdemir, H. (2013). Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)'ye Karşı. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 14. S. 1. s. 373-397.

- Bakiler, Y. B.** (2019). *Serdengeçti Geldi Geçti*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.
- Barutçu, Z.** (2016). Osman Bölükbaşı. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 533-540. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başgil, A. F.** (16 Mart 1951). İrtica Yaygarası. *Büyük Cihad*, s. 1, 3.
- Başgil, A. F.** (Nisan 1952). İrtica Yoktur Efendiler. *Sebilürreşad*. S. 124. s.378.
- Başgil, A. F.** (Haziran 1952). Laiklik Meselesi ve Din Hürriyeti. *Serdengeçti*, S. 15-16. s. 1, 3.
- Başgil, A. F.** (2007). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Baytan, E.** (1 Ekim 1988). Enver Baytan Hoca İle Cami Hizmetleri Üzerine. (Altınoluk, Röportaj Yapan)
- Baytan, E.** (1 Aralık 1998). Enver Baytan Hoca İle ... Camiler Hayatın Merkezi Olmalı. (Altınoluk, Röportaj Yapan)
- Be.De.** (14 Mayıs 1954). Netice. *Büyük Doğu*, s. 11.
- Belge, M.** (2006). Muhafazakârlık Üzerine. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 92-100. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berk, B.** (13 Mart 1951a). Son Hadiseler Münasebeti İle Hakiki Gençliğin Harikulade Beyannamesi. *Büyük Doğu*. s. 11.
- Berk, B.** (13 Mart 1951b). Milliyetçiler Federasyonu Başkanlığından. *Hür Adam*. s. 1.
- Berk, B.** (24 Ekim 1952). İstanbul Fetih Derneği Başkanlığına. *Büyük Doğu*. s. 1, 3.
- Berkes, N.** (1975). *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N.** (2014). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, T.** (2016a). Adnan Menderes. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 331-348. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T.** (2016b). Celal Bayar. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 151-158. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T.** (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T.** (2018). *Türk Sağının Üç Hali - Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T., & Erdoğan, N. (2006). "Biz Anadolu'nun Bağı Yanık Çocukları..." Muhafazakâr Popülizm. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 632-644. İstanbul: İletişim Yayınları.

Boyacıgiller, A. (24 Mayıs 1952). Dini Siyasete Alet Yaparak Rey Avcılığına Çıkanlar. *Kudret*, s. 1.

Bozkurt, C. (2012). *Yahudilik ve Masonluğa Karşı Cevat Rifat Atilhan*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Bozkurt, C. (2020). *Demokratik Hayatta Siyasal İslam'ın Doğuşu: İslam Demokrat Partisi*. İstanbul: Libra Yayınları.

Bölükbaşı, D. (2005). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*. İstanbul: Doğan Kitap.

Burçak, R. S. (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*. Ankara.

Büyük Cihad (16 Mart 1951). Başbakan Menderes Dedi ki. s. 1.

Büyük Cihad (4 Mayıs 1951). Millî Eğitim Bakanı'na Açık Mektup. s. 2.

Büyük Cihad (22 Haziran 1951). Bir Parti Özlüyoruz. s. 2.

Büyük Cihad (13 Temmuz 1951). İslamiyet Yeni Hayata Gözlerini Açıyor. Türkiye'de Camiler Tekrar Doluyor. s. 2.

Büyük Cihad (31 Ağustos 1951). Müjde. s. 1.

Büyük Cihad (14 Eylül 1951). İslam Demokrat Parti Nizamnamesi. s. 3, 4.

Büyük Cihad (10 Ocak 1952). Muhterem Milletvekillerine Açık Mektup. s. 1,3.

Büyük Cihad (1 Şubat 1952). İslam Demokrat Parti Haberleri. s. 1.

Büyük Cihad (22 Şubat 1952). Tefvik İleri İlerliyor. Bu İlerleyişini Partinin Yüksek Tabakası Tasvib Ediyorsa da Acaba Millet Kabul Ediyor mu? s. 1, 4.

Büyük Cihad (11 Nisan 1952). Demokrat Parti Kongreleri. s. 1, 3.

Büyük Cihad (16 Mayıs 1952). Ayasofya. s. 1, 4.

Büyük Cihad (13 Haziran 1952). İşte Hakikat. s. 1, 4.

Büyük Cihad (22 Ağustos 1952). 27 Sene Din Bilgisinden Mahrum Bırakılan Müslümanlara Hayırlı Birer Haber Tekâmül Kursu. s. 1.

Büyük Cihad (5 Eylül 1952). Tüyer Ürpertici Bir Hadise. s. 1, 4.

Büyük Cihad (16 Ocak 1953). Bağdat Nur Talebelerinin Said Nursi'yi Tebrik Telgrafı. s. 1.

Büyük Cihad (23 Ocak 1953). Türk Milliyetçiler Derneği İstanbul Şubesi'nin Beyannamesi Son Hadiseler ve Biz. s. 1, 2.

Büyük Doğu (3 Mart 1950). Hapishane Gardiyanı Putlar Sizi Devireceğiz! Türk'ün Ruhunu Serbest Bırakacağız! s. 1.

Büyük Doğu (18 Ağustos 1950). DP'den Sonra Bütün Eller Boş. s. 1.

Büyük Doğu (9 Şubat 1951). Müjdeler Olsun. s. 7.

Büyük Doğu (18 Mayıs 1951). Mukayese. s. 8, 9.

Büyük Doğu (15 Haziran 1951). *Büyük Doğu Partisi Ana Nizamname Projesi*. s. 8-10.

Büyük Doğu (22 Haziran 1951). *Ağa*. s. 9.

Büyük Doğu (21 Kasım 1951). *Din Dersleri*. s. 1, 3.

Büyük Doğu (24 Kasım 1951). *Küfrün Yerin Dibine Geçtiği Günde, Asil Müslüman Türk Adnan Menderes Sana Selam*. s. 1.

Büyük Doğu (1 Aralık 1951). *Kur'an'ın Okunması ve Yazılmasında*. s. 1, 3.

Büyük Doğu (3 Aralık 1951). *35 Çocuk Hatim İndirdi*. s. 2.

Büyük Doğu (20 Mayıs 1952). *Köylü Partisi Faaliyete Geçti*. s. 1.

Büyük Doğu (23 Mayıs 1952). *Din Terbiyesi Mektepleri Açtık ve Daha da Açacağız*. s. 6.

Büyük Doğu (24 Mayıs 1952). *Yurdda İki Yeni Cami*. s. 1.

Büyük Doğu (25 Mayıs 1952). *Mübarek Ramazan*. s. 6.

Büyük Doğu (30 Mayıs 1952). *Dün Okunan Mevlid*. s. 1.

Büyük Doğu (2 Haziran 1952). *Patrik*. s. 5.

Büyük Doğu (9 Haziran 1952). *Haşmetli Patrik ve Halimiz*. s. 4, 6.

Büyük Doğu (16 Haziran 1952). *Hacılar Bu Yıl Yeteri Kadar Döviz Alacaklar*. s. 1.

- Büyük Doğu** (17 Haziran 1952). *Hacılar İçin Bir Uçak Kalkıyor*. s. 1.
- Büyük Doğu** (4 Temmuz 1952). *İslam Demokrat Partisi Adı Kanuna Mugayir Değildir*. s. 5.
- Büyük Doğu** (11 Temmuz 1952). *CHP'li Ticaniler Mahkûm Oldu*. s. 1.
- Büyük Doğu** (21 Temmuz 1952). *Şehitlikte Mevlut*. s. 5.
- Büyük Doğu** (27 Temmuz 1952). *Heybeliada Camii'nde Mevlut*. s. 2.
- Büyük Doğu** (19 Ağustos 1952). *Emin Olduğumuz Teyfik İleri'den Hareket Bekliyoruz*. s. 1, 2.
- Büyük Doğu** (28 Ağustos 1952). *İlim Yayma Cemiyeti'nin Fevkalade Teşebbüsü*. s. 1.
- Büyük Doğu** (10 Eylül 1952). *Mikaddesatçı ve Milliyetçi Millî Eğitim Bakanı*. s. 1.
- Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi** (1930). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı*. s. 299.
- Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi** (1948). *Millet Partisi Programı*. s. 4.
- Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi** (1948). *Millet Partisi Programı*. s. 5.
- Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi** (1946) *Demokrat Parti Programı*. s. 4.
- Cinisli, R.** (2017). *Bir Devrin Hafızası*. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık.
- Cumhuriyet**, (9 Temmuz 1953). *Siyasi Partiler Allahla Kul Arasına Giremezler*. S. 10396. s. 1, 3.
- Cumhuriyetçi Millet Partisi Ana Nizamname ve Programı**. (1954). Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A. O. - Yeni Matbaa.
- Çalığışu Aykanat, B.** (2017). *Demokrat Parti Döneminde Din-Devlet-Tarikat*. 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyum Tam Metin Kitabı*. s. 2883-2910. Antalya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi.
- Çetinsaya, G.** (2004). *İslamcılıktaki Milliyetçilik*. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 420-421. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A.** (2004). *İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar*. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 26-33. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çınar, M. (10 Temmuz 2020). Islamist Activism in Turkey. *The Oxford Handbook of Turkish Politics*. (G. M. Tezcür, Dü.) Oxford, İngiltere: Oxford University Press.

Çınar, M., & Gencel Sezgin, İ. (2013). Islamist Political Engagement in the Early Years of Multi-party Politics in Turkey: 1945-60. *Turkish Studies*. C. 14. S. 2. s. 329-345.

Çöllüoğlu, R. (1 Temmuz 1992). Rıza Çöllü Hocanın Dünyasından. *Altınoluk*, s. 17.

Dânâ, S. (1989). Faiz. *Altınoluk*, s. 24.

Dânâ, S. (1994). İki Güzel Adam. *Altınoluk*, s. 28.

Demir, Ş. (2011). *Düello - Menderes ve İnönü - Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirli, A. (2020). *Demokrat Parti ve Laiklik*. İstanbul: Nota Bene Yayınları.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (CA, 30-11-1-0). Dosya/Gömlek No 259/32/10.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 17/98/42.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 17/98/49.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 18/98/42.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 41/243/22.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 50/302/4.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 51/306/2.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 67/418/16.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (CA, 30.1.0.0). Dosya/Gömlek No 123/782/6.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Diyanet İşleri Reisliği (CA, 51.0.0.0). Dosya/Gömlek No 4/31/39.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Kararlar Daire Başkanlığı (CA, 30.18.1.2). Dosya/Gömlek No 49/79/6.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Kararlar Daire Başkanlığı (CA, 30.18.1.2). Dosya/Gömlek No 107/103/13.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Kararlar Daire Başkanlığı (CA, 30.18.1.2). Dosya/Gömlek No 121/83/16.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Muamelat Genel Müdürlüğü (CA, 30.10.0.0). Dosya/Gömlek No 79/524/30.

Dikici, A. (2008). Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 42. s. 161-192.

Dinler, D. (2011). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*. S. 9. s. 17-54.

Dinsev, E. (3 Ağustos 1951). Bu Millet Kandırılmaz. *Büyük Cihad*. s. 1, 2.

Doğan, D. M. (2004). Nurettin Topçu. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 438-451. İstanbul: İletişim Yayınları.

Doğan, D. M. (2013). İslamcılık: Bir Adlandırma Meselesi. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. s. 120-128. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.

Doğan, D. M. (2016). *İki Yol Açıcı: Nureddin Topçu ve Necip Fazıl*. Ankara: Yazar Yayınları.

Duman, D. (1997). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Duman, D. (Mart 2016). Demokrat Parti'nin İslami Gazete ve Dergilerle İlişkisi (1946-1960). *Tarih Okulu*. S. 25. 127-154.

Duman, D., & Yorgancılar, S. (2018). *Türkçülükten İslamcılığa Millî Türk Talebe Birliği*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları.

Duran, B. (2004). Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 129-135. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Durna, T., & Durna, N.** (2021). Türk Basının Demokrasiyle İmtihanı ve 50'li Yıllarda Gazeteciliğin Norm Arayışı. R. F. Barbaros, & E. J. Zurcher içinde, *Modernizmin Yansımaları: 50'li Yıllarda Türkiye*. s. 237-272. Ankara: Efil Yayınevi.
- Düzdağ, E.** (1993). *Said Halim Paşa-Buhranlarımız ve Son Eserleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Edib, E.** (Nisan 1950). Partilerin Din Siyaseti. *Sebilürreşad*. C. IV. S. 76. s. 2-11.
- Edib, E.** (Mayıs 1950). Hakka Arka Çevirenlerin Akibeti. *Sebilürreşad*. C. IV S. 78. s. 35-42.
- Edib, E.** (Haziran 1950a,). Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi. *Sebilürreşad*. C. IV. S. 80. s. 66-78.
- Edib, E.** (Haziran 1950b,). Millet Partisi Kongresi. *Sebilürreşad*. S. 82. s. 110-112.
- Edib, E.** (Temmuz 1950). Hakiki Laiklik ve Hakiki Cemaati İslamiye. *Sebilürreşad*. S. 84. s. 130-133.
- Edib, E.** (Kasım 1950). Kara İrtica, Sarı İrtica, Kızıl İrtica. *Sebilürreşad*. S. 91. s. 241-248.
- Edib, E.** (Mart 1951). Bere Giymek Meselesi Hakkında. *Sebilürreşad*. S. 97. s. 345-348.
- Edib, E.** (Haziran 1952). HP Dinsizleri Dinimizi Nasıl Mahvetmek İstediler. *Serdengeçti*. S. 15-16. s. 14.
- Edib, E.** (Ağustos 1952). Müslüman Türk Milleti Din Hürriyetine Tamamen Sahip midir? *Sebilürreşad*. S. 132. s. 98-101.
- Edib, E.** (28 Ağustos 1952). Hayır Hasenat Seferberliği. *Büyük Doğu*, s. 2.
- Edib, E.** (Eylül 1952). Ümitsizlik ve İztirab Derindir. *Sebilürreşad*. S. 134. s. 137-140.
- Edib, E.** (Şubat 1953). Başbakanla Bir Hasbihal. *Sebilürreşad*. S. 145. s. 306-313.
- Erim, N.** (13 Mayıs 1951). İnkılap Düşmanlığı. *Ulus*, s. 2.
- Erkilet, A.** (2013). II. Dünya Savaşı Sonrası Şartlarda "Arı-Duru" Bir İslam Arayışı: Ercümen Özkın, İktibas ve İslam Partisi Deneyimi. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. s. 505-513. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Erkilet, A.** (2021). *Bir Müslüman İslamcılık, İslam Birliği ve Ümmet'e Nasıl Bakmalı?* İstanbul: Beyan Yayınları.

- Ersarı, N.** (2016). Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 393-422. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erverdi, E.** (2000). Sunuş. E. Erverdi içinde, *Elbistanlı Rahmi Eray*. s. 7-20. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Esmer, A. Ş.** (4 Temmuz 1951). İrtica Hareketlerinde Yabancı Parmağı. *Ulus*, s. 3.
- Fenik, M.F.** (10 Ocak 1950). En Büyük Tehlike. *Zafer*, S. 256, s. 1, 5.
- Fenik, M.F.** (13 Mart 1951). İrtica Asla Baş Kaldıramaz. *Zafer*, S. 679, s. 1, 4.
- Fenik, M.F.** (9 Temmuz 1952). Ticani Değil Kızıl Sabotajcılar. *Zafer*, S. 1161, s. 1.
- Fenik, M.F.** (19 Eylül 1952). İnkılapları Sadakatle Koruyacağız. *Zafer*, S. 1230, s. 1.
- Fenik, M.F.** (28 Şubat 1953). MP Karanlık Yoldadır. *Zafer*, S. 1394, s. 1, 3.
- Fenik, M.F.** (Nisan 1953). Asıl Kara İrtica Dinsizliktir. *Sebilürreşad*, S. 148, s. 363.
- Fenik, M.F.** (9 Temmuz 1953). Parti Değil İsyân Çetesi. *Zafer*, S. 1523, s. 1.
- Gencer, B.** (2013). Şeriatçılıktan Medeniyetçiliğe İslamcılık: Bir İslamcılık Tipolojisine Doğru. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. s. 69-98. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Gökmen, Ö.** (2006). Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakâr Yönelimler. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 132-135. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göktürk Çetinkaya, S.** (2019). *Türkiye'de İktidar Muhalefet İlişkileri (1954-1960)*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Göze, E.** (1975). *Peyami Safa, Hayatı, Şahsiyeti, Te'siri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Göze, E.** (2000). Dr. Rahmi Eray. E. Erverdi içinde, *Elbistanlı Rahmi Eray*. s. 79-82. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güzel, M.** (2006). Necip Fazıl Kısakürek. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 334-345. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Ő. (2013). *Kemalizm'in Tarihi Koklenleri*. A. T. Kuru, & A. Stepan içinde, *Turkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. s. 31-58. İstanbul: İstanbul Bilgi niversitesi Yayınları.

Hareket (Mart 1953). *Son Hadiselerin Tahlili*. C. 4. S. 44. s. 3.

Hur Adam (17 Nisan 1951). *Turk ve Musluman DuŐmamlarının Faaliyetleri*. s. 1, 2.

Hur Adam (8 Mayıs 1951). *Dinsizlik Telkininin Őahaser Bir Vesikası*. Dindarız Diyen CHP Bu Vesikadan Bir Hicab Duymaz mı? s. 1.

Hur Adam (8 Mayıs 1951). *Ankara'da Cami İnŐasına BaŐlanıyor*. s. 1.

Hur Adam (1 Haziran 1951). *Hukümetin Politikalarının Deđerlendirilđi Karikatur*. s. 4.

Hur Adam (20 Temmuz 1951). *Hacca Gidecek Olanlara Kolaylık Lazımdır*. s. 3.

Hur Adam (4 Eylul 1951). *İslam Demokrat Partisi Nizamnamesi*. s. 2.

Hur Adam (8 Ocak 1952). *Nakşibendilerin Mahkumiyeti*. s. 1.

Hur Adam (11 Ocak 1952). *Gerçek Demokrasi Bu Mudur?* s. 1.

Hur Adam (26 Ocak 1952). *Aayasofya Camii Minaresinde Yine Ezan Sesleri Duymak İstiyoruz*. s. 1, 4.

Hur Adam (26 Şubat 1952). *Ayasofya Camii Minaresinde Yine Ezan Sesleri Duymak İstiyoruz*. s. 1, 4

Hur Adam (9 Eylul 1952). *Mektep mi? Meyhane mi?* s. 1, 4.

Hur Adam (11 Temmuz 1952). *Hicaz'a Seyyar Bir Hastane Gonderiliyor*. s. 1.

Hur Adam (16 Eylul 1952). *İlim Yayma Cemiyeti*. s. 1, 4.

Hur Adam (7 Ekim 1952). *Kore'de Ezan Sesleri*. s. 1.

Hur Adam (10 Ekim 1952). *Bedizzaman Politikayla UđraŐmayan Bir Pirifanidir. Allah'tan Kork, İftira Etme, Őerrine, Nifakına Alet Etme*. s. 1, 4.

Hur Adam (14 Ekim 1952). *Fethin 500. Yıldonumunde Ayasofya Camii'nde Fetih Őehitlerinin Ruhuna Okutulacak Bir Mevlidle Kutlanabilir*. s. 1, 3.

Hur Adam (21 Kasım 1952). *Din Dersleri İle Dini Tezyif Eden ogretmen BađdaŐamaz*. s. 1.

- Hür Adam** (2 Aralık 1952). Malatya Suikasti İrticai Bir Hareket Olabilir mi? s. 1, 4.
- Hür Adam** (9 Aralık 1952). İlim Yayma Cemiyeti'nin Beyannamesi. s. 1.
- Hür Adam** (12 Aralık 1952). Başbakan Menderes Adana'da 30 Bin Kişi Önünde Laiklik Siyasetini İzah Etti. s. 1.
- Hür Adam** (26 Aralık 1952). Yapılan Basın Toplantısı ve İç Politika Durumu. s. 1.
- Hür Adam** (30 Aralık 1952). Malatya Hadisesini Müfrit Solcular mı İstismar Ediyor? s. 1.
- Hür Adam** (16 Ocak 1954). Din Dersleri Okutulması Layikliğe Aykırı Görülmedi. s. 1.
- Hür Adam** (30 Ocak 1954). Millet Partisi'nin Feshine Karar Verildi. s. 1.
- Hür Adam** (13 Şubat 1954). Cumhuriyetçi Millet Partisi kuruldu. s. 1.
- İlim Yayma Cemiyeti Beyannamesi** (30 Ağustos 1952). s. 2-6.
- İlim Yayma Cemiyeti Tüzük** (2000). s. 3.
- İnan, S.** (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yayınları.
- İnce Erdoğan, D.** (2014, Bahar). 1950-1954 Seçimleri ve DP'nin Seçim Propagandaları. *Adnan Menderes Demokrasi Platformu*, s. 64-67.
- İslam Demokrat Partisi Esas Programı.** (1951).
- İslamiyet** (13 Mart 1950). Hangi Parti Kazanacak. s. 1.
- İslamiyet** (21 Ağustos 1950). Allah Bir Devletin İnkırazını Murad Ederse Neler Yaptırır? s. 1.
- İslamiyet** (23 Ekim 1950). Zulm Kadar Allah'ın Gadabını Tacil Edecek Şey Var mıdır? s. 1.
- İslamiyet** (8 Ocak 1951). Zalim Zaafa Düşünce Kuvvete Sarılır. O Zavallı Kuvvetin Hakta Olduğunun Farkında Olmayıp, Hakkı Kuvvette Sanır. s. 1.
- İslamiyet** (15 Ocak 1951). Güvenme. s. 1.
- İslamiyet** (16 Haziran 1952). İşte Demokrasi. s. 1.
- İslamiyet** (11 Temmuz 1952). Ayasofya Camii Elen Kilisesi Olamaz! s. 1.
- İstanbul'un Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği (İFC) Ana Nizamnamesi.** (1950). s. 3.

İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları. (2014). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Kültür A.Ş.

Jaschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamcılık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kaçmazoğlu, H. B. (2016). *Türk Sosyolojisinde Temalar 1 Türkçülük-İslamcılık-Muhafazakârlık*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kalkanoğlu, S. (1991). *İsmet İnönü: Din ve Laiklik*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Kara, İ. (1998). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 3 Metinler Kişiler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kara, İ. (2004). İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 34-47. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kara, İ. (2013). Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. s. 15-43. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.

Kara, İ. (2017a). *Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2017b). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2 / Metinler Kişiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2019). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karabaşoğlu, M. (2004). Said Nursi. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-İslamcılık*. s. 270-294. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karabaşoğlu, M. (2013). Bediüzzaman İslamcı mıydı? *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. s. 213-241. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.

Karabulut, S. (2019, Bahar). Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C. 19. S. 38. s. 221-241.

Karpat, K. (2021). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul : Timaş Yayınları.

- Kaynar, M. K.** (2016). Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 15-38. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kentli, M.** (Nisan 1953). Türkiye'de Vicdan Hürriyeti. *Sebilürreşad*, S. 149. s. 370-372.
- Kırçak, Ç.** (1993). *Türkiye'de Gericilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kırkpınar, L.** (2018, Bahar). Demokrat Parti ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C.18. S. 36. s. 349-359.
- Kısakürek, N.F.** (16 Şubat 1951). Başbakan'a Hitap. *Büyük Doğu*, s.2.
- Kısakürek, N.F.** (30 Mart 1951). Deyyus. *Büyük Doğu*, s.8.
- Kısakürek, N.F.** (11 Mayıs 1951). İnönü'ye Methiye. *Büyük Doğu*, s.2.
- Kısakürek, N.F.** (8 Haziran 1952). 163 üncü Madde. *Büyük Doğu*, s.1.
- Kısakürek, N.F.** (10 Ağustos 1952). Evvela Laik Olmanın Çaresi. *Büyük Doğu*, s.1, 5.
- Kısakürek, N.F.** (11 Ağustos 1952). Menderes'in İbresi. *Büyük Doğu*, s.1.
- Kısakürek, N.F.** (23 Nisan 1954). Heyhat ki Menderes, Son Ümidimiz Yine Sensin!. *Büyük Doğu*, s. 2.
- Kısakürek, N. F.** (2018). *Benim Gözümde Menderes*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F.** (2020). *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Koca, B.** (2016). Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini Politikaları. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 293-320. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koca, S.** (2016). Atatürk'ü Koruma Kanunu. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 321-330. İstanbul: İletişim .
- Kocaçimen, S.** (2008). *Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Laiklik Tartışmaları*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Koçak, C.** (2017). *Demokrat Parti Karşısında CHP*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koroğlu, S.** (Mart 1952). 163. Madde'nin Tenkidi (Kanun Yazılırken). *Serdengeçti*, S. 14. s. 6
- Kök, M.** (2000). Rahmi Eray'ı Tanıyor muyuz? E. Erverdi içinde, *Elbistanlı Rahmi Eray*. s. 83-87. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kudret (13 Mart 1951). Konya Halkını İrtica Yoluna Sevk Edenler Meyyvelerini Devşiriyor. s. 1.

Kudret (14 Mart 1951). Demokrat Parti Vaadlerinin Bir Neticesi. s. 1.

Kudret (25 Mart 1951). Cumhurbaşkanı “İrtica Var” Başbakan “Yoktur” Diyor. s. 1, 4.

Kudret (31 Mart 1951). Kırıkkale’de Ayin Yaparken Yakalanan 102 Tarikatçı. s. 1.

Kudret (6 Nisan 1951). Ermeni Patrik’i Haçaduryan’ı Dün Cumhurbaşkanı Kabul Etti. s. 1.

Kudret (26 Nisan 1951). Millet Paartisi Kaman İlçe Kongresi Dolayısıyla Heyecanlı Konuşmalar Yapıldı. s. 1.

Kudret (1 Haziran 1951). Millet Partisi İkinci Büyük Kongresi’nde Dr. Mustafa Kentli MP’nin Din ve Laiklik Görüşünü İzah Etti. s. 1, 4.

Kudret (28 Haziran 1951). Geniş Ölçüde Tevkifler Başladı. s. 1.

Kudret (29 Haziran 1951). Ticani Tarikatı Mensuplarından 7 Yobaz Daha Tevkif Edildi. s. 1.

Kudret (13 Temmuz 1951). Ticani Harekâtı Kütle Halini Aldı. s. 1, 4.

Kudret (17 Temmuz 1951). Memlekette 400 Bin Ticani Tespit Edildi. s. 4.

Kudret (19 Temmuz 1951). 14 Ticani Daha Cezaevine Sevk edildi. s. 1.

Kudret (20 Temmuz 1951). Lalahan’daki Atatürk Büstünü Kıranların da Ticani Olduğu Anlaşıldı. s. 1, 4.

Kudret (4 Ağustos 1951). Bağlum’da Yakalanan 12 Tarikatçının Sorguları Yapıldı. s. 1.

Kudret (4 Ekim 1951). Yedi Ticani Daha Mahkûm Oldu. s. 1.

Kudret (12 Aralık 1951). Hacı Bayram’da Dün Okutulan Mevlut. s. 1, 4.

Kudret (24 Aralık 1951). Millet Partisi Genel Başkanı Dr. Mustafa Kentli’nin Beyanatı. s. 1.

Kudret (20 Şubat 1952). İslam Demokrat Adlı Bir Parti Layıklık Aleyhinde Propagandaya Başladı. s. 1.

Kudret (11 Mart 1952). Millet Partisi’ni Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Temsil Edecek Olan Üç Milletvekili Bir Arada. s. 1.

Kudret (22 Mart 1952). Diyarbakır Milletvekili Nazım Önen de Millet Partisi’ne Girdi. s. 1.

Kudret (28 Mayıs 1952). Patrik Diyanet İşleri Başkanı'nı Ziyaret Etti. s. 4.

Kurtoğlu, Z. (2004). Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 201-216. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/256.

Kur'an-ı Kerim. Âl-i İmran 3/133.

Kur'an-ı Kerim. Nisa 4/59.

Kur'an-ı Kerim. Maide 5/56.

Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/91.

Kuru, A. T., & Stepan, A. (2013). Bir 'İdeal Tip' ve Skala Olarak Laiklik: Türkiye, Fransa ve Senegal Karşılaştırması. A. T. Kuru, & A. Stepan içinde, *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. s. 91-114. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kutluer, İ. (2001). İslamcılık. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 23. s. 65-67. İstanbul: TDV Yayınları.

Küçükcalcan, K. B. (2015). *Demokrat Parti Döneminde Milliyetçi Hareketler*. İstanbul: Aygan Yayıncılık.

Laç, A. Ş. (29 Mayıs 1952). Din Hürriyeti Nasıl Olur. *Büyük Doğu*, s. 2.

Lewis, B. (2014). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Mardin, Ş. (2017a). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2017b). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (2005). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, N. (2004). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bakış. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 411-419. İstanbul: İletişim Yayınları.

Millet Partisi Program ve Tüzüğü. (1948). Sakarya Basımevi.

Millî Kalkınma Partisi Nizamnamesi. (1945). Atlas Matbaası.

Millî Türk Talebe Birliği Ana Tüzüğü. (1961). Parmaksızoğlu Basımevi.

MTTB Millî Türk Talebe Birliği. (1996). Birlik Vakfı Yayınları.

Nal, S. (2005, Mart). Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 60. S. 3. s.137-171.

Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1961)*. C. 2. Ankara: TBMM Basımevi.

Nursi, B. S. (4 Ocak 1952). Muhterem Milletvekillerine Açık Mektup. *Büyük Cihad*. s. 1, 3.

Nursi, B. S. (9 Ocak 1953). İthamlara Karşı Bediüzzaman'ın Cevapları. *Büyük Cihad*. s. 1, 2.

Nursi, B. S. (2010). *Asar-ı Bediyye*. İstanbul: Envar Neşriyat.

Nursi, B. S. (2016). *Emirdağ Lahikası II*. İstanbul: Envar Neşriyat.

Nursi, B. S. (2017). *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Envar Neşriyat.

Ogan, M. R. (13 Mart 1951). Bize ve Dinimize Çatanların İç Yüzü. *Büyük Doğu*, s. 6.

Ogan, M. R. (19 Ağustos 1952). Din ve Maarif. *Büyük Doğu*, s. 2.

Okay, M., & Kahraman, A. (2001). İslamcılık . *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 23. s. 70-71. İstanbul: TDV Yayınları.

Okay, O. (2000). Bir Sevgi ve Merhamet Abidesi. E. Erverdi, *Elbistanlı Rahmi Eray*. s. 58-62. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ömur, S. (24 Ağustos 1951). Camileri Dans Salonu Yapan Gavurlara Marangozhane Olarak Kiralayan Kur'an'ı Dinini İnkâr Eden Memleketi Bolşevikliğe Hazırlayan Milliyetçi Müslümanları İmha Eden H. P. Kızılılarına Tek Rey Verecek Müslüman Yoktur. *Hür Adam*, s. 1.

Ömur, S. (16 Kasım 1951). Eyüb Sultan, Bir An Evvel Yeryüzündeki Bütün Müslümanların Ziyaretgâhı Haline Getirilmelidir. Efesleri İhya Etmeden Evvel Kendi Mukaddes Makamlarımızı, Mabedlerimizi Düşünmeliyiz! *Hür Adam*, s. 1, 3.

Ömur, S. (27 Kasım 1951). Asil, Necip Müslüman Türk Çocuğu Adnan Menderes. Dinsizleri Yıktın. Müslüman Gönülleri Fethettin! *Hür Adam*, s. 1, 4.

Ömur, S. (19 Mart 1954). Adliye Vekilinin Dikkat Nazarına Koyuyoruz. *Hür Adam*, s. 1, 4.

- Onak, N.** (1993). *Millet Partisi (Türk siyasal hayatında 1960'a kadar doldurduğu yer)*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Orhun, O. S.** (15 Şubat 1954). Türkçe Ezan. *Zafer*, s. 2.
- Öğün, S. S.** (1992). *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öğün, S. S.** (2006). Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5, s. 539-543. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önder, T.** (2006). Ali Fuad Başgil. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 291-301. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, A.** (2001). İslamcılık. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 23, s. 62-65. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öztaylan, A.** (1 Haziran 1998). Her Şeyi Latif Görmeli. *Altınoluk*. s. 40
- Öztemiz, M.** (1997). *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Pehlivanoglu, Ş.** (20 Mayıs 1952). MP Dinsizleri Mukaddesatçı Cereyanı Boğmak İstiyor. *Büyük Doğu*. s. 6.
- Pınar, M.** (2017). Anadoluçuluk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi (1952-1958). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.37. s. 317-340.
- Resmî Gazete** (13 Aralık 1925). Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun. S. 243.
- Resmî Gazete** (14 Temmuz 1938). 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu. S. 3959.
- Resmî Gazete** (11 Mart 1947). Türk Talebe Birliği'ne "Millî" Unvanının Verilmesi İle İlgili Bakanlar Kurulu Kararı. S. 6553.
- Resmî Gazete** (18 Ağustos 1950). İstanbul'un Beş Yüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği'nin "Genel Menfaatlere Yarar" Derneklerden Sayıldığına Dair Bakanlar Kurulu Kararı. S. 7586.

Resmî Gazete (3 Nisan 1951). Başbakan Adnan Menderes Tarafından 30/3/1951 Tarihinde Kamutay'da Okunan Hükümet Programı. S. 7775.

Resmî Gazete (31 Temmuz 1951). Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun. S. 7872.

Resmî Gazete (11 Ağustos 1951). Köy Okulları ile Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun. S. 7882.

Resmî Gazete (19 Aralık 1951). Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Mabet Dışında Dinî Kıyafet Giymesine İzin Verilmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı. S. 7986.

Resmî Gazete (18 Kasım 1952). Ankara İmam Hatip Okulu Yardım Derneği'nin Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden Sayılmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı. S. 8260.

Resmî Gazete (6 Mart 1953). İlim Yayma Cemiyet'nin Umumi Menfaatlere Yarar Cemiyetlerden Sayılması İçin Bakanlar Kurulu Kararı. S. 8352.

Resmî Gazete (10 Nisan 1953). Başbakan Menderes'in istifa eden Devlet Bakanı Muammer Alakant, Millî Eğitim Bakanı Tefik İleri ve Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu'nun istifalarını Cumhurbaşkanlığı Makamına İleten 7 Nisan 1953 Tarihli Dilekçe. S. 8382.

Resmî Gazete (25 Haziran 1953). Hac Maksadıyla Suudi Arabistan'a Gidecek Vatandaşların Seyahatleri Sırasında Karşılaşacakları Sıkıntıları Önlemek Üzere İlgili Bakanlıkların Temsilcilerinden Oluşan Komisyonun Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı. S. 8441.

Resmî Gazete (29 Temmuz 1953). 6187 sayılı Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun. S. 8470.

Resmî Gazete (2 Kasım 1953). Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın TBMM'nin Açış Konuşması. S. 8546.

Resmî Gazete (4 Şubat 1954). Köy Enstitüleri ile İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun. S. 8625.

Resmî Gazete (20 Ekim 1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. S. 17844.

Resmî Gazete (8 Aralık 2001). 4721 Numaralı Türk Medenî Kanunu. S. 24607.

Sarol, M. (2014). *Bilinmeyen Menderes*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

- Savaş, H.** (2017). MillîTürk Talebe Birliğinin "Değişen Yakıtları". M. H. Akın, & S. Yorgancılar içinde, *100. Yılında MTTB*. s. 49-68. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Savaş, H. F.** (2 Mayıs 1950). Ruhumuzdaki Ateş. *Yeni Millî Birlik*. s. 4.
- Sebilürreşad** (Mayıs 1948). Allah'ın İnayetiyle Sebilürreşad'a Başlıyoruz. S. 1. s.2-4.
- Sebilürreşad** (Mayıs 1949). Mahut Hadiseyi Çıkaran Kimlerdir? S. 42. s.265-269.
- Sebilürreşad** (Mart 1951). İnkılap Softaları ve Din Bezirgânları. S. 97. s. 341.
- Sebilürreşad** (Mart 1951). Dinimizi Baskıdan Kurtaran Mukaddesatımızı Dinsizlerin, Masonların Komünistlerin Tahkir ve Tezyifinden Koruyan Sevgili Başbakanımıza. S. 97. s. 342.
- Sebilürreşad** (Mart 1951). İnkılap Softaları. S. 97. s. 344.
- Sebilürreşad** (Nisan 1951). Camilerde Politika. S. 99. s. 380, 381.
- Sebilürreşad** (Mayıs 1951). Fatiha. S. 102. s. 20.
- Sebilürreşad** (Temmuz 1951). Ticani Meselesi. S. 106. s. 94, 95.
- Sebilürreşad** (Eylül 1951). İmam-Hatip Mektepleri. S. 110. s. 153.
- Sebilürreşad** (Kasım 1951). Farmasonların Verdikleri Yeni Mühim Kararlar. S. 114. s. 224.
- Sebilürreşad** (Aralık 1951). Mahut 163. Madde. S. 117. s. 258-271.
- Sebilürreşad** (Ocak 1952). Cuma Tatili. S. 118. s. 285.
- Sebilürreşad** (Ocak 1952). Kur'an'ın Kur'an Harflerile Talimi. S. 118. s. 288.
- Sebilürreşad** (Ocak 1952). Üstad Said Nur Ağırceza'da. S. 119. s. 302, 303.
- Sebilürreşad** (Mart 1952). Tuhaf Bir Tamim. S. 123. s.363.
- Sebilürreşad** (Nisan 1952). Ayasofya Camii'nin Tekrar Cami Olmasını İstiyoruz. S. 125. s.386.
- Sebilürreşad** (Nisan 1952). Başbakan'a Teşekkür. S. 125. s. 397.
- Sebilürreşad** (Haziran 1952). Mahkemedden Mahkemeye. S. 128. s. 45, 46.
- Sebilürreşad** (Haziran 1952). Başbakan'a Teşekkür. S. 128. s. 47.
- Sebilürreşad** (Ağustos 1952). Muazzam Bir Ziyafeti Kur'aniye. S. 131. s. 94.

- Sebilürreşad** (Eylül 1952). İlim Yayma Cemiyeti Beyannamesi. S. 134. s. 132-134.
- Sebilürreşad** (Eylül 1952). Müslümanlar Kendi Memleketlerinde Garib mi Kaldılar? S. 135. s. 146, 153.
- Sebilürreşad** (Eylül 1952). İslam Cephesi'nin Bir Kalesi Sukut Etti. Siyonistler, Farmasonlar Düğün Bayram Yapıyor. S. 135. s. 147.
- Sebilürreşad** (Ekim 1952). Türk Milletine İrtica İsnadı En Ağır Bühtandır. S. 136. s. 172.
- Sebilürreşad** (Ekim 1952). Sayın Başbakan Adnan Menderes. S. 137. s. 190.
- Sebilürreşad** (Kasım 1952). Demokrat Haysiyet Divanı. S. 138. s. 202.
- Sebilürreşad** (Aralık 1952). Din Adamları ve Protokol. S. 141. s. 251.
- Sebilürreşad** (Ocak 1953). İstedığımız Vicdan Hürriyeti. S. 143. s. 282.
- Sebilürreşad** (Ocak 1953). Din Nasıl Tatbik Edilir. S. 143. s. 285.
- Sebilürreşad** (Şubat 1953). Bir İmamın Tevkifi. S. 144. s. 297.
- Sebilürreşad** (Mart 1953). Kur'an Talimi Hakkında. S. 146. s. 336.
- Sebilürreşad** (Nisan 1953). Camide Tevkif. S. 148. s. 365.
- Sebilürreşad** (Mayıs 1953). İstanbul'un Fethi. S. 151. s. 2-4.
- Sebilürreşad** (Mayıs 1953). Allah'tan Korkan Milletten Utanan. S. 152. s. 32.
- Sebilürreşad** (Ağustos 1953). Dini Propaganda, Dini Telkinat Hakkında Kanuna Dair Meclis'te Cereyan Eden Müzakerat. S. 157. s. 97-112.
- Serdengeçti** (1947). Yolumuz-Bizim Milliyetçiliğimiz. S.1 s. 3.
- Serdengeçti** (1947). Değişmeyen Zihniyet. S. 1. s. 5.
- Serdengeçti** (1947). Bir Nesli Nasıl Mahvettiler? S. 1. s. 6.
- Serdengeçti** (1947). Peyami'nin Açılan Cebi Kapanan Ağzı. S. 1. s. 17.
- Serdengeçti** (1947). Çocuklarımıza Neler Öğretiyoruz. S. 1. s. 19.
- Serdengeçti** (Mayıs 1950). Şahsiyeti Maneviye. S. 10. s. 12.
- Serdengeçti** (Mayıs 1950). Gülünç Hakikatler. S. 10. s. 14.

- Serdengeçti** (Mayıs 1950). Seçimi Kim Kazanacak. S. 10. s. 15.
- Serdengeçti** (Eylül 1950). Bundan Sonra Serdengeçti. S. 11. s. 15.
- Serdengeçti** (Kasım 1950). Yine Başladılar. S. 12. s. 4.
- Serdengeçti** (Haziran 1951). Son Hadiseler ve Onların İç Yüzü. S. 13. s. 2.
- Serdengeçti** (Haziran 1951). Gülünç Hakikatler. S. 13. s. 8.
- Serdengeçti** (Haziran 1951). Koruma Kanunu Babındadır. S. 13. s. 9.
- Serdengeçti** (Mart 1952). Cenabı Hak Partisi (CHP !). S. 14. s. 11.
- Serdengeçti** (Haziran 1952). 3 Mayıs ve Nihal Atsız. S. 15-16. s. 8.
- Serdengeçti** (Haziran 1952). Komünizm Dinin Bir Numaralı Düşmanıdır. S. 15-16. s. 12.
- Serdengeçti** (Haziran 1952). HP Dinsizleri Dinimizi Nasıl Mahvetmek İstediler? S. 15-16. s. 14.
- Serdengeçti** (Ekim-Kasım 1952). DP ve Halk Vicdanı. S. 19-20. s. 13.
- Serdengeçti** (Ekim-Kasım 1952). H. Fehmi Ustaoglu Diyor ki. S. 19-20. s. 13.
- Serdengeçti, O.Y.** (Eylül 1950). Yıkıldılar. *Serdengeçti*. S. 11. s. 3.
- Serdengeçti, O.Y.** (Mart 1952). Özlediğim Âlem. *Serdengeçti*. S. 14. s. 3.
- Serdengeçti, O.Y.** (Mart 1952). Said Nur ve Talebeleri. *Serdengeçti*. S. 14. s. 5.
- Serdengeçti, O.Y.** (Haziran 1952). Yaşa Be Menderes. *Serdengeçti*. S. 15-16. s. 25.
- Serdengeçti, O.Y.** (Ağustos 1952). Tarikatları DP İdare Ediyormuş. *Serdengeçti*. S. 17. s. 2.
- Serdengeçti, O.Y.** (Eylül 1952). Hacıların Perişan Hali. *Serdengeçti*. S. 18. s. 10.
- Solmaz, M.** (1 Ekim 1994). Mehmet Solmaz Hoca İle... Türkiye, Yol Ayrımında... (Altınoluk, Röportaj Yapan)
- Subaşı, N.** (2004). 1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 217-235. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Subaşı, N.** (2013). Devlet, Cemaat(ler) ve İslamcılık. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. s. 568-578. İstanbul: Zeytinburnu.

Sükan, F. (1991). *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*. Ankara: Kültür Ofset Limited Şirketi.

Sümbül, A. (23 Mart 1951). Dinsizlerin Yaygaralarına Aldanmayalım. *Hür Adam*, s. 1, 2.

Şahiner, N. (1990). *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Şenses, F. (2021). 1950'li Yıllar Ne Getirdi? Ne Götürdü? R. F. Barbaros, & E. J. Zürcher içinde, *Modernizmin Yansımaları: 50'li Yıllarda Türkiye*. s. 17-32. Ankara: Efil Yayınevi.

Şentürk, H. (2019). *İslamcılık - Türkiye'de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Şeyhanhoğlu, H. (2020). *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Demokrat Parti*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.

Şimşek, A. (2017). Soğuk Savaş Döneminde MillîTürk Talebe Birliğinde Antikomünist Damar (1945-1971). M. H. Akın, & S. Yorgancılar içinde, *100. Yılında MTTB*. s. 99-108. Konya: Çizgi Kitabevi.

Şimşir, E. (2017). *Laiklik Teorileri Açısından 1938-1950 Dönemi Türkiye'sinde Laiklik Anlayışı*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Tanör, B. (2013). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekeli, İ. (2021). 1950'li Yıllar: Kendini Yeniden Üretemeyen Popülist Modernleşme. R. F. Barbaros, & E. J. Zürcher, *Modernizmin Yansımaları: 50'li Yıllarda Türkiye*. s. 33-58. Ankara: Efil Yayınevi.

Tekin, M. (2004). Ticanilik. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 260-263. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tevfik, R. (30 Mayıs 1947). Abdülhamid'in Ruhaniyetinden İstimdat. *Büyük Doğu*. C. 2. S. 65. s. 2.

Tezel, Y. S. (2006). Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Muhafazakârlık Sorunsalı. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce / Muhafazakârlık*. C. 5. s. 21-39. İstanbul: İletişim Yayınları.

Timur, T. (2020). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Toker, M.** (2020). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Topçu, N.** (2000). Rahmi Eray'ı Anarken. E. Erverdi, *Elbistanlı Rahmi Eray*. s. 75-78. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N.** (2019). *Yarıncı Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunaya, T. Z.** (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tunaya, T. Z.** (1998). *İslamcılık Cereyanı*. C. 3. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Turan, O.** (2018). *Türkiye'de Manevi Buhran*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tümtürk, İ.** (26 Ocak 1951). İnkılap-irtica. *Orkun Dergisi*, S. 17. s. 2.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (11 Kasım 1938). 5. Dönem. 3. Birleşim. 27. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (2 Haziran 1941). 6. Dönem. 61. Birleşim. 19. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (5 Haziran 1946). 7. Dönem. 59. Birleşim. 24. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (24 Aralık 1946). 8. Dönem. 22. Birleşim. 3. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (24 Ocak 1949). 8. Dönem. 36. Birleşim. 15. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (4 Haziran 1949). 8. Dönem. 101. Birleşim. 20. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (8 Haziran 1949). 8. Dönem. 104. Birleşim. 20. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (16 Şubat 1950). 8. Dönem. 48. Birleşim. 24. Cilt.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)** (1 Mart 1950). 8. Dönem. 57. Birleşim. 25. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (31 Mayıs 1950). 9. Dönem. 4. Birleşim. 1. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (16 Haziran 1950). 9. Dönem. 9. Birleşim. 1. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (22 Aralık 1950). 9. Dönem. 22. Birleşim. 3. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (2 Nisan 1951). 9. Dönem. 59. Birleşim. 6. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (16 Temmuz 1951). 9. Dönem. 100. Birleşim. 9. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (23 Kasım 1951). 9. Dönem. 8. Birleşim. 10. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (23 Şubat 1952). 9. Dönem. 45. Birleşim. 13. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (24 Şubat 1952). 9. Dönem. 46. Birleşim. 13. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (28 Nisan 1952). 9. Dönem. 65. Birleşim. 14. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (9 Şubat 1953). 9. Dönem. 40. Birleşim. 20. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (19 Şubat 1953). 9. Dönem. 47. Birleşim. 20. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (20 Şubat 1953). 9. Dönem. 48. Birleşim. 20. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (23 Temmuz 1953). 9. Dönem. 115. Birleşim. 24. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (13 Kasım 1953). 9. Dönem. 4. Birleşim. 25. Cilt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD) (15 Şubat 1954). 9. Dönem. 43. Birleşim. 28. Cilt.

Türkiye Köylü Partisi Nizamnamesi (1952). Türkiye Basımevi.

Ulus (18 Mart 1951). A. Menderes'in Dünkü Demeci. s. 4.

Ulus (20 Mart 1951). Ruhsatsız Vaiz Verdiği İddiasıyla Hakkında Kanuni Takibata Başlanan Şemsettin Yeşil'in Dünkü Duruşması. s. 3.

Ulus (23 Mart 1951). CHP Genel Başkanı Dedi ki. s. 1.

Ulus (24 Mart 1951). Miting Hadisesi Tahkikatı. s. 1.

Ulus (31 Mart 1951). Kırıkkale'de 23 Tarikatçı Tevkif Edildi. s. 1.

Ulus (31 Mart 1951). Necip Fazıl Tevkif Edildi. s. 1.

Ulus (4 Nisan 1951). Menderes Hükümeti'nin "*İrtica*" İle İlişisini İma Eden Karikatür. s. 6.

Ulus (13 Nisan 1951). İlahilerle Sokaktan Geçmişler. s. 3.

Ulus (15 Nisan 1951). İstanbul'da MP Kongresi Dün Toplandı. s. 3.

Ulus (20 Nisan 1951). Tarikatçılar Mahkemede. s. 2.

Ulus (20 Nisan 1951). Savcı, Eşref Edib'in Tecziyesini İstedti. s. 3.

Ulus (22 Nisan 1951). CHP Eminönü İlçe Kongresi'nde. s. 4.

Ulus (27 Nisan 1951). 23 Tarikatçı Sabaha Karşı Şeyhlerinin Mezarı Başında Ayin Yaparken Yakalandı. s. 3.

Ulus (27 Nisan 1951). Ahlak Kongresi'nde Dilakler Çoğaldı. s. 5.

Ulus (11 Mayıs 1951). Hür Romenlerin İstiklal Bayramları ve Krallık Günü Olması Dolayısıyla. s. 3.

Ulus (14 Mayıs 1951). Adnan Menderes'in Kafasında Din Meselesi. s. 6.

Ulus (17 Mayıs 1951). Tekelioğlu'nun Ahababı Bir Şeyh Bir Kızı Dövdü. s. 3.

Ulus (18 Mayıs 1951). Ruhsatsız Vaaz Verdiği İddiasıyla Sulh Ceza Makemesinde Bir Müddetten Beri Duruşması Yapılan Şemseddin Yeşil Bugün Bu Suçundan Dolayı Üç Lira Para Cezasına Mahkûm Edilmiştir. s. 3.

- Ulus** (21 Mayıs 1951). Millet Partisi'nin Kongresi. s. 4.
- Ulus** (21 Mayıs 1951). İzmir CHP Kongresi'nde. s. 7.
- Ulus** (31 Mayıs 1951). Millet Partisi Kongresi. s. 1, 5.
- Ulus** (1 Haziran 1951). Dr. Mustafa Kentli'nin Konuşması. s. 2.
- Ulus** (12 Haziran 1951). CHP Kongreleri Yurtta Devam Ediyor. s. 6.
- Ulus** (25 Haziran 1951). CHP (İstanbul) İl Kongresi'nin Dünkü Oturumunda Program ve Tüzük Komisyonu Raporu Görüşülürken Eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Söz Almıştır. s. 5.
- Ulus** (26 Haziran 1951). Şemsettin Günaltay'ın Nutku. s. 1.
- Ulus** (28 Haziran 1951). Pilavoğlu Başta 11 Kişi Tutuklandı. s. 1.
- Ulus** (28 Haziran 1951). Günaltay'ın Kütahya Kongresi'nde Nutku. s. 4.
- Ulus** (29 Haziran 1951). Amasya CHP İl Kongresi. s. 5.
- Ulus** (30 Haziran 1951). Adana'da Basılan Tekke. s. 1.
- Ulus** (3 Temmuz 1951). 63 Nakşibendi Âyinde Yakalandı. s. 1.
- Ulus** (3 Temmuz 1951). Ticanilerin Eylemlerini İçeren Karikatür. s. 8.
- Ulus** (9 Temmuz 1951). CHP Ankara İl Kongresi Toplandı. s. 5.
- Ulus** (27 Temmuz 1951). Kısmet Açan Bir Üfürükçü. s. 4.
- Ulus** (8 Ağustos 1951). İmam Hatip Okullarının Programı. s. 2.
- Ulus** (20 Ağustos 1951). Efes'te Dün Dini Bir Tören Yapıldı. s. 4.
- Ulus** (30 Ağustos 1951). Cami Avlusunda DP Kongreleri. s. 5.
- Ulus** (31 Ağustos 1951). Hocam Minareye Çıkmayacak mısın? s. 5.
- Ulus** (17 Eylül 1951). (Ara Seçimlerde) DP Kötü Bir İmtihan Vermiştir. s. 3.
- Ulus** (23 Ekim 1951). İrticai Körükleyen Arapça Kitap Çoğaldı. s. 2.
- Ulus** (2 Kasım 1951). Cumhurbaşkanı'nın Dünkü Nutku. s. 5.
- Ulus** (29 Aralık 1951). Camiye Politika Sokmak İsteyenler. s. 3.
- Ulus** (7 Ocak 1952). CHP'lilerin Dünkü Büyük Toplantısı. s. 4.

- Ulus** (10 Ocak 1952). K. Gülek'in Dünkü Mühim Demeci. s. 4.
- Ulus** (25 Ocak 1952). Büyü Yapan Bir Hoca Yakalandı. s. 4.
- Ulus** (2 Şubat 1952). Üfürükçülük Yapan Bir Aile. s. 1, 4.
- Ulus** (22 Şubat 1952). Bir Üfürükçü Daha Yakalandı. s. 2.
- Ulus** (25 Şubat 1952). Adalet Bakanlığı Bütçesi Üzerindeki Müzakereler. s. 5.
- Ulus** (18 Nisan 1952). İslam Demokrat Partisi Davası. s. 3.
- Uyar, H.** (2017). *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ünal, S.** (2015, Mart). Türkiye'de 1923-1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5. S. 10. s. 100-156.
- Ünlü, A. M.** (22 Kasım 2021). Nakşibendilerin Adnan Menderes İktidarına Bakışları. (İ. Bayram, Röportaj Yapan)
- Varel, A.** (2016). Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanması. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 203-234. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vatan** (6 Temmuz 1952). Ticaniler Daktilo Meselesine de Düşman. s. 1, 5.
- Vatan** (10 Temmuz 1952). Hac Kafileleri İstanbul'da Toplanıyor. s. 2.
- Vatan** (11 Temmuz 1952). Ticaniler Ankara'da Mahkûm Oldular. s. 1, 5.
- Vatan** (13 Temmuz 1952). Giresun'da 8 Nakşibendi Şeyhi Yakalandı. s. 3.
- Vatan** (18 Temmuz 1952). Halveti ve Bediüzzaman Tarikatları Kurulmuş. s. 3.
- Vatan** (4 Ağustos 1952). Devlet Bakanı Alakant Bir Konuşma Yaptı. s. 3.
- Vatan** (7 Ağustos 1952). Hac Müsaadesi Verildi. s. 5.
- Vatan** (11 Ağustos 1952). Eğitim Bakanı Yeni İmam Okulları Açılacağını Söyledi. s. 3.
- Vatan** (24 Ağustos 1952). Din Dersleri Genişletiliyor. s. 5.
- Vatan** (20 Eylül 1952). Zafer İrticai Takbih Ediyor. s. 1.
- Vatan** (22 Eylül 1952). Bir DP'li Ayasofya'nın Cami Olmasını İstedi. s. 1.

Vatan (23 Kasım 1952). Dün Malatya'da Üzücü Bir Olay Oldu: Başyazarımız Ahmet Emin Yalman'a Bir Suikast Yapıldı. s. 1.

Vatan (16 Nisan 1954). Millî Tesanüt Birliği Tertiplemediği Laiklik Hakkında Bir Münazara Yaptı. s. 1, 7.

Vatan (19 Nisan 1954). Efes'te Büyük Ayin Yapıldı. s. 5.

Vatan (22 Nisan 1954). Vesikasız Köy İmamaları. s. 5.

Yalçın, H. C. (12 Şubat 1951). Menderes Ateşle Oynuyor. *Ulus*. S. 10671. s.1.

Yalçın, H. C. (16 Mart 1951). Sayın Cumhurbaşkanı'nın Sözleri Unutulmamalıdır. *Ulus*. S. 10676. s.1.

Yalçın, H. C. (24 Şubat 1952). İslâm Demokratlar. *Ulus*. S. 11012. s.1.

Yalman, A. E. (1970). *Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim IV (1945-1970)*. İstanbul: Yenilik Basımevi.

Yaşar, M. E. (2004a). İskenderpaşa Cemaati. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 323-325. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaşar, M. E. (2004b). Mehmet Zahid Kotku. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 326-331. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yavuz, M. H. (2004). Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 264-269. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeni Millî Birlik (2 Mayıs 1950). Çirkin İsnatlar! s. 1.

Yeni Millî Birlik (2 Mayıs 1950). Gençliğe Dil Uzatmayınız. s. 1, 8.

Yeni Millî Birlik (5 Mart 1954). Başvekil MTTB'ni Kabul etti. s. 1.

Yeni Millî Birlik (5 Mart 1954). Komünizm İle ilgili Karikatür. s. 3.

Yeni Millî Birlik (20 Mart 1954). Cumhurbaşkanımız Celal Bayar MTTB'ni Kabul etti. s. 1.

Yeni Millî Birlik (20 Mart 1954). Çanakkale Zaferini Andık. s. 1.

Yeni Millî Birlik (20 Mart 1954). Komünizm İle ilgili Karikatür. s. 3.

Yeni Millî Birlik (7 Nisan 1954). Komünizm İle ilgili Karikatür. s. 3.

- Yeşil, Ş.** (29 Ocak 1951). Şemseddin Yeşil'in Va'zlarından. *İslamiyet*, s. 2, 4.
- Yeşil, Ş.** (5 Mart 1951). Adnan Menderes. *İslamiyet*, s. 1, 2.
- Yeşil, Ş.** (4 Mayıs 1951). Fikir ve Tenkit Hürriyetinin İslam Dinindeki Yeri. *İslamiyet*, s. 1, 2.
- Yeşil, Ş.** (10 Ağustos 1951). Zalim. *İslamiyet*, s. 1.
- Yeşil, Ş.** (21 Eylül 1951). Maddi ve manevi en çabuk terakki etmek için ne yapmalıdır! *İslamiyet*, s. 1.
- Yıldırım, E.** (2013). İslamizim, İslamlaşma ve İttihad-ı İslam. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. s. 99-119. İstanbul: Zeytinburnu.
- Yücekök, A.** (1983). *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Yücel, M. S.** (2001). *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Yücel, M. S.** (2006). *Türkiye'nin Siyasi Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zafer** (18 Mart 1951). Başbakan'ın Mühim Beyanatı. s. 1.
- Zafer** (24 Mart 1951). İrtica Vehim ve Faraziyelerine Dair Başbakan'ın Mühim Beyanatı. s. 1.
- Zafer** (24 Mart 1951). Necip Fazıl Kumar Oynarken Yakalandı. s. 1.
- Zafer** (25 Mart 1951). İrtica Bühtanı. s. 1.
- Zafer** (21 Nisan 1951). Kırıkkale'de Yakalanan 74 Tarikatçı Dün Yargılandı. s. 1.
- Zafer** (28 Haziran 1951). Atatürk Büstlerine Yapılan Menfur Tecavüzlerin Failleri Dün Adalet Huzurunda. s. 1.
- Zafer** (30 Haziran 1951). İşte İbretle Bakılacak Bir Resim. s. 1.
- Zafer** (1 Temmuz 1951). Yakalanan Ticaniler. s. 1.
- Zafer** (3 Temmuz 1951). Dün 17 Ticani Tevkif Edildi. s. 1.
- Zafer** (4 Temmuz 1951). Ticanilere 5 Yıla Kadar Ağır Hapis Verilebilecek. s. 1.
- Zafer** (12 Eylül 1951). İmam Hatip Okulları Tedrisat Programı Diyanet İşleri Başkanlığı'na Verildi. s. 1.
- Zafer** (24 Ekim 1951). Konya İmam Hatip Okulu Cumhuriyet Bayramı'nda Açılıyor. s. 6.

Zafer (12 Aralık 1951). Peygamberimizin Doğum Kandili Münasebetiyle Dün Akşam Şehrimiz Hacıbayram Camiinde ve İstanbul'da Sultanahmet, Bayazıt ve Süleymaniye Camilerinde Mevlidi Nebevi Kıraatı Okunmuştur. s. 1.

Zafer (17 Ocak 1952). Köy Okulları Öğretmen Okulu Haline Getirilecek. s. 2.

Zafer (22 Ocak 1952). Halkevlerine Ait Yeni Bir Kanun Teklifi . s. 4.

Zafer (11 Nisan 1952). Mareşalin Ölüm Yıldönümünde. s. 1.

Zafer (15 Nisan 1952). Tarikatçılar Dün Muhakeme Edildiler. s. 2.

Zafer (16 Mayıs 1952). *Kudret*'in Uydurma Haberi. s. 6.

Zafer (23 Mayıs 1952). Başbakan Menderes dün Konya'da Bütçe, Din ve Kadın Memurlar Mevzularında Konuştu. s. 1.

Zafer (24 Mayıs 1952). Şehrimizin Hayırsever Vatandaşlarından Ahmet Andıç'ın Yaptırıldığı Sincan Köy Camii Dün Törenle Açılmıştır. s. 3.

Zafer (7 Haziran 1952). Başbakan Dün Rum Patriğini Ziyaret Etti. s. 1.

Zafer (10 Temmuz 1952). Hicaza Gidecekler İçin Seyyar Kızılay Hastanesi. s. 1.

Zafer (19 Ocak 1953). Siyasi İrtica, Dinî İrtica, Komünizm ve Aşırı Milliyetçilik Mefhumları Üzerinde Başvekil Bütün Türk Milletini İkaz Etti. s. 1.

Zafer (24 Ocak 1953). Malatya Hadisesi İle İlgili Olarak Dini Siyasete Alet Eden Beş Kişi Tevkif Edildi. s. 1.

Zafer (26 Ocak 1953). Milliyetçiler Deneği Hakkında Tahkikat. s. 1, 3.

Zafer (28 Ocak 1953). Nurcular Sorguya Çekildi. s. 1, 5.

Zafer (1 Şubat 1953). Milliyetçiler Derneği İdarecileri Mahkemeye Verildi. s. 1.

Zafer (8 Şubat 1953). Başbakan'ın DP İstişari Kongresi'nde Dün Söylediği Büyük Nutuk. s. 1.

Zafer (5 Mart 1953). Başvekil'in Üçüncü Basın Toplantısı Dün Yapıldı. Menderes Komünistlere ve İrticaa Karşı Alınan Son Tedbirleri Anlattı. s. 1, 6.

Zafer (5 Nisan 1953). Milliyetçiler Derneği Mahkemece Feshedildi. s. 1.

Zafer (20 Nisan 1953). Reiscumhurumuzun Ankara'da Öğretmenlere Hitabı. s. 1.

- Zafer** (10 Mayıs 1953). Ticani Müridleri Mahkûm Oldular. s. 1.
- Zafer** (29 Mayıs 1953). İstanbul’u 500 Yıl Evvel Bugün Fethettik. s. 1.
- Zafer** (30 Haziran 1953). Millet Partisi Çöküyor. s. 1.
- Zafer** (1 Temmuz 1953). Millet Partisi’nin İç Yüzü Tamamen Ortaya Çıktı. s. 1.
- Zafer** (1 Ekim 1953). Necip Fazıl’ın Tahliye Talebi Yine Reddedildi. s. 1.
- Zafer** (9 Ekim 1953). MP’nin İtirazı Reddedildi. s. 1.
- Zafer** (22 Ekim 1953). Millet Partisi ve Mesullerinin Duruşmasına Dün Devam Edildi. s. 1.
- Zafer** (27 Ekim 1953). MP’nin İrticai Hareketleri. s. 1.
- Zafer** (27 Kasım 1953). Eğitim Vekaletince İlkokullarda Yapılan Dini Tedrisat Aleyhine Açılan Dava Reddedildi. s. 1.
- Zafer** (8 Aralık 1953). “*Hilkat Garibesî*” başlıklı karikatür. s. 8.
- Zafer** (31 Aralık 1953). Malatya Davasına Dün Bakıldı. s. 4.
- Zafer** (16 Şubat 1954). Camiülezhher’de Okuyan Talebeler Meselesi. s. 1.
- Zafer** (4 Mart 1954). CHP Seçimlerde Kimlerden Medet Umuyor? s. 1.
- Zafer** (11 Mart 1954). İki İrtica Kolkola. s. 1.
- Zafer** (31 Mart 1954). MTTB ve TMTF Birleşiyorlar. s. 2.
- Zeki, S.** (1947). Bir Nesli Nasıl Mahvettiler? *Serdengeçti*, S. 1. s. 6.
- Zeki, S.** (Mayıs 1947). En Büyük Hakikat Susturuldu, En Büyük Kitap Arka Sokaklara Atıldı, Felaketimizin Sebebi Budur. *Serdengeçti*, S. 2. s. 6.
- Zürcher, E. J.** (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK 1:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

21.8.1950

M.K.P. Başkanı,
Bergama.

Vatanperverane hissiyatınızın açık bir ifadesi olan 15.8.1950 tarihli mektubunuzu memnurlukla okudum .

Teşekkürlerimi sunarken Vatan ve Millet uğrunda çalışmalarınızın muvaffakiyetli olmasını dilerim . Saygılarımla .

030	01	.		17	98	49
-----	----	---	--	----	----	----

1

MILLİ KALKINMA PARTİSİ
BERGAMA KURULU
SAYI
202

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Başbakan Adnan Menderes

Ankara

Millî Kalkınma Partisi Bergama kurulunun aşağıdaki görüşünü arz eder yurtdağlarımıza Radyo ile duyurulmasını rica ederim.

1- İktidarı temsil eden hükümetimiz dünya sulhunu tehdit eden Komünist tecavüzünü önlemek için cenup Korelilerin yardım isteğine yer vermekle Birleşmiş Milletler Anlaşmalarına uygun olarak hareket etmiştir.

2- Birleşmiş Milletlerin mevcudiyeti anlaşmalarına sadakat gösteren milletlerin sesleriyle birleşmesi gereken hareketlerine bağlıdır.

3- Kanaatımızca muhaliflere düğün vazife dahilinde hakkı gözetmektir. Yardım nisbesi üzerinde durarak Beşinci kola gedik acmak değil, Millî vahdetimizi bütün mevcudiyetimizle muhafaza ettirmektir.

4- Çünkü kötü zihniyetlerle muhalif olanların dahilinde söylemlerile, negriyatta kalemlerile efkarı umumiyeyi bulandırmak isteyenler göze carpmaktadır. Yersiz isnatlarını has bir Türk olarak hammetmeye imkan olmadığını arz eder, bu gibileri nefretlerimizle karşılarız.

5- Dahilde türemek istediği sezilen yılanlıkların üremesine meydan vermeden kanun yolu ile başı ezilmelidir. Hakkı korumakta aslı vazifemiz Millî beraberliğimizi yaknesak mevcudiyetimizle korumaktır.

Hükümetinizin yerinde olan hareketini tasvip eder, dahilinde huzurun muhafazasını bekleriz. Harmetler.

Sözcü : Cetin

Cetin

15.8.1950
K. K. P.
Başkanı
Halit Akıncı

Halit Akıncı

030 01 17 98 49

Millî Kalkınma Partisi Bergama Başkanı'nın 21 Ağustos 1950'de, hükümetin Kore politikası ile ilgili radyo konuşması (CA, 30.1.0.0. / 17.98.49).

EK 2:

DP'nin kurulduğu ilk yıllarda 1948'de Celal Bayar ve Adnan Menderes'in bir yurt içi gezisi sırasındaki resimleri (Sükan, 1991: 12).

EK 3:

1950 Genel Seçimlerinde CHP'nin bir seçim afişi (Aydemir, 2021: 135).

EK 4:

Adnan Menderes ve eşi Berin Menderes'in, 1950 seımlerinin hemen akabinde, 16 Mayıs 1950 sabahı evlerinin önünde yürürken çekilmiş resimleri (Sükan, 1991: 12).

EK 5:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVLERİ
T. C.
BAŞBAKANLIK
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : 3378/6-2356

D4
16/6/1950

Anadolu Ajansı Müdürlüğüne

Arapça ezan ve kâmet okuyanlar hakkında ceza hükmü koyan Türk Ceza Kanununun beşyüz yirmi altıncı maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisinin 16/haziran/1950 tarihli oturumunda kabul olunan 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bu hüküm maddeden çıkarılmıştır.

Kanun Cumhurbaşkanı tarafından tasdik edilmiş olup 17/haziran/1950 tarihli resmi gazetede yayınlanacak ve ikinci maddesi gereğince aynı tarihte yürürlüğe girecektir. Binaenaleyh 17/haziran/1950 tarihinden itibaren ezanın ve kâmetin arapça okunması serbet olduğu Başbakanlıktan vilâyetlere telle tebliğ edilmiştir.

Keyfiyetin ajansınızla yayınlanmasını ve radyoya da verilmesini saygılarımla rica ederim.

Başbakan Yerine
Müsteşar

030 01 | 51 30612

Ezanın Arapça okunması ile ilgili yasağın kaldırıldığına dair Başbakanlık tarafından Anadolu Ajansı'na gönderilen yazı (CA, 30.1.0.0. / 51.306.2; Aslan, 2018: 19).

EK 6:

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
10176

KARAR

Kemal Pılavoğlu tarafından yazılan ve İstanbul'da Burhanettin Erenler matbaasında basılmış bulunan "Din Rehberi" adlı kitabın dağıtımının yasak edilmesi ve elde edileceklerinin toplattırılması; Millî Savunma Bakanlığınının 8/II/1949 tarihli ve 49/6952 sayılı yazısı üzerine 1881 sayılı kanunun 2657 sayılı kanunla değiştirilen 51 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulununun 34/II/1949 tarihli toplantısında kararleştirilmiştir.

CULHURBAŞKANI
İsmail Hakkı

Başbakan G. İnönü	Devlet Bakanı Bağışlar Y. Yılmaz	Devlet Bakanı A. S. Müb. /	Adalet Bakanı K. K. /	
Millî Savunma Bakanı T. /	İçişleri Bakanı E. /	Denizleri Bakanı K. /	Maliye Bakanı B. /	
Millî Eğitim Bakanı T. /	Bayındırlık Bakanı S. /	İktisadi ve Ticaret Bakanı J. /	Sa. ve S. Y. Bakanı D. /	
G. ve Tarım Bakanı G. /	Tatın Bakanı C. /	Ulaştırma Bakanı U. /	Çalışma Bakanı C. /	İktisatçıları Bakanı T. /

(30 18 01) 02 121 83 16

Kemal Pılavoğlu tarafından yazılan *Din Rehberi* adlı kitabın dağıtılmasının yasaklanması ve toplattırılmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı (CA, 30.18.1.2/ 121.83.16).

EK 7:

T. Ç. BAŞVEKÂLET ZAT VE YAZI İŞLERİ UNUM MÜDÜRLÜĞÜ		Karar No: 28997
Gelen Evrakın Tarihi	6/6/1956	Millî Müdafese Vekâletine
Gelen Evrakın No	305/77563	
Yazan Memur	B. B. K. K. K.	Kare Kuvvetleri Kumandanlığı;
Yazı tarihi	6/6/1956	
Beyaz eden		6/6/1956 tarih ve 305/77563 sayılı tezkereye cevaptır : Reisicumhur tarafından tasdik edilmiş olan karar sureti bağı olarak sunulmuştur.
Beyaz tarihi		
Karşılaştıranlar		A.E. 9.6.1956
Dosya No.		M.V. 9.6.1956
Gidiş No.	28997 : 1878 1676	Başvekil Namına Müsteşar
Eklere	I	
Sevk tarihi	16.6.1956	
Kaydeden		
Not :		

T. C.
Milli Savunma Bakanlığı
Kara Kuvvetleri Komutanlığı
Personel Başkanlığı

Ankara

195

Ş. Ks.
Sayı : _____

Öz :

(KARAR)

28997

Diği :

Madde.1- Ticanlık suçundan Ankara Ağırceza mahkemesince (7)
sene (6) ay hapsine,1000 lira ağır para cezası ve (3) sene müddetle
Hazinece Emniyeti Umumiye nezaretinde bulundurulmasına mahkûm edilen
Yedek Piyade Teğmeni Ali Ulvi Ayaz(23-69613)'ın 1076 sayılı Yedek Su-
bay ve Yedek Askerî numaraları kanununun 5099 sayılı kanunla değişti-
rilen 23 no'lu taddesinin (B)filması gereğince Yedek Subaylık hakkının
kaldırılması tenzip edilmiştir.

Madde.2- Bu karar hükümlerini yürütmeye Millî Müdafaa Vekili
memurlur.

15 Haziran 1954

Reisicumhur

Başvekil

Millî Müdafaa Vekâleti Vekili

030 | 11 | 1 | 259 | 32 | 10

T. C.
Kara Kuvvetleri Kumandanlığı
Personel Başkanlığı
Yd. Sb. Ş. 3/B. Ka.
Sayı: 305/77563

Ankara
6 Haz. 1956

Öz: Ticanilik suçundan
mahkûm edilen Yd.P.
Tğm. Ali Ulvi Ayaz'ın
Yedek Subaylık hakkı-
nın kaldırılması hk.

İlişği :
2

Başvekalete

Terhisi Yd.P. Tğm. Ali Ulvi Ayaz (23-69613) Ticanilik suçundan
Üstü Ankara Ağırceza mahkemesinin 7 Ekim 1952 tarih 952/42 sayılı
kararı ile (7) sene (6) ay müddetle hapsine 1000 lira ağır para
cezası ile tecziyesine ve üç sene müddetle ~~hazırta~~ emniyeti umumi-
ye altında bulundurulmasına karar verilmiş ve bu hüküm yüksek temyiz
birinci dairesinin 21 Şubat 1953 tarih ve 102/651 sayılı ilâmi ile tas-
tix edilerek kesinleşmiştir.

Adıgeçenin mezkûr mahkeme kararına göre 1076 sayılı İstek
Subay ve İstek Askeri memurlar kanununun 5099 sayılı kanunla değiştiri-
len 23 nolu maddesinin (B) fıkrası gereğince İstek Subaylık hakkının
kaldırılması icap etmektedir.

Bu maksatla hazırlanmış olan karar projesinin ilişikte su-
nuldüğünü arz ederim.

17.13

Millî Müdafaa Vekaleti Vekili

KA
7-6-1956 1676.2

030 11 1 253 32 10

Ticanilik suçundan ceza alan Yd. P. Tğm. Ali Ulvi Ayaz'ın Yedek Subaylık hakkının kaldırılması ile ilgili karar (CA, 30.11.1.0 / 259.32.10).

EK 8:

1951'deki Bakanlar Kurulu'ndan bir kesit (Sükan, 1991: 13).

Turkey Charges Reds With Religious Bias; 168 to Be Tried on Charge of Aiding Soviet

By WELLES HANGEN
Special to THE NEW YORK TIMES.

ANKARA, Turkey, Oct. 12—One hundred and sixty-eight alleged leaders of the Turkish Communist party will go on trial in Istanbul Thursday charged with conspiring with the Soviet Union to divide the Turks by fomenting religious reaction.

To prove its contention that Communist agents have used Moslem extremists and other religious reactionaries as their tools to stir trouble among the overwhelming peasant majority of this country, the Government announced today it had arrested several editors of Islamic periodicals and had closed down two secret religious societies.

The 168 alleged Communist leaders were arrested individually or in small groups during the last year and a half. Their trial is closely linked with the Government's prosecution of the small, traditionalist Nation party on charges it sought to subvert the Republic's institutions and Ankara's proceedings against the twenty-one persons accused of having plotted to assassinate Ahmet Emin Yalman, liberal Turkish newspaper editor last November.

The Communist party has long been outlawed in Turkey but the Government is convinced the Communists have infiltrated the ranks of the extreme nationalists and religious fanatics and fanned national sentiment among Turkey's large Kurdish minority. The Turks unanimously reject communism as such because it bears the imprint

of a hated northern neighbor. There is a much wider difference of opinion, however, whether this secular Moslem state should allow a wider latitude to pro-traditionalist Islamic elements.

Another source of covert help to the religious reactionaries, according to the Government, comes from the Moslem Brotherhood and "certain Mid-East countries" which it did not name.

The public prosecutor announced yesterday that Necip Fazil Kısakurek, editor of the former Istanbul religious journal *Buyuk Dogu* and one of the principal defendants in the Yalman trial, had been in contact with "four citizens of a Mid-East country." The allusion was believed to be to either Syria or Iraq. He said evidence showing the nature of these contacts would be made public soon.

Simultaneously, the Government disclosed it was questioning Saidi Kurdi, now known as Saidi Nursi, reputed head of a secret religious society called *Nurculuk*. Mr. Nursi is accused of having agitated against the Republic and sponsored secret religious publications.

The feeling in Turkey against the Moslem brotherhood has been intensified recently by reports from Egypt that the organization is aiding a group of eighty-four Turkish students at *Cami-ul-Ezher*, a religious school in Cairo. The students are said to be making reactionary propaganda against the Ataturk revolution in Turkey.

The New York Times

Published: October 13, 1953
Copyright © The New York Times

New York Times gazetesinin 13 Ekim 1953 tarihli çıkan sayısında yer alan haberde "Türkiye Kızıl Komünistleri Dindar Taraftarlar ile Vuruyor; 168 dinci Sovyetlere Yardımla Suçlanıyor" ifadelerine yer verilmiştir (Akgündüz, 2015: 597).

T.C.
İSPAR İLİ
EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ

Şub: Dosya Numarası
I 4/B 75

Özeti: Saidi Kürdi ile temas eden şahısların bildirilmesi Hk.

İçişleri Bakanlığına,

21/Ocak/952 tarih ve Em.Ş.I/65 sayılı şifreye ektir.

I- Afyon İlinin A.rışı 5 sıra sayısına kayıtlı olup, 21/1/9 tarihinde yargılanmasında bulunmak üzere İlimizden ayrılarak İstanbul giden Saidi Kürdi (Bediüzzeman) adındaki şahsın; Samsun'da intişar eden " BÜYÜK CİHAD " adlı haftalık gazetede SAİD NURSİ imzasıyla bazı makalelerinin yayınlandığı müşahade olunmuş ve bu hâl câlibi dikkat görülmüştür.

Yüksek İçişleri Bakanlığınının 20/Aralık/951 tarih ve Em.Gn. Md.Ş.I.D.30-I480/72779 sayılı buyruklarında adı geçen "İslâm Demokrat Partisi" Genel Başkanı Cevat Rifat Atilhan'ın da aynı gazetenin baş makalelerini kaleme aldığı ve ayrıca (Bütün Çıplaklığı ile Millî Mica dele) başlıklı bir tefrikasının da yayınlandığı müşahade edilmiş ve bahse konu bu gazetenin, mezkûr partinin bir organı olmasının kuvvetli muhtemel bulunduğu kanaatine varılmıştır.

— Bu bakımdan; İlimizden ayrılarak İstanbul'a giden Saidi Kürdi (Bediüzzeman) nın, kimlerle temas ettiğinin ve bilhassa görüştüğü şahıslar arasında Cevat Rifat Atilhan ile Necip Fazıl Kısakürek'in bulunup bulunmadığının bildirilmesini İstanbul ve " BÜYÜK CİHAD " gazetesini sahibi Mustafa Bağrıaçık ile Mes'ul Müdürü Kemâl Bülbül'ün geçmiş hâlleri, siyasi temayülü ve Cevat Rifat Atilhan ve Saidi Kürdi (Bediüzzeman) ile minasebet dereceleri hakkında mevcut veya derlenecek malûmatın iş'arını Samsun, Valiliklerinden rica ederim.

2- Bilgi için ek olarak İçişleri Bakanlığına arzedilmiş, gereği için İstanbul ve doğrudan Samsun Valiliklerine yazılmıştır.

23/1/952

EM. GN. MD. Isparta Valisi
Mustafa Bağrıaçık

D. | İS.
* 23 Ocak 1952 *

No. 13935

25 TEMMUZ 1986

Dönemin Isparta Valisi Mustafa Bağrıaçık imzasıyla 23 Ocak 1952'de İçişleri Bakanlığı'na gönderilen, Said Nursi ile temas kuranların bildirildiği yazıdır. Aynı yazıda ayrıca Cevat Rifat Atilhan'ın ve Necip Fazıl'ın Said Nursi ile irtibatının olup olmadığı bilgisinin araştırıldığı belirtilmiştir (Akgündüz, 2015: 283).

1952

بولیوک دوشود واسلام ده موقرات یایشی تورجه‌لری
باجیه د-ئی دنورجه‌لریک فعالیتینده مبداهه کیمه ماده /

GEMET ANKARA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

GEMET ANKARA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

E5

فردلرک طبعی بر الحیاچی اولره الله اینانجه و الحقا صلی اولره لمتی
استقام ایتک صومیه دینی سیاسته آلتا ایتک و بولبولده قانایج تأمیه و نام
صلی اولره لجه سنه قاپیلده لیرک حمان و جهیل لمتی دینی آلتا ایتمک
بر و یوغاندا یا براقوی و تقییا قهر بولونمقلوی و بوسجه ده زما زما عمری
انکارا بولاندیر قهری صلورده .

بورجه ده اولره صامون ملت و لیبی لجه خشی اومه اولک اضامیه
۷- آیم - ۹۵۰ تا یغنه و « ۸۱ » صایی بولبول جهاد غزه ته سنه ؛
(ملتک آتاتورک انقلابینده مبدوه بولونمقی ادعای اصل و دوشی دگره)
و عینی غزه ته ده توضیح *Furtun* اضامیه ؛ (صییه تورک ملتک ضایع
و صادقی قرآنک رهبرکنده آملیده .) با شقی آلتیله یا یینولان یا زیبر
آتاتورک انقلابین بنجسه و ادنک ییزدکی بولده یوردی کندی لیرینه
کمار ایینه تورک ملتک اوزنده دیریه تأثیر یا ایتکینده بر یا زیبر کولم مضموی
اولره انه آلمه ، مذکور یا زینک مضموی دیا زلمی لمتیله یا ییلده تنقیدلر
یا ییه بول اییه عمومی انکاره ددیورلشده .

بولک اندرینه منفع ایسوم ده موقرات یایشی ، بولبول دوشوجیمه اییه
تورک یقیریه د-ئی مضموی ؛ (مقدساتی نجه ، ادیانیه کنجه و بیکلم
سالمه ده موقرات) آدینه ختلف ایلامده بولبول جهاد غزه ته ی آلیه لجه خشی
اومه ارغان تبریک ، تنقیدکار یا زلی یا زلمی لمتیله اییه . صاهیه تنقیدلر
بکلیتکی ، عینی تنقیدلرک مذکور غزه ته نکل مختلف تانایج و صایی لمتیله یا ییلده
نمنه آکلا سیمده .

انیرده بولبول دوشو غزه ته ی صلی لجه اوج اییقیرک مذکور
غزه ته نکل ۶ - ۱۰ - ۹۵۰ تاریخیه نکل سنه یا یینولان ؛ (جهاده لوقا کینده
هر لمتی ایات اییه ایسوم تورک ملتک یورکه) با شقی یا زلی لایقیکه آلتی
اولره دولتک سیاسی ره قوی نظامین ، دینی اسکی داینا نجه ایدودیمه
غایه صیه دینی آلتا ایدرک بر دیوغاندا صاهیه کولم کینده یا زلی لجه
اوج اییقیر لمتیله بوجرتده تحقیقات با شقی اییه دایلا لمتیله بیلدیش
تحقیقات صومیه کولم انیم اندرینه ، لجه اوج اییقیرک ارنده ، اییه
یه نده و اندرینه یا ییلده آلماره ؛ منفع ایسوم ده موقرات یایشی ،

030 01 69 418 16

یوچارمه حیرلوانه اولایر هفتده تصفاتا بدم آمله ایسه امتیازله سیر صحتی
له یایانه بوزمه یازیر آنده بر زیارت هفتده بالیک جو مقلده ایچی منه
کده صوره لمانده اولدنازبا متعاقب لاج طیفنده دینه دکنلنی مامونده
هفتده یازیرنی بقوننده « احمدایه بالمه دکنده برجه جاده کره کلانی و طه
غذته سید یی غذته لک دیم هفتده نزیات یازیرنی دینه دکنلنی ایمان قناری
قریه غنیه سوره دینه دار و اتح اخبار اوزرینه تصفاتا بدم کلانی بالیک والکینه
۱۵ - ۱۴ - ۱۳ - ۱۲ - ۱۱ - ۱۰ - ۹ - ۸ - ۷ - ۶ - ۵ - ۴ - ۳ - ۲ - ۱

ایم
ایم
ایم

بی زمانه برسه ایی یلیشه ایی منده یقوب کوزمه دینه ایی اریجی عمر
ایچی آنده کسک تورک بیجید دستلک بیجی ایی صلیبه طریفده
سیر الماره تصفاتا بدم کلانی بالیک والکینه ۱۵ - ۱۴ - ۱۳ - ۱۲ - ۱۱ - ۱۰ - ۹ - ۸ - ۷ - ۶ - ۵ - ۴ - ۳ - ۲ - ۱

ایم
ایم
ایم

ییه ایی ولایت قره جوق قنارنده یلیزه نادر و نوزاد دینای ایی
کسک طرفنده (اسلام - تورک) آنده آشیه درجده صحتی لکوتی طاریانه
بخفته نزیاتلک دکنلنی طریفده و آده نیکه کسک هفتده تصفاتا
بدم کلانی بالیک والکینه بدم کلانی بالیک والکینه (بوتنه نوزاد ایی)

ایم ایی صلیبه نزیات یایانه جوق / آده منه یلیزه قناری و خانقاه
سیر لاجا طرفنده صلیبه ایی (تورک) آدل دکنلنی ده ارجیای دستلک
و منه آده منه یایانه ایی یازیرنی خانقاه ولایت یلیزه
کسک اییینه یایانانه «بیش نور» و «ده سورتا محمد» آدی
دکنلنی ده ارجیای ده منته صلیبه یازیرنی یازیرنی ش صلیبه ایی

کوزی دوکمه هالییه دکنلنی جمعیته قورقده تصفاتا کوزنده کوزنده طرفند
«نور جیه» آدی کوزنی تصفاتا لیده «سید نور» نلا قده آدی (آسی
سک، کسک لجه، ایی الما، ییجه سکا، نور، آدی سکا) کوزی اریجی ده لیده
سید نورک اثره ده برقم کسک اوزرینه نازیانه، برقم اریجی
فداینده رساله نور سوزنی تقدیر و تقدیر ایی ده برقم کوزنی کوزنی ایی
سوزله لایر کوزنی جمعیته سیدانه کوزنده ایی لایر سیدانه سوزده دکنلنی
دیوضنده صلیبه خیزنده بوزنده، آطنه اریجی لیده سوزنه ایی
ایم ایی صلیبه صلیبه صلیبه صلیبه صلیبه ۱۵ - ۱۴ - ۱۳ - ۱۲ - ۱۱ - ۱۰ - ۹ - ۸ - ۷ - ۶ - ۵ - ۴ - ۳ - ۲ - ۱
ایم ایی نور جیه طرفنده یازیرنی مقوم کوزنده آکلاییلنی و کوز

030 01 67 16

فصحة كرمك تحققات بائو نيكين سجانہ والبلذنه بيلدیشہ ۔
ازجمہ : بونڈہ باشہ بوبوک ملاذخہ تہ سنہ 67 . نونہ منہ «ال بوبوک ابانہ»
یا زہ انقلد برز علیہنہ کوسولہ کیندہ ، مذکورہ خذہ تہ نیک یا زہ انقلد بوبوک
عیہ بوبوک د سعید نونہا شقنہ قامو دعوی آہیکہ ۔
25 - 12 - 959 تا یندہ یا بیلدہ کوسولہ سعید نونہ ککوکہ ککوکہ دکنندہ
دوسقمہ 24 - 1 - 953 تا یندہ بیراقیندہ ۔

منفیع اسدوم دہ نونہ یارینی ، بوبوک د فوجینہ د تونک مایجیدہ د نونہ
قوسوجیدہ نیک تأیر ، قرینہ د تقیدہ ، آتذہ قالا د قور د قری ججیدہ نیک غایانہ
تقنہ اتقیرہ ایجہ یا بدقرا ، بدو یوغانہ د جیقار د قرا خذہ تہ اندہ یا زہ نونہ
یا زہ نونہ ذویلہ نہ برنقلک متوسلاندہ الفزیر د مدولہ د لایرندہ بولنہا
(عیہ کونہ ، عیہ قادہ آی جیدہ ، خمس آی یارہ ، ابراہیم قارہ ، شریف طویون
عوف ازخو ، مصطفی اندنور ، ایخانہ بیولک ، عیہ یا باجی ، سکی دین قرینین
عیلویک یا بیک ، ضیفن اوزہ ، عیہ کوسون ، محمد شہتدک ، محمد علیہ شایانہ)
آدی کسندہ مذکور ججیدہ نونہ قوسوجیدہ نیک تقیہ بدو یوغانہ اینہ اجوامونہ قوسوجیدہ
بوجیدہ اندو د دعوی ایلانہ تقیہ سیاحتہ حقیقہ احمد ایہ یالمانی
ایک دفعہ الفریغ دہ اولدورہ ایجہ نیش ایہہ لوقا - بیہ آدرن یا زہ کیر
ضعی بو د لایندہ یا ینہ حوضہ اولدورہ نونہ احمد ایہ یالمانی تقیہ ایہہ لک مدولہ
د لایندہ ککوکہ د بوزارہ سون دین تیزک شیکندہ یا بدقرا طویون دہ عیہ کونہ
ایہ شریف طویون آدریکہ محروس اولدورہ ، محمد شہتدک ، ایخانہ بیولک ضعی
ایکیندہ صکرہ مظنونہ قاجاران یا ایہ ایجہ نونہ بییقندک محافظہ
دیگر ایانہ اولدورہ فغان یا باقیرک مصولانہ قوسوجیدہ مقصدہ صوج و نونہ
انیا تریان آلمتہ د خلیفہ لک بیلدہ صکرہ طویون د لایندہ دوشتر یا زہ ایجہ
کون سنہ 23 مردانہ تقوہ ایک ایہہ لایندہ فانیہ کوسولہ احمد ایہ یالمانی بوزارہ
حقیقہ عیہ کونہ اولدورہ مقصدہ بیدال آتہ ایہہ لک یا زہ ایجہ
اریشہ ۔ خاعلہ یا لوانہ عدالتہ د بیلدیشہ ۔

منلو - صاتیقک اریان کویجہ منفیع اسدوم دہ نونہ یارینی مدولہ
تہ بابقانہ ، محاسب آجیدہ نیک اوزہ یا بیلدہ آلمارہ ، رشمہ د لایندہ
باقری مدولہ ادرج طونندہ یا زہ ایجہ نونہ تقیہ « ججیدہ نونہ د عیہ نونہ
کوسولہ سعید نونہ ککوکہ ککوکہ دکنندہ

030 01 67 126

واریزیه ایسه قونر شوقدا و طویلانی نیجران برابریه دیور دوقری اکلایمده
مدطیه خادای صوبه اورتا قونرده محمالدی شامی اوغلین اوستلمه
ارلی دیولنارایه قاریشی کینتی ارتجایی پرویونانین اردونو برابره آرمهده
یه- آلدین قناتی اراندر قنده رب

دانه دلاتنده یانیلاناه (دانه سی) غزه قعی، مقصد سنجیر و
ارتجایی مالدیده یازیه یازیه غزه قعی تنقید ایله مالدیده یازیه
یازدینده، مالدیه درسی دانه سنجیر قونرجه مده قونرغراخی
مالدیه دورد ارغنی، ادره قعی مولود، ادره قعی رهیب، آروفت قعی
یگله ارغنی، اروق قعی دانه دلاتنده غزه قعی مالدیه زه یازیه
بولاناه یازیه موصودیه مقصدیه دانه سی غزه قعی صابج ایلی
کتابجی تهید و دنگه تیب ایتدک نده دیو قاری ادره عدالته اتقار
ایتمی، دانه غزه قعی صابج ۲۰-۱۲-۹۵۲ قاری شامی دیو کینده
اکلایمده، کینت قعی دانه دلاتنده یازیه رب

نوط

E5

دولتیه ده اجماعیه بالائی اولدورسا قسده یا ایلمه خاندانی فاعلام
ازیرده لسه اورا ایتمه مقصد یا ایلمه ایتمه و آنا لوره اوره
ایتمه و تیکم تکیتمه؟

منفیج ایتمه ده موقوت پارسی منتهیه باسقانا اجماعیه اولدورسا
منته قضای ملایک کونیده دایمجه یازدی کتوبده - و سولک قیری
اولده (سولم سقا اولون) عباده سنه قوللا تیلدینی .

رسه ولایتده با قوی مطفا اولورسا . ایتمه ده موقوت پارسی مطویه
تجری باسقانا . مخالفه آخیر طایفه یازدی کتوبده . جنتیک سنی و فضیله سنی
سول قیری (بولدسه) که سنه قوللا تیلدینی تکیتمه ایتمه کونولور .

ایضا سنه ولایتده ایضا به دارجمای دستگیره دکیله آره منه
قانیلده (تورک) آری دکیله صدای مجولک ده . اسی سول
کونی تکیتمه آره اولده (ایضا) که سنه ایضا (ایضا)
صوی آری ایلمه کونولور .

منفیج ایتمه ده موقوت پارسی منتهیه ایتمه ایتمه ایتمه
مأورد یسا - آره قانده اولده یا ایلمه آره (ایتمه - نامیونال
ده موقوت قانده نه ده ایتمه ایتمه) باسقانی یا نام لوره
الده ایتمه .

بواعتبارله لمرقصده و ایتمه ایتمه قانده و بالاف
بوصه کوره ارنه و خوده قونینورده یا ایلمه کونولور ایتمه
انه آله قومونیمتیک سوللنورده رو یقی تاقیمه قوللا تیلدینی
ایتمه اولورده .

030 01 | 67 418 16

Malatya Hadisesi sonrasında Cumhuriyet Arşivi'nden ulaşılan, Büyük Doğu, İDP, Milliyetçiler Derneği ve Nurcular hakkında tutulan rapor (CA, 30.1.0.0/ 67.418.16).

Yukarıda bahsedilen belgenin Latin alfabesi ile yazılmış tam hali:

Büyük Doğu ve İDP kurucularının Milliyetçiler Derneği ve Nurcuların faaliyetlerinden meydana gelen hadiseler.

Ferdlerin tabî bir ihtiyacı olan Allah'a inanmak ve itikad sahibi olmak hakkını istismar etmek suretiyle dini siyasete alet etmek ve bu yolda kazanç temin ve nam sahibi olmak hevesine kapılan kimseler saf ve cahil halka dini alet ederek propaganda yaptıkları ve telkinatta buldukları ve bu sebeple de zaman zaman umumî efkârı bulandırdıkları ma'lumdur.

Bu cümleden olarak Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu imzasıyla 3 Ekim 1952 tarihinde ve 81 sayılı *Büyük Cihad* gazetesinde (*Milletin Atatürk İnkılaplarına Medyun Bulunduğu İddiası Asla Doğru Değildir*) ve aynı gazetede Tevfik (Fırtına) imzasıyla; (*Müslüman Türk Milletinin refah ve saadeti Kur'an'ın rehberliğinde aranmalıdır*) başlığı altında yazılan yazılar, Atatürk inkılaplarını benimsemiş ve onun çizdiği yolda yürümeyi kendilerine şîar edinmiş Türk milleti üzerinde derin te'sirler yarattığından bu yazılar günün mevzuu olarak ele alınmış, mezkûr yazının mevzuu ve yazarları hakkında yapılan tenkidler yayın yolu ile umûmi efkâra duyurulmuştur.

Bunun üzerine münfesi İDP, BDC ile TMD mensupları; (Mukaddesatçı gençler, uyanık gençler ve binlerce Müslüman demokrat) adına muhtelif illerden *Büyük Cihad* gazetesi eliyle Hasan Fehmi Ustaoglu'nu tebrik, tenkidkâr yazı yazarları tel'in eder mahiyette telgrafların çekildiği, aynı telgrafların mezkûr gazetenin muhtelif tarih ve sayılı nüshalarında yayınlanmasından anlaşılmıştır.

İzmir'de *Büyük Da'va* gazetesi sahibi Hasan Üçışıklar'ın mezkûr gazetenin 6-10-1952 tarihli nüshasında yayınlandığı; (*Hadiseler Karşısında Her Hakkı İsbat eden İslam Türk Milleti Diyor ki*) başlıklı yazı laikliğe aykırı olarak devletin siyasi ve hukuki nizamlarını, dinî esas ve inançlara uydurmak gayesiyle dini alet ederek propaganda mahiyetinde görüldüğünden yazarı Hasan Üçışıklar hakkında bu cihetden tahkikata başlanıldığı İzmir Valiliği'nden bildirilmiş, tahkikât sırasında görülen lüzum üzerine, Hasan Üçışıklar'ın evinde, iş yerinde ve üzerinde yapılan aramada; münfesi İDP, BDC ve Milliyetçiler Derneği kurucuları ve mensupları ile muhabere ettiğine dair birçok mektup ve adresler elde edilmiştir. Bu vesikalar arasında dikkati çeken mahiyette mektuplar bulunduğundan Hasan Üçışıklar'la muhabere edenlerin evlerinde, üzerlerinde ve iş yerlerinde yapılan aramada önemli vesikalar elde edilmiştir.

Bunların arasında İDP Genel Başkanı Cevat Rifat Atilhan tarafından mezkûr parti mensuplarından İzmir'de inşaat müteahhidi Mehmet Reşad Düşünür'e yazdığı 15-11-1952 tarihli mektupta ezcümle, "Parti da'vasını temyizde kazanacağımız muhakkaktır. Fakat belki de zaman kaybedeceğiz. Bunun için Ankara'dan ve İstanbul'dan milliyetçiler murahhasları, tarih ve ilim deryası olan muharrir İsmail Hami Danişmend, Doktor Recep Ferdi, Profesör Ali Fuad Başgil Beyler ve sair mühim şahsiyetlerin yardımıyla bize muvazi bir (Hak) Partisi kurmağı tavsiye ve iştirak edeceklerini vaad ettiler." denilmektedir.

Bu vesikaların tedkikinden Büyük Doğu ve İDP cemiyetleri mensuplarının Hak veya Büyük Türkiye Partisi'nin ikame edilmesinin düşünüldüğünü ve bunun için de gizliden gizliye teşkilatlanmaya çalıştıkları neticesine varıldığı, bu cihetten tekemmül ettirilmekte olan dosyanın laikliğe aykırı olarak kurulması düşünülen "Hak" Partisi'nin kurulma merkezi İstanbul olup esas kurucularının da İstanbul'da bulunması ve bu kurucuların

İzmir'deki İDP kurucu a'zalarının ancak bu yoldan mütâla'alarının alınmak üzere muhaberede buldukları anlaşıldığından suç yeri bakımından dosyanın İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na gönderilmesinin lüzumlu bulunduğu İzmir Savcılığı'nın iş'arına atfen İzmir Valiliği'nden bildirilmiştir.

İzmir'de inkılapların aleyhinde neşriyatta bulunan Hasan Üçışıklar ile Malatya hâdisesi fâillerinin evlerinde yapılan aramada elde edilmiş vesâik arasında Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı mecmuâların bazı nüshalarına ve sanıklarla muhabere ettiğine dâir mektuplar bulunduğundan görülen lüzum üzerine Necip Fazıl Kısakürek'in evinde yapılan aramada; Türk Milliyetçiler Derneği Bursa şubesi müteşebbis hey'etinden Şerafeddin Bayçura ve Ahmed Okur imzalarıyla, (101 Gençlik Adına) Ahmed Emin Yalman'ı tel'in edici mahiyette mektup, ayrıca Şerafeddin Bayçura imzasıyla (Mukaddesatçı Gençlik Adına) çekilmiş (Vatan satıcısının açtığı iki da'vada mağlubiyetini okuduk. Kısakürek ve Şerafeddin Laç'ı tebrik ederiz. Zaferiniz mübarek olsun) mealinde telgraf, 29 Temmuz 1952 tarihli *Büyük Doğu* gazetesinde (Lânet) başlıklı yazıda Bursa gençliği 101 imza adına Şerafeddin Bayçura ve Ahmed Okur imzalı mektubda ezcümle:

(Ahmed Emin Yalman'ı tel'in ve tahkir ettikten sonra, bilhassa yaptığın kahpece hakaretten dolayı kafanın Türk mukaddesatçıları tarafından patlatılması yakındır. Böylece mâlum ola. İkinci soysuzluğa yeltenen İzmir'de *Yeni Asır*, İstanbul'da *Cumhuriyet* gazeteleri de hiçbir zaman hiçbir yerde emsaline rastlanmamış, şâhit olunmamış bir çoğunlukla dâima tepelerinde olduğumuzu kat'iyen unutmaları) mealinde yazılar bulunduğu İstanbul Valiliği'nden bildirilmiştir.

Bu cemiyetlerin kurucuları bugün faaliyette bulunan siyasi partileri dinsizlikle itham etmekte ve bu partileri destekleyen gazete ile yazarlarına kötü gözle bakmaktadırlar. Bu sebeple fırsat buldukça muharrirlere sözle hakaret ve tehdit etmekle beraber öldürmeğe bile teşebbüs etmişlerdir.

Büyük Doğu gazetesinin eski Bursa muhabiri ve Türk Milliyetçiler Derneği müteşebbis hey'etinden ve aynı zamanda bu derneğin kâtipliğini yapan Şerafettin Bayçura 18-11-1952 tarihinde Bursa'da *Gece Postası* idarehanesine ve matbaasına giderek gazetenin sahip ve mes'ul müdürü Hasan Uşaklı'yı taassup aleyhinde yazdığı yazılardan dolayı sözle tehdit ederek, *bir daha bu meâlde yazı yazarsanız matbaayı kafana geçiririm*, dediği, Atatürk'ün inkılapları ve Türk Gençliği, *Hakimiyet* gazetesi baş yazarı İsmet Bozdağ ve Ahmet Emin Yalman aleyhinde sözler sarf ettiği ve bu sebepten adâlete verildiği Bursa Valiliği'nden bildirilmiştir.

Şerafettin Bayçura'nın (Mukaddesatçı Gençler Adına) Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'na tebrik telgrafı çektiği ve Necip Fazıl Kısakürek'e Ahmet Emin Yalman aleyhinde mektuplar yazdığı ve bu yazıların da *Büyük Cihad* ile *Büyük Doğu* dergilerinde yayımlandığı müşahede edilmiştir.

İstanbul'da Necip Fazıl Kısakürek'in evinde yapılan aramada elde edilen mektup ve telgrafta isimleri geçen Milliyetçiler Derneği mensuplarının evleri aranıp ifadeleri alındıktan sonra yukarıda arzedilen hususlarda suç unsuru görüldüğünden mektup ve telgrafta imzaları bulunan Şerafeddin Bayçura ve Ahmet Okur Bursa Savcılığı'na tevkif edilmiştir.

Yukarıda sıralanan olaylar hakkındaki tahkikat devam etmekte iken İstanbul'da seyyar satıcılık yapan Ebuzer Beyazıt adında biri ziyaret maksadıyla Balıkesir'in Su Sığırlık²¹⁰ ilçesine geldiği sırada camide öğle namazını müteakip cami dışında din düşmanlığı, masonluk hakkında yaptığı bir konuşmada "Ahmet Emin

---

210 Günümüzdeki adı Susurluk'tur.

Yalman ve benzerleriyle mücadele gerektiğini, *Vatan* gazetesiyle yevmi gazetelerin din aleyhinde neşriyat yaptıklarını ve din düşmanlarının icâbında kafalarının kırılacağını” söylediğine dair vâki ihbar üzerine tahkikâta başlandı. Balıkesir Valiliği’nden 15-12-1952 tarihinde bildirilmiştir. (Te’kid edildi cevap bekleniyor.)

Aynı zamanda Bursa İli Yenişehir İlçesinde Yakub Özendin ile radyocu Ömer Ekinci adındaki şahısların Türk Milliyetçiler Derneği’nin bir şubesini açmak için faaliyette buldukları haber alınarak tahkikata başlandı. Bursa Valiliği’nden 13-12-1952 tarihinde bildirilmiştir. (Aslı olup olmadığı tahkik ediliyor.)

Yine Aydın Vilayeti’nin Karacasu Kazası’nda Yıldız Nadir ve Nevzat Dinarlı isimli şahıslar tarafından (İslam–Türk) adında aşırı derecede sağcı hüviyet taşıyan bir gazetenin neşredildiği ve mahkeme kararıyla toplattırıldığı ve adı geçen şahıslar hakkında tâkibata başlandı. Aydın Valiliği’nden bildirilmiştir. (Bu şahıslar tevkif edilmişlerdir.)

İrticai mahiyette neşriyat yapan mecmualar arasına yeniden katılan ve Çanakkale’de Mübeccel Çaka tarafından çıkarılan *Türk* adlı derginin de irticâyı desteklediği ve halk arasında yayılabilmesi için parasız dağıtıldığı Çanakkale Vilâyeti’nden bildirilmiştir.

Eskişehir ilinde yayınlanan *Yeşil Nur* ve *Demokrat Hamle* adlı dergilerin de irticâyı destekler mahiyette yazılar yazdığı müşahede edilmiştir.

Geri dönmeye çalışan ve gizli cemiyet kurmada faaliyet gösterenlerin taraftarlarını “*Nurcular*” adlı gizli teşkilâtın lideri “*Said Nursi*” nin kaleme aldığı (*Asâ-yı Musa*, *Gençlik Rehberi*, *Beş Elma*, *Yedinci Şu’â*, *Nur* adlı risale) gibi eserleri de basılmıştır.

Said Nursi’nin eserleri bir kısım gençlik üzerinde tesir etmiş. Bir kısım üniversite talebelerinin de Risale-i Nur mensuplarını takdir ve takdis ederek bir takım zararlı fikirleri ileri sürmekle beraber gizli bir cemiyet meydana getirdiklerini itiraf-ı lisânla yekdiğerlerine müjdeledikleri ve bu hususta muvaffakiyet temennilerinde buldukları, Adana Erkek Lisesi Müdürü iken ölmüş olan İlyas Sağı’nın masasının bir çekmecesinde 13-12-1952 tarihinde ele geçirilen ve *Nurcular* tarafından yazılmış mektupların tetkikinden anlaşıldığı ve bu hususta gerekli tahkikata başlandı. Seyhan Valiliği’nden bildirilmiştir.

Ezcümle bundan başka *Büyük Cihad Gazetesinin* 67. nüshasında “*En Büyük İsbât*” yazısı inkılâplarımız aleyhinde görüldüğünden, mezkûr gazetenin Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Yücel ve Said Nursi hakkında kamu davası açılmıştır. 25-12-1952 tarihinde yapılan mahkemesinde Said Nursi Mahkemeye gelmediğinden duruşma 24-1-1953 tarihine bırakılmıştır.

Münfesi İslâm Demokrat Partisi, Büyük Doğu Cemiyeti ve Türk Milliyetçiler Derneği kurucularının tesir, tahrik ve telkinleri altında kalan ve kurdukları cemiyetlerin gâyelerini tahakkuk ettirmek için yaptıkları propaganda ve çıkardıkları gazetelerde yazdıkları yazılarla zehirleyen bu teşkilât mensuplarından Elaziz ve Malatya vilâyetlerinde bulunan (Hüseyin Üzmez, Abdülkâdir Akçiçek, Fehmi Albayrak, İbrahim Kara, Şerif Dursun, Avni Özmansur, Mustafa Özmansur, İlhan Civelek, Hüseyin Yabacı, Musa Dilitemiz-Çığıl, Abdülvahâb Barın, Feyzi Özer, Osman Dursun, Mehmed Şentürk, Muhyiddin Şamlıoğlu) adlı şahıslar mezkûr cemiyetlerin kurucularının telkîn ve propagandalarını icrâ safhasına koymuşlardır.

Bu cümleden olarak Doğu illerinde tetkik seyahatine çıkan Ahmet Emin Yalman'ı ilk defa El Aziz'de öldürmek için teşebbüs eden yukarıda adları yazılı kimseler fiili bu vilayette yapmaya muvaffak olmadıklarından Ahmet Emin Yalman'ı tâkip ederek Malatya Vilâyeti'ne gelmişler ve burada Musa Dilitemiz'in reisliğinde yaptıkları toplantıda Hüseyin Üzmez ile Şerif Dursun adı geçen muharriri öldürmekle, Mahmud Şentürk, İlhan Civelek fiil işlendikten sonra maznûnların kaçmalarını temin için tedârik edilmiş bisikletlerin muhâfazasıyla diğerleri de öldürme fiilini yapacakların mâneviyatlarını kuvvetlendirmek maksadıyla suç yerinde emniyet tertibatı almakla vazifelendirildikten sonra toplantıya nihayet vermişler ve bu şerirler 22-11-1952 gün saat 23:00 sıralarında telefon etmek için postahâneye giren Ahmet Emin Yalman'a buradan çıkarken Hüseyin Üzmez öldürmek kastıyla beş el ateş ederek yaralanmasına sebep olmuştur. Fâilleri yakalanarak adalete verilmiştir.

Mezkûr sanıklarla irtibatı görülen münfesih İDP Malatya Şubesi Başkan A. Galip Akçadağ'ın evinde yapılan aramada Maraş Vilâyeti'nden Bakırcı Mustafa Oruç tarafından yazılmış, elde edilen mektup "*cemiyetin resmî ve hususî muhaberesinde Rus tâbirlerini kullanmazsak daha iyi olur. Biliyorsunuz ki, Ruslarda bay, efendi, ağa tâbirleri yoktur. Bunlar umûmiyetle büyük küçük birbirlerine (Yoldaş) tâbirini kullanırlar. Yoldaş yerine (Gönüldaş) kelimesinin kullanılmasının uygun olacağını tavsiye etmekte ve DP tarafından çıkarılacak Af Kanunu'ndan sonra emirlerinin yerine getirileceği*" meâlinde olduğundan görülen lüzum üzerine Mustafa Oruç'un evinde yapılan aramada da Necip Fazıl Kısakürek tarafından yazılmış (*Davâmızın Büyük haysiyeti nâmına tevekkül ile neticeyi beklemeli. DP'nin zaferi hakikatte onun değil arkasından sökün edecek olan (Hak) Partisi'nin, yani bizim partimizin mukaddemesidir. Muğlak kaderin istikbâl müjdesi olarak bize verdiği işârettir. Neticeyi 1954'te inşâallah göreceksiniz. Gâyemiz mâlum olduğuna göre eski Halk Partisi'nin tebdil-i kıyâfet etmiş tipleriyle 211 aramızda elbette bir anlaşma olamaz. Fakat davamızı zafere götürmek için dinimizin müsaadesi ve emri nisbetinde bir takım fâideleri teminden geri kalmayacağız*) meâlinde mektup elde edilmiştir.

Bundan başka Mustafa Oruç'un Said-i Nursî ile tanıştığı, mektuplaştığı ve müridlerinden Seyhan Kaya'yı evinde misafir ettiği tespit edildiğinden adâlete verilmiş ise de Hâkim Cemil Cüneyd tarafından serbest bırakıldığı Maraş Vilâyeti'nden bildirilmiş, keyfiyet Adâlet Vekâleti'ne arz edilmiştir.

İlk bakışta ayrı ayrı birer vak'a gibi görünen bu hadiselerde manevi unsur (kasıt) yani gâye ve maksat aynı görüldüğünden, maddi unsurlar yani icrâ hareketlerinde bir irtibat olup olmadığının tespiti bakımından muhtelif vilâyetlerde muhtelif kimselerin ikâmetsâhalarında, iş yerlerinde ve üzerlerinde yapılan aramalarda bu suçların icrâ hareketlerinde irtibat tespit edilmemişse de maznûnların fiil ve hareketlerinden ve elde edilen vesikaların tetkikinden bu hâdiselerde manevi bir irtibat bulunduğu neticesine varılmakta ve bununla beraber münfesih İDP, BDC ile Milliyetçiler Derneğinin, Nurcular adlı gizli cemiyetle de el ele vermiş oldukları ve iktidarı ele geçirmek maksadıyla (Hak) veya (Büyük Türkiye) adında bir parti kurmak için gizli olarak teşkilâtlanmaya çalıştıkları ve bu maksatla da taraftarları arasında muhabere yapıldığı, zaman zaman gizli olarak toplantı yapılarak bu mevzû' üzerinde bir karara varılabilmek için konuştukları ve toplantı neticelerini birbirlerine duyurdukları anlaşılmaktadır.

Malatya hâdisesi suç ortaklarından Muhyiddin Şamlıoğlu'nun üsteğmen olması ve bu hâdiseye karışması keyfiyeti irticâî propagandanın ordu mensupları arasında da yer aldığı kanaatini uyandırmaktadır.

Van Vilâyeti'nde yayınlanan (*Van Sesi*) gazetesi, mukaddesatçıları ve irticâî mahiyette yazı yazan gazeteleri tenkit eder mahiyette yazılar yazdığından, Milliyetçiler Derneği Van Şubesi kurucularından fotoğrafçı Üzeyir Davudoğlu, Öğretmen Mevlüd, Öğretmen Recep, Avukat Osman Yeğenoğlu, Avukat Şâdan ve arkadaşlarının gâyeleri aleyhinde neşriyatta bulunan yazarları susturmak maksadıyla *Van Sesi* gazetesi sahibi İlyas Kitapçı'yı tehdit ve dövmeye teşebbüs ettiklerinden ve bu hâdisenin de adâlete intikal ettiği, *Van Gazetesi* sahibinin 29-12-1952 tarihli şikâyet dilekçesinden anlaşılmış, keyfiyetin tahkiki Van Vilâyeti'ne yazılmıştır.

Not

Malatya'da Ahmed Emin Yalman'ı öldürmek kastıyla yaralama hadisesi failleriyle İzmir'de Hasan Üçışıklar hakkında yapılan inceleme ve aramalarda elde edilen vesikaların tetkikinde;

Münfesiş İDP Menemen Şubesi Başkanı Ahmed İlkevlek Menemen Kazası Helvacı Köyünden Dayı Mehmed'e yazdığı mektupta Rusların tabiri olan (Selam Sana Olsun) ibâresinin kullanıldığı,

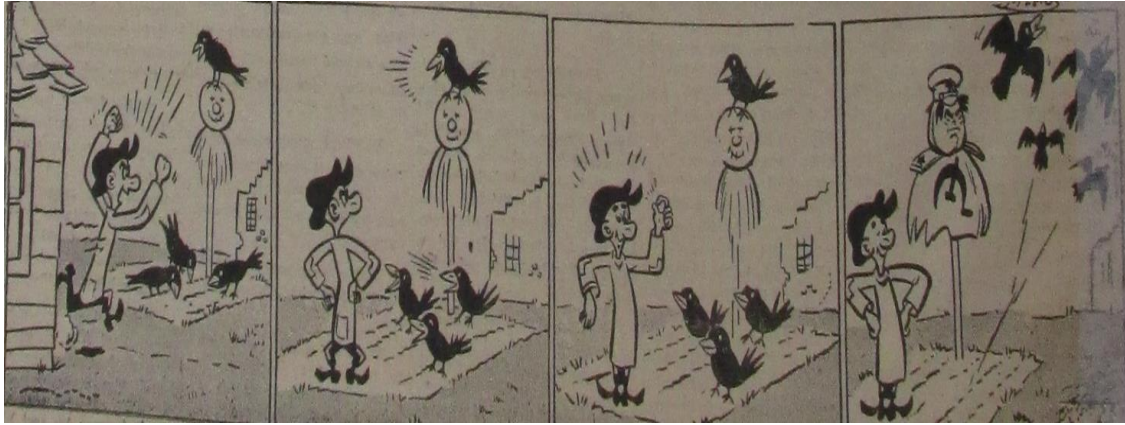
Maraş Vilâyeti'nden Bakırcı Mustafa Oruç'un, İDP Malatya Şubesi Başkanı A. Gâlip Akçadağ'a yazıldığı mektupta cemiyetin resmî ve hususî muhaberesinde Rus tâbiri (Yoldaş) kelimesinin kullanılmamasını tavsiye ettiği görülmüştür.

Çanakkale Vilâyeti'nde çıkan ve irticâyı destekleyen dergiler arasına katılan (*Türk*) adlı derginin sahibi Mübeccel'in de eski Rus Gizli Teşkilâtı'nın adı olan (Çe-Ka) kelimesine izâfeten (Çaka) Soyadını aldığı görülmüştür.

Münfesiş İDP mensuplarından İstanbul Müftülüğünde memur Yaşar Akkan'ın evinde yapılan aramada (Enternasyonel Demokratik Kadınlar Federasyonu'nun Çağrısı) başlıklı beyânnâmelerden elde edilmiştir.

Bu itibarla her fırsattan ve imkândan istifadeye kalkan ve bilhassa bu sıralarda Ortadoğu'da Kominform'un yayılması yolunda geriliği ve irticâyı ele alan Komünistlerin memleketimizde de aynı taktiği kullanması şüphesi hâsıl olmaktadır (CA, 30.1.0.0/ 67.418.16).

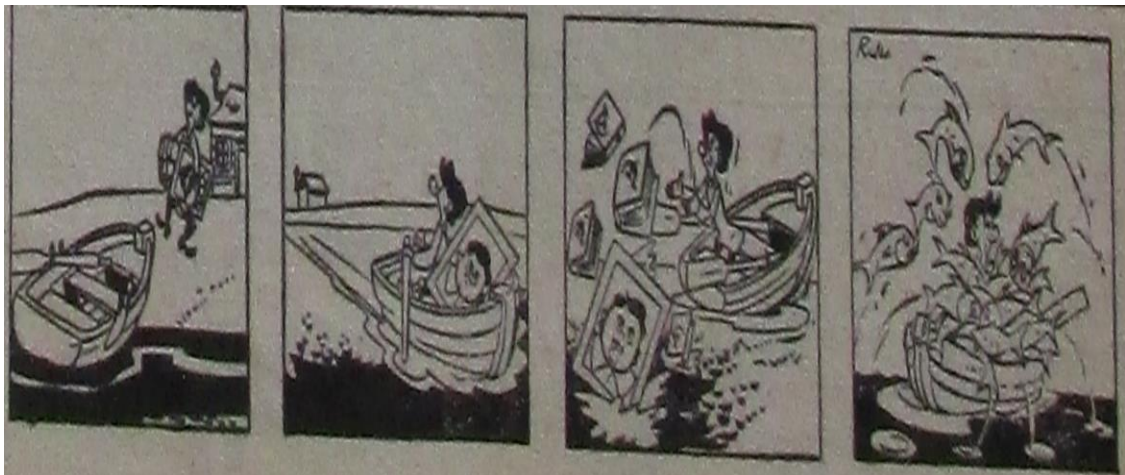
EK 12:

(Yeni Millî Birlik, 5 Mart 1954: 3)

(Yeni Millî Birlik, 20 Mart 1954: 3).

(Yeni Millî Birlik, 7 Nisan 1954: 3).

MTTB'nin yayın organı olan *Yeni Millî Birlik*'te yayımlanan komünizmin ne kadar kötü olduğunu anlatan üç ayrı karikatür.

EK 14:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Milletvekili
Mustafa Kentli
Druye

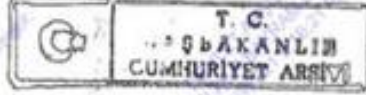
23/7/1953

Mustafa Kentli
Başbakan Adnan Menderes'e
23 Temmuz 1953 tarihinde yazdığı mektubun
kopyasını ekte gönderiyordum. Ancak
Başbakanlık'tan gelen cevabınızda
mektubun içeriği hakkında bir bilgi
verilmemiştir. Bu nedenle mektubun
içeriğini tekrar yazıyorum. Mektubun
başlığı "MP aleyhine açılan tahkikatla ilgili"
Başbakan Adnan Menderes'e, 23.07.1953 tarihli Parti
Genel Başkanı Dr. Mustafa Kentli'nin mektubu (CA, 30.1.0.0/ 50.302.4).

S U R E T

T. C.
ADALET VEKÂLETİ
C. İ. U. MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı: 35520
Ek: 3

Ankara: 13/11/1953

Yüksek Başvekâlete

Millet Partisi idarecileri aleyhine, cemiyetler kanunu hükümlerine muhalofet suçundan dolayı açılan davanın 22/10/1953 tarihli celsesinde mazmunlardan Nureddin Ardiçoğlu ile müdafilerden Zonguldak Mebusu Avukat Abdurrahman Boyacıgiller, Hakim Memduh Balamir'e, vaki olmayan bir hususu zapta geçirdiğinden bahisle sahtekârlık suçunu işlediğini ve bu halin davayı rüyete mani teşkil ettiğini ve bile bile duruşmaya devam etmekle dünyanın hiç bir yerinde görülmeyen bir vaziyet ihdas eylediğini iddia etmek suretiyle şeref ve haysiyetini ve hakimlik vakarını kırarak ağır isnat ve hakarete bulunmuşlar ve bu tecavüzleriyle memaileyhin davayı görmekten istinkâf eylemesine sebebiyet vermişlerdir.

Nesleğinde istikamet ve muvaffakiyeti ile temayüz etmiş bir hakime, bilhassa vazife gördüğü sırada tevcih olunan bu çok ağır isnat ve tecavüzlerin, hakikatte her türlü tezelzül ve gaibeden masun tutulması memleketin selâmet ve bakası icabından bulunan Türk adalet cihazını hedef ittihaz eylediği ve bu cihazın salis ve dürüst işleyişini sarsmak ve onun kudsî varlığı hakkında beslenen umumî emniyet ve itimadı karartmak gayesiyle yapıldığı aşikârdır. Filhakika, mezkur davanın bir kısım mazmun ve müdafileri, daha tahkikatın bidayetindenberi, adli makamları devamlı bir surette, maddî ve müsbet hiç bir sebebe dayanmaksızın red ve inkâra bağlamışlar ve bu yeldaki faaliyetlerinde muvaffak olamadıklarını görünce bu defa da ağır ve yersiz isnat ve ithamlarla hakimlerimizin vakar ve haysiyetini kırmak cür'etini göstermişlerdir.

Mülkün temeli olan adaletin, millet nazarındaki şeref ve itibarını sarsmağa matuf bu gibi tecavüzlere maruz bırakılmasının memleket için ne büyük bir tehlike teşkil edebileceği ve bu nevi hareketler karşısında gösterilecek en ufak bir tereddüt ve zafın ise, memleket nizamını anarşiye kadar götürebileceği aşikârdır. Hale isnat ve tecavüzler, münevver geçinen ve bir gün memleket mukadderatını sevk ve idare etmek iddiasıyla siyasi faaliyete girişen kimseler tarafından işlenir ve bilhassa bunlardan birisi de, milletin kendisine tevdi eylediği mukaddes temsil ve teşri vazifesinin bahşettiği masuniyetin gölgesine sınınsak suretiyle harekete geçen bir Mebus olursa, hadisenin taşıdığı mana ve

030	10			79	524	30
-----	----	--	--	----	-----	----

ehemmiyet bir kat daha artmış olur ve cemiyetin huzur ve emniyeti namına bunun sür'atle önlenmesi lüzumu da o nisbette gerekli bulunur.

Netekim, Türk adalet cihazı, maruz hakaret ve tecavüzler karşısında kendisinden beklenen hassasiyeti göstermekte gecikmemiş, bu suçların faillerinden Nureddin Ardiçoğlu hakkında derhal amme davası açıldığı gibi, diğer suç faili xx Abdurrahman Boyacıgiller'in teşrif masuniyetinin ref'i hususunda da Ankara Cumhuriyet Müddeiumumiliğince Vekaletime müracaatta bulunulmuştur.

Mebus Abdurrahman Boyacıgilleri'nin suçu, yukarıda da arzolunduğu üzere, mahiyeti itibariyle bir hâkime tevcih edilmiş alelâde bir hakaret ve tecavüz olmayıp Millet Partisi İdarecilerinin hesap vermek üzere huzuruna sevkedildikleri Türk adliyesini zafa uğratmak ve onu kendi emellerine râm eylemek maksadiyle girişilen tertipli bir hareketin bir halkasını teşkil eylemektedir. Bu hareket kendisine amme menfaatına kullanılmak üzere mevdu teşrif masuniyete dayanan bir Mebusun iştirakiyle işlenmiş ve tertemiz bir hâkimi vazifesini icradan istinkâfa kadar götürmek suretiyle bir dereceye kadar muvaffak olmuş bulunması hasebiyle de pek vahim addedilmek gerektir.

Bu sebepledir ki suçun, Türk Ceza Kanununun vazifede hâkime hakaret maddesinin umumî mahiyetteki çerçevesi dahilinde mütalea edilmeyecek arzettiği mana ve ehemmiyetin bütün şümülü ile nazara alınması lüzum ve zarureti derkârdır. Aksi takdirde hadiseye hakiki mahiyetine uygun bir değer verilmemiş memlekette kanun ve nizamın başlıca koruyucusu ve Devlet olarak beka ve selâmetimizin ana şartı olan adalet cihazımızın emniyet ve selâmetle işlemesi imkânı yok edilmiş olur.

Filhakika suçun, tek bir hâkime tevcih edilmiş basit bir hakaretten ibaret bulunduğu noktadan hareket edilerek faili asli mevkiinde bulunan ve hatta, taşıdığı hüviyet ve himayesine sığındığı masuniyet itibariyle, durumu daha büyük bir ağırlık arzeden Abdurrahman Boyacıgillerin işbu masuniyetinin ref'i mevzuunda, mücerret kanunun tadat ve tavsifinde bu kabil fevkalâde ahvali zikreylememiş olması yüzünden tereddüde düşülürse hakaret ve tecavüzün gereken sür'atle ve bütün şümülü ile tecziyesi cihetine gidilememiş olacaktır ki; bu da tezvir ve tecavüz erbabının cür'et ve cesaretini bir kat daha arttırmalarına ve böylece adaletin asıl varlığına saldırmalarına meydan ve imkân vermiş bulunacaktır. Bütün bu noktaların hadise üzerinde yüksek ve nihai takdir hakkını haiz bulunan Büyük Millet Meclisi tarafından ehemmiyetle nazara alınacağı ve verilecek adil ve memleket menfaatına uygun bir kararın mazmunun teşrif masuniyetinin ref'i cihetine gidileceği şüphesizdir.

030	10			79	524	30
-----	----	--	--	----	-----	----

Durumun bu esas dairesinde mutâlea olunarak Mebus Abdurrahman Boyacıgiller'in, müstenidatı ekli evrak suretlerinde mündericisundan dolayı hakkında kanunî takibata geçilebilmek üzere, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 17 inci maddesi dairesinde teğrii masuniyetinin ref'i hususunda gereken muamelenin ifasına delâlet buyurulmasını saygılarımla arz ve rica ederim.

Adalet Vekili
O. Ş. Çiçekdağ

Aslı gibidir.

030	10			79	524	30
-----	----	--	--	----	-----	----

KARŞILANMIŞTIR.

[Handwritten signature]

MP idarecileri aleyhine açılan davada hâkime hakaret eden maznunlardan Nureddin Ardıçoğlu ve Avukat Abdurrahman Boyacıgiller hakkında takibat yapılmasına dair belgeler (CA, 30.10.0.0/ 79.524.30).

EK 16:

TURKIYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
GENEL KÂTİPLİĞİ

Ankara, 26 Mart 1952.

Sayı: 3/3702
Eli: 7

Sayın Adnan Menderes
Başbakan
A n k a r a

"İslâm Demokrat Partisi" nin kapatılmasından muğber olarak, Tanzimat ve bilhassa Meşrutiyetten beri yenilik ve inkılap için çalışanları gavurlaşmak ve milleti gavurlaştırmağa çalışmakla ithas eden; açık kapalı bazı telahlerde bulunan; yobazlar aleminde kaynatılmakta olan kazanı açıklıyan, dikkat çekici, küstahca ve pervasızca, adı geçen parti kurucularından İbrahim Galip Hamikoğlu tarafından yazılıp Malatya'dan gönderilmiş 17 Mart tarihli mektup, Sayın Cumhurbaşkanına arz edilmiş ve emirleriyle ilişikte sunulmuştur.

Derin saygılarımla

BAŞBAKANLIK		
Hürriyet Kalem Müdürlüğü		
Tarih	Numara	Ek
15.7.52	3093	

GENEL KÂTİP

15-7-52 de
İbrahim Galip Hamikoğlu
17 Mart

cinetig' bu... Derhaccan azen, mofemal kamuniyel ikbal adileren vatan vazifesine beglesig, onhinleri gok agan vatandegilerinde bu parti idalini begenerek baglesdikler; ziyal bir partinin kepatil, azam hürriyet, inkilip kınun ve adilet mofemelariye kabilli teulf olamayaca gibi, Desokrasimiz iğinde hakikaten mucibi ar bir leke bulunsa gerektir. Eger bu parti edemelerinden dini ziyasete alet ittige haz eden ve edenler varsa bunlar haklarında takibat yapılabilicegi tarifet ve mevzuatı kamuniyel icaplarından bulunmuş iken bu cinetin dikkatten uzak tutulması cidden mahuş bir amara bulunsa gerektir.

Yalın : Bir sülükatten teozar ve sebahi teozarında a içişleri Bakanlığında ittihaz olunan karardan ve Adilet Bakanlığında ne yapılan tenkereden, bu Bakanlığında faaliyetinde bahn edigi halke iktidara olan hürmet itinat duyularına göktürsege azuf bir gayret sehah bulunuyor d-mek yerinde-dir.

Yalında : Partinin edemelerindeki sühneniyeti bekide adus ederken (kaderimizin garp kemniyetine begli) d-akte ter'edüf ete-yigi... Bu ve bu ayardaki azmetelerin fırsat kolluyarak her düşen fırsatlarında zaman zaman (garpçesim... Garpçilerin her şeyini kabul edelim...) ve sair gibi garpçilik eklerine ve bu işkalarına ne ed koyelim... ve ne mana verelim... Lozen kakkazanları aramında bulunan o günde bu günde bir sürü dedi kogulere, riveyet ve şayialara sahne olan lozen celael hafiyecinin iç ve dış vohrelerini anletmek istiyor... Yalın, Yalın, Alavi ve benzerlerinin garpçilik gayretleri pek azdır, korkunç, güphe ve endişeleri içine alan bu sühneniyet kişisel nitelikteki gayretler TÜRK Milletini Hıristiyanlaştırmak bu teozarlarıdır. Lozen için bu teozardaki azmetelerin irtica diye boykuş gibi otmeleri ve azmetelerinde birinegege devlet kelimelerinde bakılarak bir cinetin ilim ediyorlar. Kise karşı cephe alıyorlar ... Medeniyet, Hürriyet, inkilipçilik gibi bu dostluk tabii yeni arkasında yapılan hareketin cesaret sebahı nedir. Y ve mofemal d-mek bir vatandaş hakkı değildir Y Bir (islah) islahi dillerine dolayarak boykuş ve sekullerine ne kadar hakarete kalk şunlara his, haka ve edatlarının gibi boykuş sekullerle erkek oisikle ittihaz ederiz. Annelerine benzemek ve bu kanc kık çekiyli görünmekten zevk duyularında bir şey deniyoruz. Fakat onhinleri agan vatandegilerin begli bulundugu bir togekküle dini ziyasete alet ittihaz ediyor d-mekle yagafa tofenleri ihtaz ve yagdirgikisi ihtaz buhtanları Devlete istikamet değıştirerek malyemne azuf böyle hareket muvafik viced ve adilet olmasa gerektir.

Sayın Bekemimiz,

Heydeni harplere düşenlerin yagdirgikisi cekemeli ateglerine hayatımız aliper, fiziklen kamlarınca toprakla karıştı farken malus adarede Vagonlar ağırca, servetlerimizi yagve, ve bu paraları çampaya çişelerini patlatarak şbek oyunlar ve sair gibi zevk şahbelerinde boykuş bulubeklerimiz ve sairlerini tedede alıf edelim. Ancak sealeketlerinde düşen gışmaları çiyen ve sealeketleri düşenlere keptirakte hali oisimler arasında bulunan bu adare Hürriyetlerimizde, megrutiyetimizde, inkilipçilerimizde ihtaz edenler arasında-dır. Bu mofemal . ilim hürriyeti sülüküp kuru lan megrutiyette çarecaz feig bir adam pedigih diye sülükün begli ne dikan sealeketimiz içine enved idris tefrika ve fesatçılık tokus, istem agan, layenlere, karaklı askeriyeye ve miniyet harplere sebep olmaları arasında bulunan bu adare değılmiki düşenlerimize eksenine yag sürerek şampaz alkollerimizi tarumar eden, servetlerimizi yagve eden kamu şubelerini, şerhiyatımız göktüren teulf eden

EK 17:

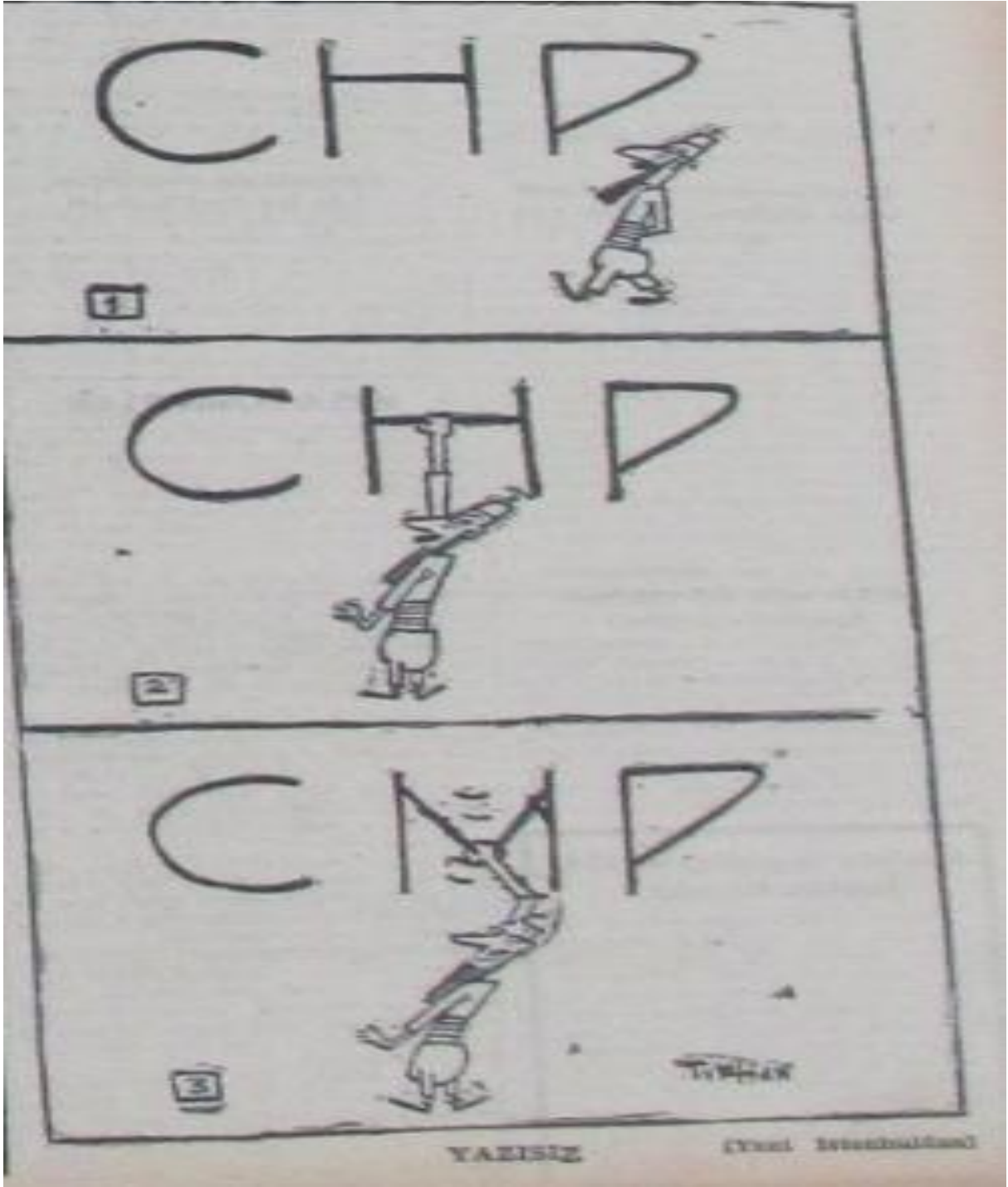
Hakkında kapatma kararı alınan MP'nin Genel Merkezi'nin kapatıldığına dair *Zafer*'de yer alan fotoğraf (Zafer, 09.07.1953).

EK 18:

CHP ile MP'nin dini konulara yaklaşımlarını DP'nin nasıl değerlendirdiğini ifade eden karikatür (Zafer, 8 Aralık 1953: 8).

EK 19:

CHP ile CMP'nin 1954 seçimlerinde iş birliği yapmayı düşünmelerinin eleştirildiği karikatür (Zafer, 18 Mart 1954: 1).

EK 20:

(Hür Adam, 1 Haziran 1951: 4).

(Hür Adam, 8 Haziran 1951: 4).

Muhafazakâr olarak bilinen *Hür Adam*'ın Menderes Hükümeti'nin politikalarına bakışımı ifade eden karikatürler (Hür Adam, 18 Ocak 1952: 1).

EK 21:

CHP'nin gayriresmî yayın organı olan *Ulus*'ta yer alan Menderes Hükümeti'nin "irtica" ile ilişkisini ima eden karikatür (*Ulus*, 3 Nisan 1951: 6).

EK 22:

Hakkında mahkûmiyet kararının verildiği mahkeme sırasındaki Mehmet Kemal Pilavoğlu'nun resmi (Ulus, 28 Haziran 1951: 1).

EK 23:

Atatürk heykel ve büstlerine saldıran Ticanilerin eylemlerini ve bu eylemler karşısında gençliğin protestoları yanında Menderes'i ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nu endişeli bir halde gösteren karikatür (Ulus, 3 Temmuz 1951: 8).